

Р. М. Оленич

ЛАТИНСЬКА МОВА

*Допущено Міністерством освіти України
як підручник для студентів
факультетів романо-германської філології
університетів і педінститутів*

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО «СВІТ»
1993

Рецензент:
кафедра класичної філології
і загального мовознавства
Київського державного університету

Редактор Т. О. Головіна

ВСТУП

Латинська мова — це мова латинів, давніх жителів Лація (Latium), які на початку I тисячоліття заселяли невелику область Центральної Італії. На межі Лація і Етрурії, над річкою Тібр, поряд з областю сабінів, був розташований Рим — політичний центр Лація. З римською общиною об'єдналися сабіни, а також північні сусіди римлян — етруски. Таким чином, до складу римської общини входили різні племена, однак мова залишалася латинською. Пізніше Рим підкорив Грецію, Галлію, частину Піренейського півострова, Північну Африку, Єгипет, Малу Азію та ін. Латинська мова вийшла за межі Апеннінського півострова і поширилася у Західній Європі.

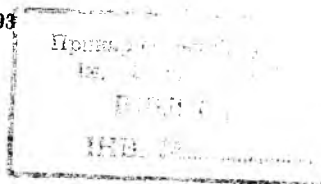
Піднесення самого Риму і його матеріальної культури не створювало сприятливих умов для збереження старовинних пам'яток. Найдавніший латинський текст знайдений 1871 р. не в Римі, а в Пренесте (Пренестська застібка). Це напис на золотій застібці, яка датується, згідно з археологічними даними, кінцем VII ст. до н. е. З VI—IV ст. до н. е. відомі лише окремі написи, звичайно, на металі, камені, мармурі, кераміці. З III—II ст. до н. е. знайдено небагато написів і переважно поза Римом. Але і ці нечисленні пам'ятки дають змогу встановити ряд важливих процесів в історії латинської мови та її поширення на території Італії. Відомі цікаві написи кінця III — початку II ст. до н. е. Це надгробні написи родини Сціпіонів, декрет Емілія Павла з 189 р. до н. е. і послання консулів з повідомленням про рішення сенату від 7 жовтня 186 р. до н. е. щодо святилищ Вакха. З I ст. до н. е. маємо вже багато збережених написів, які сягають епохи імперії й охоплюють майже всі провінції.

Друга половина III ст. і, зокрема, II ст. до н. е. — період становлення літературної латинської мови (архаїчної латини). Із літератури цього періоду збереглись комедії Плавта (бл. 250—184 рр. до н. е.), Теренція (185—159 рр. до н. е.) і сільськогосподарський трактат Катона Старшого (234—149 рр. до н. е.). Твори інших авторів дійшли до нас тільки фрагментами. Певне значення в становленні літературної мови мала діяльність поета Еннія (239—169 рр. до н. е.) і його літературних послідовників.

Літературна мова I ст. до н. е. — це класична латина («золота» латина), багата науково-філософською, політичною і технічною термінологією. Саме в цей час латинська мова досягає найвищого рівня в

0 460200000—081 38—93
225—93

ISBN 5-7773-0015-4

© Р. М. Оленіч, 1993

творих Гая Юлія Цезаря (100—44 рр. до н. е.), Марка Туллія Цицерона (106—43 рр. до н. е.), Публія Вергілія Марона (70—19 рр. до н. е.), Квінта Горація Флакка (65—8 рр. до н. е.), Публія Овідія Насона (43 рр. до н. е.— бл. 18 р. н. е.) та інших римських письменників.

Перший великий граматичний трактат республіканського періоду «Про латинську мову» належить Марку Теренцію Варрону (116—27 рр. до н. е.). Від інших граматичних творів того періоду збереглися тільки фрагменти. Граматик I ст. н. е. Квінт Ремій Палемон поклав в основу граматичного вчення мову письменників класичного періоду. В його «Граматичі» висвітлена морфологічна система класичної латини і встановлені правила орфографії. Римські граматики другої половини I ст.— II ст. н. е. приділяють велику увагу питанням специфіки розвитку латинської мови, подають відомості про її історію. Граматики того періоду, зокрема Пліній Старший, Квінт Теренцій Скавр, Велій Лонг, Флавій Капр та ін., зробили значний внесок у розвиток римської граматичної науки. Граматика латинської мови стала предметом докладнішого вивчення аж у IV ст. н. е. Це граматичні твори Харісія, Діомеда, Досифея, Доната тощо. З V ст. н. е. відомий граматичний твір Консенція.

Дуже важливий для історії латинської мови матеріал встановлюється за допомогою порівняльно-історичного методу, що стало можливим лише в XIX ст. з розвитком історичного мовознавства.

З розпадом античного суспільства, падінням Римської імперії (476 р.) і формуванням нових народів латинська народно-розмовна мова (*sermo vulgāris*) дає початок утворенню романських мов: італійської, французької, іспанської, португальської, румунської та ін. Хоч у той час латинська мова перестала служити засобом спілкування певного народу загалом, але продовжувала зберігатися як письмова — мова науки, частково літератури й офіційних актів. У такому значенні латинська мова вийшла далеко за межі колишньої Римської імперії.

В епоху Відродження (XIV—XVI ст.) латина стає міжнародною мовою науки та дипломатії, предметом вивчення у школах. До XVII ст. майже всі наукові твори писані нею. Для прикладу досить навести деякі імена вчених: Еразм Роттердамський (1466—1536) в Голландії, Микола Коперник (1473—1543) в Польщі, Томас Мор (1478—1535) і Френсіс Бекон (1561—1626) в Англії, Томмазо Кампанелла (1568—1639) в Італії, голландський філософ Бенедикт Спіноза (1632—1677), англійський фізик, астроном і математик Ісаак Ньютон (1643—1727), Феофан Прокопович (1681—1736) та ін.

Соціально-політичні, філологічні, математичні, технічні, медичні, юридичні та інші наукові терміни переважно латинського походження. Це стосується ряду європейських мов, зокрема української та російської. Наприклад: абітурієнт, автор, адаптація, адвокат, акт, активний, акція, амбулаторія, армія, артист, аспірант, атестат, ауди-

торія, гонорар, демонстрація, дефект, диктант, диктатура, директор, доктор, доцент, екзамен, ефект, імперія, інспектор, інститут, інструмент, комісія, компроміс, конгрес, консіліум, конституція, консультація, конференція, корпус, косінус, культура, лабораторія, легальний, лектор, лекція, ліберал, лінія, література, мінус, нотаріус, об'єкт, партія, пасивний, плюс, позиція, прогрес, пролетаріат, професор, процес, реалізм, регрес, рекламація, ректор, республіка, реформа, санаторій, сінус, соліст, студент, суб'єкт, трансляція, університет, факультет, федерація, фінал та ін.

Латинська мова поряд з цілим рядом мов (індійськими, іранськими, балтійськими, слов'янськими, германськими, вірменською, албанською, грецькою тощо) належить до сім'ї індоєвропейських мов і досі є джерелом утворення наукової і технічної термінології.

Латинська мова необхідна філологові при вивченні античної і середньовічної літератури, мовознавства, зокрема історичної граматики індоєвропейських мов. Латинська мова дуже потрібна філологам, які ведуть наукові дослідження. Навіть глибоко і ґрунтовно розуміти рідну мову неможливо без знання латинської мови. Нарешті, хто хоче ґрунтовніше познайомитися з європейською культурою, мусить осягнути її джерело, тобто античну культуру.

ФОНЕТИКА

Латинський алфавіт

У латинському алфавіті 24 букви *.

Великі букви	Малі букви	Назва	Вимова
A	a	а	а
B	b	бе	б
C	c	це	к, ц
D	d	де	д
E	e	е	е
F	f	еф	ф
G	g	ге	г (українське)
H	h	га	г
I	i	і	і, й
K	k	ка	к
L	l	ель	ль, л
M	m	ем	м
N	n	ен	н
O	o	о	о
P	p	пе	п
Q	q	ку	к
R	r	ер	р
S	s	ес	с, з
T	t	те	т
U	u	у	у
V	v	ве	в
X	x	ікс	кс, кз (гз)
Y	y	іпсилон	і
Z	z	зета	з (ч)

* Вивчаючи латинський алфавіт, слід звернути увагу на те, що немає усної традиції, прямого спостереження вимови латинських звуків, і їх артикуляцію можна лише приблизно реконструювати. Разом з тим слід підкреслити, що відсутня міжнародна транскрипція латинських звуків. Сучасна їх вимова у різних національностей підлягає умовам артикуляційної бази відповідної мови, а звідси й певні артикуляційні розбіжності.

1. Буква «v» позначала голосний і приголосний звуки (укр. «у» та «в»). В XVI ст. було прийнято позначати буквою «v» тільки приголосний звук (укр. «в»), а для позначення голосного введено «u» (укр. «у»).

2. Букви «j» у класичній латині також не було. Її ввів французький учений Петрус Рамус в епоху Відродження. У сьогоденній графіці переважно відкидається буква «j», хоч у деяких словниках і підручниках використовується для позначення нескладового «i» (укр. «й»).

3. Первісно буква «c» позначала також звук «г» (рос. «г») і зберегла це значення в скороченнях: C. = Gaius, Sp. = Spaeus. У середині III ст. до н. е. введена буква «g» для розрізнення цього звука, який раніше у деяких словах позначався буквою «c».

Голосні (VOCALLES)

У латинському алфавіті букви «a», «e», «i», «o», «u», «y» позначають голосні — так звані монофтонги (одноголосні). За часоکیلкістю у латинській мові відрізняється 12 монофтонгів: шість довгих (ā, ē, ī, ō, ū, y) та шість коротких (ă, ě, ĩ, ɔ̄, ū̄). Для позначення довготи і короткості прийнято нарядкові знаки: — (знак довготи), ˘ (знак короткості). За свідченням римських граматиків, на вимову довгого голосного потрібно вдвоє більше часу, ніж для короткого *.

Буква «i» служить для позначення голосного та приголосного звуків. Як приголосний звук «i» вимовляється на початку слів, складів перед голосними і всередині слів між двома голосними, наприклад: iōdum (йодум) — йод, iānuā (януа) — двері, māior (майор) — більший. У всіх інших випадках вимовляється як «i» (голосний), наприклад, inopinābilis (інопінабіліс) — несподіваний, iniūcūndus (інюкундус) — неприємний, infidēlīter (інфіделітер) — несумлінно.

Буква «y» (грецьке іпсилон) вживається у словах грецького походження. Вона вимовляється як «i» (укр.), у зв'язку з відсутністю у рідній мові відповідного звука. Наприклад: pŭgamis (піраміс) — піраміда, sŭbŏlum (сімболом) — символ, sŭllaba (сілляба) — склад.

Дифтонги (DIPHŦONGI)

Крім монофтонгів (одноголосних) у латинській мові були дифтонги (diphthōngi), тобто сполучення двох різних голосних: ae, oe, au, eu.

* У навчальній практиці довгі та короткі голосні читаються однаково, оскільки рідна мова не диференціює довготи і короткості звуків.

Дифтонг «ае» вимовлявся в класичну епоху як «ае», пізніше він втратив дифтонгічний характер і вимовлявся як довге «е», тобто став монофтонгом, але позначався двома буквами (так зв. диграф). Наприклад: *diæta* (діета) — діета, *saëre* (селе) — часто, *graëmium* (преміум) — нагорода та ін.

Дифтонг «ое» вимовлявся в класичну епоху як «ое», пізніше як відкрите довге «е». Наприклад: *roëna* (пена) — покарання, *foëdus* (федус) — угода.

Буквосполучення «ае», «ое» іноді читаються як два звуки. Тоді на другому компоненті стоїть знак розділу (..) або часокількісний знак (—). Наприклад: *aër* — *aër* (аер) — повітря, *poëta* — *poëta* (поета) — поет.

Дифтонг «ау» вимовляється як в рідній мові *au*, «*eu*» — *eu*. Наприклад: *aurum* (аурум) — золото, *autūmnus* (аутумнус) — осінь; *Eurōpa* (Еуропа) — Європа, *neutrālis* (неутраліс) — нейтральний, середній.

Приголосні (CONSONANTES)

В класичному періоді «с» у всіх положеннях читалося як «к». Наприклад: *dīcere* (дікере) — говорити, *cēra* (кєра) — віск, *caelāmen* (кєлямен) — різьба, *cīto* (кіто) — швидко, *scribo* (скрібо) — пишу, *pīps* (пунк) — тепер, *cāncer* (канкер) — рак, *cūtus* (кітус) — клітина і т. п. Але вже у IV—V ст. н. е. спостерігається читання «с» перед звуками «е» (ае, ое), «і» (у) як «ц» (укр.). У всіх інших випадках «с» відображало звук «к», як у класичний період. Наприклад: *dīcere* (діцере), *cēra* (цєра), *caelāmen* (цєлямен), *cīto* (ціто), *cāncer* (канцер), *cūtus* (цітус) та ін.

Буква «l» (ель) у класичній латині позначала палатальний звук (= м'який «ль») у положенні перед «і» та в групі «ll»; велярний (укр. тверде «л») у всіх інших випадках. Наприклад: *līmen* (лімен) — поріг, *littera* (літтера) — буква, *ille* (ілле) — той, *locālis* (локаліс) — місцевий, *lācus* (лакус) — озеро, *lūmen* (лумен) — світло, *lēpus* (лепус) — заєць та ін. Водночас «l» традиційно читається м'яко («ль»).

Буква «s» позначала звук «с» (укр.). Зараз у навчальній практиці «s» в інтервокальному положенні читається «z», а в усіх інших випадках «s». Наприклад: *ūsus* (узус) — вживання, практика, *āsīnus* (азінус) — осел.

У класичній латині буква «t» у всіх положеннях читалася «т» (укр.), при традиційному читанні «ti» читається «ці» перед голосним, але при умові, що перед «t» нема букв «s», «t», «x». Наприклад: *nātio* (націо) — нація, народ, *rātio* (раціо) — розум, глузд, але *ōstium* (остіум) —

отвір, гирло, *mīxtio* (мікстіо) — змішування, *Attius* (Аттіус) — Аттій.

«Ti» читається як «ті», якщо на нього падає наголос або перед ним стоїть «n»: *totius* (тотіус) — род. відм. одн. від *tōtus* — цілий, *mōntium* (монтіум) — род. відм. мн. від *mōns* — гора, *mēntium* (ментіум) — род. відм. мн. від *mēns* — думка.

Буква «x» може читатись «кс», наприклад: *mīxtio* (мікстіо) — змішування; або «кз», наприклад: *exērcitus* (екзерцітус) — військо.

Буква «z» іноді читається «ц»: *zīncum* (цінкум) — цинк, *inflūenza* (інфлюєнца) — грип.

Буквосполучення

«Ngu» перед наступним голосним вимовляється як «нгв», а перед наступним приголосним — як «нгу»: *līngua* (лінгва) — мова, *sānguis* (сангвіс) — кров, але *līngula* (лінгуля) — язичок.

«Q» вживається тільки у сполученні з «u» і вимовляється «кв»: *āqua* (аква) — вода, *ēquus* (еквус) — кінь, *quāttuor* (кваттуор) — чотири.

«Su» читається як «св», якщо після нього стоїть голосний, який становить з ним один склад, і як «су», якщо не становить з ним одного складу: *suāvis* (свавіс) — приемний, *suādeo* (свадео) — раджу, *suēscō* (свеско) — привикаю, але *sūus* (суус) — свій.

Ch читається — х: *schōla* (схоля) — школа,

Ph » — ф: *phōsphorus* (фосфорус) — фосфор,

Rh » — р: *rhētor* (ретор) — ритор,

Th » — т: *theātrum* (театрум) — театр.

Буквосполучення, у яких виступає «h», вживаються у словах, як правило, запозичених зі старогрецької мови.

В інскрипціях, папірусових згортках, в книгах римляни писали великими буквами; у записах, листах, різних документах — малими. В останньому випадку велика буква виступала на початку речення, а також в іменах власних, похідних словах від імен власних — прикметниках, прислівниках: *līngua Latīna* (латинська мова), *Latīne* (по-латині), *rōpulus Romānus* (римський народ).

З великої букви у латинській мові також пишуться назви народів, місяців: *Gālli* (галли), *Bēlgae* (бельги), *Ianuārius* (січень), *Novēmber* (листопад).

Поділ на склади

У латинській мові поділ на склади буває:

- 1) між двома голосними, наприклад: *mē-us* (мій), *sū-us* (свій), *lē-o* (лев);

- 2) перед окремими приголосними, сполученням *qu*: *pa-tu-ra* (природа), *fu-tu-rus* (майбутній), *au-gur* (золото), *a-qua* (вода);
- 3) в групі з двох приголосних, як правило, в середині слова: *oc-to* (вісім), *cen-tum* (сто), *es-se* (бути), але *pa-tri-a* (батьківщина);
- 4) в групі із трьох приголосних в середині слова, між другим і третім приголосним: *sanc-tus* (священний), *rup-tum* (крапка);
- 5) приставка виділяється: *ab-la-ti-vus* (аблатив), *de-scen-do* (сходжу вниз), *ab-es-se* (бути відсутнім).

Часокількість складів. Наголос

З огляду на часокількості латинські голосні, як зазначалось, є довгими і короткими.

Кількісні протилежності у латинській мові інколи використовуються для розрізнення слів і форм. Наприклад: *malum* (зло) — *mālum* (яблуко), *acer* (клен) — *ācer* (гострий), *levis* (легкий) — *lēvis* (гладкий), *populus* (народ) — *pōpulus* (тополя), *pila* (м'яч) — *pīla* (ступка), *dico* (посвячую) — *dīco* (говорю), *lustrum* (лігво) — *lūstrum* (очищення), *hic* (цей) — *hīc* (тут) та ін.

Склад, у якому наявний довгий голосний або дифтонг, називається довгим за природою (*natūra longa*), наприклад: *diaeta* (дієта), *caelum* (небо), *natūra* (природа), *futūrus* (майбутній).

Довгим складом може також вважатися склад із коротким голосним, за яким два або більше приголосних звуки (*positiōne longa*). Наприклад: *colūmna* (стовп), *instrumentum* (знаряддя), *laudantur* (їх хвалять). Але якщо за голосним другого складу з кінця буквосполучення *b, p, d, t, g, c, f, v* з *l* або *r* (*bl, pl, dl, tl, gl, cl, fl, vl, br, pr, dr, tr, gr, cr, fr, vr*), тоді цей склад короткий: *centimetrum* (сантиметр), *vertebra* (хребець).

Довгий голосний перед голосним скорочується, наприклад: *tēpō* (держу), *audīo* (слухаю).

Буквосполучення *ch, ph, gh, th* розглядаються як один звук і не утворюють довготи за положенням: *philosophus* (філософ), *stomachus* (шлунок).

«Х» становить два звуки, отже, голосний перед ним довгий за положенням, наприклад: *reflexus* (рефлекс).

Наголос у латинській мові не ставиться на першому складі від кінця. Наголос може бути на другому складі від кінця, якщо він довгий, або на третьому, якщо другий короткий *. Приклади: *opāge* (прикрашати), *habēge* (мати), *amicus* (друг), *natūra* (природа), *futūrus*

(майбутній), *defendēre* (захищати), *oppidum* (місто), *difficilis* (важкий), *similis* (подібний), *humilis* (низький), *medicus* (лікар), *oculus* (око), *perīdus* (період) та ін.

Часокількість третього від кінця голосного для постановки наголосу не має значення.

Наголос може бути на другому від кінця короткому складі імен II відміни на «ius», «ium», якщо їх родовий однини закінчується на «i» замість «ii», наприклад: *consilium* — *consili*, *Horātius* — *Horāti*, *Vergilius* — *Vergīli*.

* У підручнику знаком довготи позначається тільки другий склад від кінця трьох- і більше складових слів, крім складів, які містять дифтонг або довгий за положенням. Знак короткості ставиться тільки для диференціації омонімічних форм.

МОРФОЛОГІЯ

Частини мови.

У латинській мові десять частин мови. Із них п'ять є змінними (відмінюються), а п'ять — незмінними.

До відмінюваних частин мови належать:

1. Substantivum — іменник.
2. Adiectivum — прикметник.
3. Pronomen — займенник.
4. Numerale — числівник.
5. Verbum — дієслово.

Незмінні частини мови:

1. Adverbium — прислівник.
2. Praepositio — прийменник.
3. Coniunctio — сполучник.
4. Interiectio — вигук.
5. Particula — частка.

Іменник (SUBSTANTIVUM)

Латинська мова за граматичною структурою належить до синтетичних або флективних мов. Граматичний зв'язок слів у реченні здійснюється за допомогою зміни форми слова (за відмінками). Зміна форми слова відбувається шляхом додавання до кореня суфіксів і закінчень. Закінчення є різними залежно від частин мови, відміни, відмінків тощо.

Іменник у латинській, як і у рідній мові, має граматичні категорії: рід, число, відмінок, відміну.

РОДИ (GENERA)

У латинській мові, як і у рідній, — три роди:

- Genus masculinum — чоловічий рід;
- Genus femininum — жіночий рід;
- Genus neutrum — середній рід.

У словниках рід позначається початковою буквою: «m» — чоловічий, «f» — жіночий, «n» — середній.

Рід іменника може визначатися статтю людей або тварин. Іменники переважно відносяться до граматичного роду в силу того, що вони належать до певної семантичної категорії.

Є деякі характеристики, які визначають рід іменників:

чоловічого роду, крім осіб і тварин чоловічої статі, є назви вітрів, народів, місяців і, найчастіше, рік: *libis* (південно-західний вітер), *Paeligni* (пелігни), *Iulius* (липень), *Rhodanus* (Родан);

жіночого роду, крім назв людей і тварин жіночої статі, назви дерев, міст, країн, островів: *quercus* (дуб), *Corinthus* (Коринф), *Aegyptus* (Єгипет), *Samos* (Самос).

Деякі іменники, які означають людей і тварин, можуть бути і чоловічого і жіночого роду (*genus commune*): *civis* — m, f (громадянин, громадянка), *comes* — m, f (супутник, супутниця), *aquila* — m, f (орел), *canis* — m, f (собака).

ЧИСЛА (NUMERI)

У латинській мові два числа: 1) *numerus singularis* (однина), 2) *numerus pluralis* (множина). Двоїни (*duālis*) у латинській мові не було, хоч трапляються деякі слова у двоїні: *duo* (два), *ambo* (обидва).

Деякі іменники у латинській мові вживаються тільки в однині (*substantiva singularia tantum*). Це головним чином:

- 1) абстрактні іменники: *scientia* (знання), *valetudo* (здоров'я), *veritas* (правда);
- 2) іменники, що називають матеріал, з якого щось виготовлено: *ferrum* (залізо), *aurum* (золото) або рідину — *mulsum* (вино з медом);
- 3) власні імена: *Roma*, *Italia*, *Iuppiter* та ін.

У латинській мові зустрічаються також іменники, які вживаються тільки у множині (*substantiva pluralia tantum*):

- 1) назви людей — *liberi* (діти), *posterī* (нащадки), *maiores* (предки);
- 2) назви предметів, які складаються з двох або більше частин — *arma* (зброя), *scalae* (драбина), *reliquiae* (рештки), *quadrigae* (віз з упряжкою чотирьох коней);
- 3) географічні назви: *Athēnae* (Афіни), *Thebae* (Фіви), *Alpes* (Альпи);
- 4) основні числа місяця, назви свят, розваг: *Kalendae* (перший день місяця), *Saturnalia* (свято на честь Сатурна), *nuptiae* (весілля), *epulae* (бенкет).

ВІДМІНКИ (CASUS)

У латинській мові шість відмінків:

1. *Casus nominativus* — називний відповідає на питання хто? що?
2. *Casus genetivus* — родовий (кого? чого? чий? чия? чие?).

3. Casus dativus — давальний (кому? чому?).
4. Casus accusativus — знахідний (кого? що?).
5. Casus vocativus — клична форма.
6. Casus ablativus — орудний (ким? чим? де? коли? від чого?).

Ablativus, крім власної функції «віддільного» відмінка, виконує функцію орудного (instrumentalis) і місцевого (locativus)*.

Nominativus і vocativus — прямі відмінки (casus recti), genetivus, dativus, accusativus, ablativus — непрямі відмінки (casus obliqui).

ВІДМІНА ІМЕННИКІВ (DECLINATIO)

У латинській мові є п'ять відмін іменників. Іменники I і V відмін — переважно жіночого роду**, II і IV відмін — чоловічого і середнього; до III відміни належать іменники всіх трьох родів — чоловічого, жіночого, середнього.

Іменники слід заучувати в двох відмінках (як записано у словниках): nominativus singularis, який показує рід іменника і genetivus singularis, що показує до якої відміни належить іменник.

ОСНОВИ ІМЕННИКІВ

ВІДМІНА	ОСНОВА
I	-a
II	-o
III	приголосний, «і»
IV	-u
V	-e

За закінченнями основ дублетні назви одержали відміни: I відміна (або «а»), II відміна (або «о»), III приголосна, III голосна, IV відміна (або «u»), V відміна (або «e» відміна).

* Для глибшого вивчення класичної латини слід паралельно знайомитися з деякими питаннями її історичного розвитку (див. підрозділ даного підручника «Деякі закономірності історичного розвитку латинської мови», с. 115—132).

** Рід іменників у латинській мові не завжди збігається із родом іменників у рідній мові.

Часто внаслідок дії фонетичних законів основа іменника зазнала у відмінкових формах деякі видозміни, і у ряді відмінків чітко не видно цієї основи. Тому практичною ознакою для пізнання відміни може служити форма gen. sing. Звідси «правило», що основу іменника одержуємо, відкинувши закінчення в gen. sing. Це практична вказівка для визначення незмінної частини іменника.

ПЕРША ВІДМІНА (DECLINATIO PRIMA)

Основа «а»

До I відміни належать іменники жіночого роду, які закінчуються в називному відмінку однини на (-a), в родовому — на (-ae). Наприклад: silva, ae (f) — ліс, stella, ae (f) — зірка, gutta, ae (f) — крапля, rosa, ae (f) — троянда. Сюди належать іменники чоловічого роду на означення традиційно чоловічих професій: nauta, ae (m) — моряк, poeta, ae (m) — поет, agricola, ae (m) — землероб, pirata, ae (m) — пірат, collega, ae (m) — колега та ін. До цієї ж відміни входять епоніми, які також є чоловічого роду: Persa, ae (m) — перс, Scytha, ae (m) — скіф, Celta, ae (m) — кельт тощо.

Усі іменники I відміни жіночого і чоловічого родів відмінюються однаково.

Зразки відмінювання

SINGULĀRIS

Nom. stella (f) (зірка)	silva (f) (ліс)	nauta (m) (моряк)	Scytha (m) (скіф)
Gen. stell-ae	silv-ae	naut-ae	Scyth-ae
Dat. stell-ae	silv-ae	naut-ae	Scyth-ae
Acc. stell-am	silv-am	naut-am	Scyth-am
Abl. stell-ā	silv-ā	naut-ā	Scyth-ā
Voc. stell-a	silv-a	naut-a	Scyth-a

PLURĀLIS

Nom. stell-ae	silv-ae	naut-ae	Scyth-ae
Gen. stell-ārum	silv-ārum	naut-ārum	Scyth-ārum
Dat. stell-is	silv-is	naut-is	Scyth-is
Acc. stell-as	silv-as	naut-as	Scyth-as
Abl. stell-is	silv-is	naut-is	Scyth-is
Voc. stell-ae	silv-ae	naut-ae	Scyth-ae

Як бачимо, форми деяких відмінків збігаються: nom. і voc. sing., gen. і dat. sing., nom. і voc. plur., dat. і abl. plur.

Диференціювати ці форми з однаковими закінченнями можна тільки в контексті.

Gen. plur. іменників I відміни на -ārum міг скорочуватись до -um: drachnum замість drachnārum, caelicolum замість caelicolārum, Aeneadum замість Aeneadārum.

Деякі іменники I відміни у множині мають інші значення, ніж в однині. Наприклад: aqua, aquae (f) — вода, aquae, aquārum — мінеральні джерела, соріа, соріае (f) — запас, велика кількість, соріае, соріārum — війська, littera, litterae (f) — буква, litterae, litterārum — література, наука.

ДРУГА ВІДМІНА (DECLINATIO SECUNDA)

Основа «o/e»

До II відміни належать іменники чоловічого роду на -us, -er і середнього роду на -um. Всі іменники II відміни в gen. sing. приймають закінчення -i. Наприклад: hortus, -i (m) — город, сад; lupus, -i (m) — вовк; amicus, -i (m) — друг, товариш; magister, -tri (m) — вчитель; arbiter, -tri (m) — арбітр; puer, -i (m) — хлопчик; oppidum, -i (n) — місто; verbum, -i (n) — слово.

Деякі іменники II відміни на -us є жіночого роду: rōbulus, -i (f) — тополя, malus, -i (f) — яблуна, humus, -i (f) — ґрунт, alvus, -i (f) — живіт, colus, -i (f) — прялка та ін.

Деякі іменники на -us є середнього роду — virus, -i (n) — отрута, vulgus, -i (n) — простий народ, pelagus, -i (n) — море та ін.

Зразки відмінювання

SINGULĀRIS

Nom. amīc-us (m) (товариш, друг)	mālus (f) (яблуна)	verb-um (n) (слово)
Gen. amīc-i	mal-i	verb-i
Dat. amīc-o	mal-o	verb-o
Acc. amīc-um	mal-um	verb-um
Abl. amīc-o	mal-o	verb-o
Voc. amīc-e	mal-e	verb-um

PLURĀLIS

Nom. amīc-i	mal-i	verb-a
Gen. amīc-ōrum	mal-ōrum	verb-ōrum
Dat. amīc-is	mal-is	verb-is
Acc. amīc-os	mal-os	verb-a
Abl. amīc-is	mal-is	verb-is
Voc. amīc-i	mal-i	verb-a

SINGULĀRIS

Nom. magister (m) (вчитель)	puer (m) (хлопець)	vir (m) (чоловік)
Gen. magistr-i	puer-i	vir-i
Dat. magistr-o	puer-o	vir-o
Acc. magistr-um	puer-um	vir-um
Abl. magistr-o	puer-o	vir-o
Voc. magister	puer	vir

PLURĀLIS

Nom. magistr-i	puer-i	vir-i
Gen. magistr-ōrum	puer-ōrum	vir-ōrum
Dat. magistr-is	puer-is	vir-is
Acc. magistr-os	puer-os	vir-os
Abl. magistr-is	puer-is	vir-is
Voc. magistr-i	puer-i	vir-i

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ДРУГОЇ ВІДМІНИ

Іменники II відміни на -us є єдиним випадком, коли voc. sing. відрізняється за формою від nom. sing., тобто набуває закінчення «e». В II відміні, як і у першій, nom. і voc. plur., dat. і abl. plur. збігаються за формою. Крім цього, у II відміні мають ще однакові закінчення dat. і abl. sing., gen. sing. і nom. plur.

Однакові за формою відмінки можна розпізнати, як зазначалося, лише у контексті.

Власні імена на ius, eius, aius мають у voc. sing. закінчення -i — Vergili, Pompei, Gai. Таке ж закінчення має filius (син) — fili.

Іменники, які в nom. sing. закінчуються на -er, зберігають «e» або у всіх відмінках, як іменник puer, pueri або тільки в nom. і voc., як magister. Зберігають «e» в усіх відмінках такі іменники: vesper, vesperi (вечір), socer, soceri (тесть), gener, generi (зять), liberi, liberōrum (діти) та ін.

Іменники середнього роду мають однакові закінчення в називному, знахідному відмінках та кличній формі. У множині у цих відмінках іменники середнього роду набувають закінчення -a.

Іменник locus (місце) у множині має форму loca (географічні місцевості) і loci (розділи в книжці).

Деякі іменники II відміни у множині набувають іншого значення, ніж в однині: auxilium, -ii (n) — допомога, auxilia, auxiliōrum (n) — допоміжні війська, comitium, -ii (n) — місце зборів, comitia, comitiōrum (n) — народні збори, castrum, -i (n) — фортеця, castra, castrōrum (n) — табори, impedimentum, -i (n) — перешкода, impedimenta, impedimentōrum — багаж, обоз, валка.

ТРЕТЯ ВІДМІНА
(DECLINATIO TERTIA)

Основа на приголосний і голосний «і», «и»

До III відміни належать іменники чоловічого, жіночого та середнього роду, які в родовому відмінку однини мають закінчення *-is*. Іменники III відміни у називному відмінку однини мають такі закінчення:

Чоловічий рід: $\chi \delta$ $\rho \epsilon$
-o — homo, *inis* — людина
-or — orator, *ōris* — оратор
-os — flos, *floris* — квітка
-er — aēr, *aēris* — повітря
-es (нерівноскладові) * — miles, *itis* — воїн.

Жіночий рід: $\epsilon \chi$
-do — pulchritūdo, *inis* — краса
-go — imago, *inis* — зображення
-io — regio, *ōnis* — область, країна
-as — civitas, *ātis* — держава
-us (Gen. *ūtis*, *ūdis*) *salus*, *salūtis* — порятунок
palus, *udis* — болото
-x — lex, *legis* — закон
-is — avis, *is* — птах
-es (рівноскладові) ** — pubes, *-is* — хмара
-s (з попереднім приголосним) — pars, *partis* — частина.

Середній рід:
-l — mel, *mellis* — мед
-men — nomen, *inis* — ім'я, назва
-c — lac, *lactis* — молоко
-e — mare, *maris* — море
-t — caput, *itis* — голова
-ar — exemplar, *aris* — приклад, зразок
-ur — sulfur, *uris* — сірка, *iesur*, *ōris* — печінка
genus, *ōris* — рід, походження
-ma — poēma, *ātis* — поема, твір
-us — vulnus, *ōris* — рана, *corpus*, *ōris* — тіло.

Існують винятки щодо роду (див. нижче).

Nom. sing. III відміни твориться за двома типами.

1. Шляхом додавання до основи звука «s», так званий сигматичний

тип, наприклад: hiems (зима), vox (голос), civis (громадянин). Сюди належать тільки іменники чоловічого і жіночого родів.

2. Асигматичний — тип номінатива. Форма номінатива дорівнює основі без додавання будь-якого закінчення. Сюди належать іменники всіх трьох родів, наприклад: основа sol, nom. sing. sol (сонце), основа orator, nom. sing. orator (оратор).

Щодо основ іменників III відміни, іменники поділяються на приголосну (основа на приголосний) та з основою на «і», а також два іменники з основою на «и» (sus — свиня, grus — журавель).

Іменники першої групи становлять приголосну групу III відміни, другої групи — голосну. Є ще й третя група — мішана. Сюди входять іменники переважно з основою на «і», які зазнали впливу приголосного типу.

Отже, всі іменники III відміни поділяються на три групи: приголосну, голосну, мішану. На підставі основ, крім приголосної відміни, важко вирішити, до якої групи належить даний іменник, бо в основі сталися певні фонетичні зміни. Окремі відмінки зазнали впливу інших відмінків чи зумовлені певною аналогічною дією. Таким чином, правила визначають, які іменники відмінюються і за якою групою.

До приголосної групи іменників III відміни належать нерівноскладові іменники всіх трьох родів (чоловічого, жіночого, середнього), основа яких закінчується на один приголосний. Наприклад:

scriptor, *ōris* (m) — письменник,
 regio, *ōnis* (f) — область, регіон,
 corpus, *oris* (n) — тіло,
 flos, *floris* (m) — квітка,
 civitas, *ātis* (f) — держава,
 flumen, *inis* (n) — ріка.

До голосної групи іменників III відміни належать іменники середнього роду і тільки ті, які у називному відмінку однини закінчуються на *-e*, *-al* (gen. *ālis*), *-ar* (gen. *āris*). Наприклад: mare, *maris* (n) — море, animal, *animālis* (n) — тварина, exemplar, *exemplāris* (n) — зразок, екземпляр.

До мішаної групи іменників III відміни належать:

- рівноскладові іменники на es, is;
- іменники, які перед закінченням родового відмінка однини мають два або більше приголосних: pubes, *pubis* (f) — хмара, civis, *civis* (m, f) — громадянин, громадянка, pars, *partis* (f) — частина, urbs, *urbis* — місто, os, *ossis* (n) — кістка.

У мішаній групі зустрічаються іменники всіх трьох родів, але основну частину становлять іменники жіночого роду.

Іменники: pater, *patris* — батько; mater, *matris* — мати, frater, *fratris* — брат, iuvenis, *iuvenis* — юнак, canis, *canis* — собака відмінюються за приголосною групою іменників III відміни.

* Нерівноскладовими (imparisyllaba) називаються іменники, які мають різну кількість складів у називному і родовому відмінках однини.

** Рівноскладовими (parisyllaba) називаються іменники, які мають однакову кількість складів у називному і родовому відмінках однини.

Зразки відмінювання

Приголосна група
(Classis consonans)

SINGULĀRIS

Nom. homo (m) (людина)	scriptor (M) (письменник)	civitas (f) (держжава)	flumen (n) (ріка)
Gen. homin-is	scriptōr-is	civitāt-is	flumin-is
Dat. homin-i	scriptōr-i	civitāt-i	flumin-i
Acc. homin-em	scriptōr-em	civitāt-em	flumen
Abl. homin-e	scriptōr-e	civitāt-e	flumin-e
Voc. homo	scriptor	civitas	flumen

PLURĀLIS

Nom. homin-es	scriptōr-es	civitāt-es	flumin-a
Gen. homin-um	scriptōr-um	civitāt-um	flumin-um
Dat. homin-ibus	scriptor-ibus	civitat-ibus	flumin-ibus
Acc. homin-es	scriptōr-es	civitāt-es	flumin-a
Abl. homin-ibus	scriptor-ibus	civitat-ibus	flumin-ibus
Voc. homin-es	scriptōr-es	civitāt-es	flumin-a

Голосна група
(Classis vocālis)

SINGULĀRIS

Nom. mare (n) (море)	animal (n) (тварина)	exemplar (n) (зразок)
Gen. mar-is	animāl-is	exemplār-is
Dat. mar-i	animāl-i	exemplār-i
Acc. mare	animal	exemplar
Abl. mar-i	animāl-i	exemplār-i
Voc. mare	animal	exemplar

PLURĀLIS

Nom. mar-ia	animal-ia	exemplar-ia
Gen. mar-ium	animāl-ium	exemplār-ium
Dat. mar-ibus	animāl-ibus	exemplār-ibus
Acc. mar-ia	animāl-ia	exemplār-ia
Abl. mar-ibus	animāl-ibus	exemplār-ibus
Voc. mar-ia	animāl-ia	exemplār-ia

Мішана група
(Classis mixta)

SINGULĀRIS

Nom. civis (m, f) (громадянин, громадянка)	nubes (f) (хмара)	pars (f) (частина)	os (n) (кістка)
Gen. civ-is	nub-is	part-is	oss-is
Dat. civ-i	nub-i	part-i	oss-i
Acc. civ-em	nub-em	part-em	os
Abl. civ-e	nub-e	part-e	oss-e
Voc. civ-is	nub-is	pars	os

PLURĀLIS

Nom. civ-es	nub-es	part-es	oss-a
Gen. civ-ium	nub-ium	part-ium	oss-ium
Dat. civ-ibus	nub-ibus	part-ibus	oss-ibus
Acc. civ-es	nub-es	part-es	oss-a
Abl. civ-ibus	nub-ibus	part-ibus	oss-ibus
Voc. civ-es	nub-es	part-es	oss-a

Розбіжності у відмінюванні приголосної, голосної та мішаної груп іменників третьої відміни можна показати таким чином:

Назва відмінків	Приголосна група	Голосна група	Мішана група
Abl. sing.	e	i	e
Nom. plur. (n)	a	ia	a
Gen. plur.	um	ium	ium

Де кілька рівноскладових іменників жіночого роду III відміни з основою на «i» зберігають кінцевий голосний в acc. sing. — «im» та abl. sing. — «i». Сюди відносяться іменники: febris, is — лихоманка, puppis, is — корма, securis, is — сокира, turris, is — вежа, tussis, is — кашель, gavis, is — хрипота, restis, is — шнурок, sitis, is — спрага; назви рік і міст — Tiberis, is — Тібр, Neapolis, is — Неаполь та ін.

Зразки відмінювання

SINGULARIS		
Nom. febris (f) (лихоманка)	turris (f) (вежа)	Neapolis (f) (Неаполь)
Gen. febr-is	turr-is	Neapol-is
Dat. febr-i	turr-i	Neapol-i
Acc. febr-im	turr-im	Neapol-im
Abl. febr-i	turr-i	Neapol-i
Voc. febr-is	turr-is	Neapol-is
PLURĀLIS		
Nom. febr-es	turr-es	—
Gen. febr-ium	turr-ium	—
Dat. febr-ibus	turr-ibus	—
Acc. febr-es	turr-es	—
Abl. febr-ibus	turr-ibus	—
Voc. febr-es	turr-es	—

Особливості відмінювання деяких іменників третьої відміни

Іменник *vis* (f) (сила) з основою на «і». Форми множини утворюються від основи *vis* з переходом «s» в «g» за законом ротацізму.

До III відміни належать також деякі слова з основами на «ц», «ов», яке походить з дифтонга «оц», наприклад: *bos* (корова, віл), *Iuppiter* (Юпітер)

Зразки відмінювання

SINGULARIS			
Nom.	<i>vis</i> (сила)	<i>bos</i> (корова, віл)	<i>Iuppiter</i> (Юпітер)
Gen.	—	<i>bovis</i>	<i>Iovis</i>
Dat.	—	<i>bovi</i>	<i>Iovi</i>
Acc.	<i>vim</i>	<i>bovem</i>	<i>Iovem</i>
Abl.	<i>vi</i>	<i>bove</i>	<i>Iove</i>
Voc.	<i>vis</i>	<i>bovis</i>	<i>Iuppiter</i>
PLURĀLIS			
Nom.	<i>vires</i>	<i>boves</i>	—
Gen.	<i>virium</i>	<i>bovm</i>	—
Dat.	<i>viribus</i>	<i>bubus (bobus)</i>	—
Acc.	<i>vires</i>	<i>boves</i>	—
Abl.	<i>viribus</i>	<i>bubus (bobus)</i>	—
Voc.	<i>vires</i>	<i>boves</i>	—

Форма *Iuppiter* утворена з древнього Voc. *Iou i pater* (батько). Існувала також форма в ном. sing. *Iovis*, утворена за аналогією з непрямыми відмінками.

Іменник *vas, vasis* (n) (посудина) в однині відмінюється за III відмінною, а в множині — за II відмінною.

SINGULARIS	PLURĀLIS
Nom. <i>vas</i> (n) (посудина)	<i>vasa</i>
Gen. <i>vasis</i>	<i>vasōrum</i>
Dat. <i>vasi</i>	<i>vasis</i>
Acc. <i>vas</i>	<i>vasa</i>
Abl. <i>vase</i>	<i>vasis</i>
Voc. <i>vas</i>	<i>vasa</i>

У латинській мові є деякі іменники, відмінкові форми яких утворюються від двох різних основ. Наприклад: *iter, itineris* (n) — дорога, шлях; *iesur, iesuinoris (iesugis)* (n) — печінка, *femur, feminis* (частіше *femoris* (n)) — бедро, *senex, senis* — старець та ін.

Найважливіші винятки з правил про рід іменників третьої відміни

Іменники чоловічого роду закінчуються на -o, -og, -os, -eg, -es (нерівноскладові).

Винятки

Feminina
arbor, arboris — дерево

dos, dotis — посаг

linter, linteris — човен
gaster, gastris — живіт

merces, mercēdis — плата
seges, segetis — посів
quies, quīētis — спокій

Іменники жіночого роду закінчуються на -do, -go, -io, -as, -x, -us (gen. -ūtis, -ūdis), -is, -es (рівноскладові), -s (з попереднім приголосним).

Винятки

Masculina
ordo, ordinis — порядок
pugio, pugionis — кинджал
elephas, elephantis — слон
as, assis — ас (монета)

Neutra
pondo (невідмінюване) — тягар
fas (невідмінюване) — моральне право; те, що годиться
nefas (невідмінюване) — те, що

calix, calicis — кубок
 cortex, corticis — кора
 grex, gregis — стадо
 amnis, amnis — річка
 crinis, crinis — волос
 collis, collis — пагорб
 fascis, fascis — пучок, в'язка
 finis, finis — кінець, границя
 mensis, mensis — місяць
 ignis, ignis — вогонь
 orbis, orbis — круг
 panis, panis — хліб
 piscis, piscis — риба
 cinis, cinēris — попіл
 lapis, lapidis — камінь
 pulvis, pulveris — порох, пил
 sanguis, sanguinis — кров
 dens, dentis — зуб
 fons, fontis — джерело
 mons, montis — гора
 pons, pontis — міст

не годиться, беззаконність
 vas, vasis — посудина

Іменники середнього роду закінчуються на -l, -en, -c, -e, -t, -ag, -ur, -ma, -us.

Винятки

Masculīna

sal, salis — сіль
 sol, solis — сонце
 vultur, vulturis — шуліка
 lepus, leporis — заєць
 mus, muris — миша

Feminīna

tellus, telluris — земля

Крім наведених, є ще ряд інших винятків щодо роду іменників.
 У III відміні є деякі іменники, які у множині набувають іншого значення, ніж в однині: aedes, aedis (f) — храм, aedes, aedium (f) — дім, будинок, finis, finis (m) — межа, кордон, fines, finium (f) — область, територія, pars, partis (f) — частина, partes, partium (f) — роль актора, партія та ін.

ЧЕТВЕРТА ВІДМИНА (DECLINATIO QUARTA)

Основа «и»

До IV відміни належать іменники чоловічого роду, які у називному відмінку однини закінчуються на -us, і середнього роду на -u. Родовий відмінок цих іменників має закінчення -us. Наприклад: fructus -us (m) — плід, фрукт, exercitus, -us (m) — військо, cogni, -us (n) — піг, фланг, gelu, -us (n) — мороз.

Nominativus singularis іменників чоловічого роду має сигматичне закінчення, середнього роду — нульове закінчення.

Деякі іменники IV відміни належать до жіночого роду. Наприклад: manus, -us (f) — рука, acus, -us (f) — голка, domus, -us (f) — будинок, porticus, -us (f) — колонада, портик, tribus, -us (f) — триба, socrus, -us (f) — свекруха, pugus, pugus (f) — невістка, Idus, Iduum — Іди (назва днів 15 березня, травня, липня, жовтня і 13 число інших місяців). Іменники жіночого роду відмінюються так само, як чоловічого роду.

Зразки відмінювання

SINGULARIS

Nom. fructus (m) (плід, фрукт)	exercitus (m) (військо)	cogni (n) (піг, фланг)
Gen. fruct-us	exercit-us	cogn-us
Dat. fruct-ui	exercit-ui	cogn-u (ui)
Acc. fruct-um	exercit-um	cogn-u
Abl. fruct-u	exercit-u	cogn-u
Voc. fruct-us	exercit-us	cogn-u

PLURALIS

Nom. fruct-us	exercit-us	cogn-ua
Gen. fruct-uum	exercit-uum	cogn-uum
Dat. fruct-ibus	exercit-ibus	cogn-ibus
Acc. fruct-us	exercit-us	cogn-ua
Abl. fruct-ibus	exercit-ibus	cogn-ibus
Voc. fruct-us	exercit-us	cogn-ua

Голосний «и» зберігається майже у всіх відмінках, крім dat. і abl. plur., у яких є «і» («ibus») за аналогією з III відміною.

Давальний відмінок однини чоловічого роду може мати також закінчення -i (sepātū, usu).

Давальний множини на-ibus мають такі іменники: artus, -us (m) — суглоб, tribus, -us (f) — триба, район, lacus -us (m) — озеро, quercus, -us (f) — дуб, specus, -us (m) — печера та ін. Останні два іменники можуть мати також форми quercibus, specibus.

Nom. і acc. середнього роду «за правилом середнього роду» мають однакові закінчення в nom., acc, voc. sing., а у множині в цих відмінках закінчуються на -a.

Збігаються також форми nom. і acc. plur. чол. роду, як і у III відміні. Іменник domus, -us має і деякі форми, утворені за II відміною. Іменник domus, us відмінюється так:

SINGULARIS

Nom. domus (f) (дім)
 Gen. dom-us
 Dat. dom-ui

PLURALIS

dom-us
 dom-uum (domōrum)
 dom-ibus

Acc. dom-um   dom-os
 Abl. dom-o   dom-ibus
 Voc. dom-us   dom-us

У прислівниковому значенні вживається domi (дома), domum (додому), domo (із дому).

**П'ЯТА ВІДМІНА
 (DECLINATIO QUINTA)**

Основа «е»

До п'ятої відміни належать іменники жіночого роду на «е». У родовому відмінку однини вони закінчуються на «еї», наприклад: res, rei (f) — справа, річ; species, ēi (f) — вид.

Зразок відмінювання

SINGULARIS	PLURALIS	SINGULARIS	PLURALIS
Nom. dies (m, f) (день)	di-es	res (f) (справа, річ)	r-es
Gen. di-ēi	di-ērum	r-ei	r-erum
Dat. di-ēi	di-ēbus	r-ei	r-ebus
Acc. di-em	di-es	r-es	r-es
Abl. di-e	di-ēbus	r-e	r-ebus
Voc. di-es	di-es	r-es	r-es

Іменники res і dies мають однину і множину. Всі інші іменники V відміни або зовсім не відмінюються у множині, або мають лише називний і знахідний відмінки.

Іменник dies чоловічого роду, але в значенні термін, строк — жіночого — dies certa (певний день), dies constitūta (встановлений день), але dies festus (святковий день).

У родовому та давальному відмінках однини «е» між двома голосними зберігає свою довготу: diēi, але fidēi — віра, довір'я.

**ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ
 ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ**

Відмінки	I відміна	II відміна	III відміна
Nom.	-a -as -e	-eus -os -on	-es -as -is -er
	Niōba Aenēas Circe Niōbe	Orpheus Delos Ilion	Pericles Socrates Orestes (Orestis) Pallas poësis aether

Закінчення таблиці

Відмінки	I відміна	II відміна	III відміна
Gen.	-ae -es	-i -os	-is -i -os
	Niobae Circes Aenēae	Orphei Orpheos Deli Ilii	Periclis Pallados Socratis sive poësis Palladis aetheris Pericli Oresti
Dat.	-ae	-o (i)	-i
	Niobae Aenēae Circae	Orpheo Orphei	Pericli Socrati Palladi poësi aetheri
Acc.	-am -an -en	-um -on -a	-em -en -im a
	Niobam Aenēan Circe	Orpheum Delon Ilion Orphea	Periclem Socraten poësim aethera
Abl.	-a -e	-o	-e -i
	Nioba Aenēa Circe	Orpheo Delo Ilio	Pericle Socrate poësi Pallade aethere
Voc.	-a -e	-eu -nom.	-nom. -e
	Nioba Aenēa Circe	Orpheu Delos Ilion	Pericles Pallas poësis aether Socrates Socrate

ТАБЛИЦЯ ВІДМІНКОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ УСІХ ВІДМІН

Numerus	Declinatio	I		II		III			IV		V	
		f	m	n	m, f, n	голосна п, (f)	мішана м, f, n	m	n	f		
SINGULARIS	Nom.	a	us, er	um	різні закінчення	e, al, ar	(is)	es, is (рівно склад.) «s», «er», якщо основа на 2—3 пригол.	us	u	es	
		ae	i	is	is	is	is	is	us	us	ei	
	Dat.	ae	o	i	i	i	i	ui (u)	ui (u)	ei	ei	
	Acc.	am	um	em	-N	im	em	-N	um	u	em	
	Abl.	a	o	e	i	i	e	e	u	u	e	
	Voc.	a	e, er	um	-N	-N	-N	-N	us	u	es	
	PLURALIS	Nom.	ae, arum	i	a	es	a	ia	es	a	us	es
		Gen.	orum	orum	um	um	ium	ium	ium	uum	uum	erum
		Dat.	is	is	ibus	ibus	ibus	ibus	ibus	ibus	ibus	ebus
		Acc.	as	os	a	es	a	ia	es	a	us	es
Abl.		is	is	ibus	ibus	ibus	ibus	ibus	ibus	ibus	ebus	
Voc.	ae	i	a	es	a	ia	es	a	us	es		

Прикметник (ADJECTIVUM)

Прикметники у латинській мові є I, II і III відмін.

Прикметників IV і V відмін немає.

Прикметники I—II відмін мають закінчення -us (m), -a (f), -um (n) або -er (m), -a (f), -um (n). Наприклад: bonus, a, um — добрий, a, e; magnus, a, um — великий, a, e; niger, nigra, nigrum — чорний, a, e; liber, libera, liberum — вільний, a, e. Вони відмінюються: чоловічого роду на -us, -er та середнього на -um за II відміною, а жіночого на -a — за I відміною.

Прикметники III відмін щодо закінчень можна поділити на три групи: 1) прикметники, які в ном. sing. мають три форми — окрему форму для кожного граматичного роду -er (m), -is (f), -e (n), наприклад: acer (m) — гострий, acris (f) — гостра, acre (n) — гостре; saluber (m) — здоровий, salubris (f) — здорова, salubre (n) — здорове; 2) прикметники двох закінчень, які мають одну спільну форму -is для чоловічого і жіночого роду і окрему -e — для середнього роду, наприклад: brevis (m, f) — короткий, a; breve (n) — коротке; fortis (m, f) — хоробрий, a, forte (n) — хоробре; 3) прикметники з одним закінченням, які мають спільну форму для всіх трьох родів: felix (gen. felicis) — щасливий, -a, -e; recens (gen. recentis) — свіжий, -a, -e; par (gen. paris) — рівний, -a, -e.

Прикметники третьої відмін відмінюються як іменники III відмін голосної групи, тобто в abl. sing. приймають закінчення -i, ном. plur. -ia (n), gen. plur. -ium.

Є декілька прикметників типу vetus (eris) — старий, -a, -e; dives (-itis) — багатий, -a, -e; pauper (eris) — бідний, a, e, основа яких закінчується на приголосний, і вони відмінюються за приголосною відміною.

Зразки відмінювання прикметників I—II відмін

SINGULARIS

Nom. longus (m) довгий	longa (f) довга	longum (n) довге
Gen. long-i	long-ae	long-i
Dat. long-o	long-ae	long-o
Acc. long-um	long-am	long-um
Abl. long-o	long-a	long-o
Voc. long-e	long-a	long-um

PLURALIS

Nom. long-i	long-ae	long-a
Gen. long-orum	long-arum	long-orum
Dat. long-is	long-is	long-is
Acc. long-os	long-as	long-a
Abl. long-is	long-is	long-is
Voc. long-i	long-ae	long-a

SINGULARIS		
Nom. niger (m) чорний	nigra (f) чорна	nigrum (n) чорне
Gen. nigr-i	nigr-ae	nigr-i
Dat. nigr-o	nigr-ae	nigr-o
Acc. nigr-um	nigr-am	nigr-um
Abl. nigr-o	nigr-a	nigr-o
Voc. niger	nigr-a	nigr-um

PLURĀLIS		
Nom. nigr-i	nigr-ae	nigr-a
Gen. nigr-ōrum	nigr-ārum	nigr-ōrum
Dat. nigr-is	nigr-is	nigr-is
Acc. nigr-os	nigr-as	nigr-a
Abl. nigr-is	nigr-is	nigr-is
Voc. nigr-i	nigr-ae	nigr-a

SINGULARIS		
Nom. liber (m) вільний	liber a (f) вільна	liberum (n) вільне
Gen. liber-i	liber-ae	liber-i
Dat. liber-o	liber-ae	liber-o
Acc. liber-um	liber-am	liber-um
Abl. liber-o	liber-a	liber-o
Voc. liber	liber-a	liber-um

PLURĀLIS		
Nom. liber-i	liber-ae	liber-a
Gen. liber-ōrum	liber-ārum	liber-ōrum
Dat. liber-is	liber-is	liber-is
Acc. liber-os	liber-as	liber-a
Abl. liber-is	liber-is	liber-is
Voc. liber-i	liber-ae	liber-a

Деякі прикметники на -er зберігають «e» в основі в усіх відмінках, а інші — тільки в називному і кличій формі чоловічого роду.

Голосний «e» зберігається в усіх відмінках у ряді прикметників: asper, aspera, asperum (шорсткий, -a, -e), miser, misera, miserum (нещасний, -a, -e), tener, tenera, tenerum (ніжний, -a, -e), prosper, prospera, prosperum (сприятливий, -a, -e, успішний, -a, -e), frugifer, frugifera, frugiferum (плодоносний, -a, -e) та ін.

Зразки відмінювання прикметників III відміни

SINGULARIS		
Nom. acer (m) гострий	acris (f) гостра	acre (n) гостре

Gen. acr-is	acris	acr-is
Dat. acr-i	acr-i	acr-i
Acc. acr-em	acr-em	acr-e
Abl. acr-i	acr-i	acr-i
Voc. acer	acr-is	acr-e

PLURĀLIS		
Nom. acr-es	acr-es	acr-ia
Gen. acr-ium	acr-ium	acr-ium
Dat. acr-ibus	acr-ibus	acr-ibus
Acc. acr-es	acr-es	acr-ia
Abl. acr-ibus	acr-ibus	acr-ibus
Voc. acr-es	acr-es	acr-ia

SINGULARIS		
Nom. fortis (m, f) хоробрий, -a	forte (n) хоробре	
Gen. fort-is	fort-is	
Dat. fort-iF	fort-i	
Acc. fort-em	fort-e	
Abl. fort-i	fort-i	
Voc. fort-is	fort-e	

PLURĀLIS		
Nom. fort-es	fort-ia	
Gen. fort-ium	fort-ium	
Dat. fort-ibus	fort-ibus	
Acc. fort-es	fort-ia	
Abl. fort-ibus	fort-ibus	
Voc. fort-es	fort-ia	

SINGULARIS		
Nom. felix (m, f, n) — щасливий, а, е		
Gen. felic-is (m, f, n)		
Dat. felic-i (m, f, n)		
Acc. felic-em (m, f), felix (n)		
Abl. felic-i (m, f, n)		
Voc. felix (m, f, nt)		

PLURĀLIS		
Nom. felic-es (m, f)	felic-ia (n)	
Gen. felic-ium (m, f, n)		
Dat. felic-ibus (m, f, n)		
Acc. felic-es (m, f)	felic-ia (n)	
Abl. felic-ibus (m, f, n)		
Voc. felic-es (m, f)	felic-ia (n)	

Відмінювання прикметників з основою на приголосний

SINGULĀRIS	PLURĀLIS
Nom. vetus (m, f, n) древній, -я, -е старий, -а, -е	veter-es (m, f) veter-a (n)
Gen. veter-is (m, f, n)	veter-um (m, f, n)
Dat. veter-i (m, f, n)	veter-ibus (m, f, n)
Acc. veter-em (m, f), vetus (n)	veter -a (m, f, n)
Abl. veter-e (m, f, n)	veter-ibus (m, f, n)
Voc. vetus (m, f, n)	veter-a (m, f, n)

Крім названих прикметників III відміни є такі, які в abl. sing. закінчуються на -i, а gen. plur. на -um: memor, memoris (m, f, n) — пам'ятаючий, -а, -е, abl. sing. — memori, gen. plur. memorum; inops, inopis (m, f, n) — бідний, -а, -е — abl. sing. inopi, gen. plur. inopum; supplex, supplicis (m, f, n) — благальний, а, е, — abl. sing. supplicī, gen. plur. supplicum та ін.

Невідмінювані прикметники: fugi (чесний), nequam (ледачий).

Назви місяців на -er і -is виступають як прикметники і в abl. sing. мають закінчення -i, наприклад: mense Novembri.

Прикметники у функції власних імен мають в abl. sing. -e: Felix — Felice, Celer — Celere.

**СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ
(GRADUS COMPARATIONIS ADJECTIVORUM)**

У латинській мові три ступені порівняння прикметників (gradus comparationis): звичайний — gradus positivus, вищий — gradus comparativus, найвищий — gradus superlativus.

Comparativus утворюється шляхом додавання до основи прикметника для чоловічого і жіночого роду суфікса «ior» та для середнього — «ius».

Утворення вищого ступеня порівняння прикметників

POSITIVUS	Gen. sing.	COMPARATIVUS
longus, a, um — довгий, -а, -е	long-i	long-ior (m, f), long-ius (n)
latus, a, um — широкий, -а, -е	lat-i	lat-ior (m, f), lat-ius (n)
clarus, a, um — славний, -а, -е	clar-i	clar-ior (m, f), clar-ius (n)
niger, gra, grum — чорний, -а, -е	nigr-i	nigr-ior (m, f), nigr-ius (n)
acer, acris, acre — гострий, -а, -е	acr-is	acr-ior (m, f), acr-ius (n)
gravis, grave — важкий, -а, -е	grav-is	grav-ior (m, f), grav-ius (n)
similis, e — подібний, -а, -е	simil-is	simil-ior (m, f), simil-ius (n)
felix, icis — щасливий, -а, -е	felic-is	felic-ior (m, f), felic-ius (n)

Прикметники у вищому ступені відмінюються як іменники III відміни приголосної групи, тобто в аблативі однини приймають закінчення -e, в родовому множини — -um, а в називному множини середнього роду -a.

SINGULĀRIS	PLURĀLIS
Nom. longior (m, f) — довший, а	longius (n) — довше
Gen. longior-is (m, f, n)	
Dat. longior i (m, f, n)	long-ius (n)
Acc. longior-em (m, f)	longius (n)
Abl. longior-e (m, f, n)	
Voc. longior (m, f)	
Nom. longior-es (m, f)	longior-a (n)
Gen. longior-um (m, f, n)	
Dat. longior-ibus (m, f, n)	longior-a (n)
Acc. longior-es (m, f)	longior-a (n)
Abl. longior-ibus (m, f, n)	
Voc. longior-es (m, f)	longior-a (n)

Утворення найвищого ступеня порівняння прикметників

Superlativus утворюється за допомогою різних суфіксів: «issim», «lim», «rim») і закінчень (для чоловічого роду -us, жіночого — -a, середнього — -um).

Утворення найвищого ступеня на -issimus
Такого роду superlativus утворюється шляхом додавання до основи прикметника суфікса «issim» і родових закінчень -us (m), -a (f), -um (n).

POSITIVUS	Gen. sing.	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
longus, a, um — довгий, -а, -е	long-i	long-ior (m, f), long-ius (n)	long-issimus, -a, -um
clarus, a, um — славний, -а, -е	clar-i	clar-ior (m, f), clar-ius (n)	clar-issimus, -a, -um
brevis, e — короткий, -а, -е	brev-is	brev-ior (m, f), brev-ius (n)	brev-issimus, -a, -um
utilis, e — корисний, -а, -е	util-is	util-ior (m, f), util-ius (n)	util-issimus, -a, -um
felix, icis — щасливий, -а, -е	felic-is	felic-ior (m, f), felic-ius (n)	felic-issimus, -a, -um
simplex, icis — простий, -а, -е	simplic-is	simplic-ior (m, f), simplic-ius (n)	simplic-issimus, -a, -um

Утворення найвищого ступеня на -illimus

Прикметники, які закінчуються в пом. sing. на -ilis, утворюють найвищий ступінь порівняння за допомогою суфікса «lim», що додається до основи, і родових закінчень -us (m), -a (f), -um (n).

POSITIVUS	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
facilis, -e — легкий, -a, -e difficilis, -e — важкий, -a, -e similis, -e — подібний, -a, -e dissimilis, -e — неподібний, -a, -e	facil-ior (m, f), -ius (n) difficil-ior, -ius simil-ior, -ius dissimil-ior, -ius	facil-limus, -a, -um difficil-limus, -a, -um simil-limus, -a, -um dissimil-limus, -a, -um
humilis, -e — низький, -a, -e gracilis, -e — стрункий, -a, -e	humil-ior, -ius gracil-ior, -ius	humil-limus, -a, -um gracil-limus, -a, -um

Утворення найвищого ступеня на -errimus

Прикметники, які закінчуються на -er, утворюють найвищий ступінь порівняння шляхом додавання до пом. sing. суфікса «rim» і родових закінчень -us для чоловічого роду, -a — для жіночого, -um — для середнього роду.

POSITIVUS	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
niger, -gra, -grum — чорний, a, e asper -era, -erum — шорсткий, a, e	nigr-ior, -ius asper-ior, -ius	niger-rimus, -a, -um asper-rimus, -a, -um
acer, -acris, -acre — гострий, a, e celeber, -bris, -bre — славний, a, e creber, -bris, -bre — частий, a, e celer, -is, -e — швидкий, a, e	acr-ior, -ius celebr-ior, -ius crebr-ior, -ius celer-ior, -ius	acer-rimus, -a, -um celeber-rimus, -a, -um creber-rimus, -a, -um celer-rimus, -a, -um
Прикметник <i>vetus</i> (корінь <i>veter</i>) ступенюється так:		
vetus (m, f, n)	vetustior (m, f), vetustius (n)	veter-rimus, -a, -um

Прикметники найвищого ступеня відмінюються за I і II відмінами.

Особливості утворення ступенів порівняння прикметників

Ступені порівняння прикметників на -volus, -dicus, -ficus:

POSITIVUS	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
benevolus, -a, -um (доброзичливий, -a, -e) maledicus, -a, -um (лихослівний, -a, -e) magnificus, -a, -um (величавий, -a, -e)	benevol-entior, -ius maledic-entior, -ius magnific-entior, -ius	benevol-entissimus, -a, -um maledic-entissimus, -a, -um magnific-entissimus, -a, -um

Суплетивні ступені порівняння прикметників

Деякі прикметники у латинській мові утворюють ступені порівняння від різних основ:

POSITIVUS	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
bonus, -a, -um — добрий, -a, -e malus, -a, -um — поганий, -a, -e magnus, -a, -um — великий, -a, -e	melior (m, f), melius (n) peior (m, f), peius (n) maior (m, f), maius (n)	optimus, -a, -um pessimus, -a, -um maximus, -a, -um
parvus, -a, -um — малий, -a, -e multi, -ae, -a — численні	minor, (m, f), minus (n) plures (m, f), plura (n)	minimus, -a, -um plurimi, -ae, -a

Замість форм суперлатива у латинській мові можуть вживатися форми з префіксом «per» або «pra»: *permulti*, -ae, -a — дуже численні, *pergranci*, -ae, -a — дуже нечисленні, *periuscundus*, -a, -um — дуже прийнятний, -a, -e; *praepotens* (ntis) — могутній, -я, -e, *praecelārus*, -a, -um — дуже світлий, дуже славний.

Форми суперлатива, які перекладаються за допомогою слова «дуже», мають назву *elativus*.

Описовий спосіб утворення ступенів порівняння прикметників

Прикметники, які закінчуються на -us, -a, -um з попереднім голосним, утворюють вищий ступінь описово за допомогою прислівника

magis (більше) і найвищий ступінь за допомогою maxime (найбільше).
Наприклад:

POSITIVUS	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
necessarius, -a, -um (необхідний, -а, -е) varius, -a, -um (різний, -а, -е) idoneus, -a, -um (зручний, -а, -е, прилат- ний, -а, -е) arduus, -a, -um (крутий -а, -е; обривис- тий, -а, -е)	magis necessarius, -a, -um magis varius, -a, -um magis idoneus, -a, -um magis arduus, -a, -um	maxime necessarius, -a, -um maxime varius, -a, -um maxime idoneus, -a, -um maxime arduus, -a, -um

Прикметник antiquus, a, um утворює ступені порівняння за загальним правилом:

antiquus, -a, -um (древній, -я, -е), antiquior (m, f), antiquius (n), antiquissimus, -a, -um.

Подібно утворюються ступені порівняння від прикметників:
pinguis (m, f), pingue (n) жирний, -а, -е — pinguior (m, f), pingui-
us (n) — pinguissimus, -a, -um; tenuis (m, f), tenue (n) (тонкий, -а, -е) —
tenuior (m, f), -ius (n) — tenuissimus, -a, -um.

Невідмінювані прикметники утворюють ступені порівняння як відмінювані. Наприклад: frugi (чесний, хоробрий) — frugalior (m, f), frugalius (n), frugalissimus, -a, -um; nequam (ледачий) — nequior (m, f), nequius (n) — nequissimus, -a, -um.

Утворення ступенів порівняння прикметників прийменникового походження

Деякі прикметники, що походять від прийменників, мають тільки вищий і найвищий ступінь:

PRAEPOSITIONES	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
prae (з abl.) — перед	prior, prius — попередній, -я, -е	primus, -a, -um — перший, -а, -е
prope (з acc.) — близько	propior, propius — ближ- чий, -а, -е	proximus, -a, -um — най- ближчий, -а, -е
post (з acc.) — після	posterior, posterius — на- ступний, -а, -е	postremus, -a, -um — ос- танняй, -я, -е

PRAEPOSITIONES	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
extra (з acc.) — зовні	exterior, exterius — зов- нішній, -я, -е	extremus, -a, -um — край- ній, -я, -е
intra (з acc.) — всередині	interior, interius — внут- рішній, -я, -е	intimus, -a, -um — най- глибший, -а, -е
supra (з acc.) — вгорі	superior, superius — ви- щий, -а, -е	supremus, -a, -um або summus, -a, -um найвищий, -а, -е
infra (з acc.) — вниз	inferior, inferius — ниж- чий, -а, -е	infimus, -a, -um — най- нижчий, -а, -е
ultra (з acc.) — по той бік	ulterior, ulterius — потой- бічний, -а, -е	ultimus, -a, -um — остан- ній, -я, -е

Деякі прикметники в gradus comparativus перекладаються рідною мовою звичайним ступенем:

citra (з acc.) citerior, citerius
— по цей бік ближчий, -а, -е

Прикметники, які мають дві форми суперлатива:

POSITIVUS	COMPARATIVUS	SUPERLATIVUS
exter(us), -a, -um (зовнішній, -я, -е)	exterior, -ius	extrēmus, -a, -um; extimus, -a, -um
infer(us), -a, -um (нижній, -я, -е)	inferior, -ius	infimus, -a, -um; imius, -a, -um
super(us), -a, -um (верхній, -я, -е)	superior, -ius	suprēmus, -a, -um; summus, -a, -um
poster(us), -a, -um (наступний, -а, -е)	posterior, -ius	postrēmus, -a, -um; postumus, -a, -um

Звичайний ступінь цих прикметників зустрічається порівняно рідко і у специфічному значенні: superi — небесні боги, inferi — підземні боги, exteri — іноземці, posterii — нащадки.

Прикметники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку. Наприклад: cura magna — велика турбота, silva pulchra — гарний ліс, rosa alba — біла троянда, fabula longa — довге оповідання,

vita iucunda — приємне життя, paulta altus — високий моряк, incolabonus — добрий мешканець, agricola peritus — досвідчений землероб, filius bonus — добрий син, liber novus — нова книжка, populus liber — вільний народ, humus arida — сухий ґрунт, crystallus magna — великий кристал, periōdus nova — новий період.

Дієприкметник теперішнього часу активного стану (PARTICIPĪUM PRAESENTIS)

Дієприкметник теперішнього часу активного стану утворюється шляхом додавання до дієслівної основи теперішнього часу -ns у I і II дієвідмінах та -ens у III і IV дієвідмінах:

1. labōra-ns (gen. laborant-is) — працюючий, -a, -e
2. move-ns (gen. movent-is) — рухаючий, -a, -e
3. leg-ens (gen. legent-is) — читаючий, -a, -e
4. audi-ens (gen. audient-is) — слухаючий, -a, -e

Дієприкметники теперішнього часу активного стану відмінюються за III відміною як прикметники з одним закінченням типу recens (gen. recent-is), тобто за голосною групою (abl. sing. -i, nom. plur. (n) -ia, gen. plur. -ium).

SINGULARIS

Nom. labōrans (m, f, n)
Gen. laborant-is (m, f, n)
Dat. laborant-i (m, f, n)
Acc. laborant-em (m, f), labōrans (n)
Abl. laborant-i (e) (m, f, n)
Voc. labōrans (m, f, n)

PLURALIS

Nom. laborant-es (m, f), laborant-ia (n)
Gen. laborant-ium (m, f, n)
Dat. laborant-ibus (m, f, n)
Acc. laborant-es (m, f), laborant-ia (n)
Abl. laborant-ibus (m, f, n)
Voc. laborant-es (m, f), laborant-ia (n)

В орудному відмінку однини дієприкметники приймають закінчення -e:

- а) якщо вживаються як іменники: de absente (про відсутнього),
- б) в орудному незалежному (ablativus absolūtus): sole oriente — коли сонце сходить.

Якщо дієприкметник вживається в значенні прикметника, то в аблативі однини приймає закінчення -i: de homine sapienti — про розумну людину.

Прислівник (ADVERBIUM)

Прислівники належать переважно до дієслова і показують, як, де, коли, з якою метою, з якої причини відбувається дія. Прислівник може також відноситись до прикметника або до іншого прислівника, вказуючи на їхні ознаки. Наприклад: Laborāmus semper. Завжди працюємо. Laborāmus semper diligenter. Завжди старанно працюємо.

У латинській мові розрізняємо два види прислівників: 1) самостійні: saepe — часто, semper — завжди, fere — майже та ін.; 2) похідні, головним чином, від прикметників, іменників, а навіть утворені за допомогою прийменників.

Утворення прислівників

1. Від прикметників II відміни прислівники утворюються шляхом додавання до основи прикметника закінчення -e:

Прикметник	Genetivus sing.	Прислівник
altus — високий	alt-i	alte
latus — широкий	lat-i	late
longus — довгий	long-i	longe
pulcher — гарний	pulchr-i	pulchre
tener — ніжний	tener-i	tenere
iustus — справедливий	iust-i	iuste
doctus — вчений	doct-i	docte
liber — вільний	liber-i	libere

Закінчення -e прислівника первісно було закінченням abl. sing.

Від прикметника validus (сильний) в класичній латині вживається синкопована форма valde — дуже.

2. Від прикметників II відміни походять також прислівники на -o:

Прикметник	Gen. singularis	Прислівник
rarus — рідкісний	rar-i	raro
falsus — фальшивий	fals-i	falso
serus — пізній	ser-i	sero
citus — швидкий	cit-i	cito
primus — перший, початковий	prim-i	primo

Прикметник	Gen. singularis	Прислівник
subitus — раптовий, неочікуваний	subit-i	subito
tutus — безпечний	tut-i	tuto

Іноді вживаються від одного і того ж прикметника прислівники на -o та -e. Наприклад: raro і rare — рідко, vero і vere — дійсно, справедливо, certo — насправді, безсумнівно і certe — звичайно та ін.

3. Від прикметників III відміни утворюються прислівники за допомогою додавання до основи прикметника *iter*, а якщо основа закінчується на *-nt*, то додається тільки *-er*:

Прикметник	Gen. singularis	Прислівник
<i>acer</i> — гострий	<i>acr-is</i>	<i>acr-iter</i>
<i>fortis</i> — хоробрий	<i>fort-is</i>	<i>fort-iter</i>
<i>brevis</i> — короткий	<i>brev-is</i>	<i>brev-iter</i>
<i>felix</i> — щасливий	<i>felic-is</i>	<i>felic-iter</i>
<i>diligens</i> — старанний	<i>diligent-is</i>	<i>diligent-er</i>
<i>prudens</i> — розсудливий	<i>prudens-is</i>	<i>prudens-er</i>

Від прикметника *audax* (сміливий) утворюється прислівник *audacter* (*audaciter*), *sollers* (вмілий, вправний) — *sollerter*, *difficilis* (важкий) — *difficulter*.

Деякі прислівники утворюються (крім прикметників) також від іменників і прийменників:

<i>antiquus</i> — давній — <i>antiquitus</i>	(споконовіку)
<i>fundus</i> — дно, основа — <i>funditus</i>	(зовсім)
<i>radix</i> — корінь — <i>radicitus</i>	(з коренем, зовсім)
<i>sub</i> — під — <i>subtus</i>	(внизу)
<i>in</i> — в — <i>intus</i>	(всередині).

Зустрічаються в латинській мові також прислівники на *-tim* (*sim*). Наприклад: *partim* (частинно), *separatim* (окремо), *paulatim* (помалу). Вони є формами асс. sing. іменників з основами на *-i*.

Треба сказати, що часто виступають як прислівники «застиглі» відмінки іменників, прикметників. Це часто буває асс. sing. середнього роду або abl. sing. із закінченням *-o*: *multum* — багато, *paulum* — мало, *plurimum* — дуже багато, *merito* — заслужено, *subito* — раптово, *postremo* — наприкінці, *vero* — насправді та ін.

Крім цього, виступають як прислівники «застиглі» відмінки займенників, так звані взаємовідносні прислівники — *adverbia correlativa*.

Прислівники місця				Прислівники часу	Прислівники способу дії
<i>ubi</i> (де)	<i>unde</i> (звідки)	<i>quo</i> (куди)	<i>qua</i> (<i>via</i>) (якою дорогою)	<i>quando</i> , <i>cum</i> (коли)	<i>quam</i> , <i>ut</i> (як)
<i>hic</i> (тут)	<i>hinc</i> (звідси)	<i>huc</i> (сюди)	<i>hac</i> (цією дорогою, сюди)		
<i>illuc</i> (там)	<i>illinc</i> (звідти)	<i>illuc</i> , <i>illo</i> (туди)	<i>illac</i> (цією дорогою, туди)	<i>olim</i> (колись)	

Прислівники місця				Прислівники часу	Прислівники способу дії
<i>ibi</i> (там)	<i>inde</i> (звідти)	<i>eo</i> (туди)	<i>ea</i> (цією дорогою, туди)		<i>ita</i> (так)
<i>ibidem</i> (там же)		<i>eodem</i> (туди, так само)	<i>eadem</i> (цією самою дорогою)		<i>item</i> (так само)
				<i>tum</i> , <i>tunc</i> (тоді)	<i>tam</i> , <i>sic</i> (так)

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ (GRADUS COMPARATIONIS ADVERBIORUM)

Прислівники мають два ступені порівняння: вищий (*gradus comparativus*) і найвищий (*gradus superlativus*). Вищий ступінь прислівника має таку саму форму, як прикметник середнього роду у вищому ступені. По суті, за *comparativus* прислівника приймається форма асс. sing. компаратива відповідного прикметника у середньому роді на *-ius*.

Найвищий ступінь прислівника утворюється від найвищого ступеня прикметника шляхом заміни закінчення *-us* на *-e* (суфікс «е»): *fortissime*, *celerrime*.

Прикметник	Прислівник	Comparativus	Superlativus
<i>longus</i>	<i>long-e</i> — довго, далеко	<i>long-ius</i>	<i>longissim-e</i>
<i>lentus</i>	<i>lent-e</i> — повільно	<i>lent-ius</i>	<i>lentissim-e</i>
<i>latus</i>	<i>lat-e</i> — широко	<i>lat-ius</i>	<i>latissim-e</i>
<i>piger</i>	<i>pigr-e</i> — ліниво	<i>pigr-ius</i>	<i>pigerrim-e</i>
<i>fortis</i>	<i>fort-iter</i> — хоробро	<i>fort-ius</i>	<i>fortissim-e</i>
<i>facilis</i>	<i>facil-e</i> — щасливо	<i>facil-ius</i>	<i>facillim-e</i>
<i>celer</i>	<i>celer-iter</i> — швидко	<i>celer-ius</i>	<i>celerrim-e</i>
<i>pulcher</i>	<i>pulchr-e</i> — гарно	<i>pulchr-ius</i>	<i>pulcherrim-e</i>
<i>iustus</i>	<i>iust-e</i> — справедливо	<i>iust-ius</i>	<i>iustissim-e</i>
<i>altus</i>	<i>alt-e</i> — високо	<i>alt-ius</i>	<i>altissim-e</i>

Суплетивне утворення ступенів порівняння прислівників

Прислівники	Comparativus	Superlativus
bene — добре	melius	optime
male — погано	peius	peissime
magnopere — дуже	magis	maxime
multum — багато	plus	plurimum
parvum — мало	minus	minime

**Займенник
(PRONOMEN)**

Займенники діляться на такі класи: 1) особові (pronomina personalia), 2) зворотний (reflexivum), 3) присвійні (possessiva), 4) вказівні (demonstrativa), 5) означальні (determinativa), 6) питальні (interrogativa), 7) відносні (relativa), 8) неозначені (indefinita), 9) заперечні (negativa).

Сюди належать також займенникові прикметники (adjectiva pronominalia).

**ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ
(PRONOMINA PERSONALIA)**

Особові займенники, а також зворотний, відрізняються за формою від інших займенників тим, що не мають ознаки граматичного роду.

Відмінювання особових займенників

Casus	SINGULARIS		PLURALIS	
Nom.	ego — я	tu — ти	nos	vos
Gen.	mei	tui	nostrum	vestrum
Dat.	mihi	tibi	nobis	vobis
Acc.	me	te	nos	vos
Abl.	me	te	nobis	vobis

Слід звернути увагу на те, що nom. sing. утворений від однієї особи (ego), а всі інші відмінки — від іншої.

Особові займенники в gen. sing. mei, tui — це, власне, gen. середнього роду присвійного займенника meum, tuum.

Із двох паралельних форм родового відмінка I і 2 ос. множини друга форма (nostrum і vestrum) має звичайно значення родового

часткового (genetivus partitivus — див. нижче) і перекладається за допомогою прийменника «з», «із» — із нас, із вас.

Прийменник cum у сполученні з аблативом особових займенників пишеться разом після відмінюваної форми: tecum — зі мною, tecum — з тобою, vobiscum — з нами, vobiscum — з вами.

У латинській мові немає особового займенника третьої особи. Його заміняє вказівний займенник is, ea, id — той, та, те; він, вона, воно (див. нижче). Часто зустрічаються так звані підсилені форми особових займенників шляхом приєднання до звичайної форми особових часток: tute, egomet, nosmet, vosmet, mihipte та ін.

**ЗВОРТНИЙ ЗАЙМЕННИК
(PRONOMEN REFLEXIVUM)**

Nom.—
Gen. sui — себе.
Dat. sibi
Acc. se
Abl. se

Називний відмінок зворотного займенника не вживається.

Зворотний займенник має для всіх трьох родів ту саму форму. Також він вживається для однини і множини. Accusativus і ablativus зворотного займенника може підсилюватися шляхом повторення відмінкової форми — sese, а також додаванням met-semet.

Прийменник «cum» вживається з зворотним займенником, як і з особовим: secum — з собою.

**ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ
(PRONOMINA POSSESSIVA)**

meus, mea, meum — мій, моя, мое
tuus, tua, tuum — твій, твоя, твоє
noster, nostra, nostrum — наш, наша, наше
vester, vestra, vestrum — ваш, ваша, ваше
suus, sua, suum — свій, своя, своє

Присвійні займенники відмінюються за I та II відмінами.

Відмінювання присвійних займенників

SINGULARIS

Nom. meus, mea, meum
Gen. mei, meae, mei
Dat. meo, meae, meo
Acc. meum, meam, meum
Abl. meo, mea, meo
Voc. mi, mea, meum

PLURĀLIS

Nom. mei, meae, mea
 Gen. meōrum, meārum, meōrum
 Dat. meis, meis, meis
 Acc. meos, meas, mea
 Abl. meis, meis, meis
 Voc. mei, meae, mea

SINGULĀRIS

Nom. noster, nostra, nostrum
 Gen. nostri, nostrae, nostri
 Dat. nostro, nostrae, nostro
 Acc. nostrum, nostram, nostrum
 Abl. nostro, nostra, nostro
 Voc. noster, nostra, nostrum

PLURĀLIS

Nom. nostri, nostrae, nostra
 Gen. nostrōrum, nostrārum, nostrōrum
 Dat. nostris, nostris, nostris
 Acc. nostros, nostras, nostra
 Abl. nostris, nostris, nostris
 Voc. nostri, nostrae, nostra

Присвійні займенники, як і особові, допускають вживання підси-
 лених форм: meamet, swomet, meapte, swapte.

Присвійні займенники відповідають особі підмета. Наприклад:

1. Amo magistrum **meum** — я люблю **свого** вчителя
2. Amas magistrum **tuum** — ти любиш **свого** вчителя
3. Amat magistrum **suum** — він любить **свого** вчителя
4. Amāmus **nostrum** magistrum — ми любимо **свого** вчителя
5. Amātis **vestrum** magistrum — ви любите **свого** вчителя
6. Amant **suum** magistrum — вони люблять **свого** вчителя

Присвійні займенники, як і прикметники, узгоджуються з іменни-
 ками в роді, числі та відмінку, наприклад: amicus meus — мій друг,
 magister noster — наш вчитель, patria nostra — наша Батьківщина,
 frater tuus — твій брат, filia mea — моя дочка, oppidum vestrum —
 ваше місто.

ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA DEMONSTRATIVA)

До вказівних займенників належать:

- 1) hic, haec, hoc — цей, ця, це (вказує на предмет, який знаходиться
 найближче до того, хто говорить);
- 2) iste, ista, istud — цей, ця, це; той, та, те (вказує на предмет, який

пов'язаний з іншою особою і знаходиться поблизу особи, до якої
 звернена мова);

3) ille, illa, illud — той, та, те (вказує на найбільш віддалений пред-
 мет);

4) is, ea, id — цей, ця, це; той, та, те; він, вона, воно (виступає зви-
 чайно у співвідносному значенні, тобто передбачає відносні за-
 йменники — той, який).

Цей займенник вживається також у значенні відсутнього особового
 займенника 3-ї особи — він, вона, воно.

При відмінюванні вказівних займенників слід пам'ятати, що ро-
 довий відмінок однини має закінчення -ius, а давальний відмінок од-
 нини — -i для всіх родів. В інших відмінках вказівні займенники чо-
 ловічого та середнього роду відмінюються за II, а жіночого — за
 I відміною.

Nom. sing. чоловічого роду часто закінчується на -e (iste, ille),
 а ном. середнього роду на -d.

Відмінювання займенника ille, illa, illud:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	ille (m), illa (f), illud (n)	illi (m), illae (f), illa (n)
Gen.	illius (m, f, n)	illorum, illarum, illorum
Dat.	illi (m, f, n)	illis (m, f, n)
Acc.	illum, illam, illud	illos, illas, illa
Abl.	illo, illa, illo	illis (m, f, n)

Займенник ille іноді вказував у латинській мові класичного періо-
 ду на вже відомий предмет або особу. Наприклад: ille Cicero — той
 Ціцерон, тобто всім відомий, славний.

В архаїчній поезії зустрічаються поряд зі звичайними формами
 dat. sing. illi і dat. plur. illis форми olli, ollis.

Аналогічно відмінюється займенник iste, ista, istud.

Відмінювання займенника is, ea, id:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	is (m), ea (f), id (n)	ei (ii), eae, ea
Gen.	eius (m, f, n)	eorum, eārum, eōrum
Dat.	ei (m, f, n)	eis (iis, is) (m, f, n)
Acc.	eum, eam, id	eos, eas, ea
Abl.	eo, ea, eo	eis (iis, is) (m, f, n)

Nom. sing. чоловічого і середнього роду утворюється від основи «i», gen. i. dat. sing. всіх родів — від основи «e»; інші відмінкові форми від основи «eo» — для чоловічого і середнього роду, «ea» — для жіночого роду.

Відмінювання займенника hic, haec, hoc:

SINGULARIS

Nom. hic (m) haec (f) hoc (n)
Gen. huius (m, f, n)
Dat. huic (m, f, n)
Acc. hunc hanc hoc
Abl. hoc hac hoc

PLURĀLIS

Nom. hi haec
Gen. horum harum horum
Dat. his (m, f, n)
Acc. hos has haec
Abl. his (m, f, n)

Займенник hic, haec, hoc має ту особливість, що в деяких відмінках залишився в кінці приголосний «с» від частки «се», яка втратила «е».

Знахідний відмінок однини чоловічого та жіночого родів звичайно закінчується на -m, а тут перед «с» перейшло в -n.

ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA DETERMINATIVA)

До означальних займенників належать:

idem, eadem, idem — той самий (той же), та сама, те саме;
ipse, ipsa, ipsum — сам, сама, саме.

Відмінювання займенника idem, eadem, idem:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	idem (m) eadem (f) idem (n)	eīdem (iīdem), eadem eādem
Gen.	eiusdem (m, f, n)	eōrundem, earundem, eorundem
Dat.	eīdem (m, f, n)	eīsdem (m, f, n), iīsdem, isdem
Acc.	eundem eandem idem	eōsdem easdem eādem
Abl.	eodem eādem eodem	eīsdem (m, f, n), iīsdem, isdem

Форма idem виникла із isdem внаслідок впадіння «s» і замісного подовження.

У формах acc. sing. і gen. plur. в середині слова «m» перейшло в «n» внаслідок часткової асиміляції за місцем артикуляції (md > nd).

Поряд з формами nom. plur. eidem, dat. plur. eisdem зустрічаються стягнені форми — idem, isdem.

Відмінювання займенника ipse, ipsa, ipsum:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	ipse (m) ipsa (f) ipsum (n)	ipsi ipsae ipsa
Gen.	ipsius (m, f, n)	ipsōrum ipsārum ipsōrum
Dat.	ipsi (m, f, n)	ipsis (m, f, n)
Acc.	ipsum ipsam ipsum	ipsos ipsas ipsa
Abl.	ipso ipsa ipso	ipsis

Займенник ipse, ipsa, ipsum — сам, сама, саме відмінюється за зразком ille, тільки в nom., acc., sing. середнього роду має закінчення -m.

Займенник ipse утворений з «is» і частки -pse. Від ipse середній рід ipsum, оскільки він сприймався як «нескладний» займенниковий прикметник. Всі інші займенники в середньому роді закінчуються приголосним -d.

ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA RELATIVA)

Відмінювання займенника qui, quae, quod:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	qui (m) quae (f) quod (n)	qui quae quae
Gen.	cuius (m, f, n)	quorum quarum quorum
Dat.	cui (m, f, n)	quibus (m, f, n)
Acc.	quem quam quod	quos quas quae
Abl.	quo qua quo	quibus (m, f, n)

В dat. і abl. plur. іноді поряд з формою quibus зустрічається форма qu s. Займенник qui в abl. sing. і abl. plur. часто виступає з прийменником cum: quocum — з яким, quacum — з якою, quibuscum — з якими.

Відносний займенник узгоджується зі словом, до якого він відноситься, в роді, числі і відмінку.

Узагальнюючий відносний займенник *quiscumque*, *quaesumque*, *quodcumque* — який-небудь, хто-небудь утворюється шляхом додавання до відносного займенника *-cumque*. При відмінюванні змінюється тільки перша частина. Наприклад:

SINGULARIS

Nom. *quiscumque* (m) *quaesumque* (f) *quodcumque* (n)
 Gen. *cuiuscumque* (m, f, n)
 Dat. *cuicumque* (m, f, n)
 Acc. *quemcumque* *quascumque* *quodcumque*
 Abl. *quocumque* *quascumque* *quocumque*

ПИТАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA INTERROGATIVA)

Питальні займенники збігаються у відмінкових формах з відносними.

- 1) *qui*, *quae*, *quod* — який? яка? яке?
- 2) *quis*? *quid*? — хто? що?

Відмінювання займенника *quis*? *quid*?

Casus			
Nom.	<i>quis</i> ?	<i>quid</i> ?	— хто? що?
Gen.	<i>cuius</i> ?		— кого? чого? чий? чия? чье?
Dat.	<i>cui</i> ?		— кому? чому?
Acc.	<i>quem</i> ?	<i>quid</i> ?	— кого? що?
Abl.	<i>quo</i> ?		— ким? чим?

До питальних займенників також належать *uter*? *utra*? *utrum*? — який, -а, -е (з двох)? хто, що (з двох)? (Див. займенникові прикметники).

НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA INDEFINITA)

Найважливіші неозначені займенники

в іменниковому значенні: 1) <i>quis</i>, <i>quid</i> — хтось, щось 2) <i>quisquam</i>, <i>quidquam</i> — або 3) <i>quidam</i>, <i>quaedam</i>, <i>quiddam</i> — хтось, щось	в прикметниковому значенні: 1) <i>qui</i>, <i>quae</i> (<i>qua</i>), <i>quod</i> — якийсь 2) <i>ullus</i>, <i>ulla</i>, <i>ullum</i> — якийсь 3) <i>quidam</i>, <i>quaedam</i>, <i>quoddam</i> — якийсь

4) <i>quisque</i>, <i>quidque</i> — кожний 5) <i>unusquisque</i>, <i>unumquidque</i> — кожний зокрема 6) <i>quivis</i>, <i>quaevis</i>, <i>quidvis</i> — хто-небудь, що-небудь 7) <i>quilibet</i>, <i>quaelibet</i>, <i>quidlibet</i> — хто тільки, що тільки, хто-небудь, що-небудь	4) <i>quisque</i>, <i>quaeque</i>, <i>quodque</i> — кожний, всякий 5) <i>unusquisque</i>, <i>unaquaeque</i>, <i>unumquodque</i> — кожний зокрема 6) <i>quivis</i>, <i>quaevis</i>, <i>quodvis</i> — який тільки, який-небудь, котрий-небудь 7) <i>quilibet</i>, <i>quaelibet</i>, <i>quodlibet</i> — який-небудь, котрий-небудь

Неозначені займенники нагадують нам питально-відносні займенники, але в іншій функції. Вони відмінюються так само, як питальні, але приймають «частку»; «m» перед «d» переходить в «n» (асиміляція); а *aliquis* має в nom. plur. neutrum завжди форму *aliqua*.

Приклади відмінювання:

- 1) Nom. *quilibet*, *quaelibet*, *quodlibet*
 Gen. *cuiuslibet* (m, f, n)
 Dat. *cuilibet* (m, f, n)
 Acc. *quemlibet*, *quamlibet*, *quodlibet*
 Abl. *quolibet*, *qualibet*, *quolibet*.
- 2) Nom. *aliquis*, *aliquid*
 Gen. *alicuius* (m, f, n)
 Dat. *alicui* (m, f, n)
 Acc. *aliquem*, *aliquam*, *aliquid*
 Abl. *aliquo*, *aliqua*, *aliquo*.

У неозначених займенників відмінюється основна частина, а частки *ali*, *riam*, *quam*, *dam*, *que*, *vis*, *libet*, *cumque* — незмінні.

Тільки у займенника *unusquisque* відмінюються обидві складові частини: Gen. *uniuscuiusque*, dat. *unicuique*.

ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA NEGATIVA)

До заперечних займенників належать: *nullus*, -a, -um — ніякий, -а, -е; *neque* — ніхто, *nihil* — ніщо.

Відмінювання займенника *nullus*, -a, -um:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	<i>nullus</i> , <i>nulla</i> , <i>nullum</i>	<i>nulli</i> , <i>nullae</i> , <i>nulla</i>
Gen.	<i>nullius</i> (m, f, n)	<i>nullorum</i> , <i>nullarum</i> , <i>nullorum</i>
Dat.	<i>nulli</i> (m, f, n)	<i>nullis</i> (m, f, n)
Acc.	<i>nullum</i> , <i>nullam</i> , <i>nullum</i>	<i>nullos</i> , <i>nullas</i> , <i>nulla</i>
Abl.	<i>nullo</i> , <i>nulla</i> , <i>nullo</i>	<i>nullis</i> (m, f, n)

NEMO		NIHIL	
Nom.	nemo	nihil (nil)	
Gen.	nullius	nullius rei (nihili)	
Dat.	nemini (nulli)	nulli rei	
Acc.	neminem	nihil (nil)	
Abl.	nullo (nemine)	nulla re (nihilo)	

Nullus виникло із заперечної частки ne + ullus.

Nemo складається із ne + nemo.

Nihil (ne + hilum) означає дуже малий предмет.

Hi nemo, ni nihil у множині не відмінюються.

ЗАЙМЕННИКОВІ ПРИКМЕТНИКИ (ADIECTIVA PRONOMINALIA)

Сюди належать такі слова:

- 1) unus, -a, -um — один
- 2) solus, -a, -um — одинокий, сам один
- 3) totus, -a, -um — весь, цілий
- 4) ullus, -a, -um — який-небудь, якийсь
- 5) uter, utra, utrum — який з двох
- 6) alter, altera, alterum — один (з двох), інший
- 7) neuter, neutra, neutrum — ні той, ні інший; жоден з двох
- 8) alius, alia, aliud — інший
- 9) uterque, utraque, utrumque — той та інший, обидва.

Займенникові прикметники мають в gen. sing. -ius, в dat. sing. -i, а в інших відмінках закінчення I та II відмін: gen. totius, solius, utrius, dat. toti, soli, utri і т. д.

Зразок відмінювання

	Singulāris	Plurālis
Nom.	totus, tota, totum	toti, totae, tota
Gen.	totius (m, f, n)	totorum, totarum, totorum
Dat.	toti (m, f, n)	totis (m, f, n)
Acc.	totum, totam, totum	totos, totas, tota
Abl.	toto, tota, toto	totis (m, f, n)

Слова qualis — talis (який — такий), quantus — tantus (який великий — такий великий) — це так звані взаємовідносні займенники — pronomina correlative. Вони можуть належати до групи питальних, вказівних, відносних і неозначених займенників.

Числівник (NUMERALE)

У латинській мові є чотири групи числівників: 1) кількісні — cardinalia (відповідають на запитання «скільки?»), 2) порядкові — ordinalia (питання «який, -а, -е?»), 3) розділові — distributiva (питання

ЧИСЛІВНИКИ

Цифри	Числівники		ORDINALIA	DISTRIBUTIVA	ADV. NUMER- LIA
	арабські	римські			
1		1	primus, -a, -um	singuli, -ae, -a	semel
2		II	secundus, -a, -um	binī, -ae, -a	bis
3		III	tertius, -a, -um	terni, -ae, -a	ter
4		IV	quartus, -a, -um	quaterni, -ae, -a	quater
5		V	quintus, -a, -um	quini, -ae, -a	quinque
6		VI	sextus, -a, -um	seni, -ae, -a	sexies
7		VII	septimus, -a, -um	septeni, -ae, -a	septies
8		VIII	octāvus, -a, -um	octōni, -ae, -a	octies
9		IX	nonus, -a, -um	novēni, -ae, -a	novies
10		X	decimus, -a, -um	deni, -ae, -a	decies
11		XI	undecimus, -a, -um	undēni, -ae, -a	undecies
12		XII	duodecimus, -a, -um	duodēni, -ae, -a	duodecies
13		XIII	tertius, -a, -um	terni, -ae, -a	ter decies
14		XIV	quartus, -a, -um	quaterni, -ae, -a	quater decies
15		XV	quintus, -a, -um	quini, -ae, -a	quinque decies
16		XVI	sextus, -a, -um	seni, -ae, -a	sexties decies
17		XVII	septimus, -a, -um	septēni, -ae, -a	septies decies
18		XVIII	duodecimus, -a, -um	duodevicēni, -ae, -a	duodevicies
19		XIX	undevicesimus, -a, -um	undevicēni, -ae, -a	undevicies
20		XX	vicesimus, -a, -um	vicēni, -ae, -a	vicies
21		XXI	unus, -a, -um et vicesimus, -a, -um (vicesimus primus)	singuli, -ae, -a et vicēni, -ae, -a (vicēni singuli)	semel et vicies (vicies semel)
28		XXVIII	duodevicesimus, -a, -um	duodevicesimī, -ae, -a	duodevices

Цифри	CARDINALIA		ORDINALIA	DISTRIBUTIVA	ADV. NUMERALIA
	арабські	римські			
29		XXIX	undetricesimus, -a, -um	undetricesimi, -ae, -a	undetrices
30		XXX	tricesimus, -a, -um	tricesimi, -ae, -a	trices
40		XL	quadragesimus, -a, -um	quadragesimi, -ae, -a	quadrages
50		L	quingagesimus, -a, -um	quingagesimi, -ae, -a	quingages
60		LX	sexagesimus, -a, -um	sexagesimi, -ae, -a	sexages
70		LXX	septuagesimus, -a, -um	septuagesimi, -ae, -a	septuages
80		LXXX	octogesimus, -a, -um	octogesimi, -ae, -a	octoges
90		LXXX	nonagesimus, -a, -um	nonagesimi, -ae, -a	nonages
100		XC	centesimus, -a, -um	centesimi, -ae, -a	centes
200		CC	ducentesimus, -a, -um	ducentesimi, -ae, -a	ducentes
300		CCC	trecentesimus, -a, -um	trecentesimi, -ae, -a	trecentes
400		CD	quadringentesimus, -a, -um	quadringentesimi, -ae, -a	quadringentes
500		D	quingentesimus, -a, -um	quingentesimi, -ae, -a	quingentes
600		DC	sescentesimus, -a, -um	sescentesimi, -ae, -a	sescentes
700		DCC	septingentesimus, -a, -um	septingentesimi, -ae, -a	septingentes
800		DCCC	octingentesimus, -a, -um	octingentesimi, -ae, -a	octingentes
900		CM	nongentesimus, -a, -um	nongentesimi, -ae, -a	nongentes
1000		M	millesimus, -a, -um	millesimi, -ae, -a	milles
2000		II	bis millesimus, -a, -um	bina milia	bis milies
3000		III	ter millesimus, -a, -um	terna milia	ter milies
5000		V	quingues millesimus, -a, -um	quina milia	quingues mi- lies
10 000		X	decies millesimus, -a, -um	dena milia	decies milies
20 000		XX	vicies millesimus, -a, -um	vicena milia	vicies milies
100 000		C	centies millesimus, -a, -um	centena milia	centies milies
300 000		CCC	trecenties millesimus	trecenta milia	trecenties mi- lies
1 000 000		IXI	decies centena milia		

«по скільки?»), 4) прислівникові — *adverbia numeralia* (питання «скільки разів?»).

Складені числівники з останньою цифрою 8 або 9 (тобто починаючи від 18, 19) утворюються за допомогою віднімання з наступного десятка відповідно 2 або 1: 18 — *duodeviginti*, 19 — *undeviginti*, 28 — *duodeviginti*, 29 — *undetriginta*, 38 — *duodequadriginta*, 39 — *undequadriginta*, 48 — *duodequinginta*, 49 — *undequinginta* і т. д.

Але від сотень ні цифри 2, ні 1 не віднімаються: 98 — *nonaginta octo*, 99 — *nonaginta novem*.

Двозначні числа від 21 до 99 можна позначати двояко: або спочатку називаються десятки, а потім одиниці, або спочатку одиниці, далі сполучник *et*, а тоді десятки: Наприклад: *viginti quattuor* або *quattuor et viginti* — 24, *sexaginta quinque* або *quinque et sexaginta* — 65.

У числівників більше 100 спочатку йдуть сотні, далі десятки, а потім одиниці. Наприклад: 135 — *centum triginta quinque*, 167 — *centum sexaginta septem*, 184 — *centum octoginta quattuor* і т. д.

Відмінювання числівників

Із кількісних числівників відмінюються: *unus*, -a, -um; *duo*, *duae*, *duo*; *tres*, *tria*; сотні від 200 до 900 включно, *milia* — тисячі.

Singulāris

Nom. *unus*, *una*, *unum*
Gen. *unius* (m, f, n)
Dat. *uni* (m, f, n)
Acc. *unum*, *unam*, *unum*
Abl. *uno*, *una*, *uno*
Voc. *one*, *una*, *unum*

Від *unus* вживається також множина: *uni*, *unae*, *una* в значенні: 1) «одні лише», 2) в сполученні *uni* — *alteri* — «одні — інші», 3) при *pluralia tantum* ставиться звичайна кількісна форма *uni*.

Відмінюється за зразком прикметників I—II відмін (на -us, -a, -um).

Відмінювання duo, duae, duo

Nom. *duo*, *duae*, *duo*
Gen. *duorum*, *duarum*, *duorum*
Dat. *duobus*, *duabus*, *duobus*
Acc. *duos*, *duas*, *duo*
Abl. *duobus*, *duabus*, *duobus*

Так, як *duo*, відмінюється *ambo*, *ambae*, *ambo* (оба), але з довгим кінцевим -o в формах ном. і асс.

Відмінювання кількісного числівника tres, tria

Nom. *tres* (m, f), *tria* (n)
Gen. *trium* (m, f, n)
Dat. *tribus* (m, f, n)

Acc. tres (m, f), tria (n)
Abl. tribus (m, f, n)
Voc. tres (m, f) tria (n)

Tres у відміні нічим не відрізняється від множини прикметників III відміни.

Сотні відмінюються як прикметники I—II відміни у множині (від 200—900 включно).

Nom. ducenti, ducentae, ducenta
Gen. ducentōrum, ducentārum, ducentōrum
Dat. ducentis (m, f, n)
Acc. ducentos, ducentas, ducenta
Abl. ducentis (m, f, n)

Mille (тисяча) не відмінюється; для множини служить слово milia (тисячі) і відмінюється як іменник III відміни голосної групи:

Nom. milia
Gen. milium
Dat. milibus
Acc. milia
Abl. milibus

Узгодження числівників з іменниками

У латинській мові числівники, які відмінюються, узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку. Наприклад: unus amicus — один друг, una filia — одна дочка, duae puellae — дві дівчини, duo oppida — два міста, tres digiti — три пальці, tria instrumenta — три інструменти, ducenti equi — двісті коней, trecenti libri — триста книжок.

Числівники від 4 до 100 не відмінюються і не впливають на відмінок того слова, до якого вони належать. Наприклад: quinque arbores — п'ять дерев, novem crystalli — дев'ять кристалів, viginti sex cives — двадцять шість громадян, quadraginta cornua — сорок рогів, sexaginta septem cuniculi — шістдесят сім кроликів.

Числівник mille (тисяча) також не змінюється і не впливає на відмінок означуваного слова: mille homines — тисяча людей. Іноді mille розглядається як невідмінюваний іменник, від якого залежить родовий відмінок: mille passuum (gen. plur.) — тисяча кроків.

Кратні тисячі (milia) завжди змінюються як іменники і керують родовим відмінком: duo milia librorum — дві тисячі книг, tria milia militum — три тисячі воїнів, quinque milia equorum — п'ять тисяч коней.

У складних порядкових числівниках, на відміну від рідної мови, форму порядкового числівника приймає кожна складова частина, наприклад: двадцять шостий — vicesimus sextus (або sextus et vicesimus), тридцять п'ятий — tricesimus quintus (або quintus et tricesimus), сто сорок третій — centesimus quadragesimus tertius і т. д.

Якщо йдеться про порядкові числівники в кратних тисячах, то вони виражаються за допомогою прислівникових числівників, наприклад: quater millesimus — (досл. «чотири рази тисячний»).

За допомогою порядкових числівників утворюються дробові: 1/4 — quarta pars, 1/5 — quinta pars, 1/8 — octava pars, 3/5 — tres quintae, 5/9 — quinque nonae, 3/4 — tres quartaе, 7/10 — septem decimae, 8/12 — octo duodecimae.

Розділові числівники утворюються за допомогою суфікса «n» і відмінюються за I—II відмінами. Ці числівники вживаються при множенні для визначення множеного: $2 \times 2 = 4$ — bis bina sunt quatuor, $ter bina sunt sex$ ($3 \times 2 = 6$).

Прислівникові числівники утворюються, починаючи від п'яти, за допомогою суфікса «ies».

Дієслово (VERBUM)

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

У латинській мові розрізняємо два види дієслів: означені дієслова (verba finita), котрі мають відношення до осіб, тобто особові й іменні форми (verba infinita), які не містять жодного визначення особи, як наприклад, неозначена форма дієслова.

Для особових форм характерними є різні категорії: 1) особи (personae), 2) числа (numeri), 3) часи (tempora), 4) способи (modi), 5) стаї (genera).

Іменні форми: 1) неозначені форми дієслова (infinitivi), 2) дієприкметники (participia), до яких відносимо також герундив (gerundivum), 3) віддієслівний іменник (gerundium), 4) супін (supinum) — особливий віддієслівний іменник (див. нижче).

Щодо характеристики означених дієслів, розрізняємо:

I. Особи (personae): persona prima — перша особа, persona secunda — друга особа, persona tertia — третя особа.

II. Числа (numeri): numerus singularis — одинина, numerus pluralis — множина.

III. Часи (tempora): 1) теперішній — praesens;
2) минулий — praeteritum:

✓ а) минулий недоконаного виду — imperfectum,

✓ б) минулий доконаного виду — perfectum,

в) давноминулий — plusquamperfectum;

3) майбутній (futurum):

✓ а) майбутній недоконаного виду (futurum primum або simplex),

✓ б) майбутній доконаного виду (futurum exactum або secundum).

Часи латинського дієслова характеризують дію за тривалістю, а також за ступенем її завершеності. Таким чином, розрізняються часи недоконаного і доконаного видів. Отже, в групу часів інфекта (незавершених) входять: *praesens*, *imperfectum*, *futurum primum*, який означає відношення дії до майбутнього незалежно від завершеності.

В групу часів перфекта (завершених) входять: *Perfectum*, котрий означає дію незалежно від її тривалості. *Plusquamperfectum* — означає дію, що завершилась до початку другої дії у минулому. *Futurum secundum* — означає дію, яка буде завершена до початку другої дії, яка також відноситься до майбутнього.

IV. Способи (*modi*): дійсний — *modus indicativus*, наказовий — *modus imperativus*, умовний (кон'юнктив) — *modus coniunctivus*,

V. Стани (*genera*): активний — *genus activum*, пасивний — *genus passivum*.

Дві з цих категорій, а саме: час і стан, характерні також для іменних форм дієслова (див. нижче).

ОСНОВНІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

У латинській мові чотири основні форми дієслова:

1) 1-а особа однини теперішнього часу дійсного способу активного стану (*praesens indicativi activi*);

2) 1-а особа однини минулого часу доконаного виду (*perfectum indicativi activi*). Ця форма завжди закінчується на *-i*;

3) супін (*Supinum*) — віддієслівний іменник, який закінчується на *-um*;

4) неозначена форма дієслова теперішнього часу активного стану (*infinitivus praesentis activi*).

Наприклад:

laudo, laudāvi, laudātum, laudāre — хвалити

moveo, movi, motum, movēre — рухати

lego, legi, lectum, legēre — читати

capio, cepi, captum, capēre — брати

audio, audivi, auditum, audire — слухати та ін.

ДІЄСЛІВНІ ОСНОВИ

Для утворення часових форм латинського дієслова служать дієслівні основи: 1) основа інфекта, 2) основа перфекта, 3) основа супіна. Основу інфекта одержуємо, відкинувши від неозначеної форми дієслова теперішнього часу *-re* або *-ere* (в III дієвідміні)*. Наприклад:

* До III дієвідміни належать також деякі дієслова, основа яких закінчується на «*u*» (напр. *statuere* — постановляти) і група дієслів з основою на «*i*», наприклад: *facere* — робити («*i*» основи перед «*g*» переходить в «*e*»).

infinitivus — *laudare* — основа *lauda*, *movere* — *move*, *legere* — *leg*, *audire* — *audi*.

За допомогою основи інфекта утворюємо всі часи системи інфекта (*praesens*, *imperfectum*, *futurum I*) активного і пасивного стану дійсного, наказового і умовного способів; інфінітиви теперішнього часу, герундив (*gerundivum*) і герундій (*gerundium*).

Перфектна основа визначається шляхом відкидання у 1 особі перфекта активного стану закінчення *-i*, наприклад: 1 особа перфекта *agnavi* — перфектна основа *agnav*, *movi* — *mov*, *legi* — *leg*, *audivi* — *audiv*.

Від перфектної основи утворюються всі часи системи перфекта активного стану (*perfectum*, *plusquamperfectum*, *futurum II activi*), неозначена форма дієслова минулого часу доконаного виду активного стану (*infinitivus perfecti activi*).

Основу супіна одержуємо шляхом відкидання від супінної форми закінчення *-um*, наприклад, супін — *agnatum*, основа супіна — *agnat*, *motum* — *mot*, *lectum* — *lect*, *auditum* — *audit*.

ДІЄВІДМІНИ (CONIUGATIONES)

У латинській мові розрізняють чотири дієвідміни.

Дієвідміна	Дієслова в infinit.	Основа дієслова теперішнього часу	Закінчення основи
I	<i>agnare</i> — прикрашати	<i>agna</i>	«a»
II	<i>movere</i> — рухати	<i>move</i>	«e»
III	<i>legere</i> — читати	<i>leg</i>	приголосний або голосні « <i>u</i> », « <i>i</i> »
IV	<i>audire</i> — слухати	<i>audi</i>	«i»

Дієвідміни розпізнаємо за закінченням основи. Характерною ознакою є: I дієвідміни — *a*, II — *e*, III — приголосний або «*i*», «*u*», IV — «*i*».

Коли зіставляємо інфінітиви дієслів III дієвідміни типу *legere* і *capere*, то нелегко визначити, до якої групи дієслів III дієвідміни вони належать, оскільки за формою однакові. Тут необхідно знати також 1 ос. однини теперішнього часу, яка дається у словниках: *lego* — *capio*, як перша основна форма дієслова.

Особові закінчення дієслів

Форми окремих часів утворюються шляхом сполучення дієслівної основи з особовими закінченнями безпосередньо чи за посередництвом різних суфіксів і сполучних голосних.

Дієслівні особові закінчення є активного і пасивного стану.

Activum	Passivum
Singularis	
-o, m	-or, -r
-s	-ris (re)
-t	-tur
Plurālis	
-mus	-mur
-tis	-mini
-nt	-ntur

Ці закінчення вживаються у всіх формах індикатива і кон'юнктива, за винятком perfectum indicatīvi actīvi.

Закінчення 1 ос. sing. -o має теперішній час активного стану всіх дієвідмін, майбутній (I) першої і другої дієвідмін.

В інших часах 1 ос. однини закінчується на -m.

Пасивне закінчення 1 ос. однини -or вживається у тих випадках, де в активному стані -o, а пасивне закінчення -r вживається відповідно активного -m.

Закінчення -re 2 ос. однини пасивного стану вживається рідко, зокрема, у теперішньому часі, де 2 ос. однини за формою збігається з інфінітивом теперішнього часу.

Особові закінчення Perfectum indicatīvi actīvi такі:

Singularis	Plurālis
-i	-imus
-isti	-istis
-it	-erunt (ēre)

СИСТЕМА ІНФЕКТА

У систему інфекта входять усі часові форми, які утворюються від основи інфекта. Це — praesens, imperfectum, futurum I, котрі означають незавершену дію. Всі ці часи утворюються від однієї основи і мають однакові особові закінчення.

Praesens — теперішній час тривалого виду, означає не тільки дію, яка відбувається в момент мови, а й дію загалом.

Зразок дієвідмінювання

Praesens indicatīvi actīvi (Теперішній час дійсного способу активного стану)

Singularis		Plurālis		
I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laudo	move-o	leg-o	cap-i-o	audi-o
2. lauda-s	move-s	leg-i-s	cap-i-s	audi-s
3. lauda-t	move-t	leg-i-t	cap-i-t	audi-t

Plu ralis

1. laudā-mus	movē-mus	leg-ī-mus	capī-mus	audi-mus
2. laudā-tis	movē-tis	leg-i-tis	capī-tis	audi-tis
3. lauda-nt	move-nt	leg-u-nt	capī-u-nt	audi-u-nt

Praesens indicatīvi passivi

Singularis				
I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laudo-r	move-or	leg-or	capī-or	audi-or
2. laudā-ris	movē-ris	leg-ē-ris	capē-ris	audi-ris
3. laudā-tur	movē-tur	leg-i-tur	capī-tur	audi-tur

Pluralis

1. laudā-mur	movē-mur	leg-ī-mur	capī-mur	audi-mur
2. lauda-mini	move-mini	leg-i-mini	capī-mini	audi-mini
3. lauda-ntur	move-ntur	leg-u-ntur	capī-u-ntur	audi-u-ntur

Як бачимо, від дієслів I, II, IIIb, IV дієвідмін форми в praesens indicatīvi утворюються шляхом додавання до основи інфекта особових закінчень (активних — -o, -s, -t, -mus, -tis, -nt; пасивних — -or, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur).

В 1 ос. однини I дієвідміни голосний основи «а» зливається з «о» в «о» — opna + o — opno, opna + or = opnog.

У 2 ос. однини активного стану, в 3 ос. однини активного і пасивного стану, в 1 і 2 ос. множини III дієвідміни обох станів між основою і закінченням ставиться тематичний голосний «і». У 2 ос. однини пасивного стану дієслів IIIa, IIIb дієвідмін між основою і закінченням ставиться тематичний «е» («і» перед «г» переходить в «е»).

В 3 ос. множини дієслів IIIa, IIIb, IV дієвідмін активної і пасивної форм між основою і закінченням ставиться тематичний «u».

При дієвідмінюванні особові займенники у латинській мові не вживаються. Особа визначається відповідним дієслівним закінченням, за винятком тих випадків, коли на займенник падає логічний наголос, або коли протиставляються дії осіб: ego lego, tu scribis (я читаю, а ти пишеш).

Минулий час недоконаного виду дійсного способу

(Imperfectum indicatīvi)

Imperfectum — це минулий час тривалого виду, виражає минулу тривалу дію. Вживається для вираження того, що в певний минулий час було звичаєм або повторювалось. Часто зустрічається в розповідях, переважно в описі місцевостей, звичаїв, міркувань діючих осіб, супутніх фактів тощо.

Imperfectum часто виражає минулий час тривалої дії, яка відбувається в час іншої минулої дії. Це переважно стосується опису минулих історичних подій.

Минулий час недоконаного виду дійсного способу утворюється від основи інфекта за допомогою суфікса «ba» в I і II дієвідмінах і «eba» —

в III—IV. До цих суфіксів додаються особові закінчення: активні — -m, -s, -t, -mus, -tis, -nt; пасивні — -r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur.

Минулий час недоконаного виду дійсного способу активного стану
(Imperfectum indicatīvi actīvi)

Зразок відмінювання

Singularis				
I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laudā-ba-m	movē-ba-m	leg-ēba-m	capi-ēba-m	audi-ēba-m
2. laudā-ba-s	movē-ba-s	leg-ēba-s	capi-ēba-s	audi-ēba-s
3. laudā-ba-t	movē-ba-t	leg-ēba-t	capi-ēba-t	audi-ēba-t

Plurālis				
1. lauda-bā-mus	move-bā-mus	leg-ebā-mus	capi-ebā-mus	
2. lauda-bā-tis	move-bā-tis	leg-ebā-tis	capi-ebā-tis	
3. laudā-ba-nt	movē-ba-nt	leg-ēba-nt	capi-ēba-nt	
		audi-ebā-mus		
		audi-ebā-tis		
		audi-ēba-nt		

Минулий час недоконаного виду дійсного способу пасивного стану
(Imperfectum indicatīvi passīvi)

Singularis				
I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laudā-ba-r	movē-ba-r	leg-ēba-r	capi-ēba-r	
2. lauda-bā-ris	move-bā-ris	leg-ebā-ris	capi-ebā-ris	
3. lauda-bā-tur	move-bā-tur	leg-ebā-tur	capi-ebā-tur	
		audi-ēba-r		
		audi-ebā-ris		
		audi-ebā-tur		

Plurālis				
1. lauda-bā-mur	move-bā-mur	leg-ebā-mur	capi-ebā-mur	
2. lauda-ba-mini	move-ba-mini	leg-ebā-mini	capi-ebā-mini	
3. lauda-ba-ntur	move-ba-ntur	leg-ebā-ntur	capi-ebā-ntur	
		audi-ebā-mur		
		audi-ebā-mini		
		audi-ebā-ntur		

Майбутній час I дійсного способу
(Futūrum I indicatīvi)

Futūrum I (primum) — відповідає у рідній мові майбутньому часові як доконаного, так і недоконаного виду. В головних реченнях перекладається майбутнім тривалого або нетривалого виду, залежно від

смыслу речення. У підрядних реченнях він означає майбутню дію, яка є одночасною з майбутньою дією головного речення і перекладається майбутнім тривалого виду

Майбутній час (перший) активного і пасивного стану утворюється від інфектної основи: дієслова I та II дієвідмін приймають суфікс «b», особові закінчення (відповідно активні чи пасивні).

Крім цього, починаючи з 2 ос. однини, вставляється між основою і закінченням тематичний голосний «i», а в 3 ос. множини тематичний голосний «u» (пор. III «a» дієвідміну у теперішньому часі).

У 2 ос. однини пасивного стану «i» перед «g» переходить в «e» (пояснення див. вище).

Дієслова III та IV дієвідмін приймають у 1 ос. однини суфікс «a», а в інших особах — «e» і особові закінчення.

Майбутній час I дійсного способу активного стану
(Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi)

Singularis				
I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laudā-b-o	movē-b-o	leg-a-m	capi-a-m	audi-a-m
2. laudā-b-i-s	movē-b-i-s	leg-e-s	capi-e-s	audi-e-s
3. laudā-b-i-t	movē-b-i-t	leg-e-t	capi-e-t	audi-e-t

Plurālis				
1. lauda-b-i-mus	move-b-i-mus	leg-ē-mus	capi-ē-mus	
2. lauda-b-i-tis	move-b-i-tis	leg-ē-tis	capi-ē-tis	
3. laudā-b-u-nt	movē-b-u-nt	leg-e-nt	capi-e-nt	
		audi-ē-mus		
		audi-ē-tis		
		audi-e-nt		

Майбутній час I дійсного способу пасивного стану
(Futūrum I (primum) indicatīvi passīvi)

Singularis				
1. laudā-b-or	movē-b-or	leg-a-r	capi-a-r	audi-a-r
2. lauda-b-e-ris	move-b-e-ris	leg-ē-ris	capi-ē-ris	audi-ē-ris
3. lauda-b-i-tur	move-b-i-tur	leg-ē-tur	capi-ē-tur	audi-ē-tur

Plurālis				
1. lauda-b-i-mur	move-b-i-mur	leg-ē-mur	capi-ē-mur	audi-ē-mur
2. lauda-bi-mini	move-b-i-mini	leg-e-mini	capi-e-mini	audi-e-mini
3. lauda-b-u-ntur	move-b-u-ntur	leg-e-ntur	capi-e-ntur	audi-e-ntur

Futūrum I іноді також вживається в смислі наказового способу.

Теперішній час умовного способу (кон'юнктива)
(Praesens coniunctivi)

Кон'юнктив виражає відношення дії до реального здійснення. Він виражає дію як можливу, очікувану, бажану або й нереальну.

Застосування латинського кон'юнктива значно ширше, ніж умовного способу в рідній мові.

Теперішній час кон'юнктива від дієслів I дієвідміни утворюється заміною кінцевої голосної основи інфекта «а» на «е» та додаванням активних (m, s, t, mus, tis, nt) чи пасивних закінчень (r, ris, tur, mur, mini, ntur). У II, III і IV дієвідмінах для утворення кон'юнктива теперішнього часу додається голосний «а» та особові закінчення. Таким чином, характерною ознакою в I дієвідміні є голосний «е», а в інших голосний — «а».

Теперішній час кон'юнктива активного стану
(Praesens coniunctivi activi)

Singulāris

I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laud-e-m	move-a-m	leg-a-m	cap-i-a-m	audi-a-m
2. laud-e-s	move-a-s	leg-a-s	cap-i-a-s	audi-a-s
3. laud-e-t	move-a-t	leg-a-t	cap-i-a-t	audi-a-t

Plurālis

1. laud-ē-mus	move-ā-mus	leg-ā-mus	cap-i-ā-mus	audi-ā-mus
2. laud-ē-tis	move-ā-tis	leg-ā-tis	cap-i-ā-tis	audi-ā-tis
3. laud-e-nt	move-a-nt	leg-a-nt	cap-i-a-nt	audi-a-nt

Теперішній час кон'юнктива пасивного стану
(Praesens coniunctivi passivi)

Singulāris

I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laud-e-r	move-a-r	leg-a-r	cap-i-a-r	audi-a-r
2. laud-ē-ris	move-ā-ris	leg-ā-ris	cap-i-ā-ris	audi-ā-ris
3. laud-ē-tur	move-ā-tur	leg-ā-tur	cap-i-ā-tur	audi-ā-tur

Plurālis

1. laud-ē-mur	move-ā-mur	leg-ā-mur	cap-i-ā-mur	audi-ā-mur
2. laud-e-mini	move-a-mini	leg-a-mini	cap-i-a-mini	audi-a-mini
3. laud-e-ntur	move-a-ntur	leg-a-ntur	cap-i-a-ntur	audi-a-ntur

Збір 1 ос. одн. futūrum I indicativi III і IV дієвідмін і 1 ос. sing. praesens coniunctivi пояснюється тим, що futūrum I indicativi на «am» був у древню епоху кон'юнктивом. Пізніше форма на «а» зберегла значення (стала ознакою) кон'юнктива, а форма на «е» служила для вираження майбутнього часу.

Минулий час недоконаного виду
(Imperfectum coniunctivi)

Минулий час недоконаного виду умовного способу (кон'юнктива) усіх дієвідмін утворюється шляхом додавання до інфектної основи суфікса «ге» і особових активних (-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt) чи пасивних закінчень -r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur)*.

Минулий час недоконаного виду кон'юнктива активного стану
(Imperfectum coniunctivi activi)

Singulāris

I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laudā-re-m	movē-re-m	leg-ē-re-m	capē-re-m	audī-re-m
2. laudā-re-s	movē-re-s	leg-e-re-s	cape-re-s	audī-re-s
3. laudā-re-t	movē-re-t	leg-e-re-t	cape-re-t	audī-re-t

Plurālis

1. lauda-rē-mus	move-rē-mus	leg-e-rē-mus	cape-rē-mus	audi-rē-mus
2. lauda-rē-tis	move-rē-tis	leg-e-rē-tis	cape-rē-tis	audi-rē-tis
3. laudā-re-nt	movē-re-nt	leg-ē-re-nt	capē-re-nt	audi-re-nt

Минулий час недоконаного виду кон'юнктива пасивного стану
(Imperfectum coniunctivi passivi)

Singulāris

I	II	IIIa	IIIb	IV
1. laudā-re-r	movē-re-r	leg-e-re-r	cape-re-r	audī-re-r
2. lauda-rē-ris	move-rē-ris	lege-rē-ris	cape-rē-ris	audi-rē-ris
3. lauda-rē-tur	move-rē-tur	leg-e-rē-tur	cape-rē-tur	audi-rē-tur

Plurālis

1. lauda-rē-mur	move-rē-mur	leg-e-rē-mur	cape-rē-mur	audi-rē-mur
2. lauda-re-mini	move-re-mini	leg-e-re-mini	cape-re-mini	audi-re-mini
3. lauda-re-ntur	move-re-ntur	leg-e-re-ntur	cape-re-ntur	audi-re-ntur

У дієслів IIIb дієвідміни кінцевий голосний основи «і» переходить перед суфіксом «ге» в «е» — cap-i + ge + m > caperem.

Первісно ознакою coniunctivus imperfecti був суфікс «se», який згодом внаслідок ротацизму перейшов в «ге».

ИМПЕРАТИВ
(IMPERATIVUS)

Activum	Passivum
Тепер. час 2 ос. одн. = основі інфекта	-re
(крім III дієвідміни)	
» 2 ос. мн. -te	-mini

* Невірним є правило, що coniunctivus imperfecti утворюється шляхом додавання до інфінітива теперішнього часу особових закінчень, оскільки суфікс інфінітива має «гē» з «ē» коротким, а кон'юнктив — «гē» — з довгим «ē».

Майбутній час	2 ос. одн.	-to	-tor
	3 ос. одн.	-to	-tor
	2 ос. мн.	-tote	—
	3 ос. мн.	-nto	-ntor

Дієслова у 2 ос. однини наказового способу в I, II, IV дієвідмінах за формою збігаються з основою інфекта. Друга особа однини наказового способу III дієвідміни утворюється за допомогою додавання до основи «е»: lauda — хвали, move — рухай, lege — читай, capere — бери, audi — слухай.

Друга особа множини наказового способу утворюється за допомогою закінчення «te», яке додається до основи інфекта у I, II, IV дієвідмінах; у III дієвідміні між основою та закінченням — te вставляється «i». I дієвідміна — laudā-te — хваліть, II — movē-te — рухайте, III — leg-ī-te — читайте, cap-ī-te — беріть, IV — audī-te — слухайте.

Imperatīvus futūri утворюється шляхом додавання до основи інфекта закінчень: для 2 ос. і 3 ос. однини — -to, 2 ос. множини — -tote, 3 ос. множини — -nto.

В IIIa дієвідміні між основою інфекта і закінченням ставиться зв'язковий голосний: в 2 ос. і 3 ос. однини, 2 ос. множини «i» та в 3 ос. множини (IIIa, IIIб, IV дієвідміни) — «u». Наприклад: laudā-to, movē-to, leg-i-to, cap-i-to, audī-to, — нехай хвалять, рухають, читають, беруть, слухають; laudā-tōte, move-tōte, leg-i-tōte, cap-i-tōte, audī-tōte — нехай хвалять, рухають, читають, беруть, слухають; lauda-nto, move-nto, leg-u-nto, cap-i-nto, audī-u-nto — нехай вони хвалять, рухають, читають, беруть, слухають.

Відповідно додаються до основи інфекта пасивні закінчення та в IIIa, IIIб і IV дієвідміні — зв'язкові голосні.

Неозначена форма дієслова теперішнього часу активного стану

(INFINITIVUS PRAESSENTIS ACTIVI)

Як вказувалось вище, в систему інфекта входить infinitivus praesentis activi. Він утворюється додаванням до інфектної основи -ge в I, II, IV дієвідмінах: laudā-ge — хвалити, movē-ge — рухати, audī-ge — слухати. В дієслові IIIa дієвідміни інфінітив теперішнього часу утворюється за допомогою додавання -ere: leg-ēre — читати. У дієслові IIIб дієвідміни кінцевий приголосний «i» основи перед r переходить в «e» — capi + ge > capere. Дієслів такого типу у латинській мові дуже мало.

Неозначена форма дієслова теперішнього часу пасивного стану

(INFINITIVUS PRAESSENTIS PASSIVI)

Інфінітив теперішнього часу пасивного стану утворюється від основи інфекта, до якої додається -ri для дієслів I, II, IV дієвідмін і закінчення -i для дієслів IIIa дієвідміни. Наприклад: laudā-ri — хвалитись, бути хваленим, movē-ri — рухатись, бути порушуваним, le-

gi — читатись, бути читаним, capi — братись, бути браним, audī-ri — слухатись, бути вислуханим.

Від основи інфекта також утворюється participium praesentis activi — дієприкметник теперішнього часу активного стану (про утворення і відміну див. вище).

СИСТЕМА ПЕРФЕКТА

Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану

(PERFECTUM INDICATIVI ACTIVI)

Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану утворюється шляхом додавання до перфектної основи особових закінчень -i, -isti, -it, -imus, -istis, -erunt.

Зразок дієвідмінювання

		Singularis			
1.	laudāv-i	mov-i	leg-i	cep-i	audīv-i
2.	laudāv-isti	mov-isti	leg-isti	cep-isti	audīv-isti
3.	laudāv-it	mov-it	leg-it	cep-it	audīv-it
		Pluralis			
1.	laudāv-imus	mov-imus	leg-imus	cep-imus	audīv-imus
2.	laudāv-istis	mov-istis	leg-istis	cep-istis	audīv-istis
3.	laudāv-erunt	mov-erunt	leg-erunt	cep-erunt	audīv-erunt

Основу перфекта одержуємо, відкинувши в 1 ос. однини минулого часу доконаного виду дійсного способу активного стану закінчення -i (див. вище).

Дієслова 3 ос. множини минулого часу доконаного виду дійсного способу активного стану, крім загальноживаного закінчення -erunt, можуть мати -ere: ognaverunt і ognavēre.

Найважливіші види перфекта

- Perfectum на -vi
  - I. laudo, laudāvi, laudātum, laudāre — хвалити
  - II. deleo, delēvi, delētum, delēre — нищити
  - III. cupio, cupīvi, cupitum, cupīre — бажати
  - IV. finio, finīvi, finītum, finīre — закінчувати
- Perfectum на -ui
  - I. cubo, cubui, cubitum, cubāre — лежати
  - II. censeo, censui, censum, censēre — оцінювати, думати
  - III. colo, colui, cultum, colēre — обробляти, шанувати
  - IV. aperio, aperui, apertum, aperīre — відкривати
- Perfectum з чергуванням корінного голосного (це стосується тільки дієслів III дієвідміни)

III. ago, egi, actum, agēre	— гонити, вести, діяти
capio, cepi, captum, capere	— брати
consido, consēdi, consessum, considerare	— разом сидіти
facio, feci, factum, facere	— робити
iacio, ieci, iactum, iacere	— кидати
frango, fregi, fractum, frangere	— ламати

4. Perfectum з редуплікацією (подвоєнням)

I. do, dedi, datum, dare	— давати
II. mordeo, momordi, morsum, mordere	— кусати, гризти
III. cano, cecini, cantum, canere	— співати
IV. reperio, repperi, repertum, reperire	— знаходити

5. Perfectum на -si (xi)

II. maneo, mansi, mansum, manere	— залишатися
II. augeo, auxi, auctum, augere	— збільшувати
III. gero, gessi, gestum, gerere	— нести, вести
III. flecto, flexi, flexum, flectere	— нагинати
IV. sentio, sensi, sensum, sentire	— відчувати
IV. vincio, vinxi, victum, vincire	— в'язати

6. Perfectum (основа якого нагадує дієслівну основу теперішнього часу) з подовженням.

III. lego, legi, lectum, legere	— читати
III. defendo, defendi, defensum, defendere	— захищати
IV. venio, veni, ventum, venire	— приходити

Давноминулий час дійсного способу активного стану
(PLUSQUAMPERFECTUM INDICATIVI ACTIVI)

Давноминулий час дійсного способу активного стану утворюється шляхом додавання до перфектної основи суфікса — «ега» і особових закінчень: в однині — -m, -s, -t; у множині — -mus, -tis, -nt.

Singulāris

1. laudav-era-m	mov-era-m	leg-era-m	cep-era-m	audiv-era-m
2. laudav-ēra-s	mov-ēra-s	leg-ēra-s	cep-ēra-s	audiv-ēra-s
3. laudav-ēra-t	mov-ēra-t	leg-ēra-t	cep-ēra-t	audiv-ēra-t

Plurālis

1. laudav-erā-mus	mov-erā-mus	leg-erā-mus	cep-erā-mus
2. laudav-erā-tis	mov-erā-tis	leg-erā-tis	cep-erā-tis
3. laudav-era-nt	mov-era-nt	leg-era-nt	cep-era-nt
	audiv-erā-mus		
	audiv-erā-tis		
	audiv-era-nt		

Майбутній час II (доконаного виду) дійсного способу активного стану
FUTURUM II (EXACTUM) INDICATIVI ACTIVI

Майбутній час II (доконаного виду) дійсного способу активного стану утворюється додаванням до перфектної основи, в I ос. однини суфікса — «er», а в інших особах — «eri» та особових закінчень: в однині — -m, -s, -t; у множині — -mus, -tis, -nt.

Singulāris

1. laudav-er-o	mov-er-o	leg-er-o	cep-er-o	audiv-er-o
2. laudav-eri-s	mov-eri-s	leg-eri-s	cep-eri-s	audiv-eri-s
3. laudav-eri-t	mov-eri-t	leg-eri-t	cep-eri-t	audiv-eri-t

Plurālis

1. laudav-eri-mus	mov-eri-mus	leg-eri-mus	cep-eri-mus
2. laudav-eri-tis	mov-eri-tis	leg-eri-tis	cep-eri-tis
3. laudav-eri-nt	mov-eri-nt	leg-eri-nt	cep-eri-nt
	audiv-eri-mus		
	audiv-eri-tis		
	audiv-eri-nt		

Минулий час доконаного виду умовного способу активного стану
(PERFECTUM CONIUNCTIVI ACTIVI)

Минулий час доконаного виду умовного способу активного стану утворюється шляхом додавання до перфектної основи суфікса «eri» і особових закінчень (-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt).

Singulāris

I	II	III	III	IV
1. laudav-eri-m	mov-eri-m	leg-eri-m	cep-eri-m	audiv-eri-m
2. laudav-eri-s	mov-eri-s	leg-eri-s	cep-eri-s	audiv-eri-s
3. laudav-eri-t	mov-eri-t	leg-eri-t	cep-eri-t	audiv-eri-t

Plurālis

1. laudav-eri-mus	mov-eri-mus	leg-eri-mus	cep-eri-mus	audiv-eri-mus
2. laudav-eri-tis	mov-eri-tis	leg-eri-tis	cep-eri-tis	audiv-eri-tis
3. laudav-eri-nt	mov-eri-nt	leg-eri-nt	cep-eri-nt	audiv-eri-nt

Давноминулий час умовного способу активного стану
(PLUSQUAMPERFECTUM CONIUNCTIVI ACTIVI)

Давноминулий час умовного способу активного стану утворюємо, додаючи до перфектної основи суфікс «isse» і особові закінчення (-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt).

Singulāris

I	II	III	III	IV
1. laudav-isse-m	mov-isse-m	leg-isse-m	cep-isse-m	audiv-isse-m
2. laudav-isse-s	mov-isse-s	leg-isse-s	cep-isse-s	audiv-isse-s
3. laudav-isse-t	mov-isse-t	leg-isse-t	cep-isse-t	audiv-isse-t

	Plurālis			
1. laudav-issē-mus	mov-issē-mus	leg-issē-mus	cep-issē-mus	
2. laudav-issē-tis	mov-issē-tis	leg-issē-tis	cep-issē-tis	
3. laudav-isse-nt	mov-isse-nt	leg-isse-nt	cep-isse-nt	
	audiv-issē-mus			
	audiv-issē-tis			
	audiv-isse-nt			

Infinitivus perfecti actīvi — інфінітив минулого часу активного стану — утворюється від основи перфекта додаванням до неї «isse»: laudav-isse, mov-isse, leg-isse, cep-isse, audiv-isse.

У системі перфекта зустрічаються також «короткі» форми (синкопвані).

Часи доконаного виду у пасивній формі

Часи доконаного виду у пасивній формі утворюються з participium perfecti passīvi і допоміжного дієслова sum, esse, fui в praesens, imperfectum, futūrum I.

Participium perfecti passīvi — дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану утворюється шляхом додавання до основи суфіна * родових закінчень -us(m), a(f), -um(n). Наприклад: laudātus, -a, -um — похвалений, -a, -e, будучи хвалений; motus, -a, -um — порушений, -a, -e, будучи порушений; lectus, -a, -um — прочитаний, -a, -e, будучи прочитаний і т. д. Відмінюються за I та II відмінами.

Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану

(PERFECTUM INDICATĪVI PASSĪVI)

Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану утворюється з пасивного дієприкметника минулого часу доконаного виду і допоміжного дієслова sum, esse, fui в теперішньому часі.

Singulāris

1. laudātus, -a, -um	sum	motus, -a, -um	sum	lectus, -a, -um	sum
2. »	es	»	es	»	es
3. »	est	»	est	»	est
1. captus, -a, -um	sum	auditus, -a, -um	sum		
2. »	es	»	es		
3. »	est	»	est		

Plurālis

1. laudāti, -ae, -a	sumus	moti, -ae, -a	sumus	lecti, -ae, -a	
2. »	estis	»	estis	»	
3. »	sunt	»	sunt	»	
	sumus				
	estis				
	sunt				

* Точніше: Participium perfecti passīvi утворюється, як і суфіна, від кореня дієслова з додаванням суфікса «ti».

1. capti, -ae, -a	sumus	auditi, -ae, -a	sumus
2. »	estis	»	estis
3. »	sunt	»	sunt

Давноминулий час дійсного способу пасивного стану

(PLUSQUAMPERFECTUM INDICATĪVI PASSĪVI)

Давноминулий час дійсного способу пасивного стану утворюється з пасивного дієприкметника минулого часу доконаного виду та допоміжного дієслова sum, esse, fui в минулому часі недоконаного виду.

Singulāris

1. laudātus, -a, -um	eram	motus, -a, -um	eram	lectus, -a, -um	eram
2. »	eras	»	eras	»	eras
3. »	erat	»	erat	»	erat
1. captus, -a, -um	eram	auditus, -a, -um	eram		
2. »	eras	»	eras		
3. »	erat	»	erat		

Plurālis

1. laudāti, -ae, -a	erāmus	+moti, -ae, -a	erāmus	lecti, -ae, -a	
2. »	erātis	»	erātis	»	
3. »	erant	»	erant	»	
	erāmus				
	erātis				
	erant				
1. capti, -ae, -a	erāmus	auditi, -ae, -a	erāmus		
2. »	erātis	»	erātis		
3. »	erant	»	erant		

Майбутній час II (доконаного виду) дійсного способу пасивного стану

(FUTŪRUM II (EXACTUM) INDICATĪVI PASSĪVI)

Майбутній час доконаного виду дійсного способу пасивного стану утворюється з пасивного дієприкметника минулого часу доконаного виду та допоміжного дієслова sum, esse, fui в майбутньому часі недоконаного виду.

Singulāris

1. laudātus, -a, -um	ero	motus, -a, -um	ero	lectus, -a, -um	
2. »	eris	»	eris	»	
3. »	erit	»	erit	»	
	ero				
	eris				
	erit				
1. captus, -a, -um	ero	auditus, -a, -um	ero		
2. »	eris	»	eris		
3. »	erit	»	erit		

Plurālis

1. laudāti, -ae, -a	erimus	moti, -ae, -a	erimus	lecti, -ae, -a
2. »	eritis	»	eritis	»
3. »	erunt	»	erunt	»

erimus
eritis
erunt

1. capti, -ae, -a	erimus	auditi, -ae, -a	erimus
2. »	eritis	»	eritis
3. »	erunt	»	erunt

Минулий час доконаного виду умовного способу пасивного стану
(PERFECTUM CONIUNCTIVI PASSIVI)

Минулий час доконаного виду умовного способу пасивного стану утворюється з пасивного дієприкметника минулого часу доконаного виду і допоміжного дієслова sum, esse, fui в coniunctivus praesentis.

Singulāris

I		II		III	
1. laudātus, -a, -um	sim	motus, -a, -um	sim	lectus, -a, -um	
2. »	sis	»	sis	»	
3. »	sit	»	sit	»	

sim
sis
sit

III		IV	
1. captus, -a, -um	sim	audītus, -a, -um	sim
2. »	sis	»	sis
3. »	sit	»	sit

Plurālis

I		II		III	
1. laudāti, -ae, -a	simus	moti, -ae, -a	simus	lecti, -ae, -a	
2. »	sitis	»	sitis	»	
3. »	sint	»	sint	»	

simus
sitis
sint

III		IV	
1. capti, -ae, -a	simus	audīti, -ae, -a	simus
2. »	sitis	»	sitis
3. »	sint	»	sint

Давноминулий час умовного способу пасивного стану
(PLUSQUAMPERFECTUM CONIUNCTIVI PASSIVI)

Давноминулий час умовного способу пасивного стану утворюється з пасивного дієприкметника минулого часу доконаного виду і допоміжного дієслова sum, esse, fui в coniunctivus imperfecti.

Singulāris

I		II	
1. laudātus, -a, -um	essem	motus, -a, -um	essem
2. »	esses	»	esses
3. »	esset	»	esset

III

		lectus, -a, -um	essem
		»	esses
		»	esset

IV

1. captus, -a, -um	essem	audītus, -a, -um	essem
2. »	esses	»	esses
3. »	esset	»	esset

Plurālis

I		II	
1. laudāti, -ae, -a	essēmus	moti, -ae, -a	essēmus
2. »	essētis	»	essētis
3. »	essent	»	essent

III

		lecti, -ae, -a	essēmus
		»	essētis
		»	essent

IV

1. capti, -ae, -a	essēmus	auditi, -ae, -a	essēmus
2. »	essētis	»	essētis
3. »	essent	»	essent

Infinitivus perfecti passivi — неозначена форма дієслова минулого часу пасивного стану утворюється з participium perfecti passivi та інфінітива дієслова esse. Дієприкметник минулого часу пасивного стану — складова частина даного інфінітива — узгоджується з логічним підметом в роді, числі, відмінку і залежно від інфінітивного зворота (nominativus cum infinitivo чи accusativus cum infinitivo — див. нижче) може виступати в номінативі або акузативі обох чисел.
Наприклад:

Sing. laudātus, -a, -um (-um, -am, -um) esse
Plur. laudati, -ae, -a (-os, -as, -a) esse — бути похваленим
Sing. lectus, -a, -um (-um, -am, um) esse
Plur. lecti, -ae, -a (-os, -as, -a) esse — бути прочитаним.

ЗВЕДЕНА ТАБЛИЦЯ ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ

CONIUGATIO I (основа на -a) ACTIVUM

Modus Tempus	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATIVUS	PARTICIPIIUM	INFINITIVUS
PRAESENTIS	orno	orne—m	orna	orna—ns	ornā—re
	orna—s	orne—s	orna—te		
	orna—t	orne—t			
	ornā—mus	ornē—mus			
	ornā—tis	ornē—tis			
	orna—nt	orne—nt			
IMPERFECTI	ornā—bam	ornā—rem			
	ornā—bas	ornā—res			
	ornā—bat	ornā—ret			
	orna—bāmus	orna—rēmus			
	orna—bātis	orna—rētis			
	orna—bant	ornā—rent			
FUTŪRI I	ornā—bo		ornāto	orna—tūrus,	orna—tūrus, a;
	ornā—bis		ornā—to	a, um	um esse
	ornā—bit		orna—tōte		
	orna—bimus		orna—nto		
	orna—bitis				
	orna—bunt				
PERFECTI	ornāv—i	ornav—erim			
	ornāv—isti	ornav—eris			
	ornāv—it	ornav—erit			
	ornav—imus	ornav—erimus			
	ornāv—istis	ornav—eritis			
	ornav—erunt	ornav—erint			ornav—isse

PLUSQUAM-PERFECTI	ornav—eram	ornav—issem		Gerundium Gen. orna—ndi Dat. orna—ndo Acc. (ad)orna—ndum Abl. orna—ndo
	ornav—eras	ornav—isses		
	ornav—erat	ornav—isset		
	ornav—erāmus	ornav—issemus		
	ornav—erātis	ornav—issetis		
	ornav—erant	ornav—issent		
FUTŪRI EXACTI	ornav—ero			Supinum I. orna—tum II. orna—tu
	ornav—eris			
	ornav—erit			
	ornav—erimus			
	ornav—eritis			
	ornav—erint			

PASSIVUM

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATIVUS	PARTICIPIIUM	INFINITIVUS
PRAESENTIS	orno—r	orne—r	ornā—re		ornā—ri
	ornā—ris	ornē—ris (re)	orna—mini		
	ornā—tur	ornē—tur			
	ornā—mur	ornē—mur			
	orna—mini	orne—mini			
	orna—ntur	orne—ntur			
IMPERFECTI	ornā—bar	ornā—rer			
	orna—bāris (re)	orna—rēri (-re)			
	orna—bātur	orna—rētur			
	orna—bāmur	orna—rēmur			
	orna—bamini	orna—remini			
	orna—bantur	orna—rentur			

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIIUM	INFINITIVUS
FUTURI I	ornā—bor orna—beris (-re) orna—bitur orna—bimur orna—bimini orna—buntur		ornā—tor ornā—tor orna—ntor	orna—ndus, -a, -um	ornā—tum iri
PERFECTI	ornā—tus -a, -um ornā—ti, -ae, -a	ornā—tus, -a, -um ornā—ti, -ae, -a	sim sis sit simus sitis sint	ornā—tus, -a, -um	ornā—tus, esse -a, -um
PLUSQUAM- PERFECTI	eram erās erat erāmus erātis erant	ornā—tus, -a, -um ornā—ti, -ae, -a	essen esses esset essēmus essētis essent		
FUTURI EXACTI	ero eris erit erimus eritis erunt				

CONIUGATIO II (основа на -e)

ACTIVUM

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIIUM	INFINITIVUS
PRAESENTIS	mone—o mone—s mone—t mone—mus mone—tis mone—nt	mone—am mone—as mone—at mone—amus mone—ātis mone—ant	mone monē—te	mone—ns	monē—te
IMPERFECTI	monē—bam monē—bas monē—bat monē—bāmus monē—bātis monē—bant	monē—rem monē—res monē—ret monē—remus monē—rētis monē—rent			
FUTURI I	monē—bo monē—bis monē—bit monē—bimus monē—bitis monē—bunt		monē—to monē—to monē—tote monē—toto	monē—turus, -a, -um	monē—turus, -a, -um esse
PERFECTI	monu—i monu—isti monu—it monu—imus monu—istis monu—erunt	monu—erim monu—eris monu—erit monu—erimus monu—eritis monu—erint			monu—isse

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIUM	INFINITIVUS
PLUSQUAM- PERFECTI	monu—eram monu—eras monu—erat monu—erāmus monu—erātis monu—erant	monu—issem monu—isses monu—isset monu—issemus monu—issetis monu—issent		Gerundium Gen. mone—ndi Dat. mone—ndo Acc. (ad)mone—ndum Abl. mone—ndo	
FUTURI EXACTI	monu—ero monu—eris monu—erit monu—erimus monu—eritis monu—erint			Sup̄inum I. moni—tum II. moni—tu	

PASSIVUM

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIUM	INFINITIVUS
PRAESENTIS	mone—or monē—ris monē—tur mone—mur mone—mini mone—ntur	mone—ar mone—āris (re) mone—ātur mone—āmur mone—amini mone—antur	monē—re mone—mini		monē—ri
IMPERFECTI	monē—bar mone—bāris (-re) mone—bātur mone—bāmur	monē—rer mone—rēris (-re) mone—rētur mone—rēmur			

	mone—bamini mone—bantur	mone—remini mone—rentur		monendus, -a, -um	moni—tum iri
FUTURI I	monē—bor mone—beris (-re) mone—bitur mone—bimur mone—bimini mone—buntur		monē—tor monē—tor mone—ntor		
PERFECTI	moni—tus, -a, -um moni—ti, -ae, -a	sum es est sumus estis sunt	sim sis sit simus sitis sint	moni—tus, -a -um	moni—tus, -a, -um esse
PLUSQUAM- PERFECTI	moni—tus, -a, -um moni—ti, -ae, -a	eram eras erat erāmus erātis erant	essem esses esset essēmus essētis essent		
FUTURI EXACTI	moni—tus, -a, -um moni—ti, -ae, -a	ero eris erit erimus eritis erunt			

ACTIVUM

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIUM	INFINITIVUS
PRAESENTIS	teg-o teg-i-s teg-i-t teg-i-mus teg-i-tis teg-u-nt	teg-a-m teg-a-s teg-a-t teg-a-mus teg-a-tis teg-a-nt	teg-e teg-ite	teg-ens	teg-ē-re
IMPERFECTI	teg-ē-bam teg-ē-bas teg-ē-bat teg-e-bāmus teg-e-bātis teg-e-bant	teg-e-rem teg-e-res teg-e-ret teg-e-rēmus teg-e-rētis teg-e-rent			
FUTURI	teg-a-m teg-e-s teg-e-t teg-ē-mus teg-ē-tis teg-e-nt		teg-ito teg-ito teg-itōte teg-unto	tec-tū-rus, -a, -um	tec-tū-rus, -a, -um esse
PERFECTI	tex-i tex-isti tex-it tex-imus tex-istis tex-erunt	tex-erim tex-eris tex-erit tex-erimus tex-eritis tex-erint			tex-isse

PLUSQUAM- PERFECTI	tex-eram tex-eras tex-erat tex-erāmus tex-erātis tex-erant	tex-issem tex-isses tex-isset tex-issēmus tex-issetis tex-issent		Gerundium Gen. teg-endi Dat. teg-endo Acc. (ad) teg-endum Abl. teg-endo	
FUTURI EXACTI	tex-ero tex-eris tex-erit tex-erimus tex-eritis tex-erint			Supinum I. tec-tum II. tec-tu	

PASSIVUM

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIUM	INFINITIVUS
PRAESENTIS	teg-or teg-ē-ris teg-i-fur teg-i-mur teg-i-mini teg-u-ntur	teg-a-r teg-a-ris (re) teg-a-tur teg-a-mur teg-a-mini teg-a-ntur	teg-ere teg-imini		teg-i
IMPERFECTI	teg-ē-bar teg-e-bāris (-re) teg-e-bātur teg-e-bāmur teg-e-bāmini tege-bantur	teg-e-rem teg-e-rēris (-re) teg-e-retur teg-e-rēmur teg-e-remini tege-rentur			

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATIVUS	PARTICIPIVM	INFINITIVUS
FUTURI I	teg-a-r teg-e-ris teg-e-tur teg-e-mur teg-e-mini teg-e-ntur		teg-itor teg-itor teg-untor	teg-endus, -a, -um	tectum iri
PERFECTI	tec-tus, -a, -um tec-ti, -ae, -a	tectus, -a, -um tec-ti, -ae, -a	sim sis sit sitis sint	tec-tus, -a, -um	tec-tus, -a, -um esse
PLUSQUAM- PERFECTI	eram eras erat eratis erant	tec-tus, -a, -um tec-ti, -ae, -a	essem esses esset essetis essent		
FUTURI EXACTI	ero eris erit eritis erunt				

CONIUGATIO IV (основа на -i)

ACTIVUM

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATIVUS	PARTICIPIVM	INFINITIVUS
PRAESENTIS	fini-o fini-s fini-t fini-mus fini-tis fini-unt	fini-a-m fini-a-s fini-a-t fini-a-mus fini-a-tis fini-a-nt	fini finite	finiens	fini-re
IMPERFECTI	fini-e-bam fini-e-bas fini-e-bat fini-e-bamus fini-e-batis fini-e-bant	fini-rem fini-ret fini-ret fini-remus fini-retis fini-arent			
FUTURI I	fini-a-m fini-e-s fini-e-t fini-e-mus fini-e-tis fini-e-nt		fini-to fini-to	fini-turus, -a, -um	fini-turus, -a, -um esse
PERFECTI	fini-vi fini-visti fini-vit fini-vimus fini-vistis fini-verunt	fini-verim fini-veris fini-verit fini-verimus fini-veritis fini-verint	fini-to fini-to fini-to fini-unto		

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIUM	INFINITIVUS
PLUSQUAM- PERFECTI	fini—veram fini—veras fini—verat fini—verāmus fini—verātis fini—verant	fini—vissem fini—visses fini—visset fini—vissemus fini—vissetis fini—vissent		Gerundium Gen. fini—endi Dat. fini—endo Acc. (ad) fini—endum Abl. fini—endo	
FUTURI EXACTI	fini—vero fini—veris fini—verit fini—verimus fini—veritis fini—verint			Supinum I. fini—tum II. fini—tu	

PASSIVUM

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIUM	INFINITIVUS
PRAESENTIS	fini—or fini—ris fini—tur fini—mur fini—mini fini—untur	fini—a—r fini—a—ris fini—a—tur fini—a—mur fini—a—mini fini—a—ntur	fini—re fini—mini		fini—ri
IMPERFECTI	fini—e—bar fini—e—bāris (—re) fini—e—bātur fini—e—bāmur	fini—rer fini—reris (—re) fini—rētur fini—rēmur			

MODUS TEMPUS	INDICATIVUS	CONIUNCTIVUS	IMPERATI- VUS	PARTICIPIUM	INFINITIVUS
FUTURI I	fini—e—bamini fini—e—bantur	fini—remini fini—rentur	fini—tor fini—tor fini—untor	fini—en—dus, -a, -um	fini—tum iri
PERFECTI	fini—tus, -a, -um fini—ti, -ae, -a	fini—tus, -a, -um fini—ti, -ae, -a		fini—tus, -a, -um	fini—tus, -a, -um esse
PLUSQUAM- PERFECTI	fini—tus, -a, -um fini—ti, -ae, -a	finitus, -a, -um fini—ti, -ae, -a	essem esses esset essemus essetis essent		
FUTURI EXACTI	fini—tus, -a, -um fini—ti, -ae, -a	eram eras erat erāmus erātis erant			

ВІДКЛАДНІ ДІЄСЛОВА (VERBA DEPONENTIA)

Відкладними називаються дієслова, які переважно виступають у пасивній формі, а мають активне значення. Наприклад: *arbitror* — думаю, *polliceor* — обіцяю, *loquor* — говорю, *experior* — випробовую.

Відкладні дієслова мають три основні пасивні форми: 1) *praesens*, 2) *perfectum*, 3) *infinitivus praesentis*.

Приклади:

- I. *hortor, hortatus sum, hortāri* — заохочувати
 II. *polliceor, pollicitus sum, pollicēri* — обіцяти
 III. *loquor, locutus sum, loqui* — говорити
 IV. *experior, expertus sum, experīri* — випробовувати

Однак і відкладні дієслова мають деякі активні форми: *participium praesentis, participium futuri, infinitivus futuri, gerundium i supinum* — як в активних дієсловах.

Крім цього, *participium perfecti passivi* від деяких відкладних дієслів поряд з активним має пасивне значення. Наприклад: *comitatus / від comitor /* — супроводжуючий і супроводжуваний, *expertus / від experior /* — випробовуючий і випробуваний. *Gerundivum* від відкладних дієслів зберігає пасивне значення.

Відкладні дієслова відмінюються як звичайні, але у пасивній формі (крім перерахованих активних форм).

НАПІВВІДКЛАДНІ ДІЄСЛОВА (VERBA SEMIDEPONENTIA)

Напіввідкладні — це такі дієслова, які в інфектних формах приймають активні закінчення, а в перфектних — пасивні.

Наприклад:

- audeo, ausus sum, audēre* — наважуватись, насмілюватись
gaudeo, gavisus sum, gaudēre — радіти
soleo, solitus sum, solēre — мати звичку
confido, confisus sum, confidere — довіряти
diffido, diffisus sum, diffidere — не довіряти

У деяких напіввідкладних дієсловах, навпаки, інфектні форми пасивні, а перфектні — активні, наприклад, *revertor, reverti, reverti* — завертати, заїжджати і ін.

PARTICIPIIUM

- Participium praesentis activi* — *audens* — той, який насмілюється
Participium perfecti passivi — — той, який насмілювався
ausus, -a, -um

Відмінювання відкладного дієслова AUDEO, AUSUS SUM, AUDĒRE

Modus	Tempus	Indicativus	Coniunctivus
PRAESENS		Sing. 1. <i>audeo</i> — я насмілююсь 2. <i>audes</i> 3. <i>audet</i> Plur. 1. <i>audemus</i> 2. <i>audētis</i> 3. <i>audent</i>	Sing. 1. <i>audeam</i> — я насмілювався би 2. <i>audeas</i> 3. <i>audeat</i> Plur. 1. <i>audeāmus</i> 2. <i>audeātis</i> 3. <i>audeant</i>
		Sing. 1. <i>audēbam</i> — я насмілювався 2. <i>audēbas</i> 3. <i>audēbat</i> Plur. 1. <i>audēbāmus</i> 2. <i>audēbātis</i> 3. <i>audēbant</i>	Sing. 1. <i>audērem</i> — я насмілювався би 2. <i>audēres</i> 3. <i>auderet</i> Plur. 1. <i>auderēmus</i> 2. <i>auderētis</i> 3. <i>auderent</i>
PERFECTUM		Sing. 1. <i>ausus, a, um sum</i> — я насмілювався 2. » <i>es</i> 3. » <i>est</i> Plur. 1. <i>ausi, ae, a sumus</i> 2. » <i>estis</i> 3. » <i>sunt</i>	Sing. 1. <i>ausus, a, um sim</i> — я насмілювався би 2. » <i>sis</i> 3. » <i>sit</i> Plur. 1. <i>ausi, ae, a simus</i> 2. » <i>sitis</i> 3. » <i>sint</i>

Modus	Tempus	Indicativus	Coniunctivus
PLUSQUAM-PERFECTUM		Sing. 1. ausus, a, um <i>eram</i> — я <i>насм'лявся</i> (раніше) 2. » <i>eras</i> 3. » <i>erat</i> Plur. 1. ausi, ae, a <i>erāmus</i> 2. » <i>erātis</i> 3. » <i>erant</i>	Sing. 1. ausus, a, um <i>essem</i> — я <i>насм'ляв-</i> <i>ся б я</i> (ра- ніше) 2. » <i>esses</i> 3. » <i>esset</i> Plur. 1. ausi, ae, a <i>essēmus</i> 2. » <i>essētis</i> 3. » <i>essent</i>
		FUTURUM I	
FUTURUM II		Sing. 1. audēbo — я <i>насм'люсь</i> 2. <i>audēbis</i> 3. <i>audēbit</i> Plur. 1. <i>audēbimus</i> 2. <i>audēbitis</i> 3. <i>audēbunt</i>	
		Sing. 1. ausus, a, um <i>ero</i> — я <i>насм'люсь</i> (раніше) 2. » <i>eris</i> 3. » <i>erit</i> Plur. 1. ausi, ae, a <i>erimus</i> 2. » <i>eritis</i> 3. » <i>erunt</i>	

Participium futūri actīvi —
ausūrus, -a, -um

— той, який *насм'литься*, має
намір *насм'литися*

INFINITIVUS

Infinitivus praesentis actīvi — audēre

— *насм'люватися*

Infinitivus perfecti passīvi —
ausus, -a, -um esse

— *бути насм'леним, насм'-*
литись

Infinitivus futūri actīvi —
ausūrus, -a, -um esse

— *насм'литись* (в майбутньо-
му)

НЕПРАВИЛЬНІ ДІЄСЛОВА (VERBA ANOMALA)

Неправильними називаються дієслова, які мають певні відхилення від загальних норм відмінювання дієслів. Наприклад: 1) атематичне утворення форм, тобто особові закінчення додаються безпосередньо до кореня (основи), 2) чергування основ у системі інфекта тощо.

Дієслово SUM, FUI, —, ESSE

У цьому дієслові у системі інфекта є чергування основ «es/s». Отже, різні форми утворюються від різних основ. При основі «es» 3 ос. однини і 2 ос. множини теперішнього часу утворюється атематично: es-t, es-tis, інші форми — тематично: sum, sumus, sunt. Подібно утворюється імператив майбутнього часу — estōte, suntō.

Кон'юнктив теперішнього часу sim, sis і т. д. з суфіксом «i» є давнім опативом.

Дієслова, складені з esse

Від дієслова sum, fui, esse за допомогою префіксів утворюється ряд дієслів. Префікси надають дієслову нового значення: ab- — віддалення, ad- — приближення, de- — позбавлення, усунення, inter- — знаходження серед чогось, prae- — знаходження перед чимсь, super- — понад щось та ін.

Наприклад:

ab-sum, a-fui, ab-esse

— *бути відсутнім*

ad-sum, ad-fui (affui), ad-esse

— *бути присутнім*

de-sum, de-fui, de-esse

— *не вистачати*

in-sum, in-fui, in-esse

— *бути всередині*

inter-sum, inter-fui, inter-esse

— *бути між чимсь, брати участь*

ob-sum, ob-fui, ob-esse

— *шкодити*

prae-sum, prae-fui, prae-esse

— *очолювати*

pro-sum, pro-fui, prod-esse

— *допомагати*

pos-sum, po-tui, pos-se

— *могти*

super-sum, super-fui, super-esse

— *бути вище*

sub-sum, sub-fui, sub-esse

— *бути під чимсь*

Відмінювання дієслова SUM, FUI, ESSE

Modus	Tempus	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitiv.	Partic.
Praesens	Sing.	1. sum 2. es 3. est	sim sis sit	es	esse	
	Plur.	1. sumus 2. estis 3. sunt	simus sitis sint	este		
Imperfectum	Sing.	1. eram 2. eras 3. erat	essem esses esset			
	Plur.	1. erāmus 2. erātis 3. erant	essēmus essētis essent			
Futurum I	Sing.	1. ero 2. eris 3. erit		esto esto	futūrus, a, ur, esse abō fore	futūrus, a, um
	Plur.	1. erimus 2. eritis 3. erunt		estōte sunto		
Perfectum	Sing.	1. fui 2. fuisti 3. fuit	fuērim fuēris fuērit		fuisse	
	Plur.	1. fuimus 2. fuistis 3. fuerunt	fuērimus fuēritis fuērint			
Plusquamperfectum	Sing.	1. fueram 2. fueras 3. fuerat	fuissem fuisses fuisset			
	Plur.	1. fuerāmus 2. fuerātis 3. fuerant	fuissemus fuissetis fuissent			
Futurum II	Sing.	1. fuero 2. fueris 3. fuerit				
	Plur.	1. fuerimus 2. fueritis 3. fuerint				

Дієслово ABSUM, AFUI, ABESSE

Praesens	Imperfectum	Futurum I
Indicativus	Indicativus	Indicativus
Coniunctivus	Coniunctivus	
Sing. 1. absum absim 2. abes absis 3. abest absit	aberam abessem aberas abesses aberat abesset	abero aberis aberit
Plur.		
1. absumus absīmus 2. abestis absītis 3. absunt absint	aberāmus abessēmus aberātis abessētis aberant abessent	aberimus aberitis aberunt

Perfectum

Indicativus
Sing. 1. afui 2. afuisti 3. afuit

Coniunctivus
afuerim afueris afuerit

Plur. 1. afuimus 2. afuistis 3. afuerunt

afuerimus afueritis afuerint

Plusquamperfectum

Indicativus
Sing. 1. afueram 2. afueras 3. afuerat
Plur. 1. afuerāmus 2. afuerātis 3. afuerant

Coniunctivus
afuissem afuisses afuisset afuissemus afuissetis afuisissent

Futurum II

Indicativus
Sing. 1. afuero 2. afueris 3. afuerit
Plur. 1. afuerimus 2. afueritis 3. afuerint

Participium praesentis від дієслова absum, abesse, afui — відсутній.

За зразком abesse відмінюються всі інші складні дієслова з esse, в яких префікс має незмінну фонетичну форму. Наприклад, дієслово prodsum зазнало змін — виникло з prodsum внаслідок асиміляції «d» до «s» і спрощення «ss». Перед голосною prod залишалося без змін.

Дієслово POSSUM, POTUI, POSSE

Praesens	Imperfectum	Futurum I
Indicativus	Indicativus	Indicativus
Coniunctivus	Coniunctivus	
Sing. 1. pos-sum pos-sim 2. pot-es pos-sis 3. pot-est pos-sit	pot-eram pot-eras pot-erat	pot-ero pot-eris pot-erit
	pos-sem pos-ses poe-set	

Відмінювання дієслів volo, volui, velle; nolo, nolui, nolle; malo, malui, malle

		Indicativus		Coniunctivus	
PRÆSENS					
Sing.	1. volo 2. vis 3. vult	nolo non vis non vult	malo navis mavit	velim velis velit	nolim nolis nolit
Plur.	1. volumus 2. vultis 3. volunt	nolumus non vultis nolunt	malumus mavultis malunt	velimus velitis velint	nolumus nolitis nolint
IMPERFECTUM					
Sing.	1. volēbam 2. volēbas	nolēbam nolēbas	malēbam malēbas	vellem velles	nollem nolles
Sing.	1. volui 2. voluisti	nolui noluisti	malui maluisti	voluierim voluieris	noluierim noluieris
PLUSQUAMPERFECTUM					
Sing.	1. volueram 2. volueras	nolueram nolueras	malueram malueras	voluissē voluissēs	noluissē noluissēs
FUTURUM I					
Sing.	1. volam 2. volēs	nolam nolēs	malam malēs		
FUTURUM II					
Sing.	1. voluero 2. volueris	noluero nolueris	maluero malueris		

Infinitivus praesentis — velle, nolle, malle. Infinitivus perfecti — voluisse, noluisse, maluisse
Participium praesentis — volens, volentis (бажачий, бажачий), volens, volentis (небажачий, небажачий) вживається рідко.

Plur. 1. pos-sumus pos-simus pot-erāmus pos-sēmus pot-erimus
2. pot-estis pos-sitis pot-erātis pos-sētis pot-eritis
3. pos-sunt pos-sint pot-erant pos-sent pot-erunt

	Perfectum		Plusquamperfectum	
Indicativus	Coniunctivus		Indicativus	Coniunctivus
Sing.	1. potui	potuerim	potueram	potuissem
	2. potuisti	potueris	potueras	potuisses
	3. potuit	potuerit	potuerat	potuisset
Plur.	1. potuimus	potuerimus	potuerāmus	potuissemus
	2. potuistis	potueritis	potuerātis	potuissetis
	3. potuerunt	potuerint	potuerant	potuissent

Futurum II
Indicativus

Sing. 1. potuero
2. potueris
3. potuerit

Plur. 1. potuerimus
2. potueritis
3. potuerint

Часи системи перфекта і дієприкметник теперішнього часу активного стану утворюється від давнього дієслова «roteo» 1 ос. перфекта — potui.

Дієслова:

volo, volui, velle — хотіти
nolo, nolui, nolle — не хотіти
malo, malui, malle — більше хотіти, надавати переваги (див. табл. на с. 90).

Імператив вживається тільки від volo: noli, nolite і використовується для висловлення заборони.

Дієслово EDO, EDI, ESUM, EDERE (ESSE)

Дієслово edo має більшість форм за III дієвідміною. Деякі форми утворюються шляхом додавання до основи закінчень без сполучних голосних (атематично) внаслідок переходу звука «d» в «s» перед наступним «s» і «t». Такими формами є: теперішній час дійсного способу, минулий час недоконаного виду кон'юнктива, імператив, інфінітив теперішнього часу.

Кон'юнктив теперішнього часу (edim і т. д.) утворений за допомогою суфікса опативного характеру «i»:

Præsens indicativi	Præsens con- iunctivi	Imperfectum coniunctivi	Imperativus	Infinitivus
Sing. 1. edo 2. edis або es 3. edit або est	edam, edim edas, edis	ederem, essem ederes, esses	Præs. sing. ede або es Plur. edite або este	edere або esse

Praesens indicatīvi	Praesens coniunctīvi	Imperfectum coniunctīvi	Imperatīvus	Infinitīvus
Plur. 1. edimus 2. editis або estis 3. edunt	edāmus, edī- mus edātis, edītis edant, edint	ederēmus, essēmus ederētis, essētis ederent, essent	Fut. Sing. edito, esto edito, esto Plur. 2. editōte, estōte 3. edunto	

Дієслово FERO, TULI, LATUM, FERRE

Дієвідміна дієслова fero утворюється від трьох основ: 1) інфектної основи fer, 2) основи перфекта tul, 3) основи супіна lat. Другою особливістю є те, що fero утворює атематичні форми в 2 і 3 ос. одн. і 2 ос. мн. теперішнього часу дійсного способу — fers, fert, fertis; в теперішньому часі наказового способу — fer, ferte; в минулому часі недоконаного виду кон'юнктива — ferrem і в інфінітиві — ferre.

Præs. indic. act. Sing.— fero, fers, fert; Plur.— ferimus, fertis, ferunt
» pass. Sing.— feror, ferris, fertur; Plur.— ferimur, ferimini, feruntur

Præs. con. act.— feram, feras, ferat

» pass.— ferar, ferāris, ferātur

Imperf. indic. act.— ferēbam, ferēbas, ferēbat

» pass.— ferēbar, ferebāris, ferebātur

Imper. con. act.— ferrem, ferres, ferret

» pass.— ferrer, ferrēris, ferrētur

Fut. indic. act.— feram, feres, feret

» pass.— ferar, ferēris, ferētur

Imper. praes. act. 2 ос. sing. fer, 2 ос. plur. ferte

» pass. » ferre, » ferimini

Infin. praes. act. ferre

» pass. ferri

Part. praes. act. ferens, ferentis.

Перфектні форми дієслова fero утворюються від основи «tul» в активному стані, від основи «lat» — в пасивному за загальним правилом.

Дієслова, складені з ferre

af-fero, at-tuli, al-lātum, af-ferre — приносити
au-fero, abs-tuli, ab-lātum, au-ferre — відносити
con-fero, con-tuli, col-lātum, con-ferre — зносити (разом)

de-fero, de-tuli, de-lātum, de-ferre — переносити вниз, спускати
dif-fero, -, -, dif-ferre — відрізнятись
dif-fero, dis-tuli, di-lātum, dif-ferre — відкладати, розносити
ef-fero, ex-tuli, e-lātum, ef-ferre — виносити
in-fero, in-tuli, il-lātum, in-ferre, — вносити
of-fero, ob-tuli, ob-lātum, of-ferre — пропонувати, пред'являти
per-fero, per-tuli, per-lātum, per-ferre — приносити, доносити
prae-fero, prae-tuli, prae-lātum, prae-ferre — надавати перевагу, пропонувати

pro-fero, pro-tuli, pro-lātum, pro-ferre

— виносити, виводити

re-fero, re-tuli, re-lātum, re-ferre — нести назад, повідомляти

suf-fero, sus-tuli, -, suf-ferre — підставляти, підтримувати

trans-fero, trans-tuli, trans-lātum, trans-ferre

— переносити

Дієслово EO, II, ITUM, IRE

Характерною особливістю дієслова eo є те, що у формах інфекта перед приголосними виступає голосна основи «i» (крім part. praes.— iens), перед голосними — «e»:

Indicativus					
Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
Sing. 1. eo 2. is 3. it	ibam ibas ibat	ibo ibis ibit	ii (ivi) isti (iisti) iit	ieram ieras ierat	iero ieris ierit
Plur. 1. imus 2. itis 3. eunt	ibāmus ibātis ibant	ibimus ibitis ibunt	iimus iistis (iistis) ierunt	ierāmus ierātis ierant	ierimus ieritis ierint
Coniunctivus					
Sing. 1. eam 2. eas 3. eat	irem ires iret		ierim ieris ierit	issem isses isset	
Plur. 1. eāmus 2. eātis 3. eant	irēmus irētis irent		ierimus ieritis ierint	issēmus issētis issent	

Imperativus praesentis 2 ос. sing. «i», 2 ос. plur. «ite». Infin. praes.— ire; infin. perf.— isse, infin. fut.— itūrus, -a, -um esse.
Part. praes. iens, euntis.
Part. fut. act. itūrus, -a, -um.

Infinitivus praesentis passivi-iri вживається тільки для утворення infinitivus futuri passivi смислових дієслів, не має свого дієслівного значення, а лише виражає майбутність.

Вживані пасивні безособові форми від «eo»: itur, eatur, ibatur, iretur, ibitur, itum est (sit, erat, esset, erit).

Часто зустрічається 3 ос. однини теперішнього часу в безособовому значенні (itur — ідуть).

Дієслова, складені з IRE

ab-eo, ab-ii, ab-utum, ab-ire	— відходити
ad-eo, ad-ii (ivi), ad-utum, ire	— приходить, підходить
ante-eo, ante-ii, ante-ire	— йти попереду
circum-eo, circum-ii, circum-utum, circum-ire	— обходити довкола
co-eo, co-ii, co-utum, co-ire	— сходиться разом
ex-eo, ex-ii, ex-utum, ex-ire	— виходити
in-eo, in-ii (ivi), in-utum, ire	— входить, вступати
inter-eo, inter-ii, inter-utum, inter-ire	— гинути
per-eo, per-ii, per-utum, per-ire	— гинути, пропадати
praeter-eo, praeter-ii (ivi), praeter-utum, ire	— проходить мимо
prod-eo, prod-ii, prod-utum, prod-ire	— йти вперед, виступати, приносити користь
red-eo, red-ii (ivi), red-utum, red-ire	— повертатися
trans-eo, trans-ii (ivi), trans-utum, trans-ire	— переходити

Дієслово FIO, FACTUS SUM, FIERI

Це, по суті, напіввідкладне дієслово. Основа системи інфекта «fi». Відмінюється як дієслова IV дієвідміни. Відрізняється від звичайної дієвідміни утворенням інфінітива fieri і кон'юнктива імперфекта — fierem.

Часи системи перфекта мають тільки пасивну форму, для утворення якої використовується participium perfecti passivi дієслова facio — factus, -a, -um.

Indicativus					
Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
Sing. 1. fio 2. fis 3. fit	fiebam fiebas fiebat	fiam fies fiet	factus, -a, -um sum, es і т. д.	factus, -a, -um eram, eras і т. д.	factus, -a, -um ero, eris і т. д.
Plur. 1. — 2. — 3. fiunt	fiebamus fiebatis fiebant	fiamus fiatis fient			

Coniunctivus					
Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
Sing. 1. fiam 2. fias 3. fiat	fierem fieres fieret		factus, -a, -um sim, sis і т. д.	factus, -a, -um essem, esses і т. д.	
Plur. 1. fiamus 2. fiatis 3. fiant	fieremus fieretis fierent				

Imperativus: fi, fite.

Infinitivus praes. — fieri, inf. perf. — factus, -a, -um esse.

Participium perf. pass. — factus, -a, -um.

Дієслово DO, DEDI, DATUM, DARE

Do — древнє атематичне дієслово з чергуванням кореня *do/*de. Основа теперішнього часу закінчується на «a» (коротке), за винятком 2 ос. одн. теперішнього часу dās і імператива теперішнього часу — dā.

Особливістю дієслова dare є також те, що поряд зі звичайними формами кон'юнктива теперішнього часу активного стану dem, des, det, dent є архаїчні форми duim, duis, duit, duint, які представляють собою древній опатив.

НЕДОСТАТНІ ДІЄСЛОВА (VERBA DEFECTIVA)

Недостатніми називаються дієслова: 1) які мають лише часи системи перфекта: coepi — я почав, meminī — я пам'ятаю, novi — я знаю, odi — я ненавиджу; 2) дієслова inquam, aio, for (fari) — говорю та ін., від яких вживаються лише деякі форми.

Indicativus			Coniunctivus	
Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II	Perfectum	Plusquamperfectum
Sing. 1. meminī 2. meministi 3. meminuit	memineram memineras і т. д.	meminero memineris і т. д.	meminerim memineris і т. д.	meminissem meminisses і т. д.
Plur. 1. meminimus 2. meministis 3. meminuerunt				

Тільки від дієслова *memini* вживається *imperativus futuri*: *memento* — пам'ятай, *mementote* — пам'ятайте.
Infinitivus — *meminisse*.

Перераховані дієслова не мають системи інфекта, але разом з тим *memini*, *posui*, *odi* мають у перфекті значення теперішнього часу, *plusquamperfectum* має значення імперфекта, а *futurum II* — значення майбутнього взагалі.

Дієслово *inquam*

Indicativus			
Praesens	Imperfectum	Futurum I	Perfectum
Sing. 1. <i>inquam</i> 2. <i>inquis</i> 3. <i>inquit</i>	— — —	— <i>inquires</i> <i>inquiet</i>	(<i>inqui</i>) (<i>inquisti</i>) <i>inquit</i>
Plur. 1. <i>inquimus</i> 2. <i>inquitis</i> 3. <i>inquiunt</i>	<i>inquiēbat</i> — —	— — —	— — —

Imperativus praes. 2 ос. *sing.* — *inque*, 2 ос. *plur.* *inquito*. *Participium praes.* *inquiens*. *Aio* (говорю) — недостатне дієслово; зустрічаються тільки деякі форми.

Indicativus			Coniunctivus
Praesens	Imperfectum	Perfectum	Praesens
Sing. 1. <i>aio</i> 2. <i>ais</i> 3. <i>ait</i>	<i>aiēbam</i> <i>aiēbas</i> і т. д.	— — <i>ait</i>	— — <i>aias</i>
Plur. 1. — 2. — 3. <i>aiunt</i>	— — —	— — <i>aiērunt</i>	— — —

Дієслово *fari* (говорити) також недостатне. Зустрічаються від нього лише деякі форми:

- 1) 3 ос. однини теперішнього часу дійсного способу — *fatyr*;
- 2) 1 ос. однини майбутнього часу — *fabor*;
- 3) 2 ос. однини імператива теперішнього часу — *fare*;
- 4) інфінітив теперішнього часу — *fari* (*farier*);
- 5) дієприкметник минулого часу доконаного виду — *fatus*, -a, -um.

БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА (VERBA IMPERSONALIA)

Безособовими називаються дієслова, які вживаються тільки в 3 ос. одн. різних часів і способів. Їх можна поділити на різні групи.

I. Дієслова, що означають почуття, повинність, необхідність тощо і вживаються завжди безособово:

<i>decet, decuit, decēre</i>	— личить, годиться
<i>dedecet, dedecuit, dedecēre</i>	— не личить, не годиться
<i>libet, libuit, libēre</i>	— подобається
<i>licet, licuit, licēre</i>	— дозволяється, можна
<i>miseret, —, miserēre</i>	— жаль
<i>oportet, oportuit, oportēre</i>	— треба, необхідно
<i>paenitet, paenituit, paenitēre</i>	— каюсь
<i>piget, piguit, pigēre</i>	— прикро
<i>puget, puduit, pudēre</i>	— соромно
<i>refert, rettulit, referre</i>	— має значення, важливо
<i>taedet, —, taedēre</i>	— гидко

II. Дієслова, що означають явища природи і звичайно вживаються безособово:

<i>advesperascit, advesperāvit, —</i>	<i>advesperascere</i>	— вечоріє
<i>fulget, fulsit, fulgēre</i>		— блискає
<i>grandinat, —, grandināre</i>		— падає град
<i>lucescit, luxit, lucescere</i>		— розвиднюється
<i>ningit, ninxit, ningere</i>		— падає сніг
<i>pluit, pluit, pluere</i>		— падає дощ
<i>tonat, tonuit, tonāre</i>		— гримить

III. Дієслова, що мають інші значення в безособовій, інші в особовій формах. В безособовому значенні виступають порівняно не часто:

<i>accidit, accidit, accidere</i>	— трапляється
<i>appāret, apparuit, apparēre</i>	— ясно, очевидно
<i>condūcit, conduxit, conducere</i>	— вигідно
<i>constat, constitit, constāre</i>	— відомо
<i>contingit, contigit, contingere</i>	— трапляється
<i>evenit, evenit, evenire</i>	— виходить, трапляється
<i>expedit, expedit, expedire</i>	— корисно
<i>iuvat, iuvat, iuvāre</i>	— приємно
<i>interest, interfuit, interēsse</i>	— важливо
<i>liquet, licuit, liquēre</i>	— ясно, очевидно
<i>placet, placuit, placēre</i>	— подобається
<i>praestat, praestitit, praestāre</i>	— краще

Всі неперехідні дієслова у пасивній формі можуть вживатися у безособовому значенні, наприклад: *cirritur* — біжать, *itur* — ідуть.

Прийменник (PRAEPOSITIO)

У латинській мові прийменники вживаються з акузативом, аблативом, акузативом і аблативом, дуже рідко з генетивом.

ПРИЙМЕННИКИ З АКУЗАТИВОМ

Ad — до, біля, для (в переносному значенні: в, на)

Приклади: Dux legatos ad Caesarem misit. — Полководець послав послів до Цезаря. Urbs ad montes sita est. — Місто розташоване біля гір. Ad mediam noctem. — Біля півночі. Ad horam decimam fui. — Я був до десятої години. Ad lucem. — На світанку. Res ad pacem utiles sunt. — Предмети, корисні для миру. Ad exemplum ducis sua officia facit. — Він виконує свої обов'язки на зразок (за зразком) полководця. Ad primum conspectum. — На перший погляд. Ad verbum — Дослівно.

Adversus — проти, напроти

Caesar adversus urbem hostium castra posuit. — Цезар розташував табори напроти ворожого міста. Dux adversus hostes milites suos ducēbat. — Полководець вів своїх воїнів проти ворогів.

Ante — перед, до (рідко: за)

Dux ante castra milites instruxit. — Полководець вишикував воїнів перед табором. Multi homines clari ante aeram postram vixerunt. — Жило багато славних людей до нашої ери. Ante diem septimum Kalendas Novembres. — За сім днів до листопадових календ.

Apud — в, біля, при

Apud Romānos antiquos liberi a servis educabantur. — В античних римляни дітей виховували раби. Pugna apud Mantinēam. — Битва при (під) Мантінеї. Caesar erat apud exercitus. — Цезар був при військах. Loqui apud populum. — Виступати перед народом.

Circa, circum, circiter — навкруги, навколо, кругом

Circa Caruam multae urbes erant. — Навкруги Капуї було багато міст. Terra circum aem se vertit. — Земля крутиться навколо осі. Dux ad exercitum circiter meridiem venit. — Вождь прибув до війська близько полудня.

Cis, citra — по цей бік, на цьому боці.

Exercitus cis Euphrātem fuērunt. — Війська були по цей бік Ефрата. Ea urbs est citra montes. — Те місто знаходиться по цей бік гір. Cis annos paucos. — Протягом небагатьох років. Citra Troiāna tempora. — Не входячи за межі троянських часів.

Contra — проти, напроти

Olim leges contra me fuērunt. — Колись закони були проти мене. Is contra viam aquae ibat. — Він пішов проти сили (течії) води. Insula

contra urbem sita est. — Острів розташований напроти міста. Dux milites contra orientales ducēbat. — Вождь вів війська на схід. Clementia contra minus validos. — Милосердя щодо слабших.

Erga — щодо кого, чого

Nostra fides erga est patriam. — Наша вірність щодо батьківщини. Amici erga Athenienses erant. — Вони були друзями афінян.

Extra — ззовні, поза, за

Hi erant extra provinciam trans Rhodanum. — Вони знаходились ззовні (за межами) провінції, по той бік Рони. Is extra periculum erat. — Він був поза небезпекою. Extra duces reliqui hic erant. — Крім вождів всі інші були тут. Omnes extra culpam fuērunt. — Всі були без вини (тобто невинні).

Infra — нижче, під, після, пізніше, менше

Infra lunam nihil est. — Під місяцем немає нічого. Infra solem homines vivunt. — Під сонцем живуть люди. Homerus non infra Lycurgum fuit. — Гомер жив не пізніше (після) Лікурга. Canes sunt magnitudine infra leones. — Собаки менші від левів.

Inter — між, протягом, під

Inter homines amicitia est — Між людьми існує дружба. Urbs inter montes et flumen sita est. — Місто розташоване між горами і рікою. Inter horam tertiam et quartam coena erat. — Між третьою і четвертою годиною був обід. Animalia inter se certant. — Тварини борються між собою. Amāmus inter nos. — Ми любимо одне одного.

Intra — внутрі, в середину, протягом, серед

Intra vallum milites erant. — Внутрі огорожі були воїни. Intra parietes multi homines erant. — Серед (точніше: усередині) стін було багато людей. Belgae Teutonos intra fines suos ingredi prohibuerunt. — Бельги перешкодили тевтонам увійти в свою країну. Omnes intra annum in silvis vixerunt. — Усі жили в лісах протягом року.

Iuxta — біля, під, поруч

Dux iuxta urbem castra posuit. — Полководець розташував табори біля(під) міста. Iuxta theatrum. — Поруч з театром. Iuxta finem vitae. — Під кінець життя.

Ob — перед, внаслідок, тому

Mors ei ob oculos saepe versata est. — Смерть часто була у нього перед очима. Ob часто зустрічається у виразах: quam ob rem, ob eam rem, ob eam causam — тому, з цієї причини.

Penes — в (у руках в)

Imperium summum penes Lacedaemonios erat. — Найвища влада була в лакедемонян.

Per — через (що), крізь (що), по (чому), протягом, за посередництвом, за допомогою, внаслідок

Hostes per fines Aeduorum iter fecerunt. — Вороги пройшли через територію едуйців. Sanguis per venas in omne corpus diffunditur. — Кров по жилах розходить по всьому тілу. Homines antiqui per

agros vagabantur. — Античні люди бродили по полях. Per paucas aetates erant domini et servi. — Протягом декількох віків були рабовласники і раби. Caesar per exploratores de his rebus cognovit. — Цезар через (за допомогою) розвідників довідався про ці справи.

Per часто вживається у зворотах: per vim — силоміць, per iocum — жартома, per occasionem — принагідно, per insidias — підступно, per simulationem — притворно, per se — само собою, per litteras — письмово, per deos iuro — клянусь богами, per deos te oro — ради богів прошу тебе і т. ін.

Post — після, позаду

Post aeram nostram. — Після нашої ери. Caesar post mediam noctem exercitus e castris eduxit. — Цезар вивів війська з таборів після півночі. Post me erat Aegina. — Позаду мене була Егіна. Paucos post dies — через декілька днів. Post hominum memoriam. — На пам'яті людей (з того часу, як пам'ятають люди).

Praeter — мимо (кого), крім (кого)

Fluctus praeter litora fertur. — Хвиля несеться мимо берега. Caesar suas copias praeter castra traduxit. — Цезар провів свої війська мимо таборів. His vulneribus praeter nemo mederi potest. — Цих ран не може ніхто вилікувати крім тебе. Praeter expectationem. — Проти очікування. Praeter consuetudinem. — Усупереч звичці.

Prope — близько, біля

Silva prope oppidum erat. — Ліс був біля міста. Prope muros Caesar castra habebat. — Цезар мав табори близько стін.

Propter — коло, біля, внаслідок чого

Avis propter terram volitat. — Птах літає біля (над) землі.

Propter statuam Mercurii

stamus.

— Стоїмо коло статуї Меркурія.

Propter frigora flumina gelunt. — Внаслідок морозів замерзають ріки.

Secundum — згідно з, вздовж, слідом, на користь

Homines secundum naturam vivunt. — Люди живуть згідно з природою. Caesar exercitus duxit secundum flumen. — Цезар повів війська вздовж течії ріки. Secundum proelium. — Слідом за битвою. Castra secundum proelium capta sunt. — Табір був узятий зразу ж після битви. Multa secundum rem meam fecit. — Він багато зробив на користь моєї справи.

Supra — вище, над чим, понад

Supra caput hostis astitit. — Став над головою ворога. Supra decem milia hostium ceperunt. — Вони взяли в полон понад десять тисяч ворогів. Supra modum. — Вище міри. Supra vires. — Понад силу.

Trans — через, за, по той бік, на цьому боці

Milites trans Rhenum castra moverunt. — Воїни пішли походом через Рейн. Trans flumen agricolae vivunt. — По тому боці річки живуть землероби. Dux milites trans flumen misit. — Полководець післав воїнів на той бік річки.

Ultra — по той бік, далі

Ultra hunc vicum montes sunt. — По той бік села є гори. Milibus passuum tribus ultra eum domum. — Три тисячі кроків далі за його домом.

Versus — в напрямку до

In Italiam versus navigabat. — Він плів в напрямку Італії. Ad mare versus milites proficiscebantur. — Воїни відправились в напрямку (до) моря.

ПРИИМЕННИКИ З АБЛАТИВНОМ

A, ab, abs — від

«A» ставиться перед приголосними; «ab» перед голосними і «h», а також іноді перед приголосними; «abs» вживається дуже рідко.

Gallos ab Aquitanis Garumna flumen dividit. — Галлів від аквітанів відділяє ріка Гаронна. Ab urbe condita. — Від заснування міста. Ab castris ad flumen duo milia passuum. — Від таборів до ріки дві тисячі кроків. Occidit a forti manu Achillis. Він впав від рішучої (хороброї) руки Ахілла. Ab hora quinta ad horam decimam. — Від п'ятої до десятої години. Antigonus in proelio a militibus occisus est. — Антігон був вбитий воїнами у битві.

Звороти: a dextra — праворуч, ab re — не до речі, а ману — секретар (від руки), a rueris — з дитинства, ab odio — з ненависті, a principio — з початку тощо.

Absque — без, крім (вживається дуже рідко)

Absque te. — Без тебе. Absque ulla fraude. — Без будь-якого обману. Absque paucis militibus. — Крім декількох воїнів.

Coram — в присутності (кого), перед (ким)

Coram populo. — Перед народом. Ipso Germanico coram. — В присутності (на очах) у самого Германіка.

Cum — з, разом з

Cygni cum cantu et voluptate moriuntur. — Лебеді вмирають зі співом і задоволенням. Dux Hellespontum cum exercitu transit. — Полководець перейшов Геллеспонт разом з військом. Aedui cum hostibus pugnabant. — Едуйці билися з ворогами. Але: Cum tunica sedere. — Сидіти в туніці.

De — з (чого), про, по

Milites de montibus descendebant. — Воїни сходили з гір. Defensores urbis de muris se deiecerunt. — Захисники міста кинулися зі стін. Prometheus ignem de Olympo subduxit. — Прометей викрав вогонь з Олімпу. Magister de Germanorum antiquorum moribus narrabat. — Вчитель розповідав про звичаї античних германців. De triumpho Romano imperator narrabat. — Полководець розповідав про римський триумф. De mense Decembri navigaverunt. — Вони плвли по морю в грудні місяці. De mortuis aut bene aut nihil. — Про мертвих (говорять) або добре або нічого.

ПРИИМЕННИКИ З АКУЗАТИВОМ І АБЛАТИВОМ

Звороти: de ea causa, qua de causa, qua de re — з цієї причини, de more — за звичаєм, de industria — навмисно, з наміром.

Ex, e — із, з, внаслідок (на основі)

«Ex» ставиться перед голосними і часто перед приголосними; «e» — тільки перед приголосними.

Slangore anseribus ex somno Manlius excitatus est. — Манлій пробудився зі сну від крику гусей. Darëus ex Asia in Europam exercitum traiecit. — Дарій переправив військо з Азії в Європу. Ascerimus ex omnibus nostris sensibus sensus videndi est. — Найгостріше з усіх наших відчуттів є відчуття зору. Ex arbore magna mala pendebant. — З дерева звисали великі яблука. Romani duces ex virtute sumebant. — Римляни обирали полководців на основі (точніше: за ознакою) хоробрості. Rex magna pecunia ex auro habebat. — Цар мав великі чаші з золота.

Звороти: e lege — за законом, ex animo — від душі, ex parte — частково, ex industria — старанно, ex memoria — на пам'ять, ex inopinato — несподівано, ex quo — з того часу, як, aliud ex alio — одне за одним, e(me)a re — в моїх інтересах.

Prae — перед, поперед, через

Hercules prae se armentum agebat. — Геркулес гнав перед собою стадо. Romam prae Athenis praestitit. — Він поставив Рим вище порівняно з Афінами. Prae metu non possum monstrum videre. — Через страх не можу побачити чудовисько.

Pro — поперед, перед, за, замість, згідно з

Legiones pro montibus instructi sunt. — Легіони вишукувалися перед горами. Vercingetorix suas copias pro urbe produxit. — Верцингеторікс вивів свої війська перед місто. Cives boni pro patria moriuntur. — Чесні громадяни вмирають за батьківщину. Praedones a Romanis civibus pro hostibus rei publicae habebantur. — Римські громадяни вважали грабіжників ворогами республіки. Senatus consilium cepit pro viribus, pro tempore, pro re — Сенат ухвалив рішення згідно зі силами, часом, обставинами.

Sine — без (кого, чого)

Olim apud Romanos antiquos nulla res maior sine populo gerebatur. — В античних римлян колись не розглядалася жодна важлива справа без участі народу. Ager sine cultura fructuosus esse non potest. — Поле без обробітку не може бути родючим. Nihil sine ratione faciendum est. — Нічого не слід робити без обдумування (розсудку).

Tenus — до (чого)

Aqua genuibus tenus alta erat. — Вода була (глибокою) аж до колін. Antiochus Tauro tenus regnare iussus est. — Антиоху було наказано царювати до Тавра.

Вирази: verbo tenus — тільки на словах, nomine tenus — по імені, назві, sed haec haec — tenus — досить про це (говорити)

In — в, на, до (на питання куди?) з акузативом

Copiae e castris eductae in hostes moverunt. — Війська, виведені з таборів, рушили на ворогів. Hostes in urbem invaserunt. — Вороги вдерлися в місто. Gallia omnis divisa est in partes tres. — Ціла Галлія поділена на три частини. Oratio in Catilinam. — Промова проти Катіліни. Praetor in Romam profectus est. — Претор відправився в Рим. Milites in montem ascenderunt. — Воїни вийшли на гору. Canius ad senam amicum invitavit. — Каній запросив друга на обід. Apud Gallos viri in uxores et in liberos vitae necisque potestatem habebant. — У галлів чоловіки мали право життя і смерті над дружинами і дітьми (щодо дружин і дітей). Pecunia Gabinio in rem militarem data est. — Гроші були дані Габінію на військову справу. In hunc modum. — Таким чином. In sententiam. — Згідно з думкою.

In — в (на питання «де?») з аблативом

In Germania fons erat aquae dulcis. — В Германії було джерело солодкої води. Helvetii in Germanorum finibus bellum gesserunt. — Гельвети вели війну на території германців. Croesus in Asiae urbe habitabat, cui nomen erat Sardes. — Крез проживав в азіатському місті, назва якого Сарди. Roma condita est in Latio in sinistra ripa Tiberis. — Рим заснований в Лаціумі, на лівому березі Тібру. Nemo in sua causa iudex esse potest. — Ніхто не може бути суддею у своїй справі. In legione Romana decem erant cohortes, in cohorte tres manipuli, in manipulo duae centuriae. — У римському легіоні було десять когорт, в когорті — три маніпули, в маніпулі — дві центурії. Amicus in tam multis annis suum amicum non vidit. — Друг не бачив друга протягом багатьох років.

Звороти: in errore esse — бути в обмані, in culpa — бути винуватим, in aere alieno — бути у боргу, in armis esse — бути при зброї.

Sub — під з акузативом (на питання «куди?») —

Dux Poenorum sub potestatem Romanorum venit. — Карфагенський полководець попав під владу римлян. Victores captivos sub iugum miserunt. — Переможці послали полонених під ярмо.

Звороти: Sub vesperum — під вечір, sub lucem — близько світанку, sub noctem — під ніч.

Sub — під (на питання «де?») з аблативом

Caesar sub monte consedit. — Цезар розташував табір під горою. Gallia sub septentrionibus posita est. — Галлія розташована на півночі. Звороти: sub proscriptione — в час проскрипцій, sub ipsa profectioe — при відправці, sub rege — під царем (під владою царя).

Subter — під (з акузативом)

Dux subter murum hostium ad cohortes suos advehitur. — Полководець приїжджає під стіну ворогів до своїх когорт.

Subter з аблативом вживається в поезії дуже рідко.

Super — над чим, на чому, на що
Super вживається з акузативом. Super devictum hostem victor stabat.—
Переможець стояв над переможеним ворогом. Amicus super octoginta
annos vixit.— Друг прожив понад вісімдесят років. Super cenam.—
Над обідом (за обідом). Agricola ligna super focum gerōnit.— Землероб
кладе дрова на вогонь.

Super — над (з аблативом)
Зустрічається дуже рідко, переважно у поетів. Ensis super capite
pendet.— Меч висить над головою. Hac super te scribo ad te.— Про це
я пишу тобі.

ПРИИМЕННИКИ З ГЕНЕТИВОМ

Causa, gratia — заради, для

Це, по суті, аблативи іменників. Вживаються рідко. Ставляться ці
прийменники після іменників.

Herodotus Halicarnassius discendi causa in terras remotissimas
profectus est.— Геродот Галікарнаський відправився у найвіддаленіші
землі ради навчання. Labōrant civitātis et amicōrum gratia.— Вони
працюють для держави і друзів.

Сполучник (CONIUNCTIO)

Сполучники діляться на сурядні, за допомогою яких сполучаються
рівнозначні речення, слова, та підрядні, які вводять різні підрядні
речення (див. нижче).

Сурядні сполучники можна поділити на єднальні, розділові, проти-
ставні, причинні, заключні (або висновкові).

1. Єднальні сполучники (coniunctiones copulativae): et, que, ac,
atque (і); nec (і не); etiam (також, навіть); quoque — також; ne-quidem
(навіть не). Сполучники et, que, ac, nec ставляться перед словами, що
починаються з приголосних, а atque, neque — перед голосними.

Сполучник et виражає більше зовнішній зв'язок між словами чи
виразами.

Сполучник que ставиться після слова, до якого належить, і пи-
шеться разом. Виражає більше внутрішній зв'язок, при якому сукуп-
ність розглядається як одне ціле.

Сполучник atque поєднує парні поняття (orāre atque obsecrāre —
молити і заклипати).

2. Розділові сполучники (disiunctivae): aut, vel, ve, sive, seu (або).

Сполучник aut ставиться між поняттями, які взаємно себе виклю-
чають (Aut Caesar aut nihil — або Цезар або ніхто).

Сполучники vel і sive ставляться між рівноцінними поняттями.

Сполучник ve ставиться після слова, до котрого належить, і
пишеться разом. Він означає, що різниця між двома поняттями не має
значення (ter quaterve — три-чотири рази).

3. Протиставні сполучники (adversativae): sed, verum (але), autem,
vero (а, все-таки, все ж), tamen (однак), at (але, навпаки).

Сполучники sed і verum виражають щось суперечливе поперед-
ньому вислову або обмежують його значення. At — переважно вжи-
вається тоді, коли мовець наводить заперечення противника і своє
спростування.

4. Причинні сполучники (causales): nam, enim, namque, etenim
(або, адже ж, тому що, справа в тому, що).

5. Заключні сполучники (conclusivae): itaque, igitur, ergo, proinde
(отже, таким чином, тому), quare, quam ob rem (внаслідок чого, тому).
Proinde вживається переважно у вимогах.

Сполучники підрядності:

- 1) означальні: ubi (де), quo (куди), unde (звідки) та інші відносні
прислівники;
- 2) у підрядних питальних реченнях з кон'юнктивом вживаються:
ubi (де), quo (куди), unde (звідки) тощо;
- 3) у підрядних реченнях мети з кон'юнктивом зустрічаються: ut (щоб),
ne (щоб не), ne (після timēre; щоб), quin, quominus (після impedire;
щоб), quin (що, щоб);
- 4) в обставинних реченнях часу, причини, наслідку, умови, допусто-
вих (див. синтаксис підрядного речення).

Вигук (INTERIECTIO)

Вигуки у латинській мові можуть вживатися при іменниках в на-
зивному, родовому, давальному, знахідному, кличному відмінках.
Наприклад: O tempora, o mores! — О часи, о звичай! O mihi nuntii
beati! — О щасливі для мене вісники! Heu me miserum! — О я не-
щасний! Pro di immortales! — О безсмертні боги!

Частіше вигуки виступають відокремлено: Heu! — ah!, st!-tc,
heu-o! — ah! та ін.

Римський граматик IV ст. Діомед розрізняє 16 груп вигуків і наво-
дить приклади вигуків, що означають: 1) хвастощі — evah! (evah!);
2) насолоду — va!; 3) страждання — vae!; 4) стогін — heu!; 5) страх —
ei!; 6) здивування — babae!; 7) сміх — hahaha!; 8) захочення —
eia! age!; 9) гнів — nefas!; 10) похвалу — euge!; 11) уникання, обми-
нання — arage!; 12) звертання — eho!; 13) мовчанку — st!; 14) іро-
нію — rhy!; 15) підсилене вказування, демонстрування — em!; 16) не-
сподіване виявлення чогось — attat!

Деякі вигуки — це іменникові форми, які втратили первісне значення. Зустрічаються вони в клятвених виразах грецького походження, наприклад: *edepoll! pol!* — клянусь Полуксом! *hercle!* — клянусь Геркулесом!

Вигук *age!* — ей! ну! — дієслівна форма, втратила первісне значення.

Заперечення

У латинській мові звичайними запереченнями є *non* і *haud*. *Non* ставиться перед заперечним словом або виразом; *haud* заперечує не ціле висловлювання, а окреме поняття. Крім цього, *haud* звичайно ставиться при прикметниках і прислівниках (*haud mediocris* — не середній) і дуже рідко при дієсловах (вживане *haud scio* — не знаю).

Не вживається в запереченнях. Воно може виступати з часткою *quidem* (*ne...quidem* — навіть не), причому між *ne* і *quidem* ставиться заперечувальне слово (*ne librum quidem legēbat* — навіть він не читав книжки).

Якщо в реченні виступає два заперечення, то перше заперечує друге і, таким чином, висловлювання стверджувальне (*nihil non scribit* — він все написав, *non nescio* — я знаю).

Іноді заперечення *non* виступає з заперечним займенником або прислівником і залежно від того, чи *non* стоїть перед ним, чи за ним, міняється значення виразу, наприклад: *non nemo* — хтось, *nemo non* — всякий; *non nihil* — щось, дещо, *nihil non* — все; *non nunquam* — іноді, *nunquam non* — завжди.

Словотвір

Порівнюючи різні слова за структурою в латинській мові, бачимо:

1) складні слова, наприклад: *artifex* (*ars* і *facio*) — митець, майстер, *signifer* (*signum* і *fero*) — прапорносець, *magnanimus* (*magnus* і *animus*) — великодушний;

2) слова, складені з префікса і повного слова (головним чином дієслова), наприклад: *mitto* (посилаю) — *remitto* (посилаю назад, відсилаю), *duco* (веду) — *sedūco* (відводжу вбік), *trahō* (тягну) — *distrāho* (розтягаю);

3) групи слів, утворені за допомогою різних суфіксів, наприклад: *scribo* (пишу), *scriptio* (писання), *scriptor* (письменник), *civis* (громадянин), *civilis* (громадянський), *civitas* (громадянство, держава), *gloria* (слава), *gloriosus* (славний). Таким чином, слова цієї групи складаються з двох частин: незмінної, що має основне значення (*scrib*, *civ*, *glor*), і суфікса (*tio*, *tor*, *tas*, *lis*, *osus*), що надає слову нового значення або відтінку.

Отже, всі слова за словотвором можна поділити на дві групи: 1) словотвір шляхом словоскладання, 2) утворення слів шляхом афіксації (префіксів, суфіксів).

СЛОВОТВІР ШЛЯХОМ СЛОВСКЛАДАННЯ

Утворення іменників

1. З іменника і дієслівної інфектної основи:
iudex (*ius* і *dico*) — суддя,

agricola (*ager* і *colo*) — землероб.

2. З прикметника або числівника й іменника:
misericos (*miser* і *cog*) — милосердний,
triennium (*tres* і *annus*) — триріччя.

3. Із прийменника і прикметника або іменника: *praesclāgus* (*prae* і *clāgus*) — преславний, *pervetus* (*per* і *vetus*) — дуже старий (прадавній), *demens* (*de* і *mens*) — безумний.

4. Із *ne*, *in* з заперечним значенням і прикметника: *infelix* (*in* і *felix*) — нещасливий, *immortalis* (*in* і *mortalis*) — безсмертний, *inscius* (*in* і *scius*) — несвідомий.

Утворення дієслів

1. Із іменника і дієслова: *manumittere* (*manus* і *mitto*) — відпускати на волю, *animadvertere* (*animus* і *adverto*) — звертати увагу.

2. Із прислівника і дієслова: *benedicere* (*bene* і *dico*) — добре відгукуватися, хвалити, *maledicere* (*male* і *dico*) — лихословити, *malle* (*malo*) (*magis* і *volo*) — хотіти.

СЛОВОТВІР ЗА ДОПОМОГОЮ АФІКСІВ

Складені дієслова з префіксами

Для дієслів найбільш важливим засобом словотвору служать префікси. Префікси, як і прийменники, походять від прислівників, що уточнюють напрям дії. Значення префіксів переважно збігається із значенням прийменників. Наприклад: *a(ab)*, *ad*, *circum*, *cum*, *de*, *in*, *per*, *pro*, *trans* та *in*.

При словоскладанні кінцеві приголосні часто зазнають змін, наприклад:

1) *abs* і поряд *ab* — *abstergere* — стирати, *abdere* — приховувати;
2) *com*, *con*, *co* замість *cum* (з *quom): *comedere* — разом їсти, *concurrere* — збігатися, *coercere* — стримувати; 3) *sus* (з *subs), поряд *sub*: *suscipere* — піднімати; 4) *occurrere* замість *obcurrere* — бігти, *spīshiti*, *illigāre* замість *inligāre* — прив'язувати, *astāre* замість *abstāre* — стояти побіч, *stīrchati*, *diducere* замість *disducere* (асиміляція) — розводити.

Дієслівний префікс або зберігає своє первісне значення, або надає дієслову видовий відтінок.

* Тут і далі зірочка показує, що така форма не збереглася, а є відтвореною.

Часто вживані префікси

Префікси з деякими фонетичними змінами	Основні значення префіксів	Приклади
1. a (ab, abs)	віддалення, відсутність	avocāre — відкликати abducere — відводити abscondere — приховувати
2. ad (a, ac, al, an, ar, ar, as, at)	наближення, приєднання	adiuvāre — помагати, підтримувати ascribere — приписувати accedere — підходити alligare — прив'язувати applere — кивати головою на знак згоди apponeere — ставити, подавати (на стіл) arridere — сміятися разом assumere — приймати, брати attingere — доторкатися
3. ante	наперед, раніше	antecapere — наперед заволодіти, брати anteponere — ставити вперед
4. circum	довкола	circumagere — водити кругом circumcingere — оточувати, замикати
5. con (com, col, cog, co)	зближення, з'єднання, спільна дія	concludere — закривати, замикати commemorare — пригадувати colligere — збирати corrigeere — випрямляти, випростувати coercere — стримувати
6. contra	протилежність	contraponere — протиставляти contravenire — протидіяти
7. de	віддалення, усунення, відсутність	degrumare — вирівнювати dehaurire — вичерпувати
8. e (ex, ef)	вилучення, віддалення, виключення	educere — виводити exponere — виставляти, розкласти effugere — втікати

Закінчення таблиці

Префікси з деякими фонетичними змінами	Основні значення префіксів	Приклади
9. in (im, il, ir)	рух на предмет або всередину	inducere — вводити imponere — класти, надівати illudere — гратись, насміхатись irruere — вриватися, кидатися
10. inter	знаходження між чимсь	intercludere — замикати, закривати
11. ob (oc, of, op, o)	рух напроти, протидія	obire — входити, вступати occipere — сурмити offundere — лити, сипати opplere — переповнювати omittere — випускати, кидати
12. per	доведення дії до кінця, рух через що-небудь	perficere — завершувати
13. prae	знаходження попереду, дія наперед	praesignare — відмічати заздалегідь
14. pro	рух вперед	profundere — проливати
15. sub (suc, suf, sug, sup, sus, su)	знаходження під чим-небудь («під»)	subaresco — підсихати succlamare — кричати у відповідь sufflare — дути, надувати suggerere — наносити supportare — підвозити suspendere — підвішувати suspirare — вдихати
16. super	бути зверху, вище	superstare — стояти зверху
17. trans (tra, tran)	рух через що-небудь, перенос	transcurrere — перебігати tranare — перепливати transcribere — переписувати

Префікси, які не можуть вживатися як самостійні слова

Префікси з деякими фонетичними змінами	Значення префіксів	Приклади
amb (am)	озн. довкола («об»)	ambire — обходити amplecti (amplector) — обіймати
dis (di, dif)	роз'єднання («роз»)	distrāhēre — розтягати divellēre — розривати diffugere — розбігатися
* in (im, il, ir)	заперечне значення	inertia — бездіяльність immortalis — безсмертний illegitimus — незаконний irreparabilis — безповоротний, непоправний
** ne	заперечення («не»)	nescire — не знати
re (red)	поновлення, рух назад («зворотньо», «знову»)	remittēre — відсилати назад reddere — віддавати
se (sed)	віддалення, відділення	secernere — виділяти seducere — відводити в бік

* Заперечний префікс «in» (не, без) збігається за формою з префіксом-прийменником «in» (в, на).
** Ne — заперечна частка.

Значення іменникових суфіксів при словотворі

Суфікси є дуже важливим засобом при утворенні імен. При утворенні дієслів вони виступають дуже рідко. Розглянемо цей словотвір за відмінами.

Значення суфіксів іменників I відміни

Закінчення з суфіксом	Грам. рід	Значення суфікса	Приклади
ia	f	властивість, прикмета	superbia — гордість
entia antia	f f	якість	scientia — знання, наука constantia — незмінність, постійність
itia	f	властивість, прикмета	laetitia — радість iustitia — справедливість

Закінчення таблиці

Закінчення з суфіксом	Грам. рід	Значення суфікса	Приклади
tura tura	f f	дія або її результат	structura — структура mensura — вимір, величина
ina	f	мистецтво або заняття	medicina — медицина, медичний засіб
ula ola cula ella	f f f f	зменшувальні іменники (deminutiva)	mensula — столик filiola — донечка particula — частинка capella — кізонька
ista	m	діюча особа	grammatista — вчитель граматики, грамоти

Значення суфіксів іменників II відміни

Закінчення з суфіксом	Грам. рід	Значення суфікса	Приклади
ulus olus culus ellus	m m m m	зменшувальні слова	regulus — царюк filiolus — синочок flosculus — квіточка libellus — книжечка
arius	m	професійно діюча особа	bibliothecarius — бібліотекар
ium	n	дія або стан	studium — вивчення odium — ненависть
mentum	n	засіб або знаряддя	ornamentum — прикраса
torium	n	місце дії	laboratorium — лабораторія
ulum	n	знаряддя, іноді місце	vocabulum — назва, найменування
(u)lum crum trum	n n n	знаряддя, іноді місце	vehiculum — візок sepulcrum — гріб aratum — плуг
arium	n	сховище або місце дії	granarium — хлібний амбар
etum	n		quercetum — дубовий гай
ulum ellum	n n	зменшення, місце дії	oppidulum — містечко castellum — укріплення

Значення суфіксів іменників III відміни

Закінчення з суфіксом	Грам. рід	Значення суфікса	Приклади
or, gen. (oris)	m	діяльність або стан	orator (ōris) — оратор error (ōris) — помилка
io (ionis)	f	результат дії	obsidio (ōnis) — оточення oblivio (ōnis) — забуття
tor (toris) sor (soris)	m m	діюча особа	arator (ōris) — орач victor (ōris) — переможець defensor (ōris) — захисник censor (ōris) — цензор victrix (īcis) — переможниця
trix (tricis)	f		
t-io (t-ionis) s-io (s-ionis)	f f	назва дії (nomen actiōnis)	laudatio (ōnis) — похвала admiratio (ōnis) — подив defensio (ōnis) — оборона tensio (ōnis) — напруга
tas (tatis)	f		pietas (ātis) — благочестя, справедливість qualitas (tātis) — якість
tus (tutis)	f	властивість (якість) або стан	virtus (tūtis) — хоробрість senectus (ūtis) — старість
tudo (tudinis) men (minis)	f n	засіб або носій дії	magnitudo (inis) — величина valetudo (inis) — здоров'я volumen (inis) — згорток

Значення суфіксів іменників IV — V відмін

Закінчення з суфіксом	Грам. рід	Значення суфікса	Приклади
tus (tus) sus (sus)	m m	назва дії (nomen actiōnis)	reditus (us) — повернення auditus (us) — слух cursus (us) — біг visus (us) — зір

Закінчення таблиці

Закінчення з суфіксом	Грам. рід	Значення суфікса	Приклади
atus (atus)	m	посада	magistratus (us) — державна посада, урядовець
ies (ei) ities (ei)	f f	якість	pauperies (ei) — бідність amarities (ei) — гіркість durities (ei) — твердість

Значення суфіксів прикметників I—II відмін

Закінчення з суфіксом	Значення суфікса	Приклади
eus	матеріал	ligneus — дерев'яний ferreus — залізний
osus lentus	багатий на щось	gloriosus — багатий на славу, славний opulentus — багатий
tivus sivus	властивість	activus — діяльний passivus — пасивний
atus itus utus	багатий на щось, має ознаку	barbatus — бородатий auritus — вухатий cornutus — рогатий
ius nus inus anus	приналежність походження властивість або принадлежність	patrius — батьківський paternus — батьківський marinus — морський montanus — гірський
idus ellus ulus	тривала прикмета зменшувальність або здрібнілість	frigidus — холодний misellus — бідненький, слабенький parvulus — маленький
icus icinus arius	властивість або принадлежність	civicus — громадянський tribunicus — трибунський agrarius — земельний, аграрний
estus ustus		honestus — почесний iustus — справедливий

Закінчення таблиці

Закінчення з суфіксом	Значення суфікса	Приклади
uus	ознака	vacuus — порожній contínuus — безперервний
cundus	постійна властивість	iucundus — приємний iracundus — гнівний
bundus	підсилення	vagabundus — мандрівний venerabundus — сповнений поваги

Значення суфіксів прикметників III відміни

Закінчення з суфіксом	Значення суфікса	Приклади
ax (gen. acis)	здібність, нахил	gарах — поривчастий, стрімкий audax — зухвалий
ilis bilis	можливість, здібність	facilis — легкий utilis — корисний credibilis — імовірний laudabilis — гідний похвали
ilis alis aris	властивість, приналежність	fragilis — ламкий hostilis — ворожий regalis — королівський finalis — кінцевий crudelis — жорстокий militaris — військовий popularis — народний
ensis iensis	характеристика за місцем знаходження	forensis — ринковий Atheniensis — афінський
ester		campester — польовий
estis		caelestis — небесний

Значення дієслівних суфіксів

Суфікс з закінченням	Значення суфікса	Приклади
scere	Суфікс «sco» означає початок дії. За його допомогою утворюються verba inchoativa, які виражають початок дії або дію, яка наступить	florescere — починати цвісти convalescere — видужувати *
tare sare itare	Дієслова, які означають повторюваність дії (verba frequentativa) або підсилюючу дію (verba intensiva)	dictitare — часто говорити kursare — безперервно бігати agitare — рухати (часто)
essere	Дієслова, які виражають намагання, прагнення до дії (verba desiderativa)	capessere — намагатися схопити

Деякі закономірності історичного розвитку латинської мови

ФОНЕТИКА

I. У споріднених словах часто відбувається чергування, тобто переміна голосних (апофонія), наприклад:

«ë» чергується з «ö» — tēgo — tōga, genēris — genus (з *genōs); ēr/ōr: fēro — fōrs; e/ē: lēgi — lēgo, pēs — pēdis; ē/ā: sēvi — sātus, fēci — fācio; ö/ō: fōdi — fōdio.

II. У середині слів короткі голосні (ä, ë, ö, ü) переходять під впливом наголосу і сусідніх звуків в «i»:

ä—i — cādo — cecidi, āgo — abīgo, fācio — conficio; ë—i — ēmo — adīmo, nomēn — nomīnis, lēgo — collīgo; ö—i — homö — homīnis; ü—i — capüt — capitīs.

III. Усі короткі голосні у відкритому складі перед «g» переходять в «ë»: pario — pepēri, pulvis — pulvēris, cinis — cinēris.

IV. У закритому складі «ä» переходить в «ë»: fācio — artifēx, fāllo — fefēlli, ārma — inērmis; але перед «ng» «ä» переходить в «i» — tāngo — attingo, frāngo — affringo.

V. У кінцевому закритому складі «ö» переходить в «ü»: hortüs (з *hortōs), hortüm (з *hortōm); genüs (з *genōs); corpüs (з *corpōs); cüm (з *quōm); bellüm (з *bellōm); legünt (з *legōnt); maiüs (з *maiōs).

VI. Дифтонг «ae» переходить в «ī»: caedo — occīdo, aestimo — existimo; «au» переходить в ū: claudio — concludo, causa — accūso; «ai» переходить в «ī»: fabulīs (з *fabulais), «oi» — «ī»: hortī (з *hortoi), hortīs (з *hortois) (також див. зауваження до I—II відмін).

VII. У кінцевому відкритому складі «ī» переходить в «ē»: marē (з *marī), gravē (з *gravī).

VIII. Між двома приголосними, особливо перед «m, g», з'являється часто для легшої вимови короткий голосний: pericūlum з periclum, stabūlum з *stablum, ager з *agr. Таке явище називається а н а п т и к с о ю.

IX. К о н т р а к ц і я. Два голосні, які після випадку приголосних «h», «j», «v» виявились побіч, стягуються в один голосний або дифтонг: i + ī = ī: nīl (з nī(h)il), dīs (з dīvis); e + e = ē: nēmo (з *nehemo), delēs (з delejes), p̄rēdo (з *prehendot); a + ō = ā: mālo (з mavōlo) = = ē: dego (з *dē-āgo); ō + ā = ō: cōgo (з *cō-āgo), ē + ā = = ē: dego (з *dē-āgo); ō + ā = ō: cōgo (з *cō-āgo); ē + i = = ē: debeo (з *dē(h)ibeo); āe + ī = ae: p̄rae-beo (з p̄rae(h)ibeo).

X. С и н к о п а. А п о к о п а.

1. В середині слів у відкритих складах короткий голосний випадає, а іноді випадає цілий склад (с и н к о п а): valde (з *valīde), audacfer (з *audacīter), cautus (з *cavītus), disciplīna (з *discipulīna), rerpūli (з *rerepuli), incidi (з *incedidi), respondi (з *resporondi).

2. Короткий голосний на кінці слова часто відпадає (а п о к о п а): puer (Voc) (з *puerē), magister (Voc.) (з *magisterē) dic, duc, fac, fer (imperatīvus) (з *dicē, *ducē, *facē, *ferē), ac (з at-que), nec (з neque), neu (з nēvē), animāl (з *animalē), hoc (з *hodcē), hunc (з *homcē).

XI. В деяких випадках у середині складених слів перед другою частиною слова — випадання голосного або голосного +m: animadverto |з *anim(um) adverto|, nullus (з *ne-ullus), veneo |з *ven(um)eo|.

XII. А с и м і л я ц і я.

Явище, коли при зустрічі двох або більше приголосних один з них уподібнюється до другого, називається а с и м і л я ц і є ю.

1. Регресивна асиміляція: allōquor (з adloquor), collōquor (з *conloquor), immemor (з inmemor), scribo — scripsi — scriptus, hunc (з *homce), eundem (з *eumdem), eorundem (з *eorumdem), conficio (з *comfacio), differo (з disfero), difficilis (з *disfacilis), assēquor (з ad-sēquor), cessi (з cedsī), pes (з peds), miles (з *miletis), concussi (з *concutsi), possum (з pot(e)sum).

2. Прогресивна асиміляція: ferre (з *ferse), acerrimus (з *acersimus), velle (з *velse), vellem (з velsem), facillimus (з facilsimus). «Qu», «gu» — переходить перед приголосним і в кінцевому складі в «s»: coquo — coctus, exstinguo — extinctus.

Асиміляція може бути повною і частковою. Наприклад, у слові affero (з adfero) звук «d», який відрізняється від наступного за ним

звука «f» способом утворення, за діючим органом і наявністю дзвінкості, уподібнюється до нього у всіх відношеннях (повна асиміляція).

Часткова асиміляція спостерігається у таких випадках, як impello із inpello (асиміляція за діючим органом), assero із adsero (асиміляція за способом утворення і дзвінкістю).

XIII. Р о т а ц і з м.

«S» між голосними (спочатку ставало дзвінким «z») переходить в «g». Наприклад: moris (gen. sing.) (з *mosis), generis (gen. sing.) (з *genesis), temporis (gen. sing.) (з *temposis), legere (з *legēse), ēram (з *ēsam), ēro (з *ēsō), plurimum (з *plusimum).

Слід звернути увагу на те, що перехід інтервокального «s» в «g» відбувався лише в означений період історії латинської мови. Також цей закон не поширювався на слова іноземного походження щодо латинської мови.

Відхилення від правил пояснюємо впливом споріднених форм, тобто аналогії. Наприклад:

а) основа II відміни закінчується на «o» (коротке), але в gen. plur. під впливом I відміни виступає «o» (довге) — (hortōrum по аналогії з fabulārum);

б) під впливом nom. sing. давнього tempos gen. sing. temporis, а не tempiris;

в) усі відмінки іменника honos, крім nom. sing., мають звук «g» (honōris, honōri, honōrem і т. д.), тому «g» перейшло і до nom. sing. — honor;

г) в eiusdem, quibusdam «s» не випало під впливом аналогії до eius, quibus тощо.

XIV. Подовження коротких голосних.

Замінне подовження:

1) перед групою консонантів, з яких перший був спірант «s», а другий дзвінкий (m, n, d, t), наприклад: idem < izdem < isdem, nīdus < nizdos < nisdos, prīmus < prizmos < prismos, fānum < faznom < fasnōm;

2) короткий голосний подовжується перед групою «ns», причому випало «n», наприклад: equōs < equons, trēs < *trins, pedēs < *pedens. Подовження голосного перед групами консонантів:

1) попереднього голосного перед групами приголосних «ns», «nī», в яких не випадав жоден приголосний, наприклад: cōnfere, cōnficere, inferre, inserere (найчастіше це буває у дієсловах з префіксами con, in);

2) голосного перед «n» велярним + «ct», наприклад: iunctus, sanctus, cinctus;

3) голосного перед «gn» (в групі з велярним «n»), наприклад: stāgnum, benignus, privīgnus і ін.

4) голосного перед «g» + ще один консонант, наприклад: ōrdo, fōrma, fīrmus, ōrnamētum, ārma.

XV. Скорочування довгих голосних.

1. Голосний перед голосним скорочувався, наприклад: flēo < flēo < fleio (інтервокальне «i» випало, а довгий голосний перед голосним скоротився flēo).

Скорочення довгого голосного відбулося також у формах gen. і dat. sing. іменників V відміни: gēi, fidēi (пор. gēs, fidēs).

Довгий голосний «i» не скоротився у займенниковій формі gen. sing. на -ius. Не скорочується «i» в дієслові fīo, за винятком тих форм, де після «i» є «er», наприклад: fieri, ferem.

Іноді у словах грецького походження зберігається часокількість грецьких слів, наприклад: Dagēus, aēr, Aepās, Tgōes.

2. Довгий голосний скорочувався перед групою «nd», «nt», наприклад: amandus, flendus, amant, amabant, flent, ventus (однак склад залишався довгим, але за своїм положенням).

3. Довгий голосний скорочувався внаслідок подвоєння приголосного, наприклад: līttera < lītera, Iūppiter < Iupiter (тоді склад залишався довгим за положенням).

4. Довгі голосні в кінці слова, навіть ті, що виникли з дифтонгів, скорочувались, якщо голосний, який попереджував останній склад, був коротким. Отже, двоскладові слова або кінцеві склади мали форму ямба, наприклад: bēlē, mālē, citō (так звані слова ямбічної структури).

Не всі слова з ямбічною будовою, піддавшись дії ямбічного скорочення, зберегли скорочений голосний в класичний період.

5. У двох- і більшескладових словах кожний довгий голосний в закритому кінцевому складі перед кінцевим приголосним, за винятком «s», скорочувався, якщо цей склад не був наголошеним. Наприклад: laborāt, movēt, audīt, ale laborās, movēs, audīs.

6. В односкладових словах скорочення довгого голосного nastупило перед приголосним «t», «m», перед іншими приголосними залишилась та сама часокількість голосного, наприклад: flēt, gēp, але sōl, pāg, vēg, cūr, sāl.

МОРФОЛОГІЯ

ІМЕННИКИ

I відміна

Першу відміну називаємо «а» відміною, тому що основа закінчується на -а.

Nom. і voc. sing. — закінчується на -ā, gen. sing. — -ae повстало з -āi, dat. sing. — -ae — aī.

Первісним закінченням gen. sing. було -s, наприклад: pater familias — батько (голова) сім'ї. В acc. sing. закінчення -m, перед яким «ā» коротке. Abl. sing. первісно закінчувався на -d (fabulād). Після випадіння «d» залишилося -ā (fabulā). Nom. plur. -ae повстало з -aī (fabulae з *fabulaī). Gen. plur. закінчення на -um. На основі ротациз-

му «s» інтервокальне (через одзвінчення «z» перейшло в «g» (fabulārum з *fabulāsum). Dat. і abl. plur. -is з ais > eis (fabulīs з *fabulais).

Зустрічається dat. і abl. plur. на -bus — deābus, filiābus Acc. plur. -ns (fabulas з *fabulans): «n» перед «s» випало, подовжуючи попередній голосний.

На означення знаряддя, яким виконуємо дію, на питання ким? чим? у латинській мові був instrumentālis (орудний відмінок), а на означення місця дії — locativus (місцевий відмінок). Згодом ці відмінки щезли, а їхні функції виконує ablativus.

Залишки locativus I відміни, наприклад, Romae.

II відміна

Основа II відміни закінчувалася на -ō. Nom. sing. мав закінчення -os, -om, наприклад *templom, *hortos. Acc. — *templom, *hortom: згодом «ō» перейшло в «ū» — templum, hortus: templum, hortum. Gen. і dat. sing. закінчуються на -i, в gen. залишилось -i без сліду «ō» — основи; в dat. «i» стягнулось з «ō» в «ō».

Слова на -ius, -ium з двома «i» в gen. sing. стягаються в одне «i»: Valeri, imperi, fili.

Acc. sing. закінчується на -m, перед яким -ū (коротке). Voc. рівний основі з чергуванням «o—ē». Abl. sing. закінчується на -d (Gnaivod-Gnaeo) — «d» відпало і залишилось «ō». Закінчення -i в nom. і voc. plur. повстало з -oi. Gen. plur. (hortōrum) утворений аналогічно до «а»-деклінації (ārum) з довгим «ō». Dat. і Abl. plur. -īs повстало з ois > eis. Acc. plur. закінчувався на -ns; «n» перед «s» випало, подовжуючи попередній голосний.

Зустрічається також gen. plur. на -um; отже, звідси форми: virum і virōrum, deum і deōrum. Залишки locativus у II відміні, наприклад: humi (на землі), vesperi (ввечері), Corinthi (у Коринфі) та ін.

Іменник deus (бог) у voc. sing. має форму deus, у nom. і voc. plur. — dei або стягнене -dī, у dat. plur. — deis, diis, але частіше dis, у gen. plur. дуже часто виступає форма — deum замість deōrum.

III відміна

Третя відміна повстала з двох відмін:

а) приголосної, до якої належали іменники і прикметники, основа яких закінчувалась на приголосний, наприклад:

б) «i» деклінації, до якої належали іменники і прикметники, основи яких закінчувались на -ī, наприклад: avis, caedes (з caedis), mare (з mari), fortis, brevis.

Іменники III відміни поділяються на такі, що в nom. sing. закінчуються на -s (сигматичний nominativus), і на такі, що в nom. sing. не мають жодного закінчення, тобто nom. дорівнює основі (асигматичний nominativus).

При зустрічі закінчення основи із закінченням -s приголосний

основи асимілюється до «s», а потім спрощується: miles з *miletis — *miless; pes з *peditis — *pess; ars з *artibus — *arss; lapis з *lapidibus — *lapiss; virtus з *virtutibus — virtuss.

Деякі іменники на «or» закінчувалися на -os. На основі ротацізму «s» перейшло в gen. та інших відмінках в «g» — moris повстало (з *moris), а під впливом аналогії «g» потрапило до номінатива. Доказом цього є подвійне закінчення пом. sing. деяких іменників, наприклад: honor і honos.

Genetivus. У римській говірці встановилось закінчення -es, яке згодом перейшло в -is, і було сприйняте літературною мовою (reg-is, pom-in-is, bov-is).

Dativus. Дифтонгічне закінчення -ei збереглося ще в латинських пам'ятках III ст. до н. е. Далі ei > ē > ī: reg-ī, pom-in-ī, bov-ī.

Acc. sing. іменників приголосної відміни первісно закінчувався так само, як в «i» відміні, на приголосний -m (labor-m, reg-m). Згодом -em (labōr-ēm, reg-ēm), а під впливом аналогії до labōrēm, regēm почали творити подібні акузативи і в основах, закінчених на -i: ignem, pubem, postem. Тим пояснюються подвійні форми: ignim і ignem, hostim і hostem.

Іменники puppis, turris, sitis, securis та ін., а також назви рік та міст на -is (Tiberis, Neapōlis) зберегли свою давню правильну відміну (acc. sing. -im, abl. -i).

Abl. sing. іменників «i» відміни закінчувався на -i (hostī, civī, cladī), а dat. і abl. plur. на -bus (hostibus, civibus, cladibus) («i» коротке перед -bus).

Іменники приголосної відміни закінчувалися в abl. sing. на -ē (labōrē), а в dat. і abl. plur. — так само, як іменники на -i (голосної відміни) — на -bus (labor-bus, reg-bus).

Згодом перенесено закінчення -e з abl. sing. приголосної до деяких основ на «i», а з abl. plur. іменників «i» відміни перенесено -ibus, тобто закінчення -bus разом з «i» до приголосних основ.

Таким чином, з форм hostī, civī, cladī повстали форми hostē, civē, cladē, а з форм labor-bus, reg-bus — форми laboribus, regibus. Nom. plur. в основах на приголосний у латинській мові закінчувався на *ees > es.

Gen. plur. іменників приголосної відміни має закінчення -um. Рівноскладові іменники типу civis, pubes та типу mare мають в gen. plur. закінчення -ium, бо їхня основа закінчувалася голосним «i».

Іменники canis, pater, frater, mater, senex, iuvenis та деякі інші такого типу мають в gen. plur. -um, бо основа їхня закінчується на приголосний.

Accusativus pluralis іменників типу hostis закінчувався приголосними -ns (*hostins). Згодом «n» перед «s» випало, подовжуючи попередній голосний, і повстали форми hostis, navis, civis, а потім за аналогією до labōres повстали форми hostes, ignes та ін.

Поділ іменників III відміни за основами на приголосну і голосну ще не відповідає на питання поділу всіх іменників III відміни. Фонетичні явища будь-якого роду, а також дія аналогії сильно змінили давній стан. При цьому взаємовплив обох флексій — на приголосну і голосну — був настільки значним, що утворилася мішана відміна.

До початку історичного періоду аналогічні дії, впливи зблизили обидві флексії іменників з основами на приголосний і голосний.

Під назвою «мішана відміна» об'єднується ряд іменників, одна з яких відмінюється як в основах на приголосну, а множина — як в основах на «i». Це давні основи на «i», у яких «i» в пом. sing. зникло, наприклад, mors від основи *morti, mens від основи *menti, pars від основи *parti, а також рівноскладові іменники на -is, -es (finis, pubes).

Зникнення «i» в однині привело до переходу імен з основою типу morti, menti до нерівноскладових. Таким чином, одна з основ на «i» все більше намагалась злитись з однією з основ на приголосний.

З розвитком латинської мови кінцевий елемент -im перетворився в -em (пор. quem від quis), за винятком деяких слів, основи яких закінчувалися на первісне «i», (наприклад, vis). В аблативі кінцеве «d» відпало і аналогія з «regem» (acc.) потягнула за собою заміну «i» на «e»: «i», наприклад, puppi було витіснено формою puppe (про що згадувалось).

У множині аналогія з пом. і acc. reges потягнула за собою заміну puppis (acc.) формою puppes. Ця заміна почалась в кінці республіканського періоду і завершилась в час Квінтіліана. Тільки в родовому відмінку множини, який відповідно закінчувався на -um, -ium — основи на приголосний, і основи на голосний «i» відповідно відрізнялись. Однак і тут обидві ці відміни настільки перемішалися, що основи на приголосну могли мати родовий відмінок на -ium, а основи на «i» — водночас обидва закінчення: на -um і на -ium (від aris — gen. plur. arum і arium).

Навіть одне і те ж слово могло мати дві основи: одну на приголосну, другу на голосну. Наприклад: *civitatē і civitatī.

Abl. sing. на «i» зберігся у звороті ferro ignique (мечем і вогнем), alicui aqua et igni intercedere (відмовити комусь води і вогню).

Acc. plur. на -is зустрічаємо часто не тільки в поезії, а й у класичній прозі.

Літературна мова значною мірою врегулювала розподіл закінчень -e та -i в аблативі. В іменниках була встановлена відповідність між acc. на -em і abl. на -e, яка закріпилася таким чином у всіх словах чоловічого і жіночого родів, за винятком слів, які мали Acc. на -im типу puppim — puppi.

В іменниках середнього роду було поновлено споконвічне співвідношення між -ē приголосних основ — pōmīnē, generē — та -ī в основах на -i — marī, animalī.

Закінчення -e також закріпилась в comparativus прикметників згідно з його приголосною основою — maiōre.

У відміні *positivus*, де переважали основи на *-i*, закріпилося *-i* в основах, за винятком декількох прикметників з основою на приголосний, які часто вживаються в функції іменників: *dives*, *pauper*, *vetus* та ін. Діеприкетники диференціювались від омонімічних прикметників тим, що одержували закінчення *-e*.

Різноосновні слова

1. Латинська мова зберегла чергування в слові *femur* (бедро), *gen. feminis* поряд з пізнішим *fembris*; *iesur*, *iesbris*, але збереглась форма *iosinēris* з контамінацією двох форм основи. Така контамінація мала місце в *iter*, *itinēris* замість * *itinis*.

Нерегулярність у відміні призвела до новотвору: *nom. femus* (Апулей, *Met.*, 8,31), *iosinus* (Харісій, *GL*, I, 48, 20), *itiner* (Лукрецій, 6,339).

До різноосновних також належать: *Juppiter*, *Jovis*; *senex*, *senis*; *vis* — *plur. vires*.

IV відміна (основа «и»)

SINGULĀRIS

Nom. Voc. — *ī-s*

Gen. — *ous > ūs*

Побічні форми *u-is* і *u-os* у давній латині. Іноді «і» за зразком II відміни.

Dat. *īei > uī*, поряд *ī*

Acc. — *ī-m*

Abl. — *ūd > ū*

PLURĀLIS

Nom. Voc. *oc-es* було замінено *ūs* по аналогії до *acc.* на *-us*, за зразком III відміни (*homines* — *homines*).

Gen. *ī-ōm > ū-om > u — um*

Dat. *-ubus*, *-ibus* за аналогією з III відміною

Acc. — * *uns > ūs*

Abl. — *-ubus* та *-ibus* за аналогією з III відміною.

Іменники IV відміни мали первісно в *dat.* і *abl. plur.* закінчення *-ubus*. Пізніше під впливом аналогії до *dat.* і *abl. plur.* іменників III відміни (напр., *ignibus*, *auribus*) первісне «и» перейшло в «і» і так постала форма *exercitibus* замість *exercitūbus*, *cornibus* замість *cornūbus*.

Деякі іменники, як, наприклад: *tribus*, *artus*, *arcus*, *quercus* зберегли назавжди «и», а іменник *lacus* та інші двоскладові, що закінчуються на *-cus*, мають в *dat.* і *abl. plur.* подвійне закінчення: *-ubus* і *-ibus* (*lacūbus* і *lacibus*).

V відміна (основа «e»)

Nom. Voc. sing. — *s*

Gen. *-ēs*, *-ēī*, *-ēī*, *-ēī*, *-ē*, *-ī* (засвідчено шість варіантів)

Dat. *-ei* або *-ē* (пізніше *-ei > ī*)

Acc. *-ēm > ēm*

Abl. *-ed > ē*

Nom. Voc. plur. *-ē + ēs = ēs*

Gen. *-rum* (за аналогією до I відміни)

Dat. *-bus*

Acc. *-eens > ēs*

Abl. *-bus*

Dat. і *abl. plur.* — закінчення *-bus*, як у III і IV відмінах.

В архаїчній і класичній латині вживаються тільки форми множини — *rēbus* і *diēbus*.

Прикметники

Прикметники не мають власних відмін, а зливаються з відміними іменників.

У *positivus* прикметники можна поділити на ті, які належать до основ: 1) на «o/e» (чоловічий і середній рід); 2) на «a» (жіночий рід); 3) на «i» (тип *acer*, *acris*, *acre*; *fortis*, *-e*; *audax*, *ācis*); 4) на приголосний (тип *inops*, *vetus*, *pauper*).

Вживання суфікса * «i» при утворенні прикметників призвело до усунення різниці між чоловічим і жіночим родом у великій кількості прикметників III відміни, в усіх діеприкетниках теперішнього часу.

В архаїчній латині нерідко зустрічаються форми на *-er* жіночого роду (Енній, *Ann.*, 424; Лукрецій, *IV*, 160); а форма на *-ris* — у чоловічому роді (Енній, *Ann.*, 369). Форми на *-ris* у чоловічому роді зустрічаються і у класичній латині (Цицерон, *Div.*, I, 130; Лівій, *II*, 27).

У прикметників з основою на приголосний тотожність форм чоловічого і жіночого роду може бути споконвічною.

Щодо форм середнього роду, то в основах на «nt» кінцевий елемент *nt > ns* і збігся з кінцевим елементом *nom.* чоловічого і жіночого родів — «ns», який виник з «nt-s», і ця рівність закінчень *nom.* всіх трьох родів поширилась на всі приголосні основи.

Ступені порівняння прикметників

Латинський суфікс компаратива має тембр «o-īos», подовжений ступінь «īōs» поширився на всю відміну, крім форм *nom.*, *acc.*, *voc. sing.* середнього роду, де зберігся повний ступінь: *īos > īus*; *maīōris*, але *maīus*.

В *nom. sing.* чоловічого і жіночого родів прийшло ротацистичне «g» з інших відмінків і кінцевий елемент *īōg > īōg*.

Утворення найвищого ступеня у латинській мові різnorodні, але всі вони містять суфікс *mo. Він може або вживатись самотійно, або приєднуватись до інших суфіксальних утворень: *o-mo, *so-mo, *to-mo, *is-so-mo:

1) суфікс *mo — наприклад, primus із *pris-mo-s, summus із *sup-mo-s;

2) суфікс *-omo — infimus із *inf-o-mo-s;

3) суфікс *so-mo — maximus — maximus із *mag-so-mo-s; pessimus — pessimus із *ped-so-mo-s;

4) суфікс *to-mo — optimus із opto-mo-s.

Цей суфікс зустрічається також в словах finitimus, maritimus та ін.;

5) суфікс *is-so-mo — altissimus із *alt-is-so-mo-s, fortissimus із fort-is-so-mo-s.

Утворення найвищого ступеня на -illimus (із il-simus) шляхом асиміляції: facil-limus, -a, -um; simil-limus, -a, -um.

Утворення найвищого ступеня на -errimus (із er-simus) шляхом асиміляції: asper-rimus, -a, -um; niger-rimus, -a, -um.

Займенники

Особові займенники

Архаїчні риси займенникової морфології найбільше виявляються у групі особових займенників. Це відсутність диференціації родів, однина і множина утворюється від різних основ, зберігається суплетивізм, відмінкові закінчення значно відрізняються від іменних закінчень.

Nom. sing. egō («ō» коротке за ямбічним скороченням), походить з індоєвропейського *egō.

Tū бере початок з індоєвропейського *tū. Латинська мова допускає на кінці слова з голосним тільки довгий звук.

Gen. sing. meī, tuī, suī запозичений у присвійних займенників meus, tuus, suus.

Вживання suī як зворотного займенника 3 ос. властиве латинській мові.

В архаїчну епоху існували ще й інші форми родового відмінка — mīs, tīs (Плавт, М. Г., 1033).

Походження закінчень датива в mihī, tibī, sibī — різне. Закінчення -hī відбиває давнє *hei (із ghei), bi — *bhei. Дифтонг «ei» як закінчення засвідчений у латинській мові у багатьох написах.

Внаслідок випадіння «h» між голосними mihī стягається в mī.

Accusativus sing. В архаїчну епоху: med, ted, sed. Припущення про злиття асс. mē, tē, sē з abl. mēd, tēd, sēd не має підстав. Мабуть, кінцеве «d» асс. являє собою підсилюючу частку.

Abl. sing. Цей відмінок збігається за формою з акузативом. Однак «d» архаїчної форми аблатива має таке ж походження, як і аблатив основ на «o/e» — lupōd.

Мі збереглось як voc. від meus; tī не втрималось. Nominativus і accusativus plur. мають форму nos, vos, які беруть початок від індоєвропейських тонічних форм акузатива: *nōs, *uōs з подовженим ступенем кореневого голосного.

Genetivus pluralis. Родовий nostrum, vestrum запозичений від основи присвійного займенника з додаванням давнього закінчення -om родового множини основ на «o/e». В архаїчних авторів, у яких змішання -um і -orum зустрічається часто, знаходимо nostrōrum, vestrōrum (Плавт, Most., 200). Форми nostrī, vestrī е, по суті, gen. sing. середнього роду присвійних займенників.

Звичайно ці форми мали різні значення: nostrum і vestrum вживались як gen. partitivus: pars nostrum, vestrum, а nostrī, vestrī — як gen. obiectivus, наприклад, miserere nostrī.

Dativus, ablativus pluralis. У цих відмінках закінчення -bis походить з -beis. Це закінчення приєднується до основ «po», «vo» із форм nom., acc.: nōs, vōs.

Поряд з nobis існувала архаїчна форма nīs.

Присвійні займенники

Meus (< *meios) — від відмінкової форми *meī. Tuus виникає в еклітичному положенні із *tovos (*tevos). Suus — із *sovos < *sevos (від основи *sevo). Nom. plur. від meus — mī із *mei-eī.

В архаїчну епоху gen. plur. часто закінчувався на -um: meum, tuum, nostrum, vestrum (Плавт, Pseud., 581). Dat. і abl. plur. від meus можуть виступати у формі mīs із *mei-eis.

Поряд з suus у давній латині існувала також форма sus (sos), sa, sum, яка походить від основи *svo. Noster і voster (> vester) походять від атонних форм *nōs, *uōs за допомогою суфікса «tero» у синкопованій формі «tro».

Форма mī, яка функціонує як voc. sing. чоловічого роду, не утворена від meus; це атонна форма род. -дав. відмінків особового займенника mī (< *mei < *moi).

Вказівні займенники

Вказівні займенники, як і відносні та питально-неозначені, відмінюються переважно як іменники з основою на «o/e» для чоловічого і середнього родів і як іменники на «a» жіночого роду. Отже, вони наближаються до відмінні іменників, чим і пояснюється взаємний вплив іменникової і займенникової відмін. Займенники мають власні характерні риси: 1) nom. sing. закінчується звичайно у чол. роді на -e і в середньому на -od, -ud — quod, aliud; 2) родовий відмінок на -ius для всіх родів і давальний на -i також для всіх трьох родів.

Займенник hic утворений із сполучення основи неясного походження з часткою «c», яка у повній формі «ce» зустрічається у написах і в давніх авторів.

Nom. hīs у авторів комедій вимовляється завжди коротко. Однак починаючи з Люцілія (180—103 рр. до н. е.) з'являється вже довге скандування, яке відображає підсилюючу вимову hīss (Verg., Aen., XI, 16).

Nom. жіночого роду складається із основи на «а»: *ha з двома частками і + с (е).

Середній рід hoc бере початок з *hod -се; у Вергілія — hōc (Aen., II, 664).

Genetivus. Родовий відмінок huius походить із *hoiios.

Dativus. Huic < *hoi-ei-се. Huic, звичайно, односкладове, однак давні автори вважали його іноді двоскладовим з першим довгим складом (Плавт, Amph., 702).

Accusativus. Давня форма hōc (або hōnce) із *hom-се зустрічається ще в написі Сціпіонів. Далі «о» перед гутуральною носовою перейшло в «и».

Напис виникло із *ham -се.

Ablativus. Hoc, hac — із *hōd-се, *hādce.

Nom. plur. Поряд з формами hei (архаїчна), hi зустрічаються в написах і розширені форми з -s — heis, heisce, безперечно, за зразком -is.

Називний множини середнього роду *ha + і + се, по суті, являє собою plur. середнього роду на -а з двома наступними частками.

Різниця між hae жіночого роду і haec середнього роду існувала не в усі часи. Плавт вживає ще haec у жіночому роді (Most., 165).

Поділ hae і haec викликаний потребою розрізнити форми різного значення.

Genetivus. *Hōsōm + се, *hāsōm + се фонетично дають hōunc, hāunc, а в класичній латині — hōum, hāum.

Dat. i abl. — his. Форма hibus засвідчена у Плавта (Circ., 506). Acc. — hōs, hās, haec.

Відносний і питально-відносний займенники

Відносний і питально-відносний займенники походять із контамінації двох основ: *quo, *qua і qui. Надалі ці основи частково злились і запозичили одна від одної окремі риси відміни. Nom. -quoī > queī > quī. В quae представлено *qua + і. В nom. і acc. середнього роду основа *quo + закінчення -d, яке характеризує середній рід займенника.

Форма gen. *quoī-os, тобто cuius, містить у собі закінчення основи на «і» з основою на «о/е» + частка «і»: *quo-ī. Так само давальний *quo-iei (quoī, cui) походить з контамінації *queī (dat. основи на «і») і quāī (dat. основи на «о/е»).

У класичну епоху відносний і питальний займенники розрізнялись тільки в nom. sing.

Щодо самої відміни, то основа на «і» відображена в закінченнях

gen. і dat. sing., а також acc. sing. чоловічого роду — quem (< *quim).

Nom. plur. quei і quei, qui, quae (від основи *quo, *qua). Gen. plur. У родовому знаходимо тільки форми на «о/е»: quōrum, quārum. Катон вживав родовий відмінок quim від quis, а у Плавта — quoim (Trin., 534—535).

Dat. і abl. plur. quibus (з закінченням -bus, як в pavibus). Давній dat. і abl. мав форму *quois від основи *quo, яка потім перетворилась в queis, а пізніше в quis.

Acc. plur. quos, quas, quae.

Дієслово

У латинській мові відповідно до основ (основа інфекта і основа перфекта) ділимо дієслова на verba infecta і verba perfecta. Основа інфекта виражає незавершену дію (недоконаний вид), основа перфекта — закінчену дію (доконаний вид).

Дієслівна форма може складатися з двох частин: кореневого елемента і особового закінчення, або з трьох — кореневого елемента, суфікса і закінчення. Кореневий елемент може бути простим (dic-o), включати один або більше суфіксів (dic-t-o, dic-t-it-o). Суфікси видозмінюються залежно від часів і способів, а іноді і від дієвідмін. У деяких дієслівних формах немає суфіксів. Закінчення є спільними для часів і способів дієслів за винятком імператива і перфекта дійсного способу.

Система інфекта.

Особові закінчення

Закінчення 1 ос. тематичних дієслів у теперішньому часі дійсного способу — -o, в майбутньому — -bo.

Закінчення 1 ос. -m походить з первинного атематичного закінчення *mi в формі sum.

Закінчення 2 ос. -s походить з первинного *si або вторинного -s.

Закінчення 3 ос. -t водночас відображає первісне *te і вторинне -t.

Закінчення 1 ос. множини -mus походить з давнього *mos.

Друга особа множини — -tis, фонетично походить з *tes.

У 3 ос. множини закінчення -nt відображає як первинне *nti, так і вторинне *nt.

Закінчення пасивного стану

У 1 ос. однини «г» додається до «о» або ставиться замість «п».

Закінчення 2 ос. однини -re походить із закінчення середнього стану *se, яке чергувалося з *so. -Ris являє собою складне закінчення, виникло з *se, до якого приєдналось -s, характерне для 2 ос. У класичний період обидва закінчення (-re, -ris) співіснували.

У 3 ос. однини — закінчення -tur і 3 ос. множини — ntur складаються із вторинних закінчень середнього стану *to, nto і елемента, який приєднався, — «г».

Закінчення 1 ос. множини -tur утворене із закінчення активного стану *to і «г».

Походження закінчення 2 ос. множини -mini неясне, хоч є різні гіпотези.

Характерні ознаки часів і способів системи інфекта

Теперішній час дійсного способу відрізняється від інших часів і способів тим, що не має часового суфікса.

Минулий час недоконаного виду дійсного способу має такі характерні риси:

1. У 1 ос. однини активної форми виступає вторинне закінчення -m.

2. Суфікс *ba складається з двох елементів: а) «b» такого походження, як «f» в fui; б) «a» служить для вираження претерита як в інфекті, так і в перфекті (dicēbas, dixeras). Суфікс *ba минулого часу недоконаного виду походить від кореня *bhewa (*bhu — бути).

3. Подовження голосної кореневого елемента в кореневому тематичному типі: legebātis поряд з legītis із *legetes.

«А» перед кінцевими «m» (1 ос. одн.), «t» (3 ос. одн.) і «g» (1 ос. одн. пасивного стану) зазнало фонетичного скорочення.

У латинській мові розрізняються три групи форм майбутнього часу: 1) на -am, -e/s, 2) -bo, 3) -so. Майбутній час на -am, -e/s характерний для дієслів III—IV дієвідмін, наприклад: leg-am, audī-am, leg-ē-s, audī-ē-s і т. д.

Форма майбутнього часу на -am є давнім кон'юнктивом (legam), а форма на -e стала служити для вираження майбутнього часу (leges і т. д.).

До письмової традиції латинська мова мала дві форми кон'юнктива: 1) на «a» (тип legas) 2) на «ē» (тип legēs). Пізніше за однією з цих форм збереглося значення кон'юнктива — legās (теперішнього часу), а друга стала служити для вираження майбутнього часу дійсного способу (legēs). Але, оскільки 1 ос. цього древнього кон'юнктива, яка служила майбутнім часом, збігалася б з 1 ос. теперішнього часу дійсного способу, то вона була замінена 1 ос. кон'юнктива на «a» (legām), чому сприяла близькість значень кон'юнктива і майбутнього часу.

Майбутній час від дієслів II дієвідмін, треба думати, утворився описово від свого роду віддієслівного іменника *lauda, *move і дійсного способу кореня *bhewa, *bhu (бути) — *laudā-bhwō, *movē-bhwō, які після фонетичних змін дали laudābo, movēbo.

У латинській мові також збереглися деякі сліди майбутнього часу на «s», представленого типом dīxo, faxo. Такий майбутній час утворюється від основи, яка не залежить ні від основ інфекта, ні перфекта, що видно із capso, faxo поряд з capio, facio.

Форми на «s» — архаїчні. Дієслів такого типу тільки декілька. Порівняно частіше зустрічається дієслово faxo.

Кон'юнктив теперішнього часу на «ā» в основах на «ā», і кон'юнктив на «ē», в основах на «ē» — неможливий, оскільки ці форми злились би з дійсним способом. Отже, в основах на «ā» стало «ē» (тип laudes), а в основах на «ē» — «ā» (тип moveas).

Кон'юнктив минулого часу недоконаного виду утворився за допомогою суфікса *se, який був доданий до дієслівної основи. «S» між голосними стало дзвінким і перейшло в «г» (закон ротацізму).

Кон'юнктив минулого часу недоконаного виду і неозначена форма дієслова теперішнього часу мають суфікс «se», що свідчить про їх тісний зв'язок.

Інфінітив теперішнього часу активного стану утворюється шляхом додавання згаданого суфікса *se до інфектної дієслівної основи. «S» між голосними переходить в «г». Наприклад: laudā-re, movē-re, leg-ē-re, audī-re.

За допомогою того ж суфікса «ge» утворюється інфінітив майбутнього часу від sum-fore.

У народній мові кінцеве «e» інфінітива має тенденцію до зникнення, наприклад, засвідчені: biber (у Харісія, GL, I, 124), haber (CIL, VIII, 8369), facer (VI, 18282).

Інфінітив теперішнього часу пасивного стану утворюється шляхом додавання до інфектної основи в I, II, IV дієвідмінах *ri, а в третій — *i: laudā-ri, movē-ri, audī-ri, leg-i, cap-i.

Походження цих закінчень неясне. Висловлювалось припущення, що -i, -ri походять із *ai — *sai або *ei — *sei, що мало ймовірно.

Дієприкметник теперішнього часу активного стану утворюється за допомогою додавання до інфектної основи суфікса «nt». Наприклад: laudans (laudantis) із *lauda-nt-s («i» асимілювалось до «s» і одне «s» скоротилось), movens (moventis) із *move-nt-s, legens (legendis) із *leg-e-nt-s.

Дієприкметник майбутнього часу пасивного стану утворюється за допомогою суфікса *ndo, який додається до інфектної основи: laudand-us, move-nd-us, leg-e-nd-us, cap-i-nd-us, audī-e-nd-us.

В архаїчну епоху в дієсловах III і IV дієвідмін зустрічаємо як форми на -endus, так і на -undus, які походять із *o-n-dos — legundus, scribundus.

Неправильні форми в системі інфекта

Теперішній час дієслова esse (бути) має основу *es, яка чергується з*s. Основа *s дала деякі тематичні форми * теперішнього часу дійсного способу і кон'юнктив. Інші форми теперішнього часу

* Тематичними називаємо такі форми, у яких між коренем (оснвою) і закінченням є зв'язковий голосний. В атематичних формах закінчення приєднується безпосередньо до кореня (основи).

дійсного способу, імператив, імперфект, майбутній час і інфінітив теперішнього часу мають основу *es.

Es відображає давнє *es-s (i). Est походить від *esti. Sunt має огласовку «o» і відбиває давнє *sonti. Оскільки закінчення в *s-onti здавалось подібним до закінчення в *leg-o-nti, то голосну «o» в дієвідміні esse поширили на I ос. однини і множини: sum з *som (i), sumus із *somos.

Минулий час недоконаного виду утворюється з основи es, суфікса «a» і особових закінчень.

Інтервокальне «s» перейшло в «г» (ротацізм), «a» (довге) скоротилось і *es-a-m фонетично перейшло в egam.

Майбутній час — це давній кон'юнктив з короткою тематичною голосною, наприклад, erit із *es-e-ti. Ego відмінюється як lego.

Теперішній час кон'юнктива дієслова esse, — по суті, давній бажальний спосіб (optativus), побудований на редукованій основі *s, до якої спочатку додавався суфікс з чергуванням *iē/i. Повну форму *iē суфікс мав у всіх особах однини, а скорочену *ī — в усіх трьох особах множини. Отже, раніше було siēm, siēs, siēt, siimus, sitis, sint; аналогія з simus, sitis, sint призвела до утворення sim, sis, sit. Однак і siem збереглося досить довго. У Плавта форми siem, siet зустрічаються в кінці вірша.

Минулий час недоконаного виду кон'юнктива утворюється від основи *es, суфікса «se» і особових закінчень: es-se-m, es-se-s, es-se-t і т. д.

Складені дієслова з sum

У дієслові desum бачимо злиття голосної приставки з голосною дієслова, наприклад: dēst, dēro, dēgam, хоч є форми deesse, deero.

Prosum походить з *prod — sum, яке у зв'язку з асиміляцією перейшло в *prōs-sum, а потім внаслідок спрощення «ss» після довгої голосної — в pro-sum. Перед голосною «prod» залишається незмінним: prōsum, prōdes, prōdest, prōsumus, prōdestis, prōsunt.

Дієслово possum має форму, яка є результатом складання двох частин. Перший член складного дієслова (pot) походить від індоевропейського *potis. У латинській мові potis стало прикметником і набуло форми середнього роду pote. Із безособового pote est утворилася форма potest, з якої взятий перший член (pot).

Кон'юнктив минулого часу недоконаного виду повинен би мати форму potessem. Звичайна форма possem виникла за аналогією з possim, possum, posse.

Дієслово volo

Дієслово volo походить від кореня *vel. Друга особа vis — від кореня *wei. Третя особа — vol-t, vul-t. Внаслідок того, що «o» в закритому складі звузилось до «u», атематичні форми стали відрізнятися від тематичних за характером голосної: volo, volumus, volunt.

Інфінітив velle. Кореневий голосний «e» зберігається перед палатальним «l» — velle, velim, а переходить в «o» перед велярним «l» — volo, volumus, volam, voles. Перехід o > u перед велярним «l» в положенні після «v» відбувся тільки наприкінці I ст. до н. е.: volt > vult, vultis > vultis.

За тематичним типом утворені I ос. однини, I і 3 особи множини теперішнього часу дійсного способу: volo, volumus, volunt; минулий час недоконаного виду дійсного способу — volēbam, майбутній I — volam, дієприкметник теперішнього часу — volens.

За атематичним типом утворені форми 3 ос. однини і 2 ос. множини теперішнього часу дійсного стану: vult, vultis, теперішній час кон'юнктива — vel-i-m з нулевим ступенем оптативного суфікса «i», минулий час кон'юнктива vellem із *velsem, інфінітив теперішнього часу velle із vel-si (прогресивна асиміляція).

Nolo походить з *ne volo, яке перетворилося в *novolō, а потім в nolō. Згодом заперечення ne було замінено на non; звідси: non vis, non vult, non vultis.

Виходячи з форм кон'юнктива polim, nolis і т. д., був утворений наказовий спосіб теперішнього часу — nolite, а пізніше імператив майбутнього часу — nolitō.

Malo походить з mag(i)s volo: *magsvolō > māvolō > *māolō > mālo. Від malo виведені mālumus, mālunt, mālim, māllem, mālle. У Плавта ще зустрічаються форми: mavolo, mavolet, mavelim, mavellem поряд з malo, malim, malui.

У дієслові edo маємо атематичні форми — 2 ос. і 3 ос. однини, 2 ос. множини, а інші — тематичні. Es, est, estis походять від *ēd-s, ēd-t, *ēd-tis.

Кон'юнктив від edo має дві форми теперішнього часу: 1) на -im — древній оптатив: edim, edis, edit, 2) на -am: edam, edas, edat і т. д.

Минулий час недоконаного виду кон'юнктива атематичний: ēssem, ēsse-s із *ed-sem, *ed-ses і т. д.

Інфінітив edere і кон'юнктив ederem — пізніші форми, утворені за аналогією.

Ео представляє собою давнє атематичне дієслово, яке походить від кореня *ei, редуковане — *i. При цьому «u» в положенні між голосним і випало і стала форма eo, eunt, eam із *ēyo, *eyonti, *eyam. Перед приголосною *ei перейшло в «i» — is, it, а потім в it («i» коротке); imus, itis — атематичні форми.

Минулий час недоконаного виду дійсного способу ibam із *ei-bam. Майбутній час i-bō виник за аналогією з ibam. Минулий час недоконаного виду кон'юнктива i-rem із *ei-sēm. Інфінітив ire, імператив i, ito утворюються за загальним правилом.

Дієслово fio, factus sum, fieri. Латинський корінь «fi» походить із індоевропейського *bhwi, яке є розширенням — *bhu.

Привертає увагу утворення інфінітива — *fiēri* і минулого часу недоконаного виду кон'юнктива — *fiērem* замість передбачуваного **fiere*, **fiērem*. Крім цього, перед голосною закінчення або суфікса зберігається «i»: *fiō*, *fiēbam*, *fiām* і т. д.

Закінчення активного перфекта

Закінчення 1 ос. однини «i» походить із давнього дифтонга «ei». Споріднені мови свідчать про наявність дифтонга «ai».

Закінчення 2 ос. на *-is-ti* складається з елемента перфекта «is» і закінчення *-ti*; «i» у закінченні *-ti* виникло за аналогією з 1 ос.

В архаїчну епоху 3 ос. мала два закінчення: 1) на *-ed*, 2) на *-it* (> *it*).

Тенденція латинської мови була до заміни вторинних закінчень первинними, отже, «d» скоро щезло, а залишилось «t».

Закінчення 1 ос. множини *-tus* приєднувалось до основи перфекта за допомогою сполучної голосної «i».

Друга особа множини закінчується на *-is-tis* з елементом перфекта «is» і закінченням *-tis*.

У 3 ос. засвідчено три закінчення: *-erunt* («e» коротке), *-erunt* («ē» довге) і *-ere*. Поряд з закінченням *-erunt* часто зустрічаємо закінчення *-ere*, наприклад: *vocaverē*, *audiverē* поряд з *vocaverunt*, *audiverunt*.

Кон'юнктив перфекта утворюється додаванням до перфектної основи елемента «is» (перед голосним *is* > *er*), суфікса атематичного опатива «i» та особових закінчень (*-m*, *-s*, *-t*, *-tus*, *-tis*, *-nt*) (наприклад, *amaverim*, *dixerim*).

Давноминулий час (*plusquamperfectum*) дійсного способу активного стану закінчується на *-eram* (походить з **is-sam*), тобто елемент перфекта «is», суфікс «a» та особові закінчення, наприклад: *amaveram*, *dixeram*.

Кон'юнктив давноминулого часу утворюється шляхом додавання до основи **is-sem* перфектного елемента «is», показника претерита кон'юнктива «se» та особових закінчень, наприклад: *amavissem*, *dixissem*.

Для утворення інфінітива до перфектної основи додається *is-se* — елемент перфекта «is» і закінчення інфінітива *-se*, наприклад, *amavisse*, *dixisse*.

СИНТАКСИС

Просте речення

Головні члени речення

Просте речення у латинській мові складається з підмета (*subiectum*) і присудка (*praedicatum*). Підметом може бути будь-яка відмінювана частина мови, інфінітив, а навіть речення, якщо відповідає на питання «хто? що?» Наприклад: *Stella lucet.* — Зірка світить. *Non omnia possumus omnes* — Ми не всі можемо все. *Duo cum faciunt idem, non est idem.* — Коли двоє роблять те саме, — не є те саме. *Errare humanum est.* — Людині властиво помилятися. *Oppurtune accidit, quod auxilia venerunt.* — На щастя, прибула допомога.

Грамастичному підметові у латинській мові, який виступає в називному відмінку, відповідає називний відмінок у рідній мові. Але також *nominativus* перекладається рідною мовою іншим відмінком. Наприклад: *Magister abest.* — Нема вчителя. *Decem dies praeterierunt.* — Минуло десять днів. *Multi discipuli venerunt.* — Прийшло багато учнів.

Речення бувають безпідметовими: 1) коли речення є безособове слово; 2) коли дієслово виступає в 3 ос. однини пасивного стану; 3) коли присудок виражений 3 ос. множини у невизначено-особовому значенні: *Fulgurat et tonat.* — Блискає і гримить. *Diu acriter pugnatum est.* — Довго завзято боролися. *Dicunt...* — говорять (що), *tradunt...* — передають (що).

Присудком, як правило, є особова форма дієслова, рідше іменна частина присудка (іменник, інфінітив, прикметник, дієприкметник, займенник, числівник) з допоміжним дієсловом *esse*. Наприклад: *Discipulus legit.* — Учень читає. *Philosophia est magistra vitae.* — Філософія — вчителька життя. *Bene vivere est honeste vivere.* — Добре жити — значить чесно жити. *Homo mortalis est.* — Людина є смертною. *Gallia est omnis divisa in partes tres.* — Ціла Галлія поділена на три частини. *Socratis vultus erat semper idem.* — Вираз обличчя Сократа був завжди таким самим. *Consules Romae erant duo.* — В Римі було два консули.

Дієслівний особовий присудок узгоджується з підметом в особі і числі. Іменна частина складеного присудка — іменник — узгоджується з підметом у відмінку (номінатив), прикметник і інші відмінкові слова — в роді, числі і відмінку.

Часом присудок відноситься не до форми підмета, а до змісту. Наприклад: *Magna pars hostium periērent.*— Загинула велика частина ворогів. Це так звана конструкція за смыслом (*constructio ad sensum*).

Узгодження присудка при декількох підметах

1. Якщо в реченні два і більше підмети, то присудок виступає звичайно у множині: *Isocrates et Gorgias ad summam senectutem vixerunt.*— Ісократ і Горгій прожили до глибокої старості. *Carthāgo atque Numantia potentissimae urbes fuerunt.*— Карфаген і Нуманція були наймогутнішими містами.

Якщо підмети творять єдине нерозривне поняття, то підмет ставиться в однині. Наприклад: *Tempus necessitasque postulat.*— Вимагає час і необхідність. *Senatus populusque Romanus decrevit.*— Вирішив сенат і римський народ.

2. Якщо підмети одного роду, то іменна частина присудка є такого самого роду, але при підметах, що означають предмети, часто ставиться і у середньому роді множини: *Pompeius et Scipio interfecti sunt.*— Помпей і Сципіон — вбиті. *Iustitia et amicitia pretiosissimae sunt.*— Справедливість і дружба є найцінніші, але: *Nox atque praeda hostes remorata sunt.*— Ніч і здобич затримали ворогів.

3. Коли підметами є особи різного роду, тоді іменна частина присудка виступає в чоловічому роді: *Pater et mater mortui sunt.*— Померли батько і мати.

4. Коли підметами є різного роду речі, то іменна частина присудка стоїть у множині середнього роду: *Divitiae et honores incerta et caduca sunt.*— Багатство і почесті є непевні і непостійні.

5. Присудок, спільний для декількох підметів, може узгоджуватись в роді, особі і числі з найближчим підметом. *Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est.*— Схоплені дочка і один із синів Оргеторіга. *Castra et vicus incensus est.*— Спалений табір і село.

Означення (ATTRIBUTUM)

Означенням у латинській мові є: прикметник, діеприкметник, займенник, числівник. Наприклад: *Orator clarus.*— Славний оратор. *Discipulus legens.*— Учень, який читає. *Nos mare.*— Це море. *Annus octavus.*— Восьмий рік. Означення узгоджується з означуваним словом в роді, числі і відмінку: *Parva scintilla magnum incendium saepe excitat.*— Мала іскра часто викликає велику пожежу.

Означення, яке відноситься до декількох іменників, або узгоджується з найближчим іменником, або повторюється при кожному (особливо, коли іменники різного роду). Наприклад: *Romanis supsecta maria terraeque patēbant.*— Для римлян відкриті всі моря і всі землі. *Nomini omnes agri et maria omnia serviunt.*— Людині служать всі поля і всі моря.

Означенням може виступати прикладка (*appositio*). Це іменник, який тісно з'єднаний з іншим іменником, детальніше характеризує особу або предмет: *Pompeius, lumen civitatis.*— Помпей — світоч держави. *Romani cum Tigrane, Armeniorum rege, grave bellum gesserunt.*— Римляни вели тяжку війну з царем вірменів Тіграном. Прикладка узгоджується зі своїм іменником у відмінку.

Означенням також служить генетив іменника, який відповідає на запитання «який? чий?» (так зване неузгоджене означення). Наприклад: *Poeta Graecorum.*— Поет греків, грецький поет. *Orator Romanorum.*— Оратор римлян, римський оратор. *Nomen regis.*— Титул царя, царський титул.

Означенням може бути іменник з прикметником: *Simulacrum ex aere.*— Зображення (статуя) із міді, мідна статуя.

Іменники, що означають вік, посаду (*puer, adulescens, senex,dux, consul*), прикметники, які означають наступність у просторі або часі, кількість, душевний чи фізичний стан (*primus, princeps, prior, postrēmus, unus, totus, rarus, prudens, laetus, salvus, vivus, mortuus, absens* та ін.) тільки формально належать до підмета. Вони означають присудок і називаються присудковим означенням (*attributum praedicativum*). Наприклад: *Cicero-consul rem publicam servavit.*— Цицерон-консул врятував республіку. *Atticus iuvenis diligentissime discēbat.*— Молодий Аттік дуже старанно вчився. *Hannibal princeps in proelium ibat, ultimus excedēbat.*— Ганнібал першим вступав у битву і останнім виходив з битви. *Hostes rari se ostendēbant.*— Вороги рідко з'являлись (показувались). *Milites laeti in castra rediērent.*— Воїни з радістю повернулися в табір.

Розміщення слів у реченні

У латинській мові порядок слів у реченні вільний, проте є деякі правила щодо побудови речення, а саме: підмет посідає перше місце, далі непрямий додаток, прямий додаток, в кінці речення — присудок. Наприклад: *Magister discipulis fabulam narrat.*— Вчитель розповідає учням казку. *Helvetii per fines Sequanorum copias traduxerant.*— Гельвети провели свої війська через область секванів.

Якщо автор хоче підкреслити якийсь член речення, — ставить його на першому місці: *Discēbat melius, quam scripsit Hortensius (Cic.).*— Гортензій говорив краще, ніж писав. *Apud Helvetios nobilissimus fuit Orgetorix.*— У гельветів найвидатнішим був Оргеторіг.

Питальні речення починаються питальними словами, підрядні речення — сполучними або відносними словами.

Означення, виражене прикметником, присвійним займенником тощо, звичайно ставиться після означуваного слова, а також часто перед

ним. Зокрема, залежно від логічного наголосу означення стоїть перед означуваним словом: *bonus magister suis discipulis librum legit.* — Хороший вчитель читає своїм учням книжку. *Tuscus ager Romāno adiācet* (Liv.). — Етрусська область прилягає до римської.

Відхилення від звичайного порядку слів у реченні часто викликає міркуваннями ритмічності мови, милозвучністю.

Вживання відмінків

NOMINATĪVUS

Номінатив у реченні може бути підметом і іменною частиною присудка. Наприклад: *Aquila est avis.* — Орел — птах. *Leonidas fortissimus fuit* — Леонід був дуже хоробрий.

Номінатив підмета і іменної частини присудка, тобто подвійний номінатив, ставиться:

1. Після дієслів *fiō, existo, evādo* — стаюсь, роблюся, мапею — залишаюся, *morior* — вмираю, *nascor* — народжуюсь, *videor* — видаюся (здаюся) та ін. Наприклад: *Ex hostibus plerumque socii fidēles fiunt* (Liv.). — Вороги часто стають вірними союзниками. *Multi oratores evadere non potuerunt.* — Багато (людей) не могли стати ораторами. *Nemo nascitur dives* (Sen.). — Ніхто не народжується багатим. *Croesus, rex Lydiae, omnibus videbatur beatissimus* — Крез, цар Лідії, всім видавався найщасливішим.

2. Після дієслів у пасивній формі:

а) називаюся — *appellor, dicor, nominor, vocor*;

б) обираюся, призначаюся — *creor, eligor, declāror, designor*;

в) вважаюся — *habeor, ducor, existimor, iudicor, putor*;

г) мене знаходять, пізнають (признають) — *invenior, reperior, cognoscor*.

Наприклад: *Socrates parens philosophiae appellatur.* — Сократа називають батьком філософії. *Camillus dictator dictus est.* — Каміл був обраний диктатором. *Post Romulum Numa Pompilius rex creatus est.* — Після Ромула царем був обраний Нума Помпілій. *Adversus Hannibalem dux electus est Quintus Fabius.* — На противагу Ганнібалові полководцем був обраний Квінт Фабій. *Ulixes et Nestor sapientes habiti sunt.* — Одісей і Нестор вважалися розумними. *Socrates sapientissimus est iudicatus.* — Сократ вважався найрозумнішим. *Adulcentes mane inventi sunt mortui* (Cic.). — Юнаки були знайдені ранком мертвими.

GENETĪVUS

Генетив може бути означенням (неузгодженим), додатком, логічним підметом, іменною частиною присудка. Генетив, крім загальної назви, яка означає його функцію в реченні, отримує ще назву, котра уточнює його значення.

GENETĪVUS POSSESSĪVUS — родовий присвійний

Генетив при іменниках означає особу або річ, яка чимсь володіє або якій щось належить, і відповідає на питання «який? чий?» Наприклад: *domus patris-domus patrius* — будинок батька, батьківський будинок; *fortuna hominum-fortuna humana* — доля людей, людська доля; *liber discipuli* — книжка учня, учнівська книжка.

Присвійний генетив також виступає після прикметників, які означають приналежність: *proprius* — властивий, *communis* — спільний. Наприклад: *Populi Romani est propria libertas* (Cic.). — Римському народові властива свобода. *Amicorum sunt communia omnia* — У друзів — все спільне.

Присвійний генетив з'єднується безпосередньо з іменником і є означенням, або за посередництвом дієслова *esse, fieri* в значенні «бути чиеюсь власністю»; *putari, haberi* в значенні «вважати щось чиеюсь власністю», — і тоді є логічною іменною частиною присудка: *Liber discipuli est.* — Книжка є власністю учня. *Omnia, quae mulieris fuerunt, viri, dotis nomine* (Cic.). — Все, що належало жінці, стає власністю чоловіка як посаг. *Quaecumque sunt in terra hominum putanda sunt.* — Все, що є на землі, слід вважати власністю людей.

Genetivus characteristicus — родовий характеризуєчий

Одним із видів присвійного родового є родовий характеризуєчий (*genetivus characteristicus*). Він виступає при дієслові *esse* і вказує, чиею власністю, звичаєм, обов'язком, ознакою є дія або стан, виражений інфінітивом, який у цьому випадку є підметом: *Discipuli est discere.* — Вчитися — обов'язок учня. *Cuiusvis hominis est errare, nullius, nisi insipientis, in errore perseverare* (Cic.). — Кожній людині властиво помилятися, але нікому, крім нерозсудливої людини, не властиво наполягати на помилці.

GENETĪVUS SUBIECTĪVUS — родовий суб'єктний

Родовий суб'єктний означає особу або річ, від якої виходить дія. Це керуючий іменник, утворений від дієслова. Наприклад: *Amor matris, mater amat* — любов матері, мати любить, *timor hostium, hostes timent* — страх ворогів, вороги бояться. *Vita mortuorum in memoria est posita vivorum* (Cic.). — Життя мертвих триває в пам'яті живих (слова *mortuorum* і *vivorum* — логічні підмети).

GENETĪVUS OBJECTĪVUS — родовий об'єктний

Родовий об'єктний виступає:

1. При іменниках, які походять від дієслів: *Timor hostium* (-hostes timemus) — страх перед ворогами, *expugnatio urbis* — завоювання міста, *fuga laboris* — уникання праці, *metus mortis* — боязнь смерті, *oboedientia legum* — дотримання законів.

2. При прикметниках: cupidus, avidus — жадібний, perītus — досвідчений, gnarus — знаючий, imperītus — недосвідчений, ignārus, inscius — незнаючий, insuētus, insolens — незвичний, memōr — пам'ятаючий, immemōr — непам'ятаючий, similis — подібний, dissimilis — неподібний, plenus, refertus — повний, expertus — позбавлений (чогось) і т. ін. Cupīdus glōriae — той, що прагне слави, perītus rei militāris — досвідчений у військовій справі, memōr beneficīi — пам'ятаючий про добродійство. Romāni semper avidi laudis fuerunt. — Римляни завжди прагнули слави. Navem agere ignārus navis timet (Hor.) — Незнайомий з кораблем боїться вести корабель. Ferae sunt ratiōnis et gratiōnis expertes (Cic.) — Тварини позбавлені розуму й мови. Crassus Syri et Alexandri similis esse voluit (Cic.) — Крас хотів бути подібним до Кіра й Олександра.

3. При дієсловах: meminī — пам'ятаю, reminiscor — згадую, admonēo — нагадую, obliviscor — забуваю, egeo, indigeo — потребую і при безособовому дієслові interest (залежить комусь на чомусь). Cinnam meminī, vidī Sullam (Cic.) — Цінну я пам'ятаю, бачив Суллу. Catilīna admonēbat multos victoriae Sullānae (Sall.) — Катіліна нагадував багатьом про сулланську перемогу. Habētis ducem memorem vestri, oblitum sui (Cic.) — Ви маєте вождя, який пам'ятає про вас, а забуває про себе.

GENETIVUS PARTITIVUS — родовий частковий

Genetivus partitivus означає цілість, з якої виділяємо частину. Перекладається рідною мовою родовим відмінком з прийменником *кіз(з)*.

Родовий частковий вживається при:

- 1) вищому і найвищому ступенях порівняння прикметників;
- 2) порядкових і кількісних числівників;
- 3) кількісних прикметниках у множині — multi, pauci та ін.;
- 4) питальному, неозначеному, заперечному займенниках — quis?, aliquid, alius, nemo, nullus, quisque, uterque тощо.

Наприклад: maior fratrum — старший із братів, fortissimus militum — найхоробріший з воїнів, primus discipulorum — перший з учнів, unus magistrorum — один з учителів, multi Graecorum — багато з греків, quis vestrum? — хто з вас? nemo nostrum — ніхто з нас. Gallorum omnium fortissimi sunt Belgae. — Из усіх галлів найхоробрішими були бельги. Totius Galliae plurimum Helvetii poterant. — З цілої Галлії найсильнішими були гельвети. Tertius regum Romanorum bellum cum Albanis gessit. — Третій із римських царів вів війну з албанцями. Multos hominum omnia facere potest? — Він втратив багатьох з македонців. Quis hominum omnia facere potest? — Хто з людей може все зробити? Elephanto belluarum nulla est prudentior (Cic.) — Жодна з тварин не є розумнішою від слона.

GENETIVUS GENERIS або QUANTITATIS — генетив роду або кількості

У даному випадку йдеться про предмети або речовини, які перераховуються чи вимірюються, з котрих складається цілість.

Вживається при іменниках, прикметниках, займенниках середнього роду, прислівниках, що виражають кількість або міру: numerus, multitudo, vis, ala, multum, plus, minus, hoc, illud, satis, parum тощо. Наприклад: magnus numerus militum — велика кількість воїнів, magna vis auri — велика кількість золота, multitudo hominum — велика кількість людей, modius frumenti — міра зерна, copia fluminum — велика кількість рік, satis eloquentiae — досить красномовства.

GENETIVUS QUALITATIS — родовий якості

Характеризує постійні якості, які визначаються числом, часом, вагою, величиною, родом, тощо. Складається переважно з іменника, з'єданого з прикметником: vir magni ingenii — людина великого таланту, milites magnae virtutis — воїни великої хоробрості, res magni laboris — справа великих труднощів (праці), saxa magni ponderis — скелі великої ваги, puer novem annorum — хлопець дев'яти років, huius generis difficultates — труднощі цього роду.

GENETIVUS CRIMINIS — родовий обвинувачення

Вживається після дієслів зі значенням «обвинувачувати» (accuso, postulo, arguo, accesso, reum facere), «засуджувати» (damno condemnare), «звільняти» (libero, absolvo) і при дієсловах, що означають душевне зворушення (piget me — прикро мені, pudet me — соромно мені, paenitet me — жаль мені). Наприклад: Themistocles absens proditiōnis accusatus est. — Відсутній Фемістокл був обвинувачений у зраді. Cicero nimiae Verrem avaritiae coarguit. — Цицерон обвинуватив Верреса у надмірному користолюбстві. Hostis capitis damnatus est. — Вора засудили на смерть. Miltiades capitis absolutus, pecunia multatus est. — Мільтіад, звільнений від смертної кари, був оштрафований. Senatus nec liberavit eius culpaе regem neque arguit (Liv.). — Сенат не звільнив царя від його вини, але і не довів її. Pudet me facti tui. — Мені соромно за твій вчинок.

GENETIVUS PREII — родовий ціни

При дієсловах зі значенням «цінити» — aestimo, duco, facio, habeo, puto; «мати вартість» — sum, fio тощо ціна виражається родовим відмінком: magni — дорого ціниться, pluris — більше, вище, plurimi — найбільше, permagni — дуже високо, maximi — найвище, parvi — мало, nizько ціниться, minoris — менше, нижче, minimi — найнижче, найменше, tanti — стільки, quanti — скільки і под.

При дієсловах зі значенням «купувати», «продавати», «винаймати» ціна речі виражається орудним відмінком (див. нижче).

Приклади на gen. pretii: Cicero apud cives plurimi habetur. — Громадяни цінували Ціцерона дуже високо. Sapientes parvi dicebant divitias. — Мудреці мало цінували багатство. Quanti quisque alios facit, tanti solet ipse fieri. — Наскільки (як) хто інших цінує, настільки (так) звичайно цінують його. Cummī regis auctoritas in Britannia magni putabatur. — Авторитет царя Коммія високо цінували у Британії.

DATĪVUS

Давальний відмінок у латинській мові виконує функцію додатку і обставини. Вживається переважно у тих випадках, коли в рідній мові — давальний відмінок. У деяких випадках латинський dativus перекладається рідною мовою іншими відмінками (знахідним, орудним, відмінком з прийменником).

DATĪVUS COMMODI ET INCOMMODI — давальний вигоди і незгоди

Давальний відмінок у латинській мові може означати особу або предмет, яким дія приносить зручність або незручність, користь або шкоду і відповідає на питання «кому? чому? для кого? для чого?» (dat. commodi et incommodi). Наприклад: Librum amico do. — Даю книжку другові. Prosum tibi. — Домагаю тобі. Cimon agros civibus divisit. — Кімон наділив землі людям. Solon et Lycurgus leges dedērunt suis civibus — Солон і Лікурґ дали своїм громадянам закони. Non scholae, sed vitae discimus. — Ми вчимося не для школи, а для життя. Medicus morbis medetur. — Лікар лікує хвороби. Caesar legionibus suis timēbat. — Цезар боявся за свої легіони. Venus nupsit Vulcano (Cic.). — Венера вийшла заміж за Вулкана. Germani agricultūrae non student (Caes.). — Германці не займаються рільництвом.

DATĪVUS POSSESSIVUS — давальний присвійний

Dativus possessivus при дієслові esse означає особу (предмет), яка щось постійно має, чимсь володіє. Перекладається рідною мовою головним чином називним відмінком (а esse — дієсловом «мати» або родовим відмінком з прийменником «в»). Наприклад: Frater mihi est. — Я маю брата (у мене є брат). Discipulo libri multi sunt. — Учень має багато книг (в учня є багато книг). Non idem semper floribus color est. — Квіти не завжди мають той самий колір (колір квітів не завжди той самий).

DATĪVUS AUCTŌRIS — давальний діючої особи

Dativus auctōris виступає при дієсловах у пасивному стані і означає особу, яка виконує дію. Така конструкція вживається при доконаних часах у пасивній формі (при perfectum, plusquamperfectum

passivi) та при описовій пасивній дієвідміні (gerundivum + esse). Перекладається рідною мовою переважно називним відмінком. Наприклад: Mihi captum consilium iam diu est (Cic.). — Я вже давно прийняв рішення (мною вже давно прийнято рішення). Mihi res tota provisā est (Cic.). — Я вже передбачив цілу справу. Mihi liber legendus est. — Я повинен читати книжку. Discipulis discendum est. — Учні повинні вчитись.

DATĪVUS FINĀLIS — давальний мети

Dativus finālis виражає мету в широкому розумінні. Вживається при: 1) дієсловах do, accipio, mitto, venio, relinquo і под. для означення мети, з якою що-небудь робиться;

2) дієслові esse у значенні служити ким-небудь або для чого-небудь.

Dativus finālis рідною мовою перекладається іменниками у непрямих відмінках з прийменниками «в, з, для, на, за»; а при дієслові esse в значенні «бути» — також називним відмінком. Наприклад: Caesar quinque cohortes castris praesidio reliquit. — Цезар залишив п'ять когорт для охорони табору. Tribūnus subsidio venire non poterat. — Трибун не міг прийти з допомогою. Pericles agros suos dono rei publicae dedit. — Перікл подарував свої лани республіці. Magno malo est hominibus avaritia. — Жадібність для людей є великим нещастям. Aliis exemplo esse debētis. — Ви повинні бути прикладом для інших.

ACCUSATĪVUS

Акузатив є відмінком додатку (obiectum); означає особу або річ, на яку переходить дія підмета. Виступає після перехідних дієслів (verba transitiva) і відповідає на питання «кого? що?» Вживання акузатива як додатка після перехідних дієслів у латинській мові переважно таке саме, як і у рідній мові. Однак є ряд випадків, коли латинський акузатив без прийменника перекладається рідною мовою непрямыми відмінками з прийменниками або без прийменників.

У латинській мові при одному дієслові можливі два прямих додатки (так званий подвійний акузатив — accusativus duplex): 1) акузатив додатку і присудка, 2) акузатив особи і речі.

Акузатив додатку і присудка ставиться після дієслів:

а) facio, efficio, reddo — роблю когось кимось;

б) appello, dico, nomino, voco — називаю когось кимось;

в) creo, eligo, declāro, designo — обираю когось кимось;

г) puto, ducō, iudico, existimo — вважаю когось за щось;

д) habeo, do, sumo, accipio — маю, приймаю когось за щось і багато інших дієслів з подібним значенням.

Рідною мовою акузатив додатка перекладається знахідним відмінком, а акузатив присудка — головним чином орудним. Наприклад: Pythagoras primus se philosophum appellāvit. — Піфагор перший

назвав себе філософом. *Post Romulum Romāni Numam regem creaverunt.*— Після Ромула римляни обрали царем Нуму. *Milites legatos testes suae virtutis habuerunt.*— Воїни прийняли легатів за свідків своєї мужності. *Miltiadem imperatorem Athenienses sibi sumpsērunt.*— Афіняни прийняли Мільтіада за свого полководця.

Подвійний акумулятив виступає також після дієслів, складених з прийменником *trans*: *tradūco*, *traicio*, *transporto* — переправляю когось через щось. Наприклад: *Agesilāus Hellespontum copias traiecit.*— Агезілай переправив війська через Геллеспонт. *Caesar exercitum Rhenum transportāvit.*— Цезар переправив військо через Рейн. *Hannibal nonaginta milia peditum Hiberum tradūcit.*— Ганнібал перевів через ріку Ібер дев'яносто тисяч піхотинців.

Акумулятив особи і речі

Акумулятив особи і речі ставиться після дієслів: *doceo*, *edoceo* — вчу, *ceło* — приховую щось перед кимось, *posco*, *reposco*, *flagito* — вимагаю щось від когось, *oro* — прошу щось у когось, *rogo* — питаю і т. п.

Акумулятив особи перекладаємо рідною мовою переважно знахідним відмінком, а акумулятив речі — родовим без прийменника або іншим відмінком з прийменником. Наприклад: *Cato ipse filium litteras docuit.*— Катон сам вчив сина грамоти. *Catilina iuventutem mala facinora edocēbat.*— Катіліна вчив молодь поганих вчинків. *Legati Verrem simulacrum Cereris repositabant.*— Легати вимагали у Верреса статуї Церери. *Posco te auxilium.*— Вимагаю від тебе допомоги. *Cotidie Caesar Aeduos frumentum flagitābat.*— Цезар щоденно вимагав зерно від едуїв. *Quid me de re publica interrogas?* — Що ти мене питаєш про республіку?

Accusativus для означення простору і часу

Знахідний відмінок може означати протяжність у просторі (*acc. spatii*) і часі (*acc. temporis*).

Accusativus spatii виступає при прикметниках *altus* (високий), *longus* (довгий), *latus* (широкий), при дієслові *pateo* і відповідає на питання «як довго? як високо? як широко? як далеко?»

Рідною мовою перекладається переважно непрямым відмінком з прийменником «на». Наприклад: *Milites aggerem pedes triginta altum exstruxerunt.*— Воїни побудували високий вал — на тридцять стій. *Castra Romanorum fossa circumdata erat duodecim pedes lata.*— Римський табір був оточений ровом шириною на дванадцять стій. *Helvetiorum fines in longitudinem milia passum ducenta in latitudinem in centum et octoginta patebant.*— Територія гелветів простягалась на дві тисячі кроків у довжину і сто вісімдесят тисяч кроків в ширину.

Accusativus temporis може виступати з прийменником *per*. Означає час, протягом якого відбувається дія. Вживається при дієсловах *vivo* (живу), *dormio* (сплю), *regno* (царюю) і т. ін., відповідає на питання «як довго?»

Перекладається рідною мовою знахідним або родовим відмінками зі словом «протягом». Наприклад: *Graeci decem annos Troiam expugnabant.*— Греки здобували Трою десять років. *Servius Tullius regnavit annos quattuor et quadraginta (Liv.).*— Сервій Туллій царював сорок чотири роки. *Ludi per decem dies facti sunt (Cic.).*— Ігри відбувались протягом десяти днів. *Arrius Claudius multos annos caecus fuit.*— Аппій Клавдій був багато років сліпим.

Знахідний відмінок без прийменника може виражати напрямок дії. Такий знахідний відповідає на питання «куди?» Сюди належать назви міст і невеликих островів, слова *domus*, *rus*. Наприклад: *Roma* — в Рим, *Corinthum* — в Коринт, *Athenas* — в Афіни, *Delphos* — в Дельфи, *rus* — на село, *domum* — додому.

ACCUSATIVUS ADVERBIALIS — прислівниковий акумулятив

Деякі слова в акумулятиві мають значення прислівників (*accusativus adverbialis*), а саме: займенники і прикметники в середньому роді — *aliquid* — як-небудь, певною мірою, *nihil* — зовсім не, *quid?* — чому, *multum* — багато, *plus* — більше, *plurimum* — найбільше, звороти *magnam partem* — великою мірою, *id temporis* — в тому часі і т. п. Наприклад: *Nihil ea re commoveor.*— Я зовсім не зворушуюсь цією справою. *Quid ad me venistis?* — Чому приходите до мене? *Subi maximam partem lacte atque pecore vivebant.*— Свеби переважно (великою мірою) харчувалися м'ясом і молоком. *Homines id temporis laborabant.*— Люди в цей час працювали.

ACCUSATIVUS EXCLAMATIONIS — знахідний вигук

Акумулятив вигуку звичайно виступає з означенням і вживається для вираження подиву, болю тощо. Найчастіше до нього додаються вигуки: *o!* *heu!* — *ah!* Наприклад: *O me miserum!* — Ох, я нещасний! *O praecelatum nomen!* — О славне ім'я! *Heu me perditum!* — О, я пропавший! *Me caecum — O, я сліпий!* *O fallacem hominum spem!* — О оманлива людська надія!

ABLATIVUS

У латинській мові аблятив об'єднав значення трьох відмінків: 1) віддільного у власній функції, який відповідає на питання звідки? 2) орудного (*instrumentalis*) — на питання ким? чим? і 3) місцевого (*locativus*) — на питання де? коли?

ABLATIVUS у власній функції

ABLATIVUS SEPARATIONIS — аблятив відокремлення

Ablativus separationis означає предмет, від якого хто-небудь або що-небудь відокремлюється, віддаляється. Відповідає на питання «звідки? від кого? від чого? з кого? з чого?» Ставиться переважно при дієсловах, що означають рух, при прикметниках у значенні «вільний»

та інших випадках. Наприклад: libero (звільняю), pello, expello (виганяю), moveo, deicio (віддаляю), decēdo, egredior (виходжу), prohibeo, arceo (затримую) і т. п.; при прикметниках liber, vacuus, nudus — вільний і под.

Якщо аблатив є особою, то вживається з прийменником «а», якщо ж предметом, то може вживатися без прийменника або з прийменниками «а», «de», «e». Рідною мовою перекладається родовим відмінком з прийменником «від» або «з». Milites legiōnis septimae Britannos ex silvis expulserunt.— Воїни сьомого легіону вигнали британців з лісів. Exercitus Romanorum Galliae finibus egressus est.— Римське військо вийшло з території Галлії. Tarquinius Superbus urbe expulsus est.— Тарквіній Гордий був вигнаний з міста. Labienus nostros exspectabat proelioque abstinēbat.— Лабієн очікував наших і стримувався від битви. Pericles populum liberavit metu (Cic.).— Перікл звільнив народ від страху. Murus hostium nudatus est.— Стіна була очищена від ворогів. Homo per hostium curis vacuus est — Людина завдяки сну є вільною від турбот.

Аблатив відокремлення виступає без прийменника у назвах міст, зі словами domus, rus, humus і відповідає на питання «звідки?» Наприклад: Roma — з Риму, Corintho — з Коринту, Athenis — з Афін, domo — з дому, rure — з села, humo — з землі.

ABLATIVUS ORIGINIS — аблатив походження

Аблатив походження виступає при дієприкметниках natus (народжений), ortus (той, що походить), означає рід, місце або стан, з якого щось походить. Перекладається рідною мовою переважно родовим відмінком з прийменником «від», «з» як віддільний аблатив. Наприклад: Apollo Iove et Latona natus est.— Аполлон походить (народжений) від Юпітера і Латони. Cicero equestri genere ortus est.— Цицерон походить зі стану вершників.

ABLATIVUS AUCTORIS — аблатив діючої особи

Ablativus auctoris вживається у пасивній конструкції для означення діючої особи. Рідною мовою переважно перекладається називним відмінком у зв'язку з перекладом пасивної конструкції активною. Наприклад: Patria nostra a poetis laudatur.— Поети славлять нашу Батьківщину (Наша Батьківщина прославляється поетами). Ager ab agricolis colitur.— Землероби обробляють землю. Praecepta magistri attente a bonis discipulis audiuntur.— Добрі учні уважно вислуховують настанови вчителів.

ABLATIVUS COMPARATIONIS — аблатив порівняння

Аблатив порівняння означає особу або річ, з якою порівнюється інша особа або річ. Виступає при вищому і найвищому ступені порівняння прикметників і прислівників. Перекладається рідною мовою

переважно родовим відмінком з прийменниками «від», «за». Наприклад: Caesar militum vitam sua salute cariorē habuit.— Життя воїнів Цезар вважав дорожчим від власного спасіння. Quis clarior fuit in Graecia Themistocle? — Хто у Греції був славніший за Фемістокла? Vilius argentum est auro.— Срібло дешевше від золота.

ABLATIVUS як орудний відмінок

ABLATIVUS INSTRUMENTI — орудний знаряддя

Ablativus instrumenti означає предмет, який є знаряддям або засобом, за допомогою якого виконується дія. Відповідає на питання «чим» (якщо знаряддям є особа, то ставиться акузатив з прийменником per). Рідною мовою перекладається орудним відмінком. Наприклад: Cornibus tauri, apri dentibus se defendunt.— Бики захищаються рогами, кабани — зубами. Britanni lacte et carne vivebant.— Британці харчувалися молоком і м'ясом. Terra vestita est herbis et floribus.— Земля вкрита травами і квітами.

ABLATIVUS CAUSAE — орудний причини

Ablativus causae означає причину, з якої щось робиться, і відповідає на питання «чому? з якої причини?» Виступає головним чином:

1) після дієслів, що означають душевне зворушення, наприклад: gaudeo, laetor (радію), maere (сумую), labōro (терплю), fido, confido (вірю);

2) після прикметників: contentus (задоволений), laetus (веселий); superbus (гордий), fretus (довірливий) тощо.

Перекладається рідною мовою іменником з прийменником «з», зворотами «з причини», «з приводу» і т. п. Наприклад: Amici amicorum dolore maerent.— Друзі сумують з приводу болю друзів. Helvetii victoria sua gloriabantur.— Гельвети раділи з приводу своєї перемоги. Campani semper fuerunt superbi bonitate agrorum.— Кампанці завжди були горді з приводу добрих (родючих) ланів. Consul vulneribus aeger erat.— Консул був хворий внаслідок поранення.

ABLATIVUS LIMITATIONIS — орудний обмеження

Орудний обмеження вказує, з якої точки зору або в якому відношенні обмежується висловлене твердження. Відповідає на питання «щодо чого? з уваги на що?», тобто означає, що дія або стан обмежені. Перекладається рідною мовою орудним відмінком або іншими відмінками з прийменниками «з», «в», «на», зворотами «з уваги на», «щодо». Наприклад: Agesilaus fuit claudus altero pede (Nep.).— Агезілай був кульгавим на одну ногу. Est adolescentis maiores natu vereri (Cic.).— Повинність юнака — поважати старших віком. Doctrina Graecia nos superabat.— Греція перевищувала нас вченістю. Cicero gente Romanus erat.— Цицерон був з роду римлян. Eloquentia nemo par fuit Demostheni.— У красномовстві ніхто не перевищував Демосфена.

ABLATĪVUS MENSŪRAE — аблатив міри

Аблатив міри ставиться після вищого ступеня прикметників і прислівників і при словах, які виражають поняття порівняння. Відповідає на питання, наскільки одна особа або предмет перевищує інший. Наприклад: *Hibernia dimidio minor est quam Britannia.*— Гібернія є наполовину меншою від Британії. *Sol multis partibus maior est, quam universa terra (Cic.).*— Сонце набагато разів більше, ніж земля. *Tanto brevius tempus, quanto felicius est (Plin.).*— Час є настільки коротшим, наскільки щасливішим.

ABLATĪVUS SOCIATĪVUS — аблатив супроводу

Ablatīvus sociatīvus виступає з прийменником *cum* для означення осіб, які когось супроводять, і предметів, які хтось має зі собою. Аблатив супроводу без прийменника вживається часто у військовій справі для слів *coriae*, *legiones*, *militēs* і т. п. Перекладається, як правило, орудним відмінком з прийменником «з». Наприклад: *Clodius cum paucis comitibus profectus est.*— Клодій відправився з декількома супутниками. *Galli omnibus copiis contendunt.*— Галли спішать з усіма силами. *Antiquis temporibus servus cum telo non esse potest*— В античні часи раб не міг бути зі списом.

ABLATĪVUS MODI — аблатив способу дії

Аблатив способу дії — це аблатив іменника з прийменником *cum* або без прийменника. Означає спосіб, яким виконується дія. Відповідає на питання «як? яким способом? яким чином?» Може вживатися в адвербіальних виразах, як, наприклад: *consilio* — навмисно, з наміром, *ratiōne*, *arte* — методично, *vi* — силоміць, *iure* — справедливо, *merito* — заслужено, *silentio* — мовчки, *casu* — випадково, *redibus* — пішки.

Перекладається рідною мовою прислівником, орудним відмінком з прийменником «з» (іменником з прийменником). Наприклад: *Graeci dolo Troiam expugnāvērunt.*— Греки підступом завоювали Трою. *Ratiōne et via philosophantur (Cic.).*— Вони займалися філософією методично. *Miltiades summa aequitate res constituit Chersonesi (Her.).*— Мільтіад влаштував справи Херсонесу з великою справедливістю.

ABLATĪVUS QUALITĀTIS — аблатив якості

Аблатив якості виступає завжди з прикметником або родовим відмінком як означенням. Характеризує властивість, якість особи або предмета. (У такому смислі може виступати *gen. qualitatis* — див. вище). Відповідає на питання «який? яка? яке?». Перекладається рідною мовою виразом з прийменником, іноді родовим або орудним відмінком. Наприклад: *Puer longis capillis.*— Хлопець з довгим волоссям. *Druides magno erant apud Gallos honore.*— Друїди були у великій пошесті

у галлів. *Homo humili statūra.*— Людина низького зросту. *Simon hominem magna liberatitate se praestitit.*— Кімон виявив себе дуже щедрою людиною.

Аблатив у функції місцевого відмінка

ABLATĪVUS LOCI — аблатив місця

Ablatīvus loci означає місце, на якому відбувається дія. Виконує функцію обставини місця і відповідає на питання «де?» Звичайно виступає з прийменником *in*. Без прийменника вживається тоді, коли цей іменник має означення *totus*, виступає іменник *locus* або іменник означає дорогу, віддаль, по якій відбувається рух, і відповідає на питання «якою дорогою?»

Аблатив місця перекладається місцевим відмінком з прийменниками «в», «на», «по», а при дієсловах, що означають рух, — орудним. Наприклад: *Complures dies Cicero in Sicilia commoratus est.*— Цицерон затримався в Сіцилії на багато днів. *Caesar in altera parte fluminis sex cohortes reliquit.*— Цезар залишив шість когорт на протилежному березі ріки. *Tota Italia delectus habiti sunt.*— Призови до війська були зроблені по цілій Італії. *Caesar idoneo loco castra posuit.*— Цезар розташував табір у зручному місці. *Flumine Arare frumentum subvehabatur.*— Хліб постачали річкою Арап.

Назви міст і невеликих островів (на питання «де?») ставляться у формі *abl. loci* без прийменника. Це стосується назв III відміни в однині й усіх відмін у множині: *Carthagine* — в Карфагені, *Lacedaemone* — в Лакедемоні, *Athenis* — в Афінах.

У формах типу *Romae* (в Римі), *Corinthi* (в Коринті), а також словах *domi* (вдома), *ruri* (на селі), *humis* (на землі) зберігся давній *locatīvus*.

Abl. loci виступає у сполученнях *terra marique* — на землі і на морі, *has parte* — у цій частині, в словах *dextra* (розум. *parte*) — по правому боці, *sinistra* — по лівому боці тощо.

ABLATĪVUS TEMPORIS — аблатив часу

Ablatīvus temporis характеризує час, протягом якого відбувається дія. Служить обставиною часу і відповідає на питання «коли? за скільки часу?» Ставиться без прийменника, якщо виражений іменником, який означає час (*tempus*, *annus*, *dies*, *nox*, *hora*, *ver*, *aetas* та ін.) або має при собі означення; в інших випадках виступає з прийменником *in*.

З прийменником «in» звичайно вживаються іменники: *in pace* — під час миру, *in bello* — під час війни, *in pugna* — під час битви і под. Перекладається прислівниками та іменниками з прийменниками. Наприклад: *Vere arbores florent.*— Навесні цвітуть дерева. *Temporibus Augusti Romae litterae florebant.*— В часи Августа в Римі процвітали науки. *Agamemnon vix decem annis unam cepit urbem.*—

Агамемнон ледве здобув одне місто за десять років. *Bello Punico primo Regulus a Poenis captus est.*— У Першій Пунічній війні Регул був схоплений пунійцями.

ACCUSATĪVUS CUM INFINITĪVO — знахідний відмінок з неозначеною формою дієслова

Дієслова, які виражають процес мовлення, відчуття, мислення, душевні переживання тощо, у латинській мові приймають додаток у знахідному відмінку, а також інфінітив, котрий означає дію предмета. Отже, утворюється зворот із знахідного відмінка іменника або займенника і інфінітива. Наприклад: *Video discipulum scribere.*— Бачу, що учень пише. Від дієслова *video* залежить зворот *Accusativus cum infinitivo — discipulum scribere.* В ньому акумулятив (*discipulum*) є логічним підметом, а інфінітив (*scribere*) логічним присудком. Дане речення відповідає у рідній мові підрядному реченню зі сполучником «що».

У звороті *Accusativus cum infinitivo* вживаються всі часи інфінітива. *Infinitivus praesentis* вказує на одночасну дію, *infinitivus perfecti* — на попередню, а *infinitivus futuri* — на майбутню щодо дії граматичного присудка:

1. *Dico (dixi, dicam) discipulum librum legere.*— Я кажу (сказав, скажу), що учень читає книжку.

2. *Dico (dixi, dicam) discipulum librum legisse.*— Я кажу (сказав, скажу), що учень прочитав (читав) книжку.

3. *Dico (dixi, dicam) discipulum librum lecturum esse.*— Я кажу (сказав, скажу), що учень прочитає (буде читати книжку).

Слід звернути увагу:

1. Іменна частина складеного присудка (напр., *lecturum* при *esse*) стоїть в акумулятиві і узгоджується з логічним підметом-акумулятивом в роді, числі і відмінку;

2. У реченні при одному інфінітиві може виступати два акумулятиви, один з них *accusativus* логічного підмета (напр., *discipulum*), другий — прямого додатку (напр., *librum*).

Приклади на вживання інфінітивів пасивних форм: *Caesar pontem rescindi iussit.*— Цезар наказав, щоб міст був знищений (знищити міст). *Graeci corpora iuventutis firmata esse labore voluerunt.*— Греки хотіли, щоб організми (тіла) молоді зміцнювались працею. *Dux sperabat hostem victum iri.*— Полководець надіявся, що ворог буде переможений.

Infinitivus praesentis у звороті *Accusativus cum infinitivo* перекладається рідною мовою теперішнім часом, *infinitivus perfecti* — минулим недоконаного або доконаного виду, *infinitivus futuri* — майбутнім часом недоконаного або доконаного виду.

Accusativus cum infinitivo вживається після таких груп дієслів: I. *Verba dicendi* — дієслова, які виражають процес мовлення, напри-

клад: *dico* — говорю, *narro* — розповідаю, *declaro* — заявляю, *nuntio* — повідомляю, *respondeo* — відповідаю, *trado* — передаю, *affirmo* — стверджую.

II. *Verba sentiendi* — дієслова, котрі характеризують відчуття, сприймання, наприклад: *sentio* — відчуваю, *audio* — слухаю, *video* — бачу, *animadverto* — помічаю.

III. *Verba putandi* — дієслова, що відбивають процес мислення, наприклад: *puto*, *iudico*, *senseo*, *arbitror* — думаю, вважаю, *credo* — вірю, *scio* — знаю, *spero* — надіюсь, *intellego* — розумію.

IV. *Verba affectuum* — дієслова, які виражають душевні переживання, наприклад: *gaudeo*; — радію, *doleo* — страждаю, *miror* — дивуюсь, *queror* — скаржусь, *indignor* — обурююсь.

V. *Verba voluntatis* — дієслова, котрі характеризують волю, бажання, наприклад: *volo* — хочу, *nolo* — не хочу, *mało* — більше бажаю, *cupio*, *studeo* — прагну.

VI. Після дієслів, що висловлюють наказ, заборону, дозвіл, наприклад: *iubeo* — наказую, *veto* — забороняю, *prohibeo* — заперечую, *sino*, *patior* — дозволяю.

VII. Після безособових дієслів, наприклад: *oportet* — слід, *constat* — відомо, *apparet* — виявляється, *placet* — подобається, *decet* — годиться, *praestat* — краще, *necesse est* — необхідно.

Зворот *Accusativus cum infinitivo* перекладається підрядним додатковим реченням, а після безособових дієслів — підрядним підметовим реченням зі сполучником «що» (іноді «щоб», «як»), причому при перекладі латинський *accusativus* стає підметом, а *infinitivus* — присудком підрядного речення: *Thales dixit aquam esse initium rerum.*— Фалес сказав, що вода є початком речей. *Plato animadvertit in aena geometricas formas esse.*— Платон заперімітив, що на піску є геометричні форми. *Galli Mercurium ad mercaturas habere vim maximam arbitrantur (Caes.).*— Галли вважають, що Меркурій має дуже великий вплив на торгівлю. *Belgae populi Romani exercitum hiemare in Gallia indignabatur.*— Бельги обурювалися, що військо римського народу зимує в Галлії. *Belgae Germanos diutius in Gallia versari polebant.*— Бельги не хотіли, щоб германці перебували довше в Галлії. *Caesar Helvetios oppida vicisque restituere iussit.*— Цезар наказав, щоб гельвети відбудовували міста і села. *Constat Ciceronem a militibus Antonii interfectum esse.*— Відомо, що Цицерон був вбитий воїнами Антонія.

Якщо логічний підмет зворота *Accusativus cum infinitivo* є займенником 3 ос. і збігається з підметом при керуючому дієслові, то він виражається зворотним займенником «se». Наприклад: *Segestani, cognatione se cum populo Romano coniunctos esse arbitrantur (Cic.)* — Мешканці Сегести думають, що вони з'єднані спорідненістю з римським народом. *Regulus non ignorabat, se ad crudelissimum hostem proficisci (Cic.).*— Регул знав, що він відправляється до дуже жорстокого

vorora. Catilina sperabat se consulem creatum iri.— Катіліна надіявся, що він буде обраний консулом.

Якщо логічний присудок у звороті *Accusativus cum infinitivo* є *infinitivus perfecti passivi*, *infinitivus futuri activi*, *conjugatio periphrastica passiva*, то *esse*, яке входить до складу цих форм, може опуститися. *Caesar putabat, Belgas Rhenum traductas.*— Цезар вважав, що бельги були переведені через Рейн. *Legati dixerunt, post diem tertium ad Caesarem se reversuros* (Caes.).— Посли сказали, що через три дні вони повернуться до Цезаря. *Ceteris, si ergorem suum deposuerint, veniam et impunitatem dandam puto* (Cic.).— Я вважаю, що іншим, якщо вони відмовляються від своєї помилки, треба пробачити.

NOMINATIVUS CUM INFINITIVO — називний відмінок з неозначеною формою дієслова

Nominativus cum infinitivo — це синтаксичний зворот, у якому підмет стоїть в називному відмінку, а логічний присудок в неозначеній формі дієслова. Іменна частина складного присудка також ставиться в називному відмінку. Цей зворот виступає головним чином після тих дієслів, що й *accusativus cum infinitivo*, тільки у пасивній формі. Найчастіше після дієслів: *videor* — здається, *dicor*, *putor*, *iudicor*, *existimor* — говорять, думають про мене, *iubeor* — наказують мені, *vetor* — заперечують мені, *sinor* — дозволяють мені, *trador*, *feror* — говорять, передають про мене, тільки у 3 ос.: *traditur*, *traduntur*, *fertur*, *feruntur*.

Nom. cum infinitivo перекладається рідною мовою підрядним додатковим або підметовим реченням. Приклади з інфінітивами різних часів: *Bellum esse in Syria magnum putatur* (Cic.).— Думають, що в Сирії — велика війна. *Navigantibus moveri videntur ea, quae stant* (Cic.).— Тим, що пливуть (на кораблі), здається, що предмети, які стоять, — рухаються. *Thales primus defectiōnem solis praedixisse fertur* — Кажуть, що Фалес перший передбачив затемнення сонця. *Disciplina Druidum in Britannia reperta esse existimatur* — Вважається, що наука друїдів була відкрита в Британії. *Bellum in provinciam erupitum esse videtur* (Cic.).— Здається, що війна прорветься у провінцію.

Якщо підметом є особовий займенник, то він пропускається, а особа виражається формою пасивного дієслова. Наприклад:

- videor scribere* — здається, що я пишу;
- vidēris scripsisse* — здається, що ти написав;
- videtur scripturus* — здається, що він напише і т. д.

Супін (SUPĪNUM)

Супін має два відмінки: *accusativus* на *-um* — I супін, *ablativus* на *-i* — II супін.

Оскільки супін є віддієслівним іменником, то характеризується властивостями іменника і дієслова (відмінки, як у іменника). Властивості дієслова такі: супін I має значення активного стану, супін II — пасивного стану. Додаток при супіні I вживається в тому ж відмінку, що і при дієслові, від якого він походить. Означенням супіна I служить прислівник, як і при дієслові.

Супін I перекладається рідною мовою інфінітивом зі сполучником «щоб» або без сполучника, а також іменником з прийменником «для» (рідше): *Divitiacus Romam ad senatum venit auxilium rogatum.*— Дівіціак прийшов в Рим до сенату, щоб просити допомоги (прийшов просити допомоги). *Lacedaemonii Agesilaum bellatum miserunt in Asiam* (Nep.).— Лакедемонці послали Агезілая в Азію, щоб вести війну (для ведення війни). *Hannibal patriam defensum revocatus est* (Nep.).— Ганнібал був відкликаний, щоб захищати батьківщину.

Supinum на *-i* виступає після зворотів: *fas est*, *nefas est* і після прикметників *facilis* — легкий, *difficilis* — важкий, *incredibilis* — неймовірний, *mirabilis* — дивовижний, *utilis* — корисний, *optimus* — найкращий і под. Супін II виступає як додаток при прикметниках.

Перекладається рідною мовою інфінітивом або іменником з прийменником «для»: *Nefas est dictu miseram talem senectutem* (Cic.) — Не можна сказати, що така старість була нещасною. *Omnia praeteribo quae mihi turpia dictu videbuntur* (Cic.) — Я пропущу (обмину) все, що мені буде здаватися непристойним сказати. *Quid est tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis ornata oratio?* — Що є так приємним для пізнання і слуху, як промова, прикрашена розумними думками?

Форми, утворені від супіна

Supinum (віддієслівний іменник) вважається основною дієслівною формою, бо від його основи утворюються інші дієслівні форми, зокрема дієприкметник: *participium perfecti passivi*, який входить до складу часів доконаного виду (*perfectum*, *plusquamperfectum*, *futurum II passivi*). *Participium perfecti passivi* також входить до складу *infinitivus perfecti passivi* (*ornatus*, *-a*, *-um esse*).

Від основи утворюються *participium futuri activi* шляхом додавання суфікса «ur» і родових закінчень: *-us(m)*, *-a(f)*, *-um(n)*:

- I *laudat-ur-us*, *-a*, *-um* — той, що має намір хвалити
- II *mot-ur-us*, *-a*, *-um* — той, що має намір рухати
- III *lect-ur-us*, *-a*, *-um* — той, що має намір читати

IV *audit-ūr-us, -a, -um* — той, що має намір слухати

Participium futuri activi відмінюється за I і II відмінами. Разом з дієсловом *esse* у всіх часах і способах утворює описову дієвідміну активного стану (*coniugatio periphrastica activa*). Виражає намір, готовність що-небудь здійснити. Наприклад: *Librum lectūrus sum.* — Маю намір читати книжку. *Caesar Galliam expugnātūrus erat.* — Цезар мав намір завоювати Галлію.

Infinitivus futuri activi — неозначена форма дієслова майбутнього часу активного стану складається з *participium futuri activi* і інфінітива дієслова *esse*. Дієприкметник майбутнього часу активного стану як складова частина даного інфінітива узгоджується в роді, числі, відмінку з логічним підметом.

Зразок утворення:

Sing. *laudatūrus, -a, -um (-um, -am, -um) esse*

Plur. *laudatūri, -ae, -a (-os, -as, -a) esse* — похвалити (в майбутньому)

Sing. *lectūrus, -a, -um (-um, -am, -um) esse*

Plur. *lectūri, -ae, -a (-os, -as, -a) esse* — прочитати (в майбутньому).

Infinitivus futuri passivi — неозначена форма дієслова майбутнього часу пасивного стану складається з суфіна на *-um* (акузатива) і форми *iri* — інфінітива теперішнього часу пасивного стану від дієслова *ire* (йти):

laudatum iri — бути похваленим (в майбутньому)

lectum iri — бути прочитаним (в майбутньому).

Герундій (GERUNDIUM)

Герундій — віддієслівний іменник, який означає процес дії. Утворюється шляхом додавання до основи інфекта в I і II дієвідмінах суфікса — «nd», а в III і IV — «end» і закінчення «i» (родового відмінка). Наприклад: *lauda-nd-i, move-nd-i, leg-end-i, capi-end-i, audi-end-i.*

Герундій має чотири відмінки і відмінюється за II відміною іменників середнього роду. Називним відмінком для герундія служить неозначена форма дієслова (*infinitivus praesentis activi*). Множини герундій не має.

Відмінювання герундія

Nom. (*laudāre*)
Gen. *lauda-nd-i*
Dst. *lauda-nd-o*

(*legere*)
leg-end-i
leg-end-o

Acc. *ad lauda-nd-um*

Abl. *lauda-nd-o*

ad leg-end-um

leg-end-o

Герундій має властивості іменника і дієслова. Він відмінюється за відмінками, вживається в реченнях у функції непрямих відмінків як іменники. Також зберігає деякі властивості дієслова, а саме: герундій керує тим відмінком, що і дієслово, від якого утворений, і означенням при герундій виступає прислівник. Герундій перекладається:

1) неозначеною формою дієслова: *ars scribendi* — мистецтво писати,

2) віддієслівним іменником: *ars natandi* — мистецтво плавання,

3) дієприслівником, а також іменником в орудному відмінку: *docendo discimus* — навчаючи вчимося, *natando iuvenes corpora firmitant* — плаванням юнаки зміцнюють тіла.

Genetivus герундія вживається:

1. Після іменників: *ars* (мистецтво), *occasio* (нагода), *tempus* (час), *locus* (місце), *ratio* (спосіб), *genus* (рід, вид), *studium* (бажання), *consilium* (план, нарада) тощо. Наприклад: *Ars dicendi dignitas est.* — Мистецтво говорити вважається достоїнством. *Legendi semper occasio est audiendi non semper.* — Завжди є нагода читати, а слухати — не завжди.

2. З прийменниками *causa* і *gratia*. Наприклад: *Caesar in Veragris legionem hiemandi causa collocavit.* — Цезар розмістив легіон у верагрів для зимування. *Caesar Aeduos colloquendi causa vocari iussit.* — Цезар наказав покликати едуїв для розмови.

3. Після прикметників: *cupidus* (бажаючий, жадібний), *studiosus* (старанний), *peritus* (досвідчений), *insuetus* (незвичний) і под. Наприклад: *Eraminondas erat studiosus audiendi.* — Епамінонд полюбляв слухати. *Dumnorix insuetus navigandi mare timebat* — Думнорікс, не при звичаєний плавати, боявся моря.

Dativus вживається:

1. На означення мети після слів *esse* (бути), *praesesse* (стояти на чолі, очолювати), *operam dare* (намагатися), *locum capere* (обирати місце) і т. ін. Наприклад: *Galli locum oppido condendo serperunt.* — Галли обрали місце для заснування міста.

2. Після прикметників: *utilis* (корисний), *aptus* (пристосований), *idoneus* (зручний) і под. Наприклад: *Aqua utilis est bibendo.* — Вода є корисною для пиття.

Accusativus герундія вживається переважно з прийменником *ad* і виражає мету, призначення. Наприклад: *Navis ad navigandum idonea erat.* — Корабель був придатний для плавання. *Non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum* (Cic.). — Ми маємо нахил не тільки вчитися (до навчання), а й вчити.

Ablativus герундія може вживатися без прийменника як *ablativus instrumenti* або з прийменниками *a, de, ex, in*. Наприклад: *Unus homo nobis cunctando restituit rem.* — Одна людина зволіканням нам врятувала справу.

Герундив (GERUNDIVUM)

Герундив — віддієслівний прикметник, який утворюється від основи інфекта шляхом додавання суфікса — «nd» для дієслів I, II дієвідмін і — «end» для III, IV дієвідмін та родових закінчень -us(m), -a(f), -um(n). Наприклад: lauda-nd-us, -a, -um; move-nd-us, -a, -um; leg-end-us, -a, -um; capi-end-us, -a, -um; audi-end-us, -a, -um.

Герундив відмінюється як прикметники I, II відмін.

Герундив у сполученні з різними формами дієслова *esse* утворює пасивну описову дієвідмину (*coniugatio periphrastica passiva*) і виражає повинність, необхідність.

Герундив може бути іменною частиною присудка та означенням. Коли герундив виступає як іменна частина присудка при дієслові *esse* (*coniugatio periphrastica passiva*), він висловлює необхідність, повинність.

Однак описова пасивна дієвідміна перекладається на рідну мову активною конструкцією. Латинський підмет перекладається додатком: *Discipulus* (підмет) *est laudandus*.— Учня (додаток) треба хвалити. *Liber legendus erat*.— Книгу слід було читати. *Aegrōti diligenter curandi sunt*.— Хворих треба старанно доглядати.

Значення «повинності» властиве герундиву головним чином в предикативній функції.

При *coniugatio periphrastica passiva* діюча особа стоїть у давальному відмінку (*mihi, nobis*), а при перекладі рідною мовою — в називному (*я, ми*). Наприклад: *Liber mihi legendus est*.— Я повинен читати книжку. *Amīci mihi sunt amandi*.— Я повинен любити друзів. *Magistri nobis sunt honorandi*.— Ми повинні поважати вчителів.

Безособова описова пасивна дієвідміна утворюється шляхом сполучення герундива у середньому роді однини з 3 ос. однини дієслова *esse*. Наприклад: *Discendum est quamdiu vivimus*.— Треба вчитись до кінця життя. *Obtemperandum est legibus patriae postrae*.— Слід підкорятись законам нашої батьківщини. *De gustibus non est disputandum*.— Про смаки не слід сперечатись.

Герундив у функції означення

Якщо герундив виступає означенням до іменників у непрямих відмінках, то він, як правило, не виражає повинності, необхідності і перекладається рідною мовою віддієслівним іменником з прийменником «для» і без прийменника, неозначеною формою дієслова: *Cupiditas libri legendi*.— Бажання читати книгу. *Thrasymbulus patriae liberandae consilium cepit*.— Фрасібул склав план звільнення батьківщини. *Decem viri legibus scribendis creati sunt*.— Обрано десять мужів для написання законів. *Romulus et Remus locum urbi condendae quaesiverunt*.— Ромул і Рем знайшли місце для заснування міста.

Galli ad bellum gerendum parati non erant.— Галли не були готові до ведення війни. *Ariovistus ad occupandum Vesontionem contendit*.— Аріовіст поспішив зайняти Візонціон. *Caesar librum de bello gerendo scripsit*.— Цезар написав книжку про ведення війни. *Ex patria liberanda Thrasymbulus gloriam se capturum sperabat*.— Фрасібул надіявся, що визволенням батьківщини він здобуде славу.

Герундив як означення в окремих випадках висловлює повинність: *oratio laudanda* — промова гідна похвали, *paux colenda* — мир треба оберігати.

Заміна gerundium на gerundivum

Якщо герундій утворений від перехідного дієслова і при ньому є додаток в акузативі, то звичайно конструкція з герундієм замінюється конструкцією з герундивом. При заміні герундія на герундив додаток ставиться у відмінку герундія, а сам герундій замінюється герундивом і узгоджується з додатком в роді, числі і відмінку. Герундив у функції означення разом з іменником, до якого відноситься, є, по суті, еквівалентом герундія з прямим додатком: *Ars civitatem gubernandi*.— *Ars civitatis gubernandae*.— Мистецтво керування державою. *Modus Graeciam opprimendi*.— *Modus Graeciae opprimendae*.— Спосіб пригнічення Греції. *Consilium urbem capiendi*.— *Consilium urbis capiendae*.— План захоплення міста.

Завжди додатком в асс. при герундії виступає займенник або прикметник у середньому роді: *Cupiditas id videndi*.— Бажання це побачити. *Ars vera ac falsa diiudicandi*.— Мистецтво відрізнити правду від неправди.

Gerundivum за способом утворення нагадує *gerundium* (див. вище), тому при перекладі тексту з тими формами слід мати на увазі, що герундій відмінюється тільки в однині, як іменники II відміни середнього роду, а герундив виступає в трьох родах і відмінюється як прикметники I, II відмін в однині та множині. Герундив, на відміну від герундія, узгоджується з іменником в роді, числі та відмінку.

Дієприкметник (PARTICIPIA)

Дієприкметник — це віддієслівний прикметник з властивостями прикметника і дієслова. Він як прикметник відмінюється в роді, числі і відмінку, може бути означенням, іменною частиною присудка. Від прикметника відрізняється тим, що не визначає постійної прикмети, а тільки дію або стан. Дієслівні ознаки виявляються в тому, що він має різні форми для визначення часу і стану, додаток при ньому ставиться у тому ж відмінку, що і при дієслові, від якого він походить, означенням його служить прислівник.

У латинській мові є дієприкметники трьох часів: *participium praesentis activi*, *participium perfecti passivi*, *participium futuri activi* (вживання *part. fut. act.* див. вище).

Дієприкметник теперішнього часу означає дію, одночасну з дією керуючого дієслова, дієприкметник минулого часу — дію, яка передує дії керуючого дієслова. Наприклад: *Magister videt discipulum epistulam legentem.* — Вчитель бачить учня, який читає листа. *Magister vidit discipulum epistulam legentem.* — Вчитель бачив учня, який читав листа. *Magister videbit discipulum epistulam legentem.* — Вчитель побачить учня, який буде в той час читати листа. *Pater videt (vidit, videbit) librum lectum a filio.* — Батько бачить (бачив, побачив) книжку, прочитану сином (яку син прочитав). Дієприкметник у латинській мові належить до іменника (іноді займенника) в реченні. Він може бути:

1) означенням (*participium attributivum*) до іменника (займенника) і узгоджуватись в роді, числі і відмінку: *urbs florens* — квітуче місто, *hostes victi* — переможені вороги;

2) іменною частиною присудка і узгоджується з підметом в роді, числі і відмінку: *Troia dolo capta erat.* — Троя була захоплена підступом. *Primo Punico bello multae urbes delētae erant* — у першій пунічній війні було знищено багато міст;

3) доповненням присудка у знахідному відмінку: *video fratrem epistulam legentem* — бачу брата, який читає листа; *Apelles pinxit Alexandrum fulmen tenentem* — Апеллес зобразив Олександра, який тримає блискавку. Така конструкція з подвійним акузативом має акузатив додатку (*fratrem, Alexandrum*) і акузатив присудка (*legentem, tenentem*), виражений дієприкметником, що називається *participium praedicativum*;

4) обставиною часу, причини, умови, допусту, способу дії і узгоджуватись з іменником: *Dux hostes aggressus flumen traiecit* — полководець, коли напав на ворога, перейшов ріку; *mendāci homini ne verum quidem dicenti credimus* — фальшивій людині ми не можемо вірити, навіть якщо (коли) вона говорить правду; *homines cupientes risum tenēre non possunt* — люди хочуть, але не можуть стримати сміху.

У цих прикладах дієприкметник, хоч граматично належить до іменника, однак за змістом пов'язаний з присудком і певною мірою його доповнює. Такий дієприкметник називається *participium copulatum*.

Способи перекладу дієприкметників

Дієприкметники перекладаються рідною мовою по-різному, залежно від змісту речення:

1. Дієприкметником теперішнього часу активного стану (іноді замінюється підрядним означальним реченням), а також дієприкмет-

ником минулого часу пасивного стану, тобто переклад відповідає латинським дієприкметникам за часом і станом: *Video discipulum librum legentem.* — Бачу учня, який читає книжку. *Verrem nemo unquam in equo sedentem vidit* (Caes.) — Ніхто ніколи не бачив Верреса на коні. *Pisistratus primus Homēri libros confusos disposuit.* — Пісістрат першим склав невпорядковані книги (творів) Гомера. *Peracti labores iucundi sunt.* — Переборені труднощі є приємними.

2. Дієприслівником на -чи, -ши: *Discipulus legens discit.* — Учень, читаючи, вчиться. *Amicus consecutus, quod voluerat, abiit domum.* — Друг, досягнувши того, що хотів, відправився додому.

3. Особовою формою дієслова: *Peripatetici Academicisque, re consentientes, vocabulis differēbant* (Cic.) — Перипатетики і академіки погоджувались на ділі, але розходились на словах. *Consul coniurationem detegens rem publicam servavit.* — Консул викрив змову і тим врятував республіку.

4. Підрядними реченнями часу, причини, допусту, умови, способу дії: *Hannibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum regem venit.* — Ганнібал, тому що (коли) був вигнаний з Карфагена, прибув в Ефес до царя Антіоха. *Helvetios Caesar aggressus magnam partem eorum concidit.* — Цезар, коли розбив (атакував) гельветів, велику частину з них вбив. *Interdum stellas non conspicimus solis luce obscuratas.* — Вдень ми не бачимо зірок тому, що вони затінені світлом сонця. *Discipuli valde cupientes amicum adiuvare non possunt.* — Учні, хоч дуже хочуть допомогти другові, не можуть.

5. Віддієслівним іменником: *Sol oriens.* — Схід сонця. *Ab urbe condita.* — Від заснування міста.

Незалежний аблатив (ABLATIVUS ABSOLUTUS)

Аблатив дієприкметника, який в реченні не належить ні до підмета, ні до додатка, ні до присудка, разом зі своїм логічним підметом, з яким узгоджується в роді, числі і відмінку, утворює зворот — *ablativus absolutus*. Він граматично не залежний від жодного члена речення, однак за змістом пов'язаний з реченням, оскільки вказує на обставину, при якій відбувається дія, виражена присудком.

Згодом до складу незалежного аблатива входили не тільки дієприкметники. Загалом *ablativus absolutus* складається, головним чином, з іменника або займенника в аблативі і дієприкметника (*participium praesentis activi, participium perfecti passivi*) також в аблативі. Наприклад: *Pythagoras, Tarquinio Superbo regnante in Italiam venit.* — Піфагор прибув до Італії, коли царював Тарквіній Гордий. *Persis arripinquantibus Graeci Thermopylas occupaverunt.* — Коли перси

наближались, греки зайняли Фермопіли. Troia delēta Graeci domos revertēgunt.— Зруйнувавши Трою, греки повернулися додому.

Якщо до складу *ablativus absolutus* входять діеприкетники, слід мати на увазі:

1) *participium praesentis activi* означає дію, одночасну з дією основного дієслова-присудка;

2) *participium perfecti passivi* означає дію, яка передує дії основного дієслова-присудка.

До складу *ablativus absolutus* можуть також входити:

I. Два іменники. Наприклад: Hannibale duce Garthaginenses multas victorias paravērunt.— Під командуванням Ганнібала карфагеняни здобули багато перемог. Natus est Augustus Cicerōne et Antonio consulibus.— Август народився за консульства Ціцерона і Антонія.

II. Іменник і прикетник. Наприклад: Caesare vivo Romāni multas victorias paravērunt.— За життя Цезаря римляни здобули багато перемог. Hannibale vivo Romāni non tuti erant.— Коли Ганнібал був живим, римляни не були безпечними.

III. Займенник і іменник (прикетник). Наприклад: Me ruero motus terrae fuit.— Коли я був хлопчиком, був землетрус. Te auctore hoc fecimus.— Ми зробили це під твоїм керівництвом.

IV. Тільки іменник або субстантивованій діеприкетник: Auspicato tribūni creati sunt.— Після ворожби з лету птахів вибрали трибунів. Hannibal cognito insidias sibi parari, fugit.— Коли Ганнібал довідався, що на нього готують засідку,— втік.

Незалежний аблатив перекладається рідною мовою підрядними реченнями (часу, причини, допустовими, умовними, способу дії). Наприклад: Agesilāus magna praeda militibus locupletatis Ephesum exercitum redūxit.— Агесілай, коли (після того як) воїни збагатились великою здобиччю, відвів військо в Ефес. Alexandro mortuo, legatos Tugum misimus (Cic.).— Коли Олександр помер (після смерті Олександра), ми відправили послів в Тір. Obscurato sole, tenebrae factae sunt repente.— Тому що сонце затьмарилось, раптом стало темно. Exigua parte aestatis relicta Caesar in Britanniam non proficiscebatur.— Хоча залишалася незначна частина літа, Цезар не відправлявся в Британію. Perditi rebus omnibus, tamen ipsa virtus se sustentare potest (Cic.).— Хоч все втрачено, однак чесність може сама себе підтримати. Reluctante natura difficilis est labor.— Якщо природа противиться, праця є важкою.

Незалежний аблатив перекладається також віддієслівним іменником з прийменником. Наприклад: Bellum Gallicum, Caesare imperatore, gestum est (Cic.).— Війна з галлами велась під проводом Цезаря. Magis auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur (Cic.).— Кажуть, що Ксеркс спалив храми за порадою магів. Natura duce, erga nullo pacto potest (Cic.).— При керівництві природи помилитись не

можна жодним способом. Nobis adiuvantibus socii hostem superaverunt.— З нашою допомогою союзники перемогли ворога.

Незалежний аблатив перекладається дієприслівниковим зворотом. Це можливо тоді, коли в склад *ablativus absolutus* входить *participium perfecti passivi* і коли граматичний підмет в основній частині речення і логічний підмет у звороті *abl. abs.* один і той же. Наприклад: Bello confecto Caesar in hiberna exercitus redūxit.— Закінчивши війну, Цезар відвів війська в зимові табори. Testamento facto, mulier moritur (Cic.)— Зробивши заповіт, жінка вмирає. Cicero coniuratione detecta, patriam servavit.— Ціцерон, викривши змову, врятував республіку.

Вживання кон'юнктива в незалежних реченнях

У латинській мові кон'юнктив виражає відношення дії до реального здійснення. Він показує дію як можливу, очікувану, бажану або нереальну тощо.

Вживається кон'юнктив у незалежних реченнях для висловлення заохочення або спонування до дії, побажання, можливості, наказу, заборони, сумніву і вагання, допусту, нереальної дії.

I. *Coniunctivus potentialis* — кон'юнктив можливості виражає дію можливу або некатегоричне твердження про майбутнє. Вживається *coniunctivus praesentis, perfecti, imperfecti*. Заперечення — *pop.* *Coniunctivus praesentis* і *perfecti* виражають дію, можливу тепер або в майбутньому. Різниця між ними полягає в тому, що *cop. praes.* має значення недоконаного виду, *cop. perf.* — доконаного (*dicas* — ти міг би (можеш) сказати, *hoc dixerim* — це я сказав би).

Coniunctivus imperfecti означає дію, яку можна було виконати в минулому (*diceres, crederes, putares, discerneres* — можна було б сказати, вірити, думати, розрізнити).

Coniunctivus potentialis часто вживається в реченнях з питальними або неозначеними займенниками. Перекладається рідною мовою переважно умовним способом.

Приклади: *Quis dubitet, quin in virtute divitiae sint.* — Хто сумнівався б (сумнівається), що добродетель є багатством. *Hoc sine ulla disputatione confirmaverim.* — Це я підтвердив би без всякого вагання. *Hannibal utrum imperatori an exercitui carior esset, haud facile discerneres.* — Ти не легко був би відрізняв, чи Ганнібал дорожчий для імператора, чи війська.

II. *Coniunctivus irrealis* — нереальний кон'юнктив вживається для вираження нереальної дії. *Coniunctivus imperfecti* виражає дію недійсну в теперішності, *coniunctivus plusquamperfecti* — в минулому. Заперечення — *pop.*

Coniunctivus irrealis перекладається рідною мовою умовним способом. Приклади: *Sine amicis vita tristis esset.* — Без друзів життя було б сумним.

Sine auxilio tuo servatus non essem. — Без твоєї допомоги я б не врятувався (був врятований). *Quis putavisset Aristidi iustitiam esse positura.* — Хто був би подумав, що справедливність Аристіда стане шкідливою (для нього). *Quis Hectora novisset, si Troia felix fuisset?* — Хто був би знав Гектора, якщо б Троя була щасливою?

III. *Coniunctivus hortativus* — заохувальний кон'юнктив виражає заохочення, заклик, спонукання до дії. Звернений до осіб, які його оточують, включаючи себе. Виступає тільки в 1 ос. множини. Вживається *praesens coniunctivi*. Заперечення — *ne*. Перекладається майбутнім часом дійсного способу. Наприклад: *Amemus patriam, pareamus legibus!* — Любімо батьківщину, підкоряймося законам! *Omnia vincit amor et nos cedamus amori* (Vergil.). — Все перемагає любов і ми поступаймося любові. *Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus!* — Отже, веселімося, поки ми молоді!

IV. *Coniunctivus imperativus* або *iussivus* — наказовий кон'юнктив виражає наказ, вимогу або категоричне прохання. Вказує на дію, яка повинна бути виконана в майбутньому. Виступає тільки в *coniunctivus praesentis*. Заперечення — *ne*. Виступає в 2 та 3 особах однини і множини і вживається (крім 2 ос. множини) у вимогах і настановах, які сягають майбутнього часу.

Coniunctivus imperativus перекладається рідною мовою умовним і наказовим способами. Наказова форма для 3 ос. складається зі слова «нехай (хай)» і 3 ос. теперішнього або майбутнього часу. Приклади: *Apud me cum tuis maneas.* — Залишився би (залишися) ти зі своїми близькими у мене. *Quidquid agis, prudenter agas.* — Що б ти не робив, роби розсудливо. *Milites naves conscendant!* — Нехай воїни зйдуть на корабель! *Audiatur et altera pars!* — Нехай буде вислухана також друга сторона!

V. *Coniunctivus prohibitivus* — кон'юнктив заборони виражає заперечення. Вживається *praesens* або *perfectum coniunctivi* без диференціації, оскільки між ними немає видової різниці. Заперечення *ne* (іноді заперечні слова — *nemo, nihil, nullus* тощо) звичайно для 2 ос. однини і множини. Заборона сягає теперішнього або майбутнього часів.

Coniunctivus prohibitivus із заперечною часткою *ne* (*ne dicas* — не говори, *ne dicatis* — не говоріть) часто заміняє заперечну форму імператива — *poli* для 2 ос. однини, *polite* для 2 ос. множини з неозначеною формою дієслова (*poli dicere* — не говори, *polite dicere* — не говоріть). Приклади: *Nos facito, nos ne feceris.* — Це роби, цього не роби. *Ne transieris Hiberum.* — Не переходи ріку Ібер. *De legibus ne recedatis.* — Не ухиляйтесь від законів. *Neminem cito laudaveris, neminem cito accusaveris.* — Нікого поспішно не хвали, нікого поспішно не обвинувачуй.

VI. *Coniunctivus optativus* — бажальний кон'юнктив виражає бажання, яке відноситься до теперішнього, минулого та майбутнього часів. *Con. praesentis* і *perfecti* означає бажання, яке може здійснитись, а *con. imperfecti* і *plusquamperfecti* — бажання, яке не може здійснитись. *Coniunctivus praesentis* вживається тоді, коли бажання стосується майбутнього часу, *Imperfectum coniunctivi* — моменту мовлення, *perfectum coniunctivi* — минулого часу.

Coniunctivus optativus часто виступає зі словом *utinam* (о щоб). Заперечення при цьому кон'юнктиві — *ne*.

Перекладається рідною мовою умовним способом часто зі словами «щоб», «о якщо б» або наказовою формою з словом *neхай* (хай). Наприклад: *Utinam salutis rei publicae semper memores sitis!* О, щоб ви завжди пам'ятали про добробут республіки! *Vincat utilitas rei publicae!* — О щоб перемогла користь республіки! *Vivat, floreat res publica nostra!* — Хай живе, хай процвітає наша республіка! *Illud utinam ne vere scriberem* (Cic.) — О щоб я не писав (тепер) правдиво. *Utinam populus Romanus unam cervicem haberet* (Suet.) — О щоб римський народ мав (тепер) одну шию. *Litterae tuae me molestia utinam omnino liberassent* (Cic.) — О щоб твій лист був звільнив мене взагалі від душевних мук. *Utinam culpam vitare potuisset* — О щоб ти тоді був зміг обминути помилку.

VII. *Coniunctivus concessivus* — допустовий кон'юнктив виражає припущення. Вживається *con. praesentis*, який виражає припущення або поступку щодо теперішнього часу, а *con. perfecti* — щодо минулого часу. Заперечення — *ne*.

Перекладається рідною мовою за допомогою слів «припустимо що», «допустимо що», «хоч», «нехай» з теперішнім або минулим часом. Приклади: *Fremant omnes licet, dicam quod sentio* — Хоч би всі шуміли, я буду говорити, що думаю. *Omnia possideat, non possidet aera Minos* — Нехай Мінос всім володіє, але не володіє повітрям. *Defuerint tibi vires tamen est laudanda voluntas* — Хоч бракувало тобі сил, все ж таки треба хвалити бажання. *Ne aequaveritis Hannibali Philippum, Pyrrho certe aequabitis* — Припустимо, що ви не порівнювали Філіппа з Ганнібалом (прирівнювали Філіппа до Ганнібала), але, напевно, будете порівнювати з Пірром.

VIII. *Coniunctivus dubitativus* — кон'юнктив сумніву. Виражає сумнів, вагання, непевність, як правило, у питальній формі. Вживається *con. praesentis* і *imperfecti*. *Praesens con.* висловлює сумнів щодо теперішнього або майбутнього часів. *Imperfectum con.* вживається тоді, коли сумнів стосується дії, яка повинна була відбутися в минулому. Заперечення — *non*.

Перекладається рідною мовою неозначеною формою дієслова і, як правило, дативом особи для теперішнього часу, а для минулого — ше додається слово «було». Приклади: *Quo me conferam, milites, cui carui meum credam?* — Куди мені податися, воїни, кому довірити свою

голову? *Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat?* (Petron.) — Що можуть зробити закони там, де панують тільки гроші? Наес *quim vidērem, quid agerem iudices?* (Cic.) — Коли я бачив це, що мені було робити, судді? *Quo confugerem, amīci, ab hostibus?* — Куди мені треба було втікати, друзі, від ворогів?

Вживання часів і способів у підрядних реченнях

У латинській мові, як і у рідній, розрізняємо: 1) час дії, 2) вид дії. Недоконану дію виражають часи — *praesens, imperfectum, futūrum I*, доконану — *perfectum, plusquamperfectum, futūrum exactum*.

Часи можуть бути абсолютними, якщо означають тільки час і вид дії щодо моменту мовлення, і відносними, які, крім часу і виду дії, висловлюють також ставлення до дії, про яку йдеться в іншому реченні.

У підрядних реченнях вживається *indicativus* або *coniunctivus*. Індикатив означає дію дійсну, кон'юнктив — подуману, а також у деяких випадках — дію дійсну.

Дія, виражена кон'юнктивом, є, як правило, відносною. Вибір відповідного кон'юнктива залежить і від часу дії головного речення, і від відношення дії підрядного речення до дії головного речення.

Часи у латинській мові поділяються на головні: *praesens, futūrum I, futūrum II* та історичні: *imperfectum, perfectum, plusquamperfectum*. До головних часів прирівнюють також *imperativus, coniunctivus prohibitivus* (в *perfectum*), *coniunctivus potentialis* (в *praesens* і *perfectum*) до історичних — *infinitivus perfecti, infinitivus historicus, participium perfecti passivi*.

Praesens historicum за формою — теперішній час, а за значенням — історичний, тобто може розглядатись як головний або історичний час.

Perfectum може виражати дію, котра закінчилась в минулому — *perfectum historicum*, а також стан, що триває як результат минулої дії — *perfectum praesens* або *perfectum logicum* (пові — знаю, темпі — пам'ятаю). Отже, *perfectum praesens* (*perfectum logicum*) вважається головним часом.

Вживання часів кон'юнктива у підрядних реченнях підпорядковане правилу послідовності часів — *consecutio temporum*.

Правила послідовності часів у підрядних реченнях такі:

1. Якщо у головному реченні стоїть головний час (*praesens, futūrum I, futūrum II* тощо), то у підрядному реченні — *praesens coniunctivi* для одночасної дії, *perfectum coniunctivi* — для дії, що відбулася раніше дії головного речення, форма на *-urus, -a, -um sim* (*coniugatio periphrastica activa*) — для дії майбутньої по відношенню до дії головного речення.

2. Якщо у головному реченні вживається час історичний (*imperfectum, perfectum, plusquamperfectum* тощо), то в підрядному — *imperfectum coniunctivi* для одночасної дії, *plusquamperfectum coniunctivi* — для дії, що відбулася раніше дії головного речення, форма на *-urus, -a, -um essem* (*coniugatio periphrastica activa*) — для майбутньої дії щодо дії головного речення.

У підрядних реченнях такого типу *participium futūri activi* з кон'юнктивом дієслова *esse* в теперішньому часі й імперфекті не виражає наміру, а тільки означає майбутню дію щодо дії керуючого речення.

Вживання часів у підрядних реченнях

Часи у головному реченні	Часи у підрядному реченні		
Indicativus	Coniunctivus		
Головні часи	Одночасна дія	Попередня дія	Наступна дія
<i>Praesens rogo Futūrum I rogabo quid Futūrum II rogavero</i>	<i>Praesens legas</i>	<i>Perfectum legeris</i>	форма на <i>-urus, -a, -um sim lecturus sis</i>
Історичні часи	<i>Imperfectum legeres</i>	<i>Plusquamperfectum legisses</i>	форма на <i>-urus, -a, -um essem lecturus esses</i>
<i>Imperfectum rogābam Perfectum rogavi quid Plusquamperfectum — rogaveram</i>			

Приклади: *Multi nesciunt, quam vim scientia habeat* — Барато людей не знає, яку силу має знання. *Nemo erit, qui censeat a virtute esse recedendum* — Не буде жодної людини, яка б вважала, що треба відмовитися від чесності. *Notum est, quanta fuerit eloquentia Demosthenis.* — Відомо, яка була красномовність Демосфена. *Incertum est, quam longa nostrum cuiusque vita futura sit.* — Невідомо, яким довгим буде життя кожного з нас. *Lacedaemonii non interrogabant, quot essent hostes, sed ubi essent.* — Лакедемоняни не питали, скільки ворогів, а питали, де вони. *Amīci nos interrogaverunt, cur ad se non venissēmus.* — Друзі запитали нас, чому ми до них не прийшли.

Labienus litteras Caesari misit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset. — Лабієн надіслав листа Цезареві, де писав, з якою великою небезпекою він (Цезар) виведе легіон із зимового табору.

Питальні речення

Питальні речення поділяються на незалежні і залежні, підрядні. Питальні речення вводяться: а) питальними займенниками quis? — хто? quid? — що? qui? quae? quod? — який? яка? яке? qualis? quale? — який? яка? яке? (за якістю) та ін.; б) питальними прислівниками cur? quare? — чому? ubi? — де? quando? — коли? unde? — звідки? quo? — куди? тощо; в) питальними частками ne? — чи? popne? — чи ж не? num? — чи ж? utrum ... an? — чи ... чи?

У незалежних реченнях присудок ставиться в *indicativus*. Наприклад: *Quis ad te venit?* — Хто прийшов до тебе? *Ubi Italia sita est?* — Де розташована Італія? *Nonne canis lupo similis est?* — Чи ж собака не подібний до вовка? *Nihilne te, Catilina, horum ora vultusque movērunt?* — Чи тебе, Катіліно, зовсім не зворушив вираз облич цих людей? *Num quis Thebanōrum Epaminondae par fuit eloquentia?* — Чи ж хтось із фіванців дорівнював Епамінондові за красномовністю? Питальне залежне речення називається по-латині *quaestio obliqua* — непряме питання. Непряме питання — це, по суті, один із звидів додаткового речення, залежного від якогось висловлювання. *Quaestio obliqua* залежить від дієслів зі значенням «говорити» (*dicere*), «бачити» (*videre*), «знати» (*scire*), «розуміти» (*intelligere*), «питати» (*interrogare*, *quaerere* (і безособових виразів типу *notum*, *ignotum est* та ін.

У непрямих питаннях вживається кон'юнктив згідно з *consecutio temporum*. Приклади: *Quid nox aut dies ferat, incertum est.* — Невідомо, що принесе ніч або день. *Oculis iudicari non potest, in utram partem fluat Arar.* — Очіма не можна вирішити, в який бік пливе ріка Араар. *Quaeritur, uter maior orator fuerit, Cicero an Demosthenes.* — Виникає питання, який із двох ораторів був більшим — Ціцерон чи Демосфен. *Magister narrat, quomodo et quando Troia capta sit.* — Учитель розповідає, яким чином і коли Троя була завойована (здобута). *Socrates quaerere solebat, quid bonum malumve esset.* — Сократ звик дискутувати про те, що добре і що погане. *Croesus ex Solone quaesivit, nonne se beatissimum putaret.* — Крез запитав Солона, чи не його він вважає найщасливішим. *Quaero, rediturusne extemplo in Italiam sis, an exspectatus sis, quid de ea re consuli placeat (Liv.).* — Я питаю, чи ти негайно повернешся в Італію, чи будеш чекати, що вирішить консул. *Antea dubitabam, venturaene essent legiones, nunc mihi non est dubium, quin venturae non sint (Cic.).* — Раніше я сумнівався, чи прийдуть легіони; тепер у мене нема сумніву, що вони не прийдуть.

Підрядні речення мети

Підрядні речення мети вводяться сполучниками *ut* (*uti*) — щоб, *ne* — щоб не, *neve* — і щоб не. Таке *ut* (*ne*) називається *ut* (*ne*) *finale*. На підрядне речення мети можуть вказувати деякі слова в го-

ловному реченні, як, наприклад: *idcirco*, *eo*, *adeo* — для того, *eo consilio* — з такою метою та ін.

Присудок підрядного речення мети ставиться в *coniunctivus praesentis* після головних часів і в *coniunctivus imperfecti* — після історичних.

Узгодження часів при *ut* (*ne*) *finale*

Головне речення	Підрядне речення
Indicativus	Coniunctivus
Час присудка головного речення	Час присудка підрядного речення
Praesens Futurum I Futurum II	PRÆSENS CONIUNCTIVI
Imperfectum Perfectum Plusquamperfectum	IMPERFECTUM CONIUNCTIVI

Приклади: *Edimus, ut vivamus, non vivimus, ut edamus.* — Ми їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти. *Legibus idcirco omnes servimus, ut liberi esse possimus.* — Ми служимо законам для того, щоб ми могли бути вільними. *Legem brevem esse oportet, quo (-ut eo) facilius ab imperitis teneatur (Sen.).* — Закон повинен бути коротким, щоб тим легше запам'ятовували негямущі (недосвідчені) люди. *Hannibal venenum sumpsit, ne vivus in potestatem Romanorum veniret.* — Ганнібал прийняв отруту, щоб не потрапити живим під владу римлян. *Pyrrius, Epirorum rex, ut auxilium Tarentinis ferret, in Italiam venit.* — Пірр, цар Епіру, щоб подати допомогу тарентійцям, прибув до Італії. *Sulla iussit malo poëtae praemium tribui ea condicione, ne quid postea scriberet.* — Сулла наказав (щоб) поганому поетові виділити нагороду з тією умовою, щоб нічого після того не писав.

Якщо підмет головного речення і підрядного речення мети один і той же, то при перекладі рідною мовою після сполучника «щоб» вживаємо неозначену форму дієслова замість латинської особової дієслівної форми.

Підрядні додаткові речення

Ut (*ne*) *objectivum* вживається у підрядних додаткових реченнях:

1. Після дієслів зі значенням «намагатися», «вимагати», «досягати» (*verba curandi et postulandi*), як-от: *oro*, *rogo*, *peto*, *postulo*, *hortor*,

moveo, addisco, moveo, permoveo, contendo, laboro, caveo, provideo, consulo, assequor, consequor, adipiscor, permitto, concedo, facio, officio і т. п.

2. Після дієслів зі значенням «боятися» (verba timendi): timeo, metuo, vereor, periculum est і т. п., причому «ut» вживається для висловлення бажання, аби щось сталося, а «ne», — аби щось не сталося. При цих дієсловах зі значенням «боятися» сполучник ut і ne поп перекладається сполучником «що» із запереченням «не», а сполучник «не» — що не, щоби не.

3. Після дієслів зі значенням «перешкоджати», «заважати» (verba impediendi): impedio, prohibeo, retineo, obsto, resisto, repugno.

У реченнях з ut (ne) obiectivus вживається coniunctivus за такими ж правилами, як і в реченнях з ut (ne) finale, тобто після головних часів ставиться coniunctivus praesentis, після історичних — coniunctivus imperfecti. Приклади: Cura, ut valeas. — Турбуйся, щоб ти був здоровим. Omnes cives optant, ut pax sit. — Усі громадяни бажають, щоб був мир. Optabam, ut amicus meus ad te veniret. — Я бажав, щоб мій друг прийшов до тебе. Timor Romae grandis fuit, ne iterum Galli Romam venirent. — У Римі був великий страх, щоб галли вдруге не прийшли до Риму. Hannibal Carthaginem, patriam suam, metu, ne Romanis traderetur, reliquit. — Ганнібал залишив свою батьківщину Карфаген, злякавшись, щоб її не віддали римлянам. Negotium mihi impedivit, ne ad te venire possem. — Заняття мені перешкодило, і я не міг до тебе прийти.

Підрядні додаткові речення з quominus і quin

Підрядні речення з quominus (щоб не) вживаються після дієслів зі значенням «перешкоджати, заважати, стримувати, забороняти» (verba impediendi): impedio — перешкоджаю, prohibeo — стримую, deterreo — відстрашую, obsto — заважаю, obsisto — опираюся, officio — протидію, recuso — відмовляю, repugno — виступаю проти та ін. Сполучник quominus ставиться звичайно при наявності заперечення перед дієсловом головного речення.

Послідовність часів така ж, як у підрядних реченнях мети. Приклади: Aetas non impedit, quominus litterarum studia teneamus usque ad ultimum diem senectutis. — Вік не перешкоджає, щоб ми вивчали науки аж до останнього дня старості. Mors non deterret sapientem, quominus semper suae rei publicae consulat. — Смерть не відлякує мудреця від того, щоб він завжди давав поради своїй республіці. Eraminondas non recusavit, quominus legis roepam subiret. — Епамінонд не відмовлявся від того, щоб прийняти законне покарання.

Після вище згаданих дієслів можна вживати також сполучник ne (щоб не).

Сполучник quin у підрядних реченнях вживається лише тоді, коли головне речення є заперечним або містить заперечну думку. Quin

означає те саме, що й qui non — який би, щоб не, аби не і вживається після висловів: nemo est — немає нікого, nihil est — немає нічого, quis est — хто є, quid est — що є, numquam est — ніколи не буває і т. п.

Quin ставиться після: non dubito — не сумніваюся, non dubium est — немає сумніву, non dubitari debet — не треба сумніватися, non multum abest — небагато бракує, nihil abest — нічого не бракує, non abstineo — не стримуюся, retineri non possum — не можу стримати себе і т. п. Quin вживається також після дієслів зі значенням «перешкоджати», «заважати», після деяких дієслів зі значенням «відчувати», «заявляти» (verba sentiendi et declarandi), якщо вони мають заперечення: quis ignorat — хто не знає, non nego — не заперечую і т. п.

У підрядних додаткових реченнях з quin при заперечних виразах вживається coniunctivus за загальним правилом consecutio temporum. Приклади: Quis est, quin cernat, quanta vis sit in sensibus. — Хто ж є такий, щоб не бачив, яка велика сила є у відчуттях. Nihil tam difficile est, quin quaerendo investigari possit. — Немає нічого такого важкого, щоб його досліджуючи, не можна було збагнути розумом. Aegre milites sunt retenti, quin oppidum irrumperent. — Ледве вдалося стримати воїнів, щоб вони не вдерлися до міста. Nemo dubitat, quin ante Homērum fuerint poetae. — Ніхто не сумнівається, що і до Гомера були поети. Dubium non est, quin amicus meus venturus sit. — Немає сумніву в тому, що мій друг прийде.

Підрядні наслідкові речення

Підрядні наслідкові речення вводяться сполучниками: ut — що, так що, щоб (іноді), при запереченні — ut non — що не, так що не, ne — і що не. Сполучник ut, який вводить підрядні наслідкові речення, називається ut consecutivum.

У головному реченні стоять звичайно такі слова: tantus — такий великий, talis — такий, sic, ita — так, adeo — такою мірою і т. п.

У підрядних наслідкових реченнях присудок ставиться в coniunctivus такого часу, в якому часі він стояв би, якби воно було головним реченням. Наприклад: Tanta est potentia veritatis, ut se ipsam sua claritate defendat. — Така велика сила правди, що вона сама себе захищає ясністю. Sol efficit, ut omnia floreat. — Сонце спричинює те, що все цвіте. Ita laborare oportet, ut homines te honorent. — Треба працювати так, щоб люди тебе поважали. Orpheus tam dulce cantabat, ut homines delectaret. — Орфей так приємно співав, що полонив людей. Tanta subito tranquillitas exstitit, ut naves se ex loco commovere non possent. — Раптом сталася така тиша, що кораблі не могли рушити

з місця. У підрядному наслідковому реченні часто вживається *coniunctivus imperfecti*, хоч при заміні на головне речення мав би бути *perfectum historicum*. Наприклад: *Viriāthi ferocitātem C. Laelius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet.*— Г. Лелій так придушив хоробрість Віріата, що легко було нав'язати війну іншим.

Іноді в підрядних наслідкових реченнях вживається *coniunctivus perfecti* після *perfectum* або *imperfectum* у головному реченні. Це буває тоді, коли в підрядному реченні, якщо б воно було незалежним, виступав би *perfectum praesens*. Приклади: *Romāni fortiter pugnāvērunt, ut vicerint.*— Римляни билися так мужньо, що перемогли. *Aristides in tanta paupertate decessit, ut non reliquerit, unde efferetur.*— Арістід помер у таких злиднях, що не залишив нічого, щоб його поховати.

Після дієслів в історичних часах зі значенням «ставатися», «траплятися», «вдаватися», «залишатися», «виникати», «виходити» і т. п. (*accidit, fit, evenit, contigit, reliquitur, sequitur*) у підрядних наслідкових реченнях вживається *coniunctivus imperfecti*. Наприклад: *Aliquot de causis acciderat ut Galli belli renovandi consilium caperent.*— З деяких причин сталося так, що галли вирішили знову почати війну. *His rebus fiebat, ut late Helvetii vagarentur.*— За цих обставин сталося так, що гельвети кочували по великій території. *Thrasymbulo contigit, ut partiam a triginta tyrannis liberaret.*— Фрасібулові вдалося звільнити батьківщину від тридцяти тиранів.

Якщо головне речення має заперечення або містить заперечну думку, то в підрядному реченні замість «*ut ne*» вживається *quin* (див. підрядні речення з *quin*).

Підрядні причинові речення

Підрядні причинові речення вводяться сполучниками *quod* (*quod causale*), *quia*, *quoniam*, *quando* (тому що, оскільки, бо). У тих реченнях вживається *indicativus*, якщо вони виражають дійсну причину, а якщо чужу думку,— то *coniunctivus*.

У причинових підрядних реченнях також вживається сполучник *cum* (*cum causale*) — тому що, бо. Після такого *cum* завжди виступає *coniunctivus* згідно з *consecutio temporum*.

У головному реченні часто з'являються такі слова: *eo, ideo, idcirco, propterea* (тому, для того, через те), *ob eam causam* (з цієї причини) тощо.

Приклади: *Helvetii reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidiana proeliis cum Germanis contendunt* (Caes.).— Гельвети перевищують інших галлів хоробрістю тому, що в щоденних битвах змагаються з германцями. *Quia nox erat, stellae apparent.*— Оскільки

(запанувала) ніч, з'являються зорі. *Quoniam me una vobiscum servare non possum, vestrae vitae prospiciam.*— Тому що я не можу врятувати себе разом з вами, то я подбаю про ваше життя. *Noctu ambulat Themistocles, quod somnum capere non posset.*— Фемістокл прогулювався вночі, бо не міг заснути. *Socrates accusatus est, quod corrumperet iuventutem.*— Сократ визнали винним, тому що він псував молодь.

Приклади з *cum causale*: *Discipulus in scholam non venit, cum aegrotus sit.*— Учень не відвідує школу, тому що хворіє. *Cum solitudo et vita sine amicis tristis sit, ratio ipsa monet amicitiam comparare.*— Тому що самотність і життя без друзів є сумне, то сама справа нагадує, щоб готувати дружбу. *Cum ad te venire non potuerim, epistulam ad te scribo.*— Оскільки я не зміг до тебе прийти, пишу тобі листа. *Dionysius, cum in communibus suggestis constituisse non auderet, contionari ex alta turri solēbat.*— Діонісій, тому що не відважувався стояти (виступати) на публічних трибунах, то, звичайно, промовляв з високої вежі. *Agessilaus, rex Lacedaemoniorum, cum Persas in Asia fudisset ac fugavisset, in patriam revocatus est.*— Агезілай, спартанський цар, тому що розбив і примусив до втечі персів в Азії, був відкликаний на батьківщину.

Підрядні речення часу

У латинській мові відомо декілька різновидів підрядних речень часу, які вводяться різноманітними сполучниками. Найбільш вживаний сполучник *cum* — коли. У підрядних реченнях часу зі сполучником *cum* вживається як *indicativus*, так і *coniunctivus*.

Cum з *indicativus*

З індикативом вживається: 1) *cum temporale* (часове), 2) *cum iterativum* (повторювальне), 3) *cum inversum* (переставне), 4) *cum explicativum* (пояснювальне).

1. *Cum temporale* визначає тільки час, коли відбувається дія головного речення. У головному реченні можуть виступати такі слова: *eo tempore, eo die, tum, tunc* і т. п. *Cum* перекладається сполучником «коли». Іноді замість *cum* виступає архаїчна форма *quum, quom*.

Cum temporale вживається у підрядному реченні для визначення моменту дії в теперішності або майбутньому і в тому випадку поєднується з *praesens* або *futurum I, II*. Якщо йдеться про минулу поодинокую дію, то тоді *cum* поєднується з одним із минулих часів індикатива. Приклади: *Is, qui non defendit iniuriam, cum potest, iniuste facit.*— Той несправедливо чинить, хто не захищає скривдженого тоді, коли може. *Omnia cognosces, cum meam epistulam legeris.*— Про все довідаєшся, коли прочитаєш мого листа. *Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani.*— Коли Цезар

прибув до Галлії, то на чолі одного угруповання стояли едуї, а друго-го — секванці. *Cum Germāni in silvis vagabantur, Romae artes et litte-rae florēbant.*— Коли германці кочували по лісах, в Римі процвітали наука і література. *Cum Tiberius regnābat, magnus terrae motus fuit.*— Коли імператором був Тіберій, стався великий землетрус.

2. *Cum iteratīvum* — це підрядне речення часу, яке означає дію, котра часто повторюється, повторювалась у минулому, буде повторю-ватись у майбутньому. Приклади: *Roētārum libros delectationis causa, quum est otium, legere soleo* (Cic.).— Я звичайно читаю твори поетів для задоволення, коли є вільний час. *Cum erat otium, epistulas tibi scribēbam.*— Коли був вільний час, я писав тобі листи. *Ager, cum multos annos quiēvit, uberiōres efferre fruges solet.* Коли поле відпочивало багато років, то, звичайно, воно дає багатші плоди. *Galli, cum superaverunt, animalia capta immolant* (Caes.).— Коли галли здобувають перемогу, вони приносять в жертву захоплених (як трофеї) тварин. *Quum ver esse coeperat, Verges dabat se labori atque itineribus* (Cic.).— Коли надходила весна, Веррес віддавався праці і подорожам. *Cum Romam venego, scribam ad te.*— Коли буду приїжджати в Рим, я буду писати тобі.

З наведених прикладів можна дійти висновку: при одночасній дії в головному і підрядному реченнях вживається один час індикатива.

Якщо у підрядному реченні дія відбувалась раніше дії головного речення, то ставиться в головному реченні *praesens*, у підрядному — *perfectum* і відповідно *imperfectum* і *plusquamperfectum*, *futūrum I* і *futūrum II* індикатива.

3. *Cum inversum* вводить підрядне речення, яке виражає основну думку, а головне речення — другорядну; звідси і назва *cum* переставне. У головному реченні можуть виступати слова: *iam* — вже, *pondum* — ще не, *vix* — ледве, у підрядному — *repente*, *subito* — раптом. Головне речення ставиться на першому місці, підрядне — на другому.

У головному реченні вживається *imperfectum* або *plusquamperfectum* індикатива, а у підрядному зі сполучником *cum* — *perfectum* або *praesens historicum*. Приклади: *Iam dilucescēbat, cum consul signum dat.*— Уже розвиднювалося, коли консул дав сигнал. *Hannibal iam scalis subibat muros, cum repente Romāni porta patefacta erumpunt.*— Вже Ганнібал за допомогою драбин намагався вийти на стіни, коли несподівано римляни, відкривши ворота, вириваються (вирвались). *Iam Galli ex oppido fugere apparābant, cum repente matres familiae in publicum procurrerunt et eos retinuerunt.*— Галли вже готувалися тікати з міста, коли раптом матері сімейств вибігли на площу і їх зупинили. *Dies pondum decem intercesserat, cum alter filius peccatus est.*— Не минуло ще десяти днів, коли був забитий другий син. *Vix agmen novissimum extra munitiōnes processerat, cum Galli flumen transierunt.*— Ледве ар'єргард покинув укріплення, галли перейшли ріку.

4. *Cum explicatīvum* інакше ще називається *cum coincidens* (співпадаюче), оскільки означає збіг підрядного з головним реченням за часом і значенням. Підрядне речення пояснює, уточнює зміст дії головного речення і звідси назва *cum explicatīvum* (пояснююче). Наприклад: *Improbus fuisti, cum id fecisti, quod non licebat.*— Ти був безсовісним, коли (тим що) зробив це, що не можна. У цьому прикладі присудок головного речення і підрядного з *cum* стоїть у тому самому часі дійсного способу (*perfectum indicatīvi*), *cum id fecisti*—підрядне речення) пояснює, чому *improbus fuisti* (головне речення).

Cum explicatīvum (*coincidens*) перекладається сполучником «коли», «тим що» або присудок підрядного речення перекладається дієприслівником без перекладу сполучника. Наприклад, речення: *Cum alios docemus, ipsi discimus* можна перекласти: а) коли навчаємо інших, самі вчимося; б) тим, що навчаємо інших, самі вчимося; в) навчаючи інших, самі вчимося.

Інші приклади: *De te, Catilīna, cum tacent, clamant* (Cic.).— Щодо тебе, Катіліно, вони (сенатори), коли (тим що) мовчать,— кричать. *Praeclāre facis, quum et eōrum memōriam tenes.*— Прекрасно робиш, коли (тим що) про них пам'ятаєш (Прекрасно робиш, пам'ятаючи про них). *Quum «nosce te» dicit Apollo, hoc dicit: nosce animum tuum* (Cic.).— Коли Аполлон говорить: пізнай себе, говорить так: пізнай свою душу. *Non Herculi nocēre Deianīra voluit, quum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit* (Cic.).— Не хотіла Деянїра пошкодити Гераклові тим, що дала (даючи) йому туніку, просякнуту кров'ю Кентавра.

Сум з кон'юнктивом

Cum historicum або *narratīvum* (*cum* історичне або розповідне) вживається при описах минулих подій і не тільки виражає час дії, а й вказує на причинний, внутрішній зв'язок між діями головного і підрядного речень.

У підрядних реченнях з *cum historicum* присудок стоїть у *coniunctīvus imperfecti* або *coniunctīvus plusquamperfecti*; *coniunctīvus imperfecti* означає дію, одночасну з дією головного речення, а *coniunctīvus plusquamperfecti* — попередню дію щодо дії головного речення. Це можна показати таким чином:

Головне речення	Підрядне речення	
	Одночасна дія	Попередня дія
Imperfectum Perfectum Plusquamperfectum	Coniunctīvus imperfecti	Coniunctīvus plusquamperfecti

Присудок підрядного речення, виражений *coniunctivus imperfecti*, перекладається рідною мовою минулим часом недоконаного виду, а присудок, виражений *coniunctivus plusquamperfecti*, — минулим часом доконаного виду. Сполучник *cum* — «коли» у першому випадку ще перекладається «тоді як», в другому — «після того як». Приклади: *Cum Alexander Magnus in India bellum gereret, sagitta vulneratus est.* — Коли (тоді як) Олександр Великий вів війну в Індії, він був поранений стрілою. *Philippus, cum bellum contra Persas pararet, occisus est.* — Філіпп був вбитий, коли (тоді як) готувався до війни з персами. *Agesilaus, cum ex Aegypto reverteretur, in morbum incescit.* — Коли (тоді як) Агезілай повертався з Єгипту, він захворів. *Graeci, cum Troiam expugnassent, omnes fere incolas necaverunt.* — Греки, коли (після того як) завоювали Трою, повбивали майже всіх її жителів. *Cum Syracusae captae essent, Archimedes interfectus est.* — Коли (після того як) Сіракузи були здобуті, був убитий Архімед. *Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditiōnis accusatus est.* — Коли (після того як) Верцингеторікс вернувся до своїх, він був обвинувачений у зраді. Іноді в аналогічних випадках виступає то *cum temporale* з індикативом, то *cum historicum* з кон'юнктивом.

У підрядних реченнях часу вживаються сполучники: *antequam, priusquam, ut, ut primum, cum primum, ubi, ubi primum, simulac, simulatque, simul ut, postquam, donec, dum, quoad.*

Підрядні речення часу виражають: а) дію, одночасну з дією головного речення, і вводяться сполучниками *dum, quoad, donec* — поки; б) дію, яка відбулася раніше дії головного речення, і починаються сполучниками *postquam, posteaquam* — після того як, *cum primum, ut, ut primum, ubi, ubi primum, simulac, simulatque*. — як тільки, коли тільки; в) дію майбутню порівняно з дією головного речення. В них вживаються сполучники *antequam, priusquam* — раніш ніж (іноді *ante, prius* — у головному реченні, а *quam* — у підрядному), *dum* — під час, коли, *donec, quoad* — поки, аж поки.

У підрядних реченнях часу зустрічається як *indicativus*, так і *coniunctivus*.

Після сполучників *ubi, ut, ubi primum, ut primum, cum primum, simulac, simulatque, postquam* у розповіді вживається, звичайно, *indicativus perfecti* (замість *perfectum* можна вживати *praesens historicum*). Коли ж дія повторюється або триває довше, то ставиться *indicativus imperfecti*, а для дії доконаної в минулому — *indicativus plusquamperfecti*. Приклади: *Ubi de Caesaris adventu Helvetii certiōres facti sunt, legatos ad eum mittunt.* — Гельвети, як тільки довідалися про прихід Цезаря, послали до нього послів. *Ubi nemo obvius ibat, ad castra hostium tendunt.* — Коли ніхто не виходив напроти, то вони вирушали до табору ворогів. *Hostes ubi ex litore aliquos navi egredientes conspexerant, incitatis equis adoriebantur.* — Коли тільки вороги бачили якихось людей, що виходили із судна, — галопом вирушали проти

них. *Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit, acie excessit.* — Помпей, як тільки побачив, що його кіннота розбита, вийшов з поля бою. *Cum primum Caesar ad Genēvam venit, pontem rescindi iussit* — Цезар, коли прибув до Женеви, дав наказ знищити міст. *Pelopidas non dubitavit, simulac conspexit hostem, conflagere.* — Пелопід, як тільки побачив ворога, не повагався вступити в бій. *Plane relegatus mihi videor, posteaquam in Formiāno sum.* — З того часу як я знаходжуся в маєтку біля Формій, здаюся сам собі вигнанцем.

Після сполучників *antequam, priusquam* ставимо *indicativus* або *coniunctivus*. Для дії дійсної вживається *indicativus praesentis, perfecti, futuri II*, якщо в головному реченні стоїть *futurum I*.

Кон'юнктив виражає дію очікувану або можливу. Використовується *coniunctivus praesentis* зі значенням майбутнього часу і *coniunctivus imperfecti, plusquamperfecti*, зрозуміло, зі значенням минулого часу.

Приклади: *Nunc antequam ad causam redeo, pauca de me dicam.* — Зараз, раніш ніж повернуся до справи, розповім дещо про себе. *Ducen-tis annis, antequam Romam caperent, in Italiam Galli transcendunt.* — Галли за двісті років перед тим, як захопили Рим, прибули до Італії. *Exire nolui, antequam pater redisset.* — Я не хотів вийти, поки батько не вернувся. *De Carthagine non ante verēri desinam, quam illam excisam esse cognovero.* — Що ж до Карфагена, то я не раніше перестану його побоюватися, аж довідаюся, що він зруйнований. *Priusquam de ceteris rebus respondeo, de amicitia pauca dicam.* — Раніш, ніж дам поради в інших справах, скажу декілька слів про дружбу. *Dux, priusquam auxilia venirent, proelium committere noluit.* — Полководець не хотів починати битви раніше, ніж прийшли допоміжні частини. *Caesari non credēbam prius, quam convenissem et collocutus essem.* — Я не вірив Цезарю раніше, аж поки не зустрів його і не поговорив з ним.

Omnes hostes terga vertērunt neque prius fugere destitērunt, quam ad flumen Rhenum pervenērunt. — Всі вороги кинулись тікати, і зупинилися аж тоді, як спинилися біля річки Рейн.

При сполучниках *dum, quoad, donec* ставиться *indicativus*, якщо підрядне речення виражає реальну дію, якщо ж можливу дію, то, звичайно, *coniunctivus* згідно з *consecutio temporum*. Приклади: *Homines, dum docent, discunt.* — Люди, поки вчать інших, самі вчать-ся. *Lacedaemoniorum gens fortis fuit, dum Lycurgi leges valebant.* — Лакедемоняни були хоробрі, поки закони Лікурга мали силу. *Eraminondas ferrum usque eo in corpore retinuit, quoad renuntiatum est vicisse Boeotios.* — Епамінонд тримав залізо в тілі доти, аж поки не отримав повідомлення, що беотійці перемогли. *Horatius Cocles impetum hostium sustinuit, quoad ceteri pontem interrumpere.* — Гораций Коклес стримував напад ворогів, аж поки інші знищили міст. *Caesar interea, quoad munīta hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.* — Цезар тим часом вирішив затриматися в Галлії, аж поки довідався,

що зимовий табір готовий (укріплений). *Mihi usque curae erit, quid agas, donec scivero, quid egeris.*— Я буду турбуватися про те, що ти робиш, поки не буду знати, що ти зробив. *Donec Romae consultantur, Saguntum expugnatum est.*— Поки в Римі радилися, Сагунт був захоплений.

Умовні речення

Підрядне умовне речення виражає умову здійснення дії головного речення; воно називається протасис (гр. *protasis* — попередник), а головне — аподосис (гр. *apodosis* — наступник).

Підрядні умовні речення вводяться сполучниками *si* — якщо, якщо б, якби; *nisi*, *ni* — якщо не, якби не.

Nisi складається із умовного сполучника *si* і заперечення, причому заперечення відноситься до умови загалом. Якщо ж треба висловити заперечення до окремого слова, то ставиться *si* поп.

У латинській мові є три види умовних речень: реальний (*modus reālis*), можливий (*modus potentiālis*) і нереальний (*modus irreālis*).

Реальний вид (*modus reālis*)

Modus reālis — це тип умовних речень, в яких вказується, що дія головного речення здійснюється, якщо умова у підрядному реченні реальна або здійснима. В умовних реченнях такого типу ставиться *indicativus* всіх часів, крім цього, у головному реченні може стояти імператив або інша форма присудка, яка вживається в головному реченні. Приклади: *Si vales, bene est, ego valeo.*— Якщо ти здоровий, то і я добре себе почуваю. *Natūram si sequimur ducem nunquam aberrabimus.*— Якщо будемо слідувати за вказівкою природи, ніколи не помилимося. *Homo miser est, nisi virtutem colit.*— Людина є нещасною, якщо не вшановує доблесті. *Si id dixisti, erravisti.*— Якщо ти це сказав, — помилився.

Pergratum mihi feceris, si de amicitia disputaveris, quid sentias (Cic.).— Ти зробиш мені велику приємність, якщо скажеш про дружбу те, що думаєш.

Можливий вид (*modus potentiālis*)

В *modus potentiālis* головне і підрядне речення вказують на дію, яка за певних умов може або могла б здійснитися.

У головному і підрядному реченнях вживається *coniunctivus praesentis* або *perfecti*. *Coniunctivus praesentis* виражає можливу дію недоконаного виду, *coniunctivus perfecti* — доконаного виду. Приклади: *Si velim Hannibalis proelia omnia describere dies me deficiat.*— Якщо б я хотів описати всі битви Ганнібала, не вистачило б мені дня.

Minus saepe pecces, si scias, quod nescias.— Ти часто менше помилявся б, якщо б знав те, чого не знаєш. *Quis hoc credat, nisi sit pro teste vetustas?*— Хто в це повірить, якщо свідком не буде старовина? *Si hoc dixeris, erraveris.*— Якщо б ти (був) це сказав, ти б помилився. *Dies me defecerit, si omnes imperatores enumerare voluerim.*— Не вистачило б мені дня, якщо б я захотів перерахувати всіх полководців.

У головному реченні *modus potentiālis* іноді ставиться *indicativus* при *coniunctivus* у підрядному реченні і дуже рідко в підрядному — *indicativus* при *coniunctivus* в головному реченні. Наприклад: *Dic mihi, si fias tu leo, qualis eris?*— Скажи мені, якщо б ти став левом, який ти будеш (як виглядатимеш)? *Memoria minuitur, nisi eam exerceas.*— Пам'ять слабне, якщо її не вправляти. *Si quid habes certius, velim scire.*— Якщо ти знаєш щось точніше, то я хотів би теж знати.

Нереальний вид (*modus irreālis*)

Modus irreālis вказує на дію, неможливу до здійснення в теперішності або в минулому. В головному і підрядному реченнях ставиться *coniunctivus imperfecti* або *plusquamperfecti*.

Coniunctivus imperfecti виражає дію, неможливу до здійснення в теперішності, *coniunctivus plusquamperfecti* — неможливу або невідбувшу дію в минулому. Приклади: *Si hoc diceres, errares.*— Якщо б ти це говорив, ти помилявся б. *Medici, si omnibus morbis mederi possent, felicissimi essent hominum.*— Якщо б лікарі могли лікувати всі хвороби, вони були б найщасливішими з (усіх) людей. *Si pro patria moriendum esset, faceremus.*— Якщо треба було б померти за батьківщину, ми це зробили б. *Si ibi te scissem, ad te ipse venissem.*— Якщо б я (був) знав, що ти там є, я (був) би сам прийшов до тебе. *Si Conon non advenisset, Agesilaus Asiam regi eripuisset.*— Якщо б Конон не прибув, Агезілай вирвав би у царя Азію. *Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus visus esses* (Cic.) — Якщо б ти прийшов до війська, тебе побачили б військові трибуни.

У головному реченні *modus irreālis* іноді зустрічаємо *indicativus imperfecti* або *perfecti*. Це буває тоді, коли присудок в головному реченні виражений дієсловами зі значенням «можу», «повинен» або описовою активною чи пасивною дієвідміною. При перфекті у таких випадках стоять слова *paene*, *prope* (майже, ледве не) і т. ін.

Індикатив в *modus irreālis* може означати дію, яка була близькою до здійснення.

Приклади: *Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent...* (Liv.).— Усе військо могло бути знищене, якщо б переможці переслідували втікачів.

Pons sublicius iter paene hostibus dedit, nisi unus vir fuisset, Horatius Cocles.— Міст на стовпах майже проклав ворогові шлях, якби не знайшлася одна людина, Горацій Коклес. *Hasdrubal Carales perventurus erat, ni Manlius eum populatione continisset* (Liv.).— Гасдрубал

мав намір дійти до Карал, якщо б Манлій не стримав його від спустошення. *Si verum respondere velles, Cato, haec erant dicenda.* — Якщо б, Катоне, ти хотів відповісти правдиво, то треба було б сказати таке.

Підрядні речення зі сполучниками *dum, modo, dummodo*

До умовних речень примикають так звані умовно-бажальні речення. Вони вводяться сполучниками *dum, modo, dummodo* — тільки б, лише б і *dum ne, modo ne, dum modo ne* — тільки б не, лише б не. Ці речення виражають бажання, пов'язане з деяким застереженням.

У підрядних реченнях з названими сполучниками ставиться *coniunctivus* згідно з *consecutio temporum*. Але, якщо треба підкреслити нездійсненність висловленого побажання, то ставиться *coniunctivus imperfecti* і *plusquamperfecti* — також після головних часів. Приклади: *Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria* (Cic.). — У стариків залишаються здібності, тільки б (щоб тільки) залишалась пристрасть і працелюбність. *Caligula...subinde iactabat: oderint dum metuant* (Suet.). — Калігула часто повторював: нехай ненавидять, лише б (щоб тільки) боялись. *Omnia postposui, dummodo magistri praescepta pararem.* — Я все відклав, щоб тільки виконати настанови наставника. *Mediocritas placet Peripateticis et recte placet, modo ne laudarent iracundiam.* — Періпатетикам подобається поміркованість, і вірно, тільки б вони не схвалювали гнів. *Summas laudes merent Athenienses, dummodo ne tam leves fuissent.* — Афіняни заслуговують найбільшій похвали, тільки б не були такими легковажними.

Підрядні допустові речення

Підрядні допустові речення вводяться сполучниками *quamquam* — хоч, *etsi, etiamsi, tametsi* — навіть якщо, хоч би, *licet* — нехай, *ut* — хоч, хоч би, нехай, *ne (-ut ne)* — хоч не, *quamvis* — хоч, хоч би, як би, *cum* — хоч.

У головному реченні часто виступають слова *tamen, at, attamen, certe* — однак, але, проте, все-таки та ін. У підрядному реченні зі сполучником *quamquam* вживається, як правило, *indicativus*. Наприклад: *Quamquam Aristides excellēbat abstinentia, tamen exilio decem annorum multatus est* — Хоч Арістід відзначався чесністю, однак був покараний вигнанням на десять років. *Medici, quamquam intellegunt saepe, tamen numquam dicunt aegris eos esse morituros.* — Лікарі, хоч часто розуміють, однак ніколи не говорять хворим, що ті будуть вмирати.

У підрядних реченнях зі сполучниками *etsi, etiamsi, tametsi* ставиться *indicativus* або *coniunctivus* тих часів, що й в умовних реченнях. Наприклад: *Caesar etsi nondum hostium consilia cognoverat, tamen*

suspiciabatur. — Цезар, навіть якщо не розвідав планів ворогів, однак передбачав. *Tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo iure decedam.* — Навіть якщо я повинен негайно перемагати, однак за своїм правом я відступлю. *Utilitas ipsa efflorescit ex amicitia, etiamsi tu eam minus secutus sis.* — Користь сама розцвітає з дружби, хоч би ти й не шукав її. *Iniurias etiamsi ulcisci possem, tamen oblivisci mallet.* — Хоч би я міг помститися за кривди, однак волів би їх забути.

При сполучниках *licet* і *ut* у підрядних реченнях вживається *coniunctivus praesentis* або *perfecti*. Наприклад: *Fremant omnes licet, dicam, quod sentis.* — Нехай всі кричать, я скажу, що думаю. *Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.* — Хоч (нехай) бракує сил, проте слід похвалити добру волю. *Ut rationem nullam afferat Plato, ipsa auctoritas me frangit.* — Хоч би Платон не дав жодного доказу, але сам його авторитет мене переконує. *Ne sit summum malum dolor, malum tamen est.* — Біль, хоч не є найбільшим злом, однак є злом.

У підрядних реченнях зі сполучниками *quamvis* і *cum* (*cum concessivum*) ставиться *coniunctivus* згідно з *consecutio temporum*: *Nulla avaritia sine poena est, quamvis satis sit ipsa poena.* — Жодна користолюбність не залишається без покарання, хоч сама вже є достатньою карою. *Quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum nullo modo fieri potest.* — Погане жодним чином не може стати благородним, хоч би воно й приховувалося. *Socrates, cum facile posset edūci e custodia, poluit.* — Сократ, хоч легко міг бути звільненим з в'язниці, сам не хотів цього. *Cum multi milites concidissent, tamen reliqui fortiter resistebant.* — Хоч багато воїнів загинуло, однак інші хоробро чинили опір.

Підрядні відносні речення

Підрядні відносні речення (означальні) вводяться відносними займенниками *qui, quae, quod* — який, яка, яке, *quiscumque, quaecumque, quodcumque* — який-небудь, яка-небудь, яке-небудь, *quisquis, quidquid* — хто тільки, що тільки та ін., прислівниками *ubi* — де, *unde* — звідки, *quo* — куди і т. п.

У підрядних відносних реченнях вживаються *indicativus* і *coniunctivus*. *Indicativus* ставиться тоді, коли підрядне речення виконує функцію означення і виражає дійсну дію або таку, яку вважаємо дійсною. Приклади: *Discipulus, qui diligenter discit, ab omnibus magistris laudatur.* — Усі вчителі хвалять учня, який старанно вчиться. *Ii, qui legunt, qui audiunt, qui scribunt sunt nostri amici.* — Ті, які читають, слухають, пишуть — наші друзі. *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae* (Caes.). — Вся Галлія поділена на три частини, з яких одну населяють бельги. *Caesar ea*

legiōne, quam secum habēbat, militibusque, qui ex provincia conveniant, murum fossamque perducit. — Цезар за допомогою цього легіону, який мав з собою, і воїнів, які зібралися із провінції, збудував стіну і провів рів.

Слід відрізнити чисто відносні (означальні) речення від речень, які за формою є відносними, а за змістом — різновидом обставинних речень.

Відносно-обставинні речення можуть виражати мету, наслідок, причину, поступку, умову. У таких реченнях вживається *coniunctivus* таких часів, як у відповідних типах обставинних речень.

1. Відносні речення мети: *qui* — який = щоб я, ти, він... (часто вживане: *cuius* — якого = щоб його, *cui* — якому = щоб йому, *quem* — якого = щоб його.) Приклади: *Venerunt legati, qui peterent auxilium.* — Прибули легати, щоб просити (які б просили) допомоги. *Caesar milites misit, qui pontem rescinderent.* — Цезар послав воїнів, щоб знищити (які б знищили) міст. *Darius pontem fecit in Istro flumine, quo sorias traduceret.* — Дарій побудував міст на річці Істр, щоб по ньому (по якому) перевести війська. *Themistocli Artaxerxes Lamproasum urbem donavit, unde vinum superet (Nep.).* — Фемістоклу Артаксеркс подарував місто Лампсак, щоб звідти (звідки би) він одержував вино.

2. Відносно-наслідкові речення: *qui* — який = що(б), так що я, ти, він... (часто вживане: *cuius* — якого = що(б), так що я, ти, якому = що(б), так що йому, *quem* — якого = що(б), так що його.) Приклади: *Ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat.* — Такий римський народ, що (який) переможений не може відпочивати (заспокоїтись). *Nemo est tam senex, qui se annum non putet posse vivere.* — Ніхто не є таким старим, щоб (який) не вважав (би), що він може прожити ще рік. *Nullus dolor est, quem tempus minuat.* — Нема такого болю, щоб його (якого) не послабив час. *Non is sum, qui mortis periculo terrear (Caes.).* — Я не такий, щоб налякатися (який би налякався) небезпеки смерті.

3. Відносно-причинні речення: *qui* — який = тому що, бо я, ти, він... (часто вживане: *cuius* — якого = тому що його, *cui* — якому = тому що йому, *quem* — якого = тому що його.) Приклади: *O magnam vim veritatis, quae facile se ipsa defendat.* — О велика сила правди, тому що (яка) сама себе легко захищає. *Me saecum, qui haec ante non viderim (Cic.).* — О я сліпий, тому що (який) не побачив цього раніше. *O fortunāte adolescens, qui tuae virtutis Homērum praecōnem invenes.* — О щасливий юначе, тому що (який) ти знайшов у Гомерові провісника своєї добродетності. *Tarquinius quid impudentius (fuit), qui bellum gereret cum iis, qui eius non tulerant superbiam? (Cic.).* — Що було більш ганебне від Тарквінія, тому що (який) вів війну з тими, які не стерпіли його гордості?

4. Відносно-допустові речення: *qui* — який = хоч я, ти, він... (часто вживане: *cuius* — якого = хоч його, *cui* — якому = хоч йому, *qu-*

em — якого = хоч його). Приклади: *Quis Homērum non laudet, quem nunquam viderit.* — Хто ж міг би не хвалити Гомера, хоч його (якого) ніколи не бачив. *Sapiens posteritatem cuius sensum habiturus non sit, at te putat pertinere.* — Розумний вважає, що для нього має значення майбутнє, хоч його (якого) він не побачить. *Caesaris exercitui luxuriam obiciebant, cui omnia defuissent.* — Вони докоряли війську Цезаря за розкіш, хоч йому (якому) всього не вистачало. *Ego met, qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen Athēnis cum doctissimis hominibus disputari.* — Я сам хоч (який) пізно і лише поверхово торкнувся грецької літератури, однак в Афінах вів дискусію з дуже вченими людьми.

5. Відносно-умовні речення: *qui* — який = якщо я, ти, він... (часто вживані: *cuius* — якого = якщо його, *cui* — якому = якщо йому, *quem* — якого = якщо його.) Приклади: *Hos, qui videat, hostes esse sine dubio confirmet.* — Якщо хто (який — той, який) бачив би цих людей, то, без сумніву, твердив би, що це вороги. *Qui videret, urbem captam diceret.* — Якщо хтось (який — той, який) бачив би, говорив би, що місто захоплене. *Xerxes praemium proposuit, qui invenisset novam voluptatem.* — Ксеркс запропонував нагороду, якщо хтось (який — тому, який) винайшов би нову розвагу. *Qui hoc dixisset, erravisset.* — Якщо хтось (який — той, який) це сказав би, помилився б.

Порівняльні речення

Порівняльні речення вводяться: а) сполучниками: *ut* (*uti*) — як, *sicut* (*sicuti*) — так як, *velut* — неначе, *quasi* — немовби, *tamquam* *si* — начебто, *tamquam, ut si* — так якби, *velut si* — неначебто, як, *ac si* — якби, немовби та ін.; б) прислівниками: *quam* — як, *quantum* — скільки, *quoties* — скільки разів, *quot* — скільки і т. п.; в) порівняльними займенниками: *qualis* — який, *quantus* — який великий тощо.

У головних реченнях звичайно вживаються слова *ita*, *sic*, *tam* — так, *item* — також, *itidem* — там само, *similiter* — подібно, *tantum* — стільки, *tantopere* — так дуже, *tam diu* — так довго, *tot* — стільки, *totidem* — стільки ж та ін.

У порівняльних реченнях ставиться *indicativus* для означення дійсної дії, дійсного порівняння. Приклади: *Ut sementem feceris, ita metes.* — Що посієш, те й пожнеш. *Plerique tales amicos habere volunt, quales ipsi esse non possunt.* — Багато людей хоче мати таких друзів, якими самі не можуть бути. *Tantum scimus, quantum memoria tenemus.* — Стільки знаємо, скільки пам'ятаємо. *Miltiades cum totidem navibus, atque erat profectus, Athēnas rediit.* — Мільтіад повер-

нуса в Афіни з такою ж кількістю кораблів, як відправився. *Anti-pater fuit scriptor, ut temporibus illis, luculentus.* — Антипатр був, як на ті часи, прекрасним письменником.

Порівняльні речення зі сполучниками *quasi, tamquam, tamquam si, ut si, velut si, ac si* є умовно-порівняльними і в них завжди вживається *coniunctivus*; часи згідно з *consecutio temporum*. Приклади: *Quid ego his testibus utor, quasi res dubia aut obscura sit.* — Що ж я користуюся цими свідками, немовби справа була сумнівна і неясна. *Antonius Plancum sic contemnit tamquam si illi aqua et igni interdictum sit.* — Антоній так нехтує Планком, начебто його було позбавлено (йому було відмовлено) води і вогню. *Sequani absentis Ariovisti crudelitatem, velut si praesens adesset, horrēbat.* — Секванці боялися жорстокості відсутнього Аріовіста, начебто він був присутній. *Delēta est Ausonum gens, perinde ac si internecivo bello certasset.* — Рід авзонів знищений, немовби боровся у смертоносній війні.

Уподібнення способу (ATTRACTIO MODI)

Часто у підрядному реченні замість індикатива ставиться кон'юнктив. Це буває тоді, коли підрядне речення входить до складу такого речення, у якому стоїть кон'юнктив. Тобто у підрядному реченні замість очікуваного індикатива, через його уподібнення до кон'юнктив іншого підрядного речення (зрідка головного), ставиться кон'юнктив. Приклади: *Legat, quod optet.* — Нехай читає, що хоче. Тут у відносному реченні поставлений кон'юнктив (*optet*), тому що в головному реченні *coniunctivus*. *Virtus facit ut eos diligāmus, in quibus ipsa inesse videātur.* (Cic.) — Чесність примушує нас, щоб ми поважали тих людей, у яких вона, здається, є сама по собі. Тут у відносному реченні кон'юнктив (*videātur*) замість індикатива (*videtur*), оскільки воно входить до складу речення, в якому інше підрядне має *coniunctivus*.

У підрядному відносному реченні, яке входить до складу речення з інфінітивом або зворотом *ass. sup. inf.*, також замість очікуваного індикатива ставиться кон'юнктив. Наприклад: *Magna laus est, unum hominem elaborare in ea scientia, quae sit multis profutura* (Cic.) — Велика слава, що одна людина працює у тій галузі знань, яка буде приносити користь багатьом людям.

Непряма мова (ORATIO OBLIQUA)

Пряма мова (*oratio recta*) — це спосіб вираження чийось думок чи слів, котрі передаються точно так, як були висловлені. Непряма мова (*oratio obliqua*) — це спосіб вираження чийось думок чи слів, які ставляться у залежність від дієслів зі значенням «говорити, твердити, заявляти, думати» та ін. Наприклад: 1) пряма мова — *Pater ad filium dixit: «De Socrate tibi narrabo».* — Батько сказав синові: «Я розкажу тобі про Сократа»; 2) непряма мова — *Pater ad filium dixit se ei de Socrate narraturum esse.* — Батько сказав синові, що він розкаже йому про Сократа.

При заміні прямої мови на непряму:

1) головні розповідні речення, а також риторичні питання (питання, на які не чекаємо відповіді), передаються у непрякій мові за допомогою зворота *accusativus cum infinitivo*;

2) головні речення, які виражають наказ, заборону, прохання або питання, передаються у непрякій мові за допомогою кон'юнктива;

3) у підрядних реченнях завжди ставиться *coniunctivus*; часи кон'юнктива згідно з *consecutio temporum*.

Приклади:

<i>Oratio recta</i>	<i>Oratio obliqua</i>
1. Galliae totius factiones sunt duae.	(<i>Divitiacus locutus est</i>) Galliae totius factiones esse duas.
2. Si oblata erit facultas, ad me venito (venias)! Ne exercitum trans Rhenum in Galliam traduxeris neve Aeduis bellum intuleris! Cur de vestra virtute aut de mea diligentia desperatis	Si qua oblata esset facultas, ad se veniret. (<i>Caesar postulavit</i>) ne exercitum trans Rhenum in Galliam traduceret neve Aeduis bellum inferret. Cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent.

Іноді історики після історичних часів у головному реченні ставлять *coniunctivus praesentis* або *perfecti* у підрядних реченнях замість відповідно кон'юнктива *imperfecti* і *plusquamperfecti*. Наприклад:

<i>Oratio recta</i>	<i>Oratio obliqua</i>
Cicero ad haec unum modo respondit: non est consuetudo populi Romani accipere ab hoste armato condicionem; si ab armis discedere vultis, me adiutore utimini legatosque ad Caesarem mittite; spero, vos pro eius iustitia, quae petieritis, impetraturos.	Cicero ad haec unum modo respondit: non esse consuetudinem populi Romani accipere ab hoste armato condicionem; si ab armis discedere velint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia quae petierint, impetraturos (Caes.).

Тут у непрямій мові після perfectum (respondit) виступає coniunctivus praesentis і perfecti.

Можливий також випадок вживання con. imperfecti і plusquamperfecti у підрядних реченнях непрямой мові після теперішнього часу в головному реченні (зокрема, після praesens historicum).

При заміні прямої мови на непряму замінюються також займенники;

а) замість особових займенників ego, nos в реченнях з дієсловом в інфінітиві ставляться зворотні займенники sui, sibi, se; в реченнях з кон'юнктивом ipse міняється на ipsi, meus і noster — на suus, sua, suum;

б) замість займенників tu, vos ставиться is або ille;

в) займенники hic і iste замінюються на ille.

Oratio recta

Si ego (inquit Ariovistus), populo Romāno non praescribo, quemadmodum suo iure utatur, non oportet me a populo Romāno in meo iure impediri. Ad ea Caesar haec respondit: ... neque nunc id ago, ut a vobis abductum exercitum teneam ipse, quod tamen mihi difficile non est, sed ne vos habeatis, quo contra me uti possitis.

Oratio obliqua

Ariovistus respondit: si ipse populo Romāno non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se a populo Romāno in suo iure impediri. Ad ea Caesar respondit: ... neque nunc id (se) agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint.

ДОДАТКИ

Вживання кон'юнктива в головних реченнях

Coniunctivus	Значення	Час	Вживання, дія	Приклади
hortatīvus (adhortatīvus)	заохочення	praesens	вживається тільки в 1 ос. множини	Ampetius patriam! — Любімо батьківщину!
imperatīvus (iussivus)	наказ, вимога	praesens	3 ос. однини і множини	Vene laborent! — Хай вони добре працюють!
prohibitīvus	заборона	praesens	замість полі з інфінітивом, заперечення не	Ne legat! — Нехай не читає!
		perfectum		Ne quaesiveris! — Не запятуй!
optatīvus	побажання	praesens	дія можлива в теперішності	Floreat, res publica nostra! — Хай процвітає наша республіка!
		perfectum	можлива в минулому	Utinam dixeris! — О якби був сказав!
		imperfectum	неможлива в теперішності	Utinam viveret! — О якщо б він був тепер живим (жив)!
		plusquamperfectum	неможлива в минулому	Utinam vixisset! — О якщо б він був тоді живим!
dubitatīvus (deliberatīvus)	сумнів, вагання, роздумування	praesens	якщо питання стосується теперішнього і майбутнього часів	Quid agam, amici? — Що мені робити, друзі?
		imperfectum	якщо питання відноситься до минулого часу	Quid facerem? — Що мені було робити?

Закінчення таблиці

Coniunctivus	Значення	Час	Вживання, дія	Приклади
potentiālis	можлива дія, припущення	praesens	для теперішнього та майбутнього часів	Nis quaerat quispiam.— Тут хто-небудь міг би спитати.
		perfectum		Nos confirmaverim.— Це я підтвердив би
		imperfectum	для минулого часу	Quis diceret? — Хто сказав би? Міг би сказати в минулому?
concessivus	поступка	praesens	для теперішнього часу	Ne sit hoc verum.— Припустимо, (що) це неправда.
		perfectum	для минулого часу	Fuerit hoc verum.— Припустимо, (що) це було вірно.
irrealis	нереальна дія	imperfectum	для теперішнього часу	Diceret.— Він сказав би.
		plusquamperfectum	для минулого часу	Negavissem.— Я був би заперечив.

Вживання способів у підрядних реченнях зі сполучниками CUM, UT, QUOD.

Сполучник	Indicativus	Coniunctivus
CUM	1) temporale — часове (коли, в той час як) 2) iterativum — повторювальне (коли = кожний раз як) 3) inversum — протиставне (коли = в той час, коли раптом) 4) coincidens (співпадаюче) або explicativum — пояснювальне (коли = тим, що)	1) historicum або narrativum — історичне або розповідне (коли) 2) causale — причинове (тому що, коли — в причиновому значенні) 3) concessivum — допустове (хоч)

Закінчення таблиці

Сполучник	Indicativus	Coniunctivus
UT	1) comparativum — порівняльне (як, так як) 2) temporale — часове (як тільки, коли, як)	1) finale — мети (щоб) 2) obiectivum — додаткове (щоб) 3) consecutivum — наслідкове (так що) 4) concessivum — допустове (нехай, хоч би) 5) interrogativum — питальне (—хто?) quaestio obliqua що? який? яка? яке? та ін.
QUOD	1) причинове (тому що, бо) 2) відносно-означальне (який, -а, -е) 3) додаткове (що, щоб)	1) причинове — чужа думка (тому що) 2) відносно мети (який би, щоб він) 3) відносно-наслідкове (такий що, щоб)

Вжиття часів кон'юнктива у наслідкових реченнях

У головному реченні	Сполучники	Coniunctivus	Приклади
ita, sic (так, таким чином) tam, adeo (до такої міри, до того)	ut (так що) ut non (так що не)	PRAESENS	Magister tam bonus est (erit, erat, fuit), ut adveniat.— Вчитель є (буде, був) настільки добрий, що приходить.
talis, tantus (так великий, такий)	ut nemo (що ніхто) ut nullus (що ніякий)	IMPERFECTUM	Amicus tam bonus est (erit, erat, fuit), ut adveniret.— Друг є (буде, був) так добрий, що приходить.
tot (стільки), tantopere (так дуже) і ін.	ut numquam (що ніколи) ut nusquam (що ніде)	PERFECTUM	Frater tam bonus est (erat, fuit), ut venerit.— Брат є (був) так добрий, що прийшов.
fit (стається), accidit, evenit, contingit (трапляється), efficit (твориться, спричиняє)	UT	PRAESENS після головних часів	Evenit (eveniet), ut amicus adveniat.— Трапляється (трапляється), що приходить (прийде) друг.
		IMPERFECTUM після історичних часів	Evenit, ut magister adveniret.— Трапилось, що прийшов вчитель.

Вживання способів і часів в умовних реченнях

Види речення	Сполучники	Способи	Часи	Приклади
Modus realis—реальна дія	si (якщо, якщо б, коли б), nisi, si non (якщо не, якщо б не, коли б не), sin (якщо ж), si minus — (якщо ж не)	indicativus	усі часи	Si hoc dicis, erras.— Якщо це говориш, помиляешся. Si hoc dicēbas, errābas.— Якщо це ти говорив, помилявся. Si hoc dices, errābis Si hoc dixisti, erravisti Si hoc dixeras, erraveras
		coniunctivus	praesens для теперішнього	Si roges, respondeam.— Якщо б ти питав, я відповідав би
potentialis — можлива дія		coniunctivus	perfectum для минулого	Si rogaveris, responderim.— Якщо б ти спитав, я відповів би.
irrealis — нереальна дія		coniunctivus	imperfectum для теперішнього	Si hoc scīrem, dicerem.— Якщо б я це знав, я сказав би
		coniunctivus	plusquam-perfectum для минулого	Si hoc scissem, dixissem — Якщо б я це був знав, я був би сказав.

Сполучникові підрядні речення

Сполучники	Способи	Назва підрядного речення
1) ut — коли, як 2) ut — щоб, що, так що, хоч	indicativus coniunctivus	часові, порівняльні мети, додаткові, наслідкові, допустові мети, додаткові
3) ne — щоб не 4) quo — щоб тим quominus — щоб тим менше	coniunctivus coniunctivus	мети, додаткові
5) cum — коли, як	indicativus	часові, порівняльні

Закінчення таблиці

Сполучники	Способи	Назва підрядного речення
6) cum — коли, тому що, хоч	coniunctivus	часові, причинові, допустові причинові
7) quia, quod, quoniam, quando, quandoquidem, si — quidem — тому що, бо	indicativus (якщо не чужа думка)	причинові
8) » »	coniunctivus (якщо чужа думка) indicativus	умовні
9) si — якщо, як; nisi, si non, si minus, sin — якщо не, як не; sin autem — а якщо, а як	coniunctivus	умовні
10) si — якщо б, якби; nisi, si non, si minus, sin — якщо б не, якби не, sin autem — а якщо б, а якби	indicativus indicativus або coniunctivus coniunctivus	допустові допустові допустові
11) quamquam — хоч 12) etsi, etiamsi, tametsi — хоч, навіть якщо, хоча б	indicativus	часові
13) licet — хоч, хоч би, quamvis — скільки б не, якби не	coniunctivus	часові
14) ubi, ubi primum, ut primum, cum primum, simul, simulac, simulatque — коли, коли тільки, як тільки, postquam, posteaquam — після того як, dum — під час, тоді як, поки	coniunctivus	часові
15) antequam, priusquam — раніш ніж, перед тим як	coniunctivus	часові, бажальні бажальні порівняльні
16) dum — поки, щоб тільки 17) modo, dummodo — щоб тільки 18) ac si, ut si, velut si, tamquam si, quasi — немовби, неначебто, так якби	coniunctivus coniunctivus coniunctivus	

Короткі відомості про латинське віршування

Ритм. Мора. Стопа.

Будова латинського вірша полягає в чергуванні довгих і коротких складів, тобто в їх часоکیلкості. Таке чергування довгих і коротких складів в античній поезії називається *ритмом*.

Найменшою одиницею міри при метричному аналізі латинського вірша є *мора* (mora), тобто час, потрібний для вимови одного короткого складу. Довгий склад містить дві мори, тобто дорівнює двом коротким.

Стопа (pes) — це ритмічна цілість, утворена з довгих і коротких складів. Відповідно до кількості мор відрізняємо стопи триморові і чотириморові,

Арза. Теза. Ритмічний наголос

В стопі вирізняємо дві частини, тобто арзу і тезу. Склад, на який падає ритмічний наголос, називається *арзою*, ненаголошений називається *тезою*. Ритмічний наголос (ictus) у римській поезії не завжди збігається з наголосом слова (accentus). У римській поезії наголошуємо не слова, як це прийнято в українській поезії, а склади.

Вірш

Вірш складається зі сполучення кількох стіп. Сполучення двох стіп називаємо диподією, трьох — триподією, чотирьох — тетраподією, п'ятьох — пентаподією, шістьох — гексаподією.

Найуживаніші віршові стопи: триморові — трохей або хорей (— ◡), ямб (◡ —), чотириморові — дактиль (— ◡ ◡), анапест (◡ ◡ —), спондей (— —).

У віршах, складених з ямбів, трохейів, анапестів, диподія творить ритмічну одиницю, звану метр (metrum). У віршах, складених з дактилів, «метром» буває кожна стопа. Отже, залежно від кількості «metr-ів» називаємо вірш диметром, триметром, тетраметром, пентаметром, гексаметром, а залежно від якості стіп — ямбічним, трохейчним, дактилічним і т. д.

Трохеї. Ямби

Трохеїчна стопа має три мори (— ◡), арза — дві і теза — одну. Ритм трохея — нисхідний. Трохеїчний метр охоплює дві трохеїчні стопи.

Ямбічна стопа також складається з трьох мор, але перша мора є тезою, а довгий склад — арза (◡ —), тобто навпаки, як у трохеях. Арза у ямбі, як і у трохеї, може бути замінена двома короткими складами. Ямбічна стопа має висхідний ритм. Ямбічний триметр охоплює шість акаталектичних стіп, тобто три ямбічні метри.

Дактилічний гекзаметр

Дактилічний гекзаметр — це вірш епічної поезії: «Енеїди» Вергілія, «Метаморфоз» Овідія та інших поетів. Гекзаметр дактилічний складається з шести дактилів (від гр. слова дактильос — палець), чотириморових стіп (з одного довгого й двох коротких складів) і мають ікт на довгому складі (— ◡ ◡). В п'яти перших стопах дактиль може бути замінений спондеями (— —), тобто стопою з двох довгих складів, оскільки час, потрібний для вимови двох коротких складів, вважався рівним часові, який потрібний для вимови одного довгого. У п'ятій стопі спондей зустрічається дуже рідко. Вірш, у якому п'ята стопа є спондеєм, називається спондейним (versus spondaicus або spondaicon). Шоста стопа ніколи не буває дактилем. Вона має форму спондея чи трохея. Хоч трохей триморова стопа, при кінці вірша буває одноморова пауза. Отже, поет має тут вибір, оскільки теза останньої стопи може бути довгою або короткою.

Характерною ознакою вірша (рядка) є те, що він повинен закінчуватися цілим словом.

— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Приклади: Methamorphoses, Aetates (I, 107—112)

Vēr ērāt/ aētēr/nūm plācī/dīquē tē/pēntībūs/ aūrīs
mūlcē/bānt Zēphyrī/nā/tōs sīnē/sēmīnē/ flōrēs
Mōx ēlī/ām frū/gēs tēl/lūs īnā/ratā fē/rēbāt,
nēc rēnō/vātūs ā/gēr grāvī/dīs cā/nēbāt ā/rīstīs.

Flūmīnā/īam lāc/tīs, īam/ lūmīnā/ nectārīs/ ībānt,

flāvāquē/ dē vīrī/dī stīl/labānt/ īlīcē/ mēllā.

Вічна стояла весна, і подувом ніжним Зефіри

Пестили цвіт луговий, що пишався і ріс, самостійний.

Втім і незораний лан половів — нахилився хлібами.

І, не лежавши в пару, наливав своє стигле колосся.

Ріки текли молоком, струменіли скрізь нектаром ріки,

І темнолисті дуби золотими точились медами.

(Переклад М. Зерова)

На даному прикладі показано гекзаметр дактилічний та окремі його заміни спондеями. Остання стопа у даних віршах виражена спондеєм або трохеєм.

Цезури

Цезурами називаємо зупинки, які допускаємо при виголошенні вірша. Ці паузи ділять рядок на дві частини. Вони виступають на кінці слова у середині стопи. У дактилічному гекзаметрі розрізняємо:

1. Цезура після п'ятої півстопи — caesūra semiquinaria (по-гр. пентемімерес).

2. Цезура після третьої півстопи — caesūra semitripartita (по-гр. трітемімерес).

3. Цезура після сьомої півстопи — caesūra semiseptinaria (по-гр. гептемімерес).

Цезура після третьої півстопи часто зустрічається в одному і тому ж вірші з цезурою після сьомої півстопи.

Найчастіше у дактилічному гекзаметрі вживається цезура semiquinaria, тобто цезура по п'ятій півстопі.

Крім цього, у римській поезії відомі цезури: по третім трохею (caesūra post tertium trochaicum) і по четвертій стопі (diæresis bucolica).

Діарезою ця цезура називається тому, що відділяє від себе стопи, а буколічною, — бо вживається в поезії, що оспівувала життя пастухів (буколічна поезія).

Наприклад: Methamorphoses

1. ēccē vē/nīt cōmī/tum// Nīō/bē crē/berrīmā/ turbā

2. aūrēā/prīma sā/tā (est) aē/tas// quae īn līcē nullō

3. quīquīd ā/gīs// prū/dētēr ā/gās// et respicē/ īnēm

У першому вірші маємо цезуру після п'ятої півстопи — caesūra semiquinaria. У другому — після сьомої півстопи — caesūra semiseptinaria. У третьому — дві цезури: після третьої півстопи — caesūra semitrinaria і після сьомої півстопи — caesūra semiseptinaria.

Елізія. Афереза. Синереза

Коли у римських віршах стоять побіч два слова, з яких попереднє закінчується голосним або голосним з «т», а наступне слово починається з голосного або «h», то виникає з'яння (лат. hiātus). У таких випадках допускається при читанні пропуск — елізія (лат. elisio) кінцевого голосного або цілого складу з «т» попереднього слова.

Якщо попереднє слово закінчується на голосний або «т» з попереднім голосним, а наступне слово est, то в ньому випадає «е». Таке явище називається аферезою. Наприклад: Vergilius, Aeneis, IV, 607 і наст.

(Дідона проклинає троянців, які відпливають)

... Sól, qui terrarúm flammis oper (a) * ómnis lústras,
túqu(e) har(um)ínterprēs curár(um) et cónscia Iúno,
nócturnisqu(e) Hecatē ** triviis ululáta per úrbes,
ét dir(ae) últricēs et dí moriéntis Elissae ***,
accipit(e) háec meritúmque malis advértite númen
ét nostrás audíte precés! Si tángere pórtus
ínfandúm caput ác terrís adnāre necesse (e)st
ét sic fáta Iovís poscúnt, hic términus haeret ...

. . . . . Ти, сонце, у світлі своєму
Бачиш, що діється у цілому світі; Юноно, сама ти
Журб цих призвідниця, знаєш усе те; Гекато, що нічю
По роздоріжжях міських завиваєш, ви, помсти богині,
Ви, покровителі божі Елісси, що гине, це зважте,
Й злочин по правді скарайте, й почувте мое ви благання:
Як вимагає Юпітера воля незламна, щоб клятий
Муж той доплив до землі десь, у пристань заїхав...

(Переклад М. Білика).

У даному уривку бачимо декілька елізій, однак тільки одну аферезу — necesse (e)st — necessest. Аферезу можна чіткіше показати на таких вибраних прикладах: imposita (e)st читаємо imposita'st, teum(e)st читаємо teum'st.

Іноді у вірші виступає синереза, яка полягає у стягненні двох голосних в один склад. Наприклад: cui licuit читається cui (куй) licuit, quam cui читається quam cui (куй), deinde cui читається deinde cui (куй).

Пентаметр, по суті, складається з шести стій, але у третій і шостій стопах скорочені тези замінюються двоморовими паузами. Таким чином, дві скорочені тези немовби компенсуються двоморовими паузами.

Дані скорочені тези в античності вважалися однією стопою і тому в такому вірші нараховували п'ять стій, звідки назва пентаметр.

У пентаметрі є можлива заміна дактилів спондеями тільки у першій частині гекзаметра. Цезура завжди буває semiquinaria. Тут можуть виступати елізії, аферези, синерези, як при гекзаметрі дактилічному.

Зразок пентаметра

— — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — —

Елегійний дистих

Гекзаметр дуже часто виступає у сполученні з дактилічним пентаметром. Таке сполучення утворює систему, яка називається елегійним двовіршем (дистихом), метричним розміром елегійної поезії.

Зразок дистиха елегійного:

— — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — —
— — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — — / — — — — —

Наприклад: Publius Ovidius Naso, Tristia (I, 3)
Cúm subit illiús tristíssima nóctis imágo

Quá mihi súpremúm//témpus in úrbe fuít,
Cúm repetó noctém, qua tót mihi cára reliquí,
Lábitur éx oculís//núnc quoque gútta meis
Iám prope lúx aderát, qua mé discédere Caésar
Fínibus éxtremáe//iússerat Aúsoniáe.
Néc spatiúm fuerát nec méns satis ápta parándi:
Tórgueránt longá// pèctora nóstra morá.

Як вирине в душі скорботної ночі картина,—
Що в ній останній я хвилі у Римі пробув,—
Як пригадаю що ніч, коли все я найдорожче покинув,—
Ще і сьогодні з очей котяться сльози ясні.
Вже наближався світанок — встановлений Цезарем терміц,
Щоб залишити навк рідний Авзонії край;
Та не було ні часу, ні думок виряджатись у путь що,—
Протягом довгих чекань серце застигло у нас.
(Переклад І. Франка).

* Букви, які не читаються, взяті в дужки.
** Hecate або Hecata, -ae — Геката, дочка титана Персея і Астерії, богиня полювання, рибальства, доріг і чарування.
*** Elisa (Elissa), -ae — пунічне ім'я Дідони.

Римський календар

Як відомо з античних свідчень, М. Теренцій Варрон (116—27 рр. до н. е.), родом з Реате, доводив, що Рим був заснований у 753 р. до н. е. Згідно з цією датою вигнання царів з Риму припадає приблизно на 510 р. до н. е., деякі вчені вважають цю дату початком літочислення. Водночас відомо, що з вигнанням царів з Риму, або з початку республіки аж до часу Октавіана Августа, основою для полегшення орієнтації у хронології були списки консулів — *fasti consulares*.

З епохи Августа (16 р. до н. е.), поряд з датуванням за вибраними консулами, приймається літочислення від часу заснування Риму (*ab Urbe condita*), тобто з 753 р.

Після падіння Римської імперії, з поширенням християнства в Європі, церква запровадила «літочислення від народження Христа». Так виникло поняття «наша ера» у християнському світі.

Рік, місяці

Згідно з римською традицією рік спочатку налічував десять місяців, і першим місяцем був березень (*mensis Martius*), присвячений Марсові. Свідченням того, що *Martius* був першим місяцем в році, є назви місяців, які походять від числівників: вересень — *September* (від *septem* — сім), жовтень — *October* (від *octo* — вісім), листопад — *November* (від *novem* — дев'ять), грудень — *December* (від *decem* — десять). На рубежі VII—VI ст. до н. е. з Етрурії був запозичений календар, у якому рік ділився на 12 місяців. Однак становило труднощі розміщення днів у місяцях. Тільки Гай Юлій Цезар за допомогою вченого з Олександрії — Сосигена, математика і астронома, спираючись на сонячний рік, розрахував земний рік — 365 і 1/4 дня. Такий календар був названий Юліанським*. Кількість днів кожного місяця зберглася донині. 1/4 частину дня вирівнює лютий місяць так званого високосного року, який припадає на кожний четвертий рік. Ця система почала діяти з 1 січня 45 р. до н. е. Тоді січень став першим місяцем року. Початок року Цезар переніс на 1 січня тому, що з цього дня консули вступали на свою посаду і починався римський господарський рік. Отже, оскільки залишалися попередні назви місяців, то звідси різниця між назвами і місцем місяців в календарі (це стосується місяців: *September*, *October*, *November*, *December*).

Назви перших шести місяців походять від імен богів або сакральних обрядів, а далі місяці позначені цифрами:

1. *Januaris* (sc. *mensis*) (січень) — місяць Януса, бога початку.
2. *Februarius* (лютий) — місяць «очищення».
3. *Martius* (березень) — місяць Марса.
4. *Aprilis* (квітень) — місяць Венери.
5. *Maius* (травень) — місяць богині Маї, матері Меркурія.
6. *Iunius* (червень) — місяць Юнони.
7. *Quintilis* (липень) — пізніше *Julius*, на честь Г. Юлія Цезаря.

* Цей календар («старий стиль») застосовувався у нас до 1918 р., а з січня 1918 р. був введений більш точний, загальнопоширений «новий стиль» — григоріанський календар (1582 р.).

8. *Sextilis* (серпень) — пізніше *Augustus*, на честь Октавіана Августа.

9. *September* (вересень).

10. *October* (жовтень).

11. *November* (листопад).

12. *December* (грудень).

Римляни дали власні назви тільки трьом дням місяця, які, мабуть, раніше були пов'язані з фазами місяця. Це були *Kalendae* (скорочено *Kal.*) — 1-й день кожного місяця, *Nonae* (*Non.*) — 5-й або 7-й день місяця, *Idus*, *Iduum* (*Id.*) — 13-й або 15-й день місяця. Вони випадали у більшості місяців на 5-й день, *Idi* — на 13-й день місяця.

7-го дня були *Noni*, а 15-го *Idi* у березні, травні, липні і жовтні. Запам'ятати ці чотири місяці можна за допомогою мнемотехнічного латинського скорочення: *Mar-Ma-Jul-O.*

Назва цих днів для визначення дати ставиться в *ablativus temporis*, наприклад: *Kalendis Martiis* — в березневі Календи, тобто 1 березня, *Nonis Augustis* — серпневі *Noni*, тобто 5 серпня, *Idibus Ianuariis* — січневі *Idi*, тобто 13 січня.

День, який передував Календам, *Nonam*, *Idam*, визначувано за допомогою слова *pridie* з акузативом назви цих дат. Наприклад: *pridie Kalendas Iunias* — день перед червневими календами — 31 травня, *pridie Nonas Martias* — день перед березневими *Nonam* — 6 березня, *pridie Idus Februarias* — день перед лютевими *Idam* — 4 лютого.

Інші дати підраховували, віднімаючи кількість днів від найближчих Календ, *Non*, *Id*, ставлячи *ante diem*, кількість днів (порядковий числівник) і назву місяця в акузативі. Наприклад: *ante diem tertium Kalendas Ianuarias* — 30 грудня*, *ante diem quartum Nonas Maias* — 4 травня, *ante diem quintum Idus Ianuarias* — 9 січня.

Додатковий день (про що згадувалось), який припадав на лютий кожного четвертого року, вставлявся після 24-го дня цього місяця, тобто шостого дня перед березневими Календами, і називався *ante diem bis sextum Kalendas Martias*. Звідси високосний рік, у якому лютий мав 29 днів і називався *bissextilis*.

Тижні. Дні

Староримський тиждень нараховував вісім днів. Дев'ятий день називався *neptimae***, в який відбувався торг, полагоджувались урядові справи. Але з часів Августа запроваджено семиденний, так званий планетний тиждень, котрий набув поширення. Імператор Костянтин Великий у 321 р. н. е. узаконив вільний від праці день — *dies Solis* (неділя).

Назви днів тижня:

dies Lunae — день Місяця (понеділок),

dies Martis — день Марса (вівторок),

* Відповідне порядкове число рахувалось від головного дня назад, причому зараховувався головний день і день, який визначався.

** Нундіни — ринкові неробочі дні після восьмиденного тижня. Вони називались «дев'ятими» (пор. *nonus*) тому, що рахувався також неробочий день перед повним тижнем. Таким чином, від одного ринкового дня до другого було сім робочих днів.

dies Mercurii — день Меркурія (середа),
 dies Iovis — день Юпітера (четвер),
 dies Veneris — день Венери (п'ятниця),
 dies Saturni — день Сатурна або Sabbatum (староевр.) — субота,
 dies Solis — день Сонця (неділя).

Міри. Ваги. Монети

Міри довжини:

pes — (римський фут, стопа) = 29,57 см,
 cubitus (лікоть) = 44,4 см,
 passus (подвійний крок) = 5 стопам = 147,85 см,
 mille passus (римська миля) = 1.478,5 м.

Основною одиницею довжини була стопа (римський фут).

Міри поверхні:

pes quadratus (квадратний фут) = 0,087 м²,
 scrupulum (скрупул) = 8,75 м²,
 actus (акт) = 1.259,44 м²,
 iugerum (югер) = 2.519 м² (прибл. 0,25 га).

Найменшою одиницею виміру площі був квадратний фут. Часто вживаною одиницею виміру площі був скрупул, що дорівнював 100 квадратним футам; акт = 144 скрупулам, а югер = 2 актам.

Міри об'єму:

congius (конгій) = 3,275 л,
 sextarius (секстарій) = 0,547 л,
 quartarius (квартарій) = 0,137 л,
 urna (урна) = 13,13 л,
 modius (модій) = 8,754 л.

Одиницею об'єму був конгій. Його шоста частина носила назву секстарій, а четверта — квартарій, а 24 секстарії складали урну, що використовувалась для виміру рідин. 16 секстаріїв дорівнювали 1 модію, який використовувався для сипучих речовин.

Ваги:

scrupulum (скрупул) = 1,137 г,
 drachma (драхма) = 3,411 г,
 uncia (унція) = 27,3 г,
 libra (фунт) = 327,45 г.

Часто вживаною одиницею ваги був фунт, який ділився на 12 унцій. Найменшою ваговою одиницею був скрупул.

Кратні унції мали назву sextans (antis) = 2 унції, triens = 4 унції, quadrans = 3 унції і т. д.

Монети:

a) as = фунт міді = 327,45 г,
 1/6 фунта = 54,575 г,
 1/12 фунта = 27,287 г,
 1/24 фунта = 13,643 г;

РИМСЬКИЙ КАЛЕНДАР				
	Januarius Augustus December	Aprilis Iunius September November	Februarius	Martius Maius Iulius October
1	Kalendis Ianuariis	Kalendis Aprilibus	Kalendis Februariis	Kalendis Martiiis
2	a. d. IV	a. d. IV	a. d. IV	a. d. VI
3	a. d. III	a. d. III	a. d. III	a. d. V
4	pridie	pridie	pridie	a. d. IV
5	Nonis Ianuariis etc.	Nonis Aprilibus etc.	Nonis Februariis	a. d. III
6	a. d. VIII	a. d. VIII	a. d. VIII	pridie
7	a. d. VII	a. d. VII	a. d. VII	Nonis Martiis
8	a. d. VI	a. d. VI	a. d. VI	a. d. VIII
9	a. d. V	a. d. V	a. d. V	a. d. VII
10	a. d. IV	a. d. IV	a. d. IV	a. d. VI
11	a. d. III	a. d. III	a. d. III	a. d. V
12	pridie	pridie	pridie	a. d. IV
13	Idibus Ianuariis etc.	Idibus Aprilibus etc.	Idibus Februariis	a. d. III
14	a. d. XIX	a. d. XVIII	a. d. XVI	pridie
15	a. d. XVIII	a. d. XVII	a. d. XV	Idibus Martiis
16	a. d. XVII	a. d. XVI	a. d. XIV	a. d. XVII
17	a. d. XVI	a. d. XV	a. d. XIII	a. d. XVI
18	a. d. XV	a. d. XIV	a. d. XII	a. d. XV
19	a. d. XIV	a. d. XIII	a. d. XI	a. d. XIV
20	a. d. XIII	a. d. XII	a. d. X	a. d. XIII
21	a. d. XII	a. d. XI	a. d. IX	a. d. XII
22	a. d. XI	a. d. X	a. d. VIII	a. d. XI
23	a. d. X	a. d. IX	a. d. VII	a. d. X
24	a. d. IX	a. d. VIII	a. d. VI	a. d. IX
25	a. d. VIII	a. d. VII	a. d. V	a. d. VIII
26	a. d. VII	a. d. VI	a. d. IV	a. d. VII
27	a. d. VI	a. d. V	a. d. III	a. d. VI
28	a. d. V	a. d. IV	pridie Kalendas Martias	a. d. V
29	a. d. IV	a. d. III		a. d. IV
30	a. d. III	pridie Kalendas Maias		a. d. III
31	pridie Kalendas Februarias			pridie Kalendas Apriles

a. d. = ante diem; etc. = et cetera

Ⓢ с р і б н і монети:

denarius * (денарій) = 16 асам ** = 218,28 г (1 ас = 13,643 г),

quinarius (південарія) = 8 асам = 109,14 г,

sestertius *** (чверть денарія) = 4 аси = 54,57 г;

в) з о л о т і монети:

aureus (золотий) = 25 динаріїв (5457 г) = 100 сестерціїв (5457 г).

Важко порівнювати вартість античних монет з монетами іншої епохи. Однак зустрічаємо свідчення у М. Туллія Ціцерона, що модій пшениці (прибл. 6,6 кг) коштував 4 сестерція (218,28 г срібла).

Імена римських громадян

Римські чоловічі імена звичайно склалися з трьох частин: 1) особистого імені (praenomen), 2) родового імені (nomen), 3) індивідуального прізвища (cognomen).

Кількість особистих імен (praenomina) була дуже обмеженою. Найбільш вживані імена: Aulus — А., Appius — Апп., Gaius — Г., Gnaeus — Гн., Decimus — Д., Caeso — К., Lucius — Л., Marcus — М., Manius — М., Mamercus — Мам., Numerius — Н., Publius — Р., Quintus — Q., Sextus — Секс., Servius — Сер., Spurius — Сп., Titus — Т., Tiberius — Ті(б). та ін.

Звичайно імена (praenomina) давали чотирьом старшим синам, а інші мали імена, які походили від порядкових числівників — Quintus, Sextus і т. д. Імена Primitus, Secundus, Tertius і Quartus зустрічалися зовсім рідко.

Nomen (gentis) — це родове ім'я, яке носили всі члени одного і того ж роду. Наприклад: Tullius — Туллій (рід Тулліїв), Iulius — Юлій (рід Юліїв).

На третьому місці виступало cognomen — індивідуальне прізвище, яке вказувало на яку-небудь характерну рису даної людини. Наприклад: Scaevola (лівша), Dentatus (зубастий), Crassus (товстий), Scaurus (клишоногий) тощо. Такі прізвища часто ставали назвою відгалуження роду і переходили на нащадків.

У деяких родах не було прізвищ (cognomina). Наприклад, не мав прізвища славний полководець Гай Марій (бл. 157—86 рр. до н. е.), відомий оратор Марк Антоній (143—87 рр. до н. е.) і ряд ін.

Були випадки, що одна людина мала два прізвища; друге з них називалось agnomen. Наприклад, Lucius Aemilius Paulus одержав друге прізвище Macedonicus за перемогу над македонським царем Персеєм в 168 р. до н. е. Покоритель Африки Publius Cornelius Scipio дістав agnomen — Africanus.

Вільновідпущеник одержував ім'я власне (praenomen) і родове ім'я (nomen) колишнього хазяїна, а прізвищем (cognomen) у нього було те ім'я, котре він мав як раб. Наприклад, Marcus Tullius Tiro — Марк Туллій Тірон — вільновідпущеник Марка Туллія Ціцерона.

* Денарій спочатку = 10 асам.

** Коли ас = 1/24 фунта міді = 13,643 г.

*** Сестерцій спочатку = 2,5 аса. Sestertius також називався pemptus.

В епоху республіки деякі особи мали по два родові імена (nomina) внаслідок усиновлення. За римським звичаєм усиновлений приймав особисте ім'я (praenomen), назву роду (nomen) і прізвище (cognomen) того, хто його усиновив, а своє родове ім'я (nomen) зберігав у формі на -anus (друге прізвище). Наприклад, Гай Октавій (майбутній імператор Август) після його усиновлення Гаєм Юлієм Цезарем отримав ім'я Gaius Iulius Caesar Octavianus.

Римські жінки в класичну епоху мали тільки ім'я свого роду (nomen). Наприклад, усі жінки роду Тулліїв іменувались Тулліями, жінки роду Юліїв — Юліями. Старша дочка одержувала cognomen Maior, друга за віком Secunda, або Minor, третя — Tertia і т. д.

Знатні жінки діставали, крім nomen, також cognomen свого батька. Наприклад, дочка Л. Цецілія Метелла — Цецілія Метелла (дружина Сулли), дочка М. Лівія Друза Клавдіана — Лівія Друзілла (дружина імператора Августа).

Вправи у читанні

1. Прочитайте: aquarium, auditorium, decanus, rector, professor, lector, inspector, imperator, provincia, magister, praesens, dens, gangraena, auctor, aer, poeta, poema, pyramis, canalis; curatio, corona, cuprum, medicus, oculus, processus, hygiene, linea, vasa, lingua, operatio, dosis, bestia, musculus, legatus, primus, novus, doctus, epistula, exemplum, factum, filius, potentia, noster, terra, victor, humanus, brevis, fortuna, imperium, studium, consul, legatio, locus, murus, declinatio, magistratus, plebs, portus, publicus, sensus, signum, philosophus, competens, umbra, opinio, solus, grammaticus, orthographia, probare, gratulare, princeps, sententia, iustitia, institutum, nominare, consulere, scaenicus, abstinentia, cognomen, geometria, principatus, status, administrare, elegantia, materia, scholasticus, psychologia, corpus, rhythmicus, exemplar, absurdus, effectus, labyrinthus, monolithus, stipendium, studeo, dy-senteria, amorphus, elementum, dosis, disciplina, membrana, periodus, criticus, littera, oleum, argentum, ferrum, murus, metallum, numerus, luna, herbarium, chorus, rhetor, doctor, dictor, triumphus, rhythmus, harmonia, video, cultura, officialis, pactum, incognitus, docens, conflictus, discussio, codex, casus, historia, arena, natio, constitutio, distantia, dissertatio, declaratio, imitatio, maximus, minimus, praesidium, consilium, minister, orator, censura, collega, circulus, tribunal, secretarius, inspector, dictator, Caesar, Cicero, rosa, ratio, ego, mater, nomen, argumentum, domus, zona, charta, oratio, Italia, Graecia, Britannia, Valerius, Iulia, Marcus, Augustus, Sicilia.

2. Поставте знак наголосу в таких словах: vacuum, verticalis, digressio, disputare, examinare, declamatio, dictatura, deformatio, illusio, classicus, minimus, navigatio, obligatio, pigmentum, repressio, receptum, occasio, accentus, obiectum, respublica, director, excursio, industria, manifestus, semestris, traditio, auctoritas, depressio, inductio, discriminatio, inertia, memorandum, observare, agitatio, oppositio, congressus, lectio, assisiens, aspectus, demonstratio, debitor, complexus, compressio, constituere, conspicuum, constructio, corona, deponere, dominatio, observare, actio, adoptare, affectus, antiquus, apparatus, arena, auditor, citharista, civilis, collegium, colloquium, colonia, columna, communis, condicio.

DECLINATIO I

I

1. Eurōpa est terra. 2. Eurōpa et Asia sunt terrae. 3. Sicilia est insula magna. 4. Britannia est insula magna. 5. Sicilia et Britannia insulae magnae sunt. 6. Aqua bestiis et plantis necessaria est. 7. Patria mea magna et clara est. 8. In silvis variae plantae sunt. 9. Scientia potentia est. 10. Incolae insularum plerumque nautae sunt.

II

Tullia puella Romana est. Terentia matrona Romana est. Iulia, Aemiliae filia, Tulliae amica est. Tullia et Iulia puellae Romanae sunt. Tunicae puellarum albae sunt. Puellae in silva sunt.

III

De Italia

Lingua Latina est lingua antiqua. Italia est terra Europae et patria linguae Latinae. Roma est in Italia. Lingua Latina est lingua poetarum Romae antiquae. Multis pugnis et multis victoriis Roma clara est. Sicilia est magna insula Europae inter Italiam et Africam. In ora Siciliae est Aethna. Nota est audacia nautarum. Roma clara est doctrina et litteris.

PRAESENS INDICATIVI ACTIVI

I De luna

Forma lunae rotunda est. Luna terrae propinqua est. Luna et stellae noctu terram illustrant. Luna saepe figuram litterae «C» habet. Non semper lunam videmus. Umbra terrae interdum obscurat lunam. Luna plena nautis grata est. Luna et stellae nautis viam monstrant. Nautis multae stellae notae sunt. Dea lunae erat Diana.

S.I.P

II De Sicilia

Sicilia est magna insula Europae, inter Italiam et Africam sita. Incolae Siciliae agricolae et nautae sunt. Agriculae arant et colunt terram, nautae navigant. Sicilia admodum fecunda est. Insula etiam nunc uvis clara est.

III Incolae Italiae

Incolae Italiae antiquae agricolae et nautae sunt. Agriculae arant, nautae navigant. Stellae nautis viam monstrant. Nautae lunam et stellas vident et in patriam navigant.

Magistra et discipulae in scholam veniunt. In schola magistra puellis fabulam narrat.

IMPERATIVUS PRAESENTIS

Salve!

Salvēte, discipulae! Salve, magistra!

Valēte, discipulae! Vale, magistra!

Labōras. Bene labōra. Laborātis. Bene laborāte. Magistra sum. In schola labōro. In scholis laborāmus. Magistra fabulam puellis nārrat. Fabula magistrae puellas delectat.

Videsne stellam magnam? — Ita, video stellam magnam. Videtisne statuam? — Ita, videmus statuam. Puella statuam rosis ornat. Puellae statuam magnam rosis et violis ornant.

DECLINATIO II

I De elephantis

Elephantus magnus est. Oculi elephanti parvi sunt. In silvis Asiae et Africae est magnus numerus elephantōrum. Indi elephantos albos in numero deōrum habent. Elephanti albi rari sunt. Mira est patientia elephantōrum.

II De metallis

Aurum, argentum, ferrum metalla sunt. Metalla sunt in terra. Multi fluvii auro abundant. Ferrum est metallum necessarium. Aurum et argentum apud populos magnum pretium habent. E duro ferro populi varia instrumenta parant.

III Rusticus Sabīnus et vicīnus

Marcus est rusticus Romānus. Marcus equum et mulum habet. Ager Marci parvus est. Marco filii sunt: Quintus, Publius, Caius. Marcus, Quintus et Publius sunt rustici, arant et colunt agrum. Filii semper Marcum adiuvāre et semper laborāre debent. Servi hortum colunt. Caius, filius parvus, ludos amat. Vicus Sabīnus, ubi Marcus habitat, parvus est. Non magnus numerus est ibi rusticōrum. Prope a vico est fundus. Dominus fundi est Cethēgus. Multos servos Cethēgus habet. Sed non libenter servi domino sevēro parent.

IV De oppidis antiquis

Roma et Falerii sunt oppida antiqua Italiae. In oppidis antiquis muri alti et portae sunt. Viae oppidōrum antiquōrum non latae sunt. Aedificia clara ornamenta oppidōrum sunt, Magistra de Roma discipulis nārrat. Memoria oppidōrum antiquōrum clara est.

PRONOMINA POSSESSIVA. PRONOMINA PERSONALIA

I

1. Non tibi natus es, sed patriae et tuis. 2. Medici nostri vitam filiōrum nostrōrum saepe servant. 3. Cum liberis suis ambulāmus. 4. Filius mei amīci aegrōtus est. 5. Hodie ego aegrōtus sum. 6. Tu, quaeso, me hodie visita. 7. Nova spectacula nobis gaudia sunt. 8. Fabulae poētae nos docent, etiam nobis prosunt. 9. Celsus in libris suis «De medicīna» de variis morbis nārrat. 10. Scientia nobis prodest.

II Lupus in fabula

Aesōpus, Graecōrum poēta, in fabulis suis saepe de lupo nārrat. Fabulae lupum ut bestiam saevam et feram pingunt. Lupus aliquando ad rivum agnum videt. Rivi aqua a lupo ad agnum fluit, sed lupo avido agno clamat: «Cur mihi aquam turbas?» Et agnum miserum devorat. Sic Phaedrus nārrat.

III De aquila et cuniculo

Aquila pullos cuniculi capit et suis liberis portat. Cuniculus multis verbis et lacrimis aquilam orat: «Parce meis liberis». Sed aquila cuniculi verba non auscultat, pullos cuniculi in suum nidum portat. Tum cuniculus ceteros cuniculos orat: «Adiuvate me, amīci cari!» Cuniculi auxilio veniunt. Populum altam, ubi aquila nidum habet, subruunt. Ita populus alta concidit et pullos aquilae necat.

PRAESENS INDICATIVI PASSIVI

1. Victoria concordia gignitur. 2. Instrumenta et arma e ferro parantur. 3. Patria in periculis a viris defendi debet. 4. Statuae virōrum clarōrum rosis ornantur. 5. Prudentiā saepe vitantur pericula. 6. Magna copia aquae campus irrigātur. 7. Ager ab agricolis colitur. 8. Modestia discipulōrum saepe a magistris laudātur. 9. Praecepta magistri attente a bonis discipulis audiuntur. 10. Memoria minuitur, nisi exercētur. 11. Plantae in campis ventis moventur. 12. Terra herbis vestitur. 13. Tēpora mutantur, et nos simul mutāmur. 14. Amicitia incolārum concordia confirmātur. 15. Ripae aquarum silvis ornantur. 16. Incolae vici agricolae appellantur, si agros colunt. 17. Metalla in terra inveniuntur. 18. Libris de claris factis populōrum nostrōrum delectāmur. 19. Statuae nostrōrum poētārum clarōrum lauro pulchra ornantur. 20. Patria nostra a poētis laudātur. 21. Concordiā potentia amicōrum augetur. 22. Discordiā et malis factis amicitia minuitur. 23. Nisi bene labōras, non laudāris. 24. In multis oppidis pulchrae statuae conspiciuntur. 25. Discipuli boni a magistris non monentur. 26. Discipuli multa sciunt, si bene erudiuntur et docentur. 27. Liberi bene erudiri debent. 28. Laudamini, studiōsi, si bene laborātis. 29. Corinthus clara et Athēnae a poētis salutantur. 30. Poētārum clarōrum Graecōrum statuae et in Aegypto lauro pulchra ornantur.

IMPERFECTUM INDICATIVI ACTIVI ET PASSIVI

I De Neptūno, Mercurio et Aesculapio

Populi antiqui multos deos colēbant. Neptūnus in Oceano habitābat. Nautae Neptūno equos et tauros immolābant. Mercurius, deus mercatūrae, erat nuntius deōrum. Aesculapium medici colēbant. Graeci Aesculapio gallos immolabant. Neptūni arae plerumque in ripis fluviorum erant, Mercurii in viis, Aesculapii in lucis. Ita in fabulis poētae antiqui narrābant.

II De amicitia lupi fabula

Asinus aegrōtus erat. Filium parvum habēbat. Filius in stabulo aegrōtum curābat. Ad aegrōtum asinum properābant lupi et stabulo appropinquābant. Tum unus e lupis ostium stabuli pulsābat et clamābat: «Aperi, mi aselle! Amīci tui appropinquābant». Filius lupis respondēbat: «Amīcōrum verba blanda audio, sed lupos improbos videc».

III De castris Romanōrum

A Romānis castra ponebantur. Primum a tribūno locus capiebātur ubi aqua et cibus inveniebantur. Deinde quadratum spatium signabātur et muniebātur. In mediis castris multa tabernacula ponebantur. In castris custodiae per vallum disponebantur. Itaque copiae securae dormiebant in castris.

IV

1. Proeliis et bellis Romāni semper delectabantur. 2. Mercurius a Romānis adorabātur. 3. Arae multae Mercurii in viis collocabantur. 4. Neptūnus a nautis adorabātur. 5. In lucis arae Aesculapii herbis et rosis ornabantur. 6. Vesta, dea foci, a feminis adorabātur. 7. Apud Romānos pueri a servis Graecis educabantur. 8. Statuae poētārum Romanōrum lauro ornabantur. 9. Servi miseri a dominis Romanōrum non laudabantur. 10. Apud Romānos antiquos castra vallo fossaque muniebantur.

FUTURUM I INDICATIVI ACTIVI ET PASSIVI

I

1. Patriam nostram semper amābimus, pro patria semper pugnabimus. 2. Ut salutabimus, ita salutabimur. 3. Numquam a bonis amaberis, si malos amābis. 4. Si robusti eritis, ad arma vocabimini et, si periculum erit, patriam defendētis. 5. Nisi bene laborābis, numquam laudaberis. 6. Ripae fluviorum silvis ornabantur. 7. Agri ab agricolis colentur. 8. Si diligenter laborabitis, a magistris laudabimini. 9. Viri docti semper laudantur. 10. Viro bono amīcus sum, eram, ero.

II De perfidia punīta

Olim bellum erat inter Romam et Falerios. Romāni ante Falerios castra habēbant. Pueri Faliscōrum in bello extra oppidum exercebantur. Aliquando Faliscus quidam (якийсь) cum pueris nonnullis in castra Romāna intrat et Romanis dicit: «Frustra oppidum nostrum oppugnātis. Armis non expugnabitis, sed dolo incolas superabitis. Pueros vobis mando ac ita Romānis victoriam parabo». Sed Romāni respondent: «Contra viros arma habemus, numquam contra pueros capiēmus. Semper armis pugnābimus et pugnabimus».

III Praecepta tribūni

In castris et per vallum custodiae disponentur. Si Poeni vallo appropinquābunt, statim a custodiis cernentur. Signum tuba extemplo dabitur. Castra extemplo movebuntur et arma a vobis parabuntur. «Si strenui eritis et fortiter pugnabitis»,— inquit tribūnus,— «Poeni a vobis depellentur et vincuntur. Tum praemia vobis tribuentur».

DECLINATIO TERTIA (CLASSIS CONSONANS)

I

1. Romāni milites victōres magnam praedam habēbant. 2. Mores praeceptorum ab oratoribus laudari debent. 3. Scriptōrum clarōrum libri a multis hominibus leguntur. 4. Homo hominem iuvare debet. 5. Veritatem cognoscere omnes homines possunt. 6. Apud Germānos reges ex nobilitate, duces ex virtute sumebantur. 7. Magni honores nostris temporibus scriptoribus claris tribuuntur. 8. Post longum tempus epistolam a te accipio. 9. Varia opera agricolārum et artificum generi hominum necessaria sunt. 10. Caesar scribit de Gallis: «Viri in uxores et in liberos vitae necisque potestatem habent».

II De Romānis

Antiqui scriptōres amorem patriae Romanōrum laudant. Romāni populis finitimis saepe timorem parābant. Romānis, victoribus multōrum populōrum, multae terrae Asiae et Africae notae erant. Milites Romāni aut pedites, aut equites erant. Arma equitum et peditum diversa erant. Magna erat constantia militum Romanōrum. Milites Romāni custōdes et defensōres patriae suae erant. Clari duces belli erant Marius et Caesar, clarus orator erat Cicero, clari poētae erant Vergilius et Horatius.

III De Cicerōne

Magnus erat numerus scriptōrum antiquōrum. Multi erant oratōres clari Graecōrum et Romanōrum. In numero oratōrum erat et Cicero. Cicero quoque egregius scriptor Latīnus erat. Cicerōni libri scriptōrum Graecōrum et Romanōrum noti erant. Gloriam magnam Cicerōnis libri de philosophia et de eloquentia et de arte oratiōnis habent.

DECLINATIO TERTIA (CLASSIS VOCĀLIS)

I

1. Caesar ad (flumen) Tamesim milites ducēbat. 2. Milites ex alta turri tela mittebant. 3. Remedia multa sunt contra febrim et tussim. 4. Inter Tiberim et Neapolim est regio pulchra et fecunda. 5. Etiam in mari alto nautae sitim colligunt. 6. Homines potione sitim depellunt. 7. Pueri tolerare sitim et vires corporis laboribus firmare discēbant. 8. In tertio libro Cornelii Celsi «De medicina» est caput de februm generibus. 9. De tussi et tussis curatiōe Celsus multa narrat. 10. Antiqui dicebant: «Si vis pacem, para bellum», at nos: «Si vis pacem, para pacem», itaque pro pace certamus.

II De mari

Magna est pulchritudo maris, magna utilitas. Aqua maris salsa est. Multa flumina in maria influunt. Rupes litorum maris saepe altae sunt. In mari multae plantae crescunt et mira animalia vivunt. Itaque poetae non recte mare infecundum appellant. Natura marium varia est: alia maria calida, alia frigida sunt. Inter Europam et Africam est mare Internum. Multa maria Graecis et Romanis ignota erant. Deus fluminum et marium erat Neptunus.

III De animalibus

Sunt multa genera animalium. Animalia vivunt et in terra et in aqua et in aere. Varias sunt formae et voces animalium. In regionibus Asiae et Africae terra marique rara exemplaria animalium sunt. Facultates animalium diversae sunt. Homines ratione et lingua animalia superant.

DECLINATIO TERTIA (CLASSIS MIXTA)

I

1. Graeci magnum numerum navium hostium capiebant. 2. Est proverbium: «Lupus custos ovium». 3. Multa flumina urbes praeterfluunt et in mare influunt. 4. Portae urbium nocte in Roma clauderentur. 5. Bonis artibus et litteris honor magnus tribuitur. 6. Autumno multae aves nostrae regiones relinquunt. 7. Multae gentes antiquae sedes suas non habebant. 8. Urbs «Athenae» artium et litterarum sedes erat. 9. In historia nostra pulchra exemplaria fortitudinis civium habemus. 10. Multarum urbium origines incertae sunt.

II De avibus

In silvis multae aves sunt. Aves alas habent. Plumae sunt quasi vestis avium. Vere voces multarum avium aures hominum delectant. Aves nonnullae nuntii sunt veris. Autumno aves in alias regiones avolant, nonnullae autem hieme in regionibus frigidis manent. Ibi saepe famem extremam tolerant.

Ut leo rex bestiarum, ita aquila regina avium est. Aquilam reginam avium appellamus, nam nulla avis aquilam robore superat.

III De Scythia

Scythia includitur ab uno latere Ponto, ab altero montibus. Scythia multum in longitudinem et latitudinem patet. Hominibus inter se erant nulli fines, neque enim agrum exercebant, nec domicilium Scythia erat ullum. Pecora semper pascebant et per incultas solitudines semper errabant. Uxores liberosque suos secum in plaustis vehabant. Lacte et melle vivebant. Pelles ferinae erant Scythia pro vestibus.

IV

1. Caesar magnis itineribus in Galliam contendit. 2. Grues hieme maria transvolant. 3. Cor centrum systematis sanguiferi est. 4. Quod licet Jovi, non licet bovi. 5. Nonnullae arbores non unum saeculum vivunt. 6. Flores sunt nuntii veris. 7. Homines cor habent in sinistra pectoris parte positum. 8. Summi vertices montium nive aeterna tecti sunt. 9. Omnibus apibus una quies, labor omnibus unus. 10. Europae pars, quam (яку) Pyrenaei montes a Gallia dividunt, Hispania appellatur. 11. Ex fonte homines aquam bibunt. 12. Poetae Graeci Iovem patrem deorum hominumque vocabant. 13. Camillus Iovi mactabat centum boves. 14. Vasa sanguifera in venas, arterias et capillaria dividuntur.

ADIECTIVA III DECLINATIONIS. PARTICIPIA Praesentis Activi

1. Regiones palustres non sunt salubres. 2. Vulnere militum fortium gravia sunt; neque enim facilis neque celeris est ad gloriam via. 3. Patria est communis parens omnium nostrum. 4. Ventus acer silvis arboribusque nocet. 5. Sapienti viro divitiae servantur. 6. Verba sunt aut simplicia, aut composita. 7. Litora omnium marium semper erant sterilia. 8. Exempla illustrium et sapientium virorum utilia sunt. 9. Homini felici vita brevis videtur. 10. Hostes cum ingenti clamore urbem occupabant. 11. Saepe ridentes vera dicimus. 12. Delecto et scribens ad te et epistula tuas legens. 13. Sero venientibus ossa. 14. Oppidum facile defenditur ardenti studio.

II De Hannibale

Celebris erat Carthago, celebria templa et aedificia urbis, celebre erat nomen Hannibalis, egregii et fortis Carthaginensium ducis. Hannibal erat dux impavidus atque crudelis. Ut dux celer et fortis erat, ita milites habebat celeres et fortes et impavidos. Victor magnarum copiarum equestrium et pedestrium erat. Nobilis et memorabilis est Romanorum clades Cannensis. Memoria cladis Cannensis Romanis semper acerba et tristis erat.

III De Achille

Celeber erat Achilles, filius Pelei regis et Thetidis deae. Achilles particeps belli Troiāni erat. Celebre erat scutum, celebria erant arma Achillis. Celebris erat celeritas Achillis. Celeritate sua incredibili et magno corporis robore Achilles Troiānis terribilis erat. Mors Patrocli (eius amīci) Achilli dolōres acres dabat. Achilles Hectorem ad pugnam provocabat et virum fortem necābat.

IV De lupo esuriēte

Lupus esuriens cibum quaerēbat. Tandem audiēbat intra casam rusticam puerum plorantem et matrem clamitantem: «Nisi desines, lupo te dabo!» Itaque lupo, praedam expectans, totum diem ibi adstabat. Sed sub vesperum audiēbat matrem dicentem: «Lupus te non habēbit; necabimus lupo». Tum lupo tristis recēdit.

DECLINATIO IV

I

1. Senatui et magistratibus Romānis auctoritas magna tribuebātur. 2. In dextre et sinistro cornu exercitus Romāni equites erant. 3. Exercitus sine duce corpus est sine spiritu. 4. Cornus et tubae sonitu exercitui signum dant. 5. Incendiis multae domue debebantur. 6. In Gallia non solum in omnibus civitatibus, sed paene in singulis domibus factiones erant. 7. Fructus autumnus arbores ornant. 8. Domus divitum Romanōrum magnae erant. 9. Reditus exercitus nostri ex proelio clarus erat. 10. Imperator Nero domo aurea habitabat.

II De exercitu Romāno

In exercitu Romāno peditatus equitatum numero superabat; equitatus erat in lateribus peditatus. Omni exercitui consul praerant. Copiae barbarorum exercitibus Romanis non erant pares. Nam duces Romāni magnum usum in bello habebant et milites fortes erant. Forti impetu legiones Romanae hostium exercitus superabant. Celeri cursu hostes impetum Romanorum vitabant. Exercituum Romanorum gloria magna erat.

III De magistratibus Romanorum

Principatus magistratuum Romae in manibus consulum erat. Consules erant magistratus annui; consulibus erant imperium et potestas, praeterea consul erat iudex et pontifex maximus. Consul ius vitae necisque habebat. Item ordinarii magistratus alii erant. Praetor ius inter cives dicebat. Quaestores aerarium curabant. Censor censum agebat. Postea autem officium censoris erat etiam peccata civium contra bonos mores notare atque senatum legere.

DECLINATIO V

I

1. Dies pars mensis est, hora pars diei. 2. Spe victoriae milites fortes ad pugnam inflammabantur. 3. Die certa Orgetorix ad iudicium omnes suos ducit. 4. In arcubus res gestae exercitus commemorabantur et celebrabantur. 5. Amicitia res secundas ornat. 6. Longitudo dierum alia est aestate, alia hieme. 7. Lucretius, philosophus et poeta Romanus clarus, est auctor poematis «De rerum natura». 8. Nulla res tam necessaria est omni generi hominum quam medicina (Quintilianus). 9. Romani nonnullos dies atros appellabant. 10. Res parva saepe rerum magnarum initium erat. 11. Philosophia est scientia rerum humanarum et rerum naturae. 12. Amicis fidem servare non solum in rebus secundis, sed etiam in rebus adversis. 13. Amicitia res secundas ornat, adversis rebus solatium praebet. 14. Hieme et aestate longitudo dierum et noctium inaequalis est. 15. Concordia civium rei publicae necessaria est.

II De pugna Marathonica

In magno periculo olim res publica Atheniensium erat. Nam Persae cum magno exercitu in Atticam invadebant. Exercitus Atheniensium parvus erat, duces autem rei militaris periti erant. Inter duces Miltiades prudentia insignis erat. Concordia Graecorum in rebus adversis admirabilis erat. Apud Marathonem planities erat ibique Athenienses contra copias Persarum pugnabant. Initio diei in media acie Persae, in cornibus autem aciei Graeci victores erant. Meridie victoria Graecorum certa erat.

PERFECTUM INDICATIVI ACTIVI

I

1. Bello Punico secundo Hannibal multas Italiae civitates occupavit. 2. Caesar postquam Pharnacem, regem Ponticum, superavit, scribit: veni, vidi, vici. 3. Milites arma cepērunt, hostes in silvas pepulērunt, urbem suam defendērunt. 4. Venientes in Fabios impetum fecērunt et ad unum omnes occidērunt. 5. Populi hostem numquam timere desierunt. 6. Homini natura rationem addidit. 7. Paucae civitates Caesari obsequies miserunt, reliquae neglexerunt. 8. Nonnulli grammatici Latini libros de orthographia scripserunt. 9. Romanorum legati in hostium castra venerunt. 10. Haedui legatos ad Caesarem miserunt.

II De Daedalo

Daedalus, artifex clarus, casu hominem necavit. Itaque cum Icaro filio ex urbe Athenis fugit et in insulam Cretam ad regem Minōem migravit. Ibi iussu regis labyrinthum aedificavit. Postea Daedalus consilium cepit in patriam remigrare. Minos autem Daedalum et Icarum retinuit atque etiam in labyrintho inclusit. Tum Daedalus dolum excogitavit: ex pennis quattuor alas fecit et cum filio avolvit. Sed incautus Icarus in mare decidit. Daedalus in Siciliam pervenit.

Misera et laborum plena erat servorum vita in civitate Romāna, nam neque ius ullum servis erat, neque leges dominos ab iniuria et maleficio prohibebant. Itaque domini servos instrumenta vocalia nominabant, in servos vitae necisque potestatem habuerunt. Crudelitate dominorum adducti haud raro servi se libertatemque suam vindicare temptaverunt et seditiones concitaverunt. Tum fortiter pugnantes exercitus Romanos saepe pepulerunt et res suas suo arbitrio ordinarunt, sed postrēmo victi sunt.

PLUSQUAMPERFECTUM INDICATIVI ACTIVI. FUTURUM EXACTUM (II) INDICATIVI ACTIVI

I De Prometheo

Prometheus auxilio Minervae homines ex terra et aqua fecerat et de genere humano bene meruit. Di saepe Prometheus ad epulas suas invitabant. Itaque consilium Iovis, qui (який) omnes homines necare constituerat, Prometheo notum erat. Prometheus aliquando in caelum venit et ignem de Olympo subduxit et hominibus donavit. Quamquam ira Iovis magna erat, genus humanum non delēvit. Prometheus autem Vulcanus iussu Iovis in monte Caucaso ferreis catenis ad saxum alligavit cotidieque aquila iecur Promethei devorabat. Iecoris pars, quam (яку) aquila interdiu devoraverat, noctu crescebat. Ita Prometheus ingentes dolores tolerabat. Postea Hercules aquilam sagitta necavit Prometheusque liberavit.

II Galli Romam expugnant

Quarto saeculo ante aeram nostram Roma in magno periculo erat. Galli enim cum copiis Romanorum ad fluvium Alliam contenderant et Romanos fugerant. Multi Romani ceciderant. Tum Romani Capitolium defendere constituerant. Galli in portas irruerant. Tecta incenderant. Marcus Manlius fortiter defendit neque se dedit. Sed magna inopia frumenti Romanos premēbat. Manlius cum Gallis de indutiis egit. Regulus Gallorum magnum auri pretium poposcerat. «Si aurum», inquit, «penderitis, decedam. Si pretium non solveritis, neque viris, neque feminis, neque pueris parcam». Romani aurum suum tradiderunt, tamen Galli contenti non erant.

III

1. Sententiam mutabitis, si omnia audiveritis. 2. Si te rogavero, nonne respondebis? 3. Cum Romam venerimus, scribemus ad te. 4. Si hostes oppidum expugnaverint, delēbunt. 5. Philippus, Macedonum rex, Lacedaemoniis scripsit: «Si in Laconicam venero, finibus vos exturbabo». Lacedaemonii rescripserunt: «Si». 6. Homo quidam servum interrogavit: «Probusne eris, si te emerō?» Servus respondit: «Etiam, si non emeris». 7. Nioba inquit: «Latōnam orbam appellabitis, si mecum comparaveritis. 8. Tibi scribam, si otium habuero. 9. Si hominibus profueris, in calamitate tibi non deerō». 10. Dolorem, si non potuero frangere, occultabo. 11. Ridēbis, si epistolam meam legeris. 12. Dona dabuntur de pecunia quantam senatus decreverit.

PARTICIPIUM PERFECTI PASSIVI

1. Carthaginienses victi pacem a Romanis petiverunt. 2. Pueri cenati ad opus accesserunt. 3. Hostes timore coacti et virtutis nostrae memores fugae se mandaverunt. 4. Egressus e navi accēpi tuas litteras ante quinque dies datas. 5. Caesar Alexandria potitum regnum Cleopatrae dedit. 6. Condita urbs conditoris nomine appellata est. 7. Homerus et Hesiodus ante Romam conditam fuerunt. 8. Clives urbes ab hoste delētas restituerunt. 9. Britanni repulsi ab equitatu se in silvas abdidērunt. 10. Interdiu stellas non videmus obscuratas luce solis. 11. Nero, hostis patriae iudicatus, pugione se transfixit. 12. Nautae venerunt in urbem ornātam permultis monumentis staturisque. 13. Carthaginienses victos hostes ferreis catenis vinciebant. 14. Antiqui poetae narrauerunt de Troia capta et delēta.

II

1. Aestate floribus, herbis, plantis terra vestita est. 2. Litterae a Phoenicibus inventae sunt. 3. Multa bella a Romanis terra marique gesta sunt. 4. Magna classis Persarum parvo numero navium Graecorum victa est. 5. Roma condita est in Latio, in sinistra ripa Tiberis. 6. Ab Augusto forum Romanum aedificatum est. 7. Aedificia flamma delēta sunt. 8. In foro ab Augusto aedificata multa et pulchra aedificia erant. 9. Apud Romanos feminae ab omnibus officiis publicis remotae erant. 10. Pons interruptus erat, sed brevi tempore restitutus est.

III

1. Non prius dormiēmus, quam negotia nostra finita erunt. 2. Ad Lacedaemonios et Athenienses legati missi sunt et ita iussu regis dicebant: «Nisi regi nostro aqua et terra datae erunt, urbes vestrae delebuntur. 3. Liberi praesidium erunt, si bene educati erunt. 4. Cum copiae e castris eductae erunt, in hostes ducentur. 5. Oppida vestra satis munientur, si ipsi viri fortes fueritis. 6. Respondebo tibi, sed non ante, quam mihi tu ipse responderis. 7. Imperator ad milites: «Milites, si hostes a vobis victi erunt, praemia vobis dabuntur!» 8. Si classis hostium superata erit, miles, qui (який) primus navem hostium ascenderit, corona navali ornabitur. 9. Si captivi a vobis Romam adducti erunt, praemia multa vobis dabuntur! 10. Miles, qui (який) alium periculo liberaverit et vitam servaverit, corona civica ornabitur.

IV De causa belli Troiani

Erant nuptiae Pelei, regis Thessaliae, et Thetidis deae. Omnes dei invitati erant, praeter Discordiam. Dea Discordiae ira commota est et malum aureum inter epulantes iactavit, in quo (на якому) inscriptum erat «Pulcherrimae» (найкрасивішій). Diu Iuno, Minerva, Venus de malo certabant. Denique iussu Iovis a Mercurio ad Paridem, regis Priami filium, ductae erant. Iuno Paridi potentiam, Minerva sapientiam, Venus Helenam, pulcherrimam mulierum, promisit. Paris Veneri malum tradidit. Paulo post a Priamo patre in Graeciam missus est. Ibi Helenam, Menelai regis uxorem, rapuit. Hinc bellum Troianum incipitur. Multos annos ad Troiam pugnatum erat. Denique Troia a Graecis dolo capta et delēta est.

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

I

1. Nostro labore vitam hominum tutiorem et opulentiorum reddere studemus. 2. Aestate noctes sunt breviores quam hieme. 3. Aurum gravius est quam argentum. 4. Danuvius longior et latior est quam Rhenus. 5. Ver iucundius est quam autumnus. 6. Pastores oves in pascua felicitiora agunt. 7. Dies calidiores sunt autumnus. 8. Alpes montes altissimi Europae sunt. 9. In altissimis montibus aer purissimus est. 10. Ferrum est utilissimum, aurum pretiosissimum. 11. Saluberrimum tempus ver est. 12. Campania pulcherrima regio Italiae erat. 13. Campania erat uberrima vino et frumento. 14. Arabum equi celerrimi et pulcherrimi erant. 15. Ut regiones dissimillimae sunt, ita mores incolarum dissimillimi sunt. 16. Dissimillimi erant mores Germanorum antiquorum et Romanorum. 17. Romani celeberrimas urbes habebant. 18. Domus Germanorum humillimae et angustissimae erant. 19. Templum Romanae simillima erant templis Graecorum. 20. Hoc dictum Ciceronis clarissimum est: «Res publica mihi carior est quam vita mea».

II De regno Persarum

Antiquissimis temporibus Persae fortiores et belliciores erant ceteris omnibus Asiae populis. Cyrus, vir fortissimus et prudentissimus, Persas imperio Medorum, gentis multo infirmioris et ignavioris, liberaverat et conditor ingentis regni Persarum fuit. Brevissimo temporis spatio regnum Persarum amplissimum fuit, et reges Persarum divitissimi et potentissimi fuerunt omnium regum Asiae. Persae non modo cum populis Asiae bellaverunt, sed etiam cum gentibus aliarum terrarum. Paulatim autem divitiae et luxuria Persas imbeliores et molliores fecerunt.

III De varietate morum

Magna est varietas morum populorum. Ut regiones dissimillimae sunt, ita mores incolarum dissimillimi sunt. Aliis temporibus populis alii mores sunt. Dissimillimi erant mores Germanorum antiquorum et Romanorum. Romani pulcherrima aedificia et celeberrimas urbes habebant; domus Germanorum humillimae et angustissimae erant. Nonnullae gentes Germanorum temporibus Caesaris certas sedes non habebant. Romani habebant templa pulcherrima et simulacra deorum pretiosa, Germani imagines deorum non habebant.

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

I

1. Bona valetudo multo melior est quam maximae divitiae. 2. Tarquinius Superbus pessimus et crudelissimus erat. 3. Honestas fama melior est quam pecunia. 4. Terra maior est luna, minor sole. 5. Homines melius oculis, quam auribus credunt. 6. Sol multo maior est quam terra. 7. Apud omnes fere gentes maiores natu a minoribus coluntur. 8. In pugna apud Salamīnem non solum plures erant Persae quam Graeci, sed Graeci

ibi etiam multo minorem numerum navium longarum habebant quam Persae. 9. Qules optimum medicamentum est. 10. Graeci in Sicilia Italiaeque plurimos portu et meliores agros occupaverant. 11. Pauperes sunt magnificentiores quam divites. 12. Xanthippe, Socratis uxor, maledicentissima erat. 13. Aqua maxime necessaria est plantis et hominibus. 14. Discipulis exempla magis idonea sunt quam praecepta. 15. Ultima Germaniae partes nunquam in fide Romanorum erant. 16. In inferiore parte Italiae multae coloniae Graecorum erant. 17. Caesaris temporibus Britanniae pars interior appellabatur ab incolis, qui in insula nati erant. 18. Italia inferior a Romanis magna Graecia appellabatur, quod Graeci prioribus temporibus plurimas colonias ibi condiderant. 19. Interdum interior abdominis membrana rumpitur, superior cutis autem integra est. 20. Atlas duos arcus habet: arcum anteriorem, id est arcum vertebralem, et arcum posteriorem, id est arcum dorsualem.

II Gentes Italiae

Italiam superiorem habitabant Galli. Partem Italiae, quae cis Alpes sita est, Romani Galliam Citeriorem vel Cisalpinam appellabant. Maior Gallia Ulterior vel Transalpina appellabatur, quod trans Alpes sita est.

Romanorum finitimi erant Etrusci, qui prioribus temporibus ex Asia in Italiam venerunt. In interiores partes Italiae incolebant Sabini, Aequi aliaeque nationes. Difficillimum fuit cum Samnitibus foedus facere. Pleraque gentes Italiae mediae et interioris Romanis parabant. Italiam inferiorem Romani Magnam Graeciam appellabant, quod Graeci ibi plurimas colonias constituerant.

ADVERBIA

I

1. Aliter vivunt agricolae, aliter nautae. 2. Audacter in re, in consilio prudenter. 3. Syracusae ab Archimede diutissime defendebantur. 4. Duces nostri sapienter rem publicam nostram regunt. 5. Graeci Troiam magis dolo quam fortitudine expugnaverunt. 6. Acriter et vehementer Graeci apud Marathonem pugnaverunt. 7. Numquam Romani acrius et vehementius pugnaverunt quam apud Cannas. 8. Saepe Germani cum Gallis acerrime pugnaverunt. 9. Equites Romani celerius ad flumen venerunt quam hostes. 10. Milites nostri fines rei publicae nostrae vigilanter custodiunt. 11. Romani in theatro clamabant: pulchre, bene, recte. 12. Equus celeriter currit. 13. Avis celerius volat. 14. Amici nostri optime valebant. 15. Tempus celerrimum celerrime fugit. 16. Optime valete, amici! 17. Pedites Galli pessime erant armati, multo peius quam milites Romani. 18. Equites Gallorum meliora arma habebant et saepe magnopere Romanos infestabant. 19. Facilius est dicere, quam agere. 20. Mos erat Spartanis breviter respondere, fortiter pugnare.

II De Aegypto

Aegyptus olim regnum Africae erat. Incolae Aegypti antiquitus praecipue agriculturam exercabant et mercaturam cum populis Europae, praesertim cum Graecis. Nilus fluvius antea erat et nunc est beneficium naturae, quia in Aegypto raro pluit. Nilus

autem extra ripas diffluit terramque irrigat. Itaque agricolae Aegypti habitabant non procul a ripis Nili. Silvae in Aegypto non erant. E plantis erant in hortis ficī, citri, palmae, in limosia — papīri et loti. Metallis Aegyptus non abundābant; erat quidem et aurum et argentum in Aegypto, sed parum.

PRONOMINA DEMONSTRATĪVA. PRONOMEN RELATIVUM

1. Totus hic mundus, universa haec terra, immensum hoc mare natūrae opus est. 2. Huic omnes parent, hanc omnes amant: 3. Senātus haec intellegit, consul videt, hic tamen vivit. 4. De hoc morbo ille medicus perītus interrogārī debet. 5. Illa verba semper memoria tenebuntur. 6. His discipulis illi septem colles Romae antiquae noli sunt. 7. Huic periculo hae duae res erant auxilio: scientia et pax. 8. Cuncti verbis huius magistratus monentur. 9. Tu quoque illis verbis moneberis. 10. In illo monte Romulus Romam aedificāvit. 11. Hi ipsi tanto studio labōrant. 12. Discipulus piger sibi ipsi nocet non magistro. 13. In nobis ipsis est fons fortunāe. 14. Parentes sunt optimi amīci liberōrum; libenter eos iuvant multaque beneficia iis tribuunt. 15. Sunt quinque partes orbis terrarum; maxima eārum est Asia. 16. Maxima laus Achillis et Ulixis est; huius enim prudentia, illius fortitudo carminibus Homēri celebrābatur. 17. Defende te tua ipsius opera. 18. Suo iure noster ille Ennius sanctos appellābat poētas. 19. Hoc tempore Februārī hiems frigidior erat. 20. Eum omnes amant, cuius virtus omnibus utilis est.

II De Gallōrum et Germanōrum deis

Caesar in eis libris, qui «Commentarii de bello Gallico» dicuntur, et de bellis, quae cum populis Gallōrum et Germanōrum Romāni diu gerēbant, et de moribus institutisque eōrum scribēbat: Galli deōrum maxime Mercurium colunt. Hunc viarum ducem, hunc mercatorum custōdem appellant. Post hunc colunt Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. De his deis eandem fere opiniōnem, quam reliquae gentes, habent: Iuppiter Imperium deōrum tenet, Apollo morbos depellit. Minerva operum atque artificiorum initia tradit. Mars bella regit.

III De Croeso et Solone

Cui vestrum fortuna Croesi, regis Lydiae, nota est? Eis, qui vitam eius ignorant, de superbia eius nonnulla narrābo.

Croesus in Asiae urbe habitābat, cui nomen erat Sardes. Hic rex, cuius divitiae erant ingentes, magnam potentiam habēbat.

Aliquando Solo Atheniensis, quem Graeci inter septem sapientes numeraverunt, ad Croesum venit. Iussu regis omnes divitiae regiae ei monstrabantur. Deinde Croesus eum interrogāvit: «Quis felicissimus omnium est?» Ille: «Tellus Atheniensis», — inquit, — «mea sententia, felicissimus fuit, nam ei boni et probi liberi erant, et pro patria magnans vitam efflāvit. Et res humanāe cadūcae sunt et saepe mutantur».

IV De Nioba

Nioba, Tantali filia, uxor erat Amphionis, regis Thebanōrum. Propter potentiam et divitias mariti et propter suam pulchritudinem Nioba superbissima fuit, maxime autem ea de causa, quod multos liberos habuit. Mulieres et virgines aliquando Latōnae, matri Apollinis et Diānae, sacrificābant. Nioba eas vituperāvit et «Cur», — inquit, — «ei, non mihi sacrificātis? Pulchritudine, potentia, divitiis, etiam genere omnes homines supero. Tantalus est mihi pater, Iovem avum appello. Spectāte liberos. Latōnam orbam appellabitis, si mecum eam comparaveritis. Ego quattuordecim liberos habeo, illa duos».

Ea re Nioba Latōnae iram excitāvit. Dea statim liberis suis omnia narrāvit, et Apollo: «Audacia verba», — inquit, — «istius Niobae poenae digna sunt». Idem dixit Diāna. Liberi, precibus matris commōti, in arcem Thebanōrum venerunt, et Apollo filios, illa filias Niobae sagittis necaverunt. Ita Niobae superbia ipsi causa doloris fuit, marito autem, qui de caede liberōrum certior factus se ipse necavit, et liberis eōrum causa perniciēi. Misericordia deōrum Nioba in saxum mutata est, lacrimaeque eius etiam nunc manant.

PRONOMINA INTERROGATĪVA. PRONOMINA INDEFINĪTA. PRONOMINA NEGATĪVA

I

1. Quid carius est quam patria? 2. Quis carior est quam amīcus amīco? 3. Qui poēta dulcior est quam Homērus? 4. Quod decus pulchrior est quam virtus? 5. Cui nostrum sunt ignota carmina poētarum nostrōrum? 6. Quem poētā magis laudant quam Homērum? 7. Quid est dulcius quam nomen patriae? 8. Cuius vocem audio? 9. In qua urbe vivimus? 10. Ad quem scribis? 11. Philosophus quidam, nomine Bias, dixit: «Omnia mea mecum porto». 12. Apud Spartiātes erat genus quoddam hominum, quod Hilōtae appellābatur, quorum magna multitudo agros colēbant. 13. Antiquissimis temporibus neque quisque serviēbat, neque quidnam privātae rei habēbat. 14. Optimus quisque modestissimus est. 15. Quidquid id est timeo Danaos et dona ferentes (Vergil.) 16. In vita apium est aliquid, quod civitāti hominum similis est. 17. Quaedam bestiolae habent vitam unius diei. 18. Eloquentia paritur exercitatiōne quadam. 19. Homini, qui mortem timet, semper aliquis terror impendet. 20. Non cuivis placet, quod alicui placet. 21. Nemo praeter mercatores in Britanniam advēnit, sed iis ipsis nihil praeter oram maritimam notum est. 22. Nemo melior fuit homine illo, nemo clarior, nemo honestior (Cic.). 23. Nihil est agricultūra melius, nihil dulcius (Cic.). 24. Nullus locus tibi dulcior esse debet patria. 25. Nemini plura debemus officia quam parentibus.

II Alexandri ad Aristotelem epistula Alexander Aristoteli salutem dicit

Vicimus hostem et superavimus arēnas. Sed ex ordine omnia describam. Postquam exercitum in Asiam transportāvi, Persas ad Granicum flumen vici totamque Asiam servitute barbarōrum liberāvi. Pirinae urbes ipsae mihi se tradiderunt; paucae portas

clauseraunt, eas vi et armis cepi. Regem ipsum Darēum ad Issum vici magnamque praedam feci. Una Tyrus, quae in insula posita est, portas clauserat. Eam urbem terra marique oppugnāvi et septimo mense cepi. Paulo post exercitum in Aegyptum duxi. Eam Persarum provinciam facile expugnāvi et incolis libertatem reddidi. In ora Aegypti urbem condere constitui, quae Alexandria vocabitur. Misi tibi lapides raros, plantarum et animalium genera varia.

Vive valeque, magister carissime!

VERBA DEPONENTIA. VERBA SEMIDEPONENTIA

I

1. Virtutem clarorum virorum non solum admirari, sed etiam imitari debemus. 2. Non moriuntur opera poetarum clarorum. 3. Medicamentorum actionem viri docti in animalibus primo experiuntur. 4. Belgae ab finibus Galliae oriuntur. 5. Qui iure utitur, nemini facit iniuriam. 6. Populus Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utebatur. 7. Hic mortui vivunt et muti loquuntur. 8. Bona exempla imitari debemus. 9. Magistri discipulos hortantur. 10. Ego recte operam meam facio, tu autem semper solum polliceris. 11. Mihi erat in animo proficisci in Graeciam. 12. In bello populi multa mala patiuntur, immo vero multi moriuntur. 13. Populi sociis dona largiuntur. 14. Scythae per montes et silvas vagabantur. 15. Cicero optime de re publica meritis est. 16. Servius Tullius Etruscorum iniurias ultus est. 17. Gloria virtutem tanquam umbra sequitur. 18. Dulce et decorum est pro patria mori. 19. Magnos homines virtute metimur, non fortuna. 20. Laetamur novis libris, quos nobis donavistis. 21. Semper imitamini mores factaque eorum. 22. Caesar verebatur, ne Helvetii etiam provinciae Romanae nocerent. 23. Caesar cohortatus suos proelium commisit. 24. Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. 25. Nervii vinum reliquasque res ad luxuriam pertinentes ad se importari non patiebantur. 26. Caesar unum pagum Helvetiorum ultus est, quod Helvetii prioribus temporibus consulem Romanum aggressi intertulerant. 27. Caesar nactus idoneam tempestatem cum exercitu profectus est. 28. Homines aegroti aqua frigida interdum pro medicamento utuntur. 29. Et gaudia et dolores nobiscum semper parturis. 30. Caesar exercitui frumentum mittere debebat. 31. Quod omnia ausi sunt, multa adepti sunt. 32. Qua de causa audete vos quoque omnia! 33. Suebi frigidissimis locis quoque in fluminibus lavari solebant. 34. Naves eodem, unde erat profecti, revertuntur. 35. Auxiliariis ad pugnam non multum Caesar confidebat.

II Herodotus

Herodotus Halicarnassius in terras remotissimas profectus est, multas enim res cognosci poterat. Itaque in Aegyptum venit diuque ibi cum sacerdotibus versatus est multaque didicit. Inde ad Phoenices pervenit, qui multarum artium periti. Ars scribere a Phoenicibus inventa est. Deinde Herodotus Babyloniam adiit, postea domum revertit.

ДИСЛОВА, СКЛАДЕНИ З SUM, FER0, FIERI

I

1. Amicus noster tibi aderit, sicut mihi saepe aderat. 2. Optimus nostrum cunctis discipulis praeerit. 3. In libris poetarum nostrorum multae et verae sententiae insunt. 4. Studium linguarum novarum nobis proderit, amici. 5. Fabulae poetarum non solum te et nos docent, sed etiam tibi nobisque prosunt. 6. Bona exempla pueris semper prodesse potuerunt, mala saepe oberunt. 7. Amicus verus in omnibus periculis adest, aderat, aderit. 8. Sequani crudelitatem absentis Ariovisti tamquam praesentis horrebant. 9. Vir bonus nunquam deerit amicis in rebus adversis. 10. Sine virtute nunquam vera amicitia esse potest. 11. Ubi nunc has res adversas constanter feres, ita postea omnia commoda tibi allata patienter feres. 12. Omnes eadem difficultia ferimus. 13. Fer patienter onus, fac sapienter opus. 14. Onus, quod aequo animo fertur, levius fit. 15. Apud Romanos dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. 16. Incolae totius Galliae lingua, institutis, legibus inter se differabant. 17. Omnium consensu ad Vercingetorigem imperium Galliae delatum est. 18. Celeriter fama caedis mercatorum Romanorum ad omnes Galliae civitates perlata est. 19. Parrhasius tabulam tulerat in qua puerum pinxit. 20. Zeuxis palmam Parrhasio detulit. 21. Apud veteres Romanos agricolis fiebant consules. 22. Ex metallo instrumenta fiunt. 23. Hoc fieri potest in provinciis. 24. Nihil fit sine voluntate. 25. Nemo fit casu bonus.

II De triumpho Romano

Magnus honor imperatoris Romani erat triumphus. Magna multitudo civium triumpho intererat; etiam legiones victrices aderant; eis legionibus imperator praeerat. In pompa triumphali etiam principes victarum gentium ducebantur alique nobiles, omnes catenis aureis onerati. Ingens erat numerus plastrorum, quod ingens praeda aliter portari non poterat. Eo tempore Urbi nihil ornamentum deerat. Nihil autem tam praeclarum excogitare possumus, quam spectamen imperatoris triumphantis. Postquam ad Capitolium pompa pervenit, imperator triumphans Iovi tauros albos immolabat. Post sacrificium in Capitolio celebratum epulae splendidae parabantur.

ДИСЛОВА ВОЛО, НОЛО, МАЛО, ЕО, ЕДО

I

1. Volo versibus cotidie memoriam meam exercere. 2. Cur illo consilio uti non vis? 3. Aut prodesse volunt aut delectare poetae. 4. Paratus sum exire. 5. Nolo de usu servorum disputare, in quos superbissimi et crudelissimi sumus. 6. Diutius te morari nolo. 7. Noli turbare circulos meos! 8. Stultum facit fortuna, quem vult perdere. 9. Idem velle atque idem nolle ea demum est vera amicitia. 10. Non raro ex duobus amicis alter vult, quod alter non vult. 11. Bellum nolumus, sed omnes impetus hostium propulsabimus. 12. Imperator legatis hostium: «Si iterum», inquit, «mecum congregi vultis, ego paratus sum pugnare, si pacem habere mavultis, abicite arma». 13. Multi sciunt, quae recta sunt, sed facere nolunt. 14. Quae volumus id libenter credimus.

15. Nolite res graviōres differre in tempus futurum. 16. Cicerōni in patriam redeunti maxima multitudo civium in forum obviam prodiit. 17. Cras ad urbem ibo. 18. Ad aulam, amico in scholam eunti occurri. 19. Germāni cum armis e castris exierunt et ad flumen proficiscebantur, plerique vi fluminis oppressi periērunt. 20. I, bone, quo virtus tua te vocat. 21. Autumno aves abierant, vere ad nos redeunt. 22. Vir fortis omni periculo it obviam. 23. Luna mihi tremulo praebet lumen eunti (Ovid.). 24. Adi formicam, puer, et ab ea disce sedulitatem. 25. Magistri praeire debent exemplis. 26. Vos estis eundem panem, quem nos edimus. 27. Esto, quod parentes tibi parant. 28. Sus est mala, si invenire potest. 29. Vos este, quod adest. 30. Bene laboramus, iucunde edimus.

II De Germanorum antiquorum moribus

Germāni agriculturā non student; magna pars victus eorum in lacte, caseo, carne consistit. Cibi genere et exercitatione et libertate vitae vires aluntur et corpora immensa magnitudine gignuntur. Atque consueverunt locis frigidissimis pellibus corpora tegere et lavari in fluminibus. Cum civitas bellum gessit, magistratus creantur. Ei bello praesunt et potestatem vitae necisque habent. In pace principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversiasque decernunt.

Germāni non agri modum certum habent aut fines proprios, sed magistratus ad principes in annos singulos hominibus agros attribuunt atque anno post alio transire cogunt.

Germāni neque oppida incolunt, neque sedes inter se iunctas habent, ut e Taciti libro cognoscimus.

NUMERALIA CARDINALIA

I

1. Quattuor sunt anni tempora: ver, aestas, autumnus, hiems. 2. Condita est Carthago septuaginta duobus annis ante, quam Roma. 3. Iussu Caesaris Bellovacii sescentos obsides ei dederunt. 4. Februarius duodeviginti vel undeviginti dies habet. 5. Fines Helvetiorum in longitudinem CLXXX patebant. 6. Citharista quidam, Stratonicus nomine, in schola sua novem Musarum simulacra et Apollinis statuum habebat, discipulos vero duos. 7. Septem fuerunt reges Romani. 8. Sex menses dimidium anni. 9. Apud Graecos novem Musae numerabantur. 10. In legione Romana Caesaris temporibus sex milia militum erant. 11. Romulus septem et triginta annos regnabat. 12. Annus habet trecentos sexaginta quinque vel sex dies, mensis triginta dies vel triginta unum. 13. Classem septuaginta navium Miltiades habebat. 14. In senatu Romano primum centum viri illustres et sapientes erant, deinde trecenti, postremo sescenti. 15. Duo cum faciunt idem, non est idem. 16. In legione Romana decem cohortes, in cohorte tres manipuli, in manipulo duae centuriae; centuria centum milites habebat, deinde quinquaginta. 17. Homo viginti annorum est adulescens, homo sexaginta annos natus est senex. 18. Ovidius scripsit quattuor libros Epistularum ex Ponto. 19. Duo milia equites in pugna ceciderunt. 20. Fines Helvetiorum in longitudinem milia passuum CCXL in latitudinem CLXXX patebant. 21. Regnum Romanum ducentos quadraginta quattuor annos vixit. 22. Quadringentos duodecoginta annos respublica Romana a con-

sulibus gubernata est. 23. In toto corpore humano numerantur ossa ducenta sexaginta. 24. In pugna Marathonia occisi sunt e numero Persarum, ut rerum scriptores antiqui tradunt, sex milia et quadringenti, e numero Atheniensium — centum nonaginta duo.

NUMERALIA ORDINALIA

I De diebus et mensibus

Hora est vicesima quarta pars diei. Mensis triginta aut triginta unum solus Februarius duodeviginti aut undeviginti dies continet. Nomina mensium Romanae sunt originis. Antiquissimis autem temporibus apud Romanos annus fuit decem mensium, Primo mensi nomen fuit Martius, quinto Quintilis, sexto Sextilis, septimo September, octavo October, nono November, decimo December. Numa, alter rex Romanorum, numerum mensium duobus auxit et ordinem horum mutavit. Postea Romani Quintilem mensem Iulium, Sextilem Augustum nominaverunt. Iulio nomen est a Iulio Caesare, Augusto — ab Augusto imperatore. Primo mensis diei nomen fuit Kalendae, quinto Nonae, tertio decimo Idus; mensibus autem Martio, Maio, Iulio, Octobri septimo diei fuit Nonae, Idus quinto decimo.

II Summarium historiae Romanae

Annos numerabant Romani ab anno Urbis conditae, qui fuit ante aeram nostram septingentesimus quinquagesimus tertius. Initio reges per annos circiter ducentos quinquaginta civitatem ad arbitrium suum rexerunt. Anno quingentesimo nono sive ab Urbe condita ducentesimo quadragesimo quarto, postquam expulsus est ex regno Tarquinius Superbus, creati sunt duo consules. Hunc statum quinque fere saecula observaverunt Romani. Iam anno ducentesimo sexagesimo sexto tota fere Italia in potestate Romanorum fuit.

Anno tricesimo imperium occupavit Augustus, qui primus imperator populi Romani fuit. Imperatoribus paruit imperium Romanum usque ad annum quadringentesimum septuagesimum sextum aerae nostrae sive millesimum ducentessimum tricesimum ab Urbe condita.

III

1. Ter terna sunt novem. 2. O terque quaterque beati, qui patriam in servitute non videbatis. 3. Alii menses habent tricenos dies, alii tricenos singulos, mensis autem Februarii duodeviginti dies numerat. 4. Consulibus bina milia militum data sunt. 5. Ut Romae consules, sic Carthagine quotannis bini reges creabantur. 6. Copiae nostrae unis castris Alesiae tenebantur, hostium autem binis.

GERUNDIUM

I

1. Omnibus hominibus est innata cupiditas discendi. 2. Hominis mens alitur discendo et cogitando. 3. Legere utile est, legendo libros docemur et delectamur. 4. Quintus Fabius novam vincendi rationem invenit: non pugnare. 5. Breve tempus aetatis

satis longum est ad bene honesteque vivendum. 6. Nulla aetas ad perdiscendum sera est. 7. Homo ad intellegendum et agendum natus est. 8. In disputando veritas gignitur. 9. Ex discendo capimus voluptatem. 10. Bonus orator discendo animos audientium docet, delectat et permovet. 11. Themistocles maritimos praedones persequendo mare tutum reddidit. 12. Defendendi haec causa non gloriandi eloquor. 13. Fama crescit cundo. 14. Omnes cupidi sumus carmina poetarum Romanorum legendi. 15. Ex providendo est appellata prudentia. 16. Amici parati erunt ad succurrendum miseris. 17. Magister discendi causa profectus est Romam. 18. Ars scribendi a Phoenicibus inventa est. 19. Iuppiter nullo magis hominem separavit a ceteris animalibus, quam dicendi facultate (Quint.).

II De peregrinatione Herodoti

Herodotus fuit egregius scriptor Graecorum. Is discendi causa terras multas peragravit; multa enim homines discunt peregrinando et videndo aut audiendo. Deinde Aegyptum venit ibique a sacerdotibus multa didicit. Aegyptii enim scribendi, pingendi, sculpendi periti erant; medici arte medendi florebant. Inde ad Phoenices pervenit, a quibus ars scribendi inventa est. Herodotus res gestas Graecorum in novem libris scripsit.

PARTICIPIUM FUTURI PASSIVI. CONIUGATIO PERIPHRASTICA PASSIVA

I

1. Omnibus nobis obtemperandum est legibus patriae nostrae. 2. Non parcendum est hosti. 3. Nobis pro patria pugnandum est. 4. Aegrotus diligenter curandus est. 5. In omnibus rebus nobis modus adhibendus est. 6. Nihil sine ratione faciendum est. 7. Nulla possessio, nulla vis auri et argenti pluris, quam virtus, aestimanda est (Cicero). 8. Non omnis error stultitia est dicenda (Cicero). 9. Lex iubet ea, quae facienda, prohibetque contraria. 10. Loquendi elegantia legendis oratoribus et poetis augentur. 11. Insula abundat materia utili ad naves aedificandas. 12. Caesari uno die multa agenda erant, acies instruenda, milites cohortandi, signum tuba dandum. 13. Dux urbe defendenda magnam gloriam sibi parare studuit. 14. Xerxes Graeciae opprimendae causa ingentem exercitum comparavit. 15. Ti. Gracchus triumphus creatus est dividendis agris. 16. Helvetii ad pacem petendam legatos miserunt. 17. Legendo mens formanda est. 18. Oratores antiqui bonis orationibus legendis dicere discabant. 19. Consilia prudentium virorum audienda sunt. 20. Nobis primum audiendum, deinde audendum et agendum est. 21. Nobis aliqui viri boni diligendus est. 22. Videndum est, utrum morbus increseat an consistat an minuatur. 23. Conversae sunt omnium mentes summaque cupiditas belli gerendi injecta est. 24. Ad Caesarem legati Gallorum in castra venarunt purgandi sui causa. 25. Aegrotus semper corpus exercendum est, si aetas natandum est. 26. Ars regendae rei publicae difficilis est. 27. Nobis carmina ediscenda sunt. 28. Discimus libris legendis. 29. Romulo et Remo vita non mollis inter pastores agenda erat.

II De Archimedis morte

Marcellus, Romanorum consul, ad Syracusas, urbem Siciliae nobilissimam, oppugnandas missus est. Archimedes, qui ea tempestate Syracusis fuit urbis defendendae causa, opera Romanorum disturbabat. Archimedes, dum in pulvere quasdam formas describit attentius et militi Romano, qui praedandi causa in domum irruerat: «Quis nam es?» — interrogabat, propter nimiam cupiditatem illud investigandi, quod requirebat, nihil respondit nisi hoc: «Noli turbare circulos meos». Itaque a milite detruncatus est.

III De bello cum Belgis gesto

Caesar ad milites monendos decurrit et legionem decimam pervenit. Militibus proelii committendi signum dedit. Atque, cum in alteram partem item monendi causa veniebat, pugnantibus occurrit.

Exiguitas temporis tanta fuit hostiumque animus tam paratus, ad pugnandum, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Diu proelium anceps erat.

PARTICIPIUM FUTURI ACTIVI. CONIUGATIO PERIPHRASTICA ACTIVA

1. Milites nostri venerunt cives suos liberaturi. 2. Qui imperaturus est alio, ipse prius oboedire debet. 3. Ave, imperator, morituri te salutant. 4. Helvetii omne frumentum incendunt, praeterquam quod secum portaturi erant. 5. Qui visuri domos, parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum (Livius). 6. Legati a Daro, Persarum rege, Carthaginem venerunt petentes auxilia adversus Graeciam, cui illaturus bellum Darus erat. 7. Alexander excursurus cum valida manu fuerat ad Athenas. 8. Irascimur saepe non illis, qui laeserunt, sed iis, qui laesuri sunt (Seneca). 9. Apes, quum iam evoluturae sunt, consonant vehementer (Varro). 10. Cum his versare, qui te meliorem facturi sunt (Sen.). 11. Omnia, quae ventura sunt in incerto iacent. 12. Galli nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati (Liv.). 13. Vobiscum iter facturi sumus. 14. Caesar pontem trans Rhenum facturus et exercitum suum in Germaniam ducturus erat. 15. Hannibal nunquam cum Romanis pacem compositurus fuit. 16. Librum lecturus sum, quem mihi amicus dedit. 17. Profecturus eram ad te. 18. Magna pars hominum, cum navigaturi sunt, de tempestate non cogitant. 19. Catilina eiusque socii bellum civile moturi sunt. 20. Lecturi sumus libros de Roma antiqua.

ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO

I

1. Scriptores narrant Romulum et Remum conditores urbis Romae fuisse. 2. Scimus Troiam a Graecis captam esse. 3. Servos in Colossaeo cum bestiis pugnasse constat. 4. Notum est statuam magnam Neronis in amphitheatro Vespasiani collocatam esse. 5. Pater dicit se epistolam scripturum esse. 6. Filius dicit donum sibi a patre da-

tum iri. 7. Socrates dicēbat se nihil scīre. 8. Spero te meo labōre contentum fore. 9. Interfectum esse L. Catilīnam iam pridem oportēbat. 10. Augustus carmina Vergili cre-
māri contra testamenti eius verecundiam vetuit. 11. Consules iussi sunt exercitum
scribere atque in fines hostium ducere. 12. Athenienses vetīti sunt muros restituere.
13. Amīcus mihi dixit te esse in Italia seseque ad te litteras mittere. 14. Et prodesse vo-
let et delectāre poētae. 15. Vidēmus vos diligenter discere posse. 16. Pater dixit fili-
um bene pingere. 17. Caesar iubet milites pontem facere. 18. Notum est lunam circum
terram movēri. 19. Scio epistulam a meo filio scriptam esse. 20. Notum est multas ter-
ras a Romānis expugnātas esse. 21. Puto liberos brevi ventūros esse. 22. Ubi Romam fa-
ma venit exercitum fustum fugatumque esse, omnes fere Romāni, qui in urbe erant,
fugerunt. 23. Caesar narrat omnem Galliam in tres partes divīsam esse. 24. Caesar nar-
rat Celtas a Romānis Gallos appellātos esse. 25. Ubi Caesar vidit Ariovistum non cu-
pere pugnāre, idoneo loco castra posuit.

II De bello cum Pyrrho gesto

Pyrrhus, rex Epirotarum, cum in Italiam belli causa venit, sperābat se
non solum Italiam, verum etiam Siciliam et Africam in potestatem suam re-
ductūrum esse, Romanos autem facile victum iri. Sed post pugnam, ad Hera-
clēam factam, qua etsi Romānos vicit, ipse tamen magnum detrimentum accepit,
exclamavisse dicunt post aliam similem victoriam se sine milite in Epīram
reversūrum esse. Talis fuit Pyrrhi victoria.

III De patre felīci

Scriptōres narrant Diagoram Rhodium tres filios habuisse: unum pugilem, secun-
dum pancratiastem, tertium luctatōrem. Qui omnes ludis Olympiae certabant. Pater
sperābat filios in certaminibus victūros esse. Ipse Olympiae aderat et vidit omnes vin-
cere eōdem die et corōnis ornāri. Adulentes felīces patri oscula dabant, populus flo-
res in eos iaciēbat. Sed iidem scriptōres narrant Diagoram gaudio commōtum in stadio,
in oculis et in manibus filiorum, animam efflavisse.

IV Plinius Caecilius Secundus

Scimus Plinium Calpurniam, uxōrem suam, valde amavisse. Litteras ad amitam
uxoris suae, Calpurniam Hispullam, a qua Calpurnia educāta erat, et ad proscerum
eius Calpurnium Fabatum litteras saepe scripsit, quibus virtutes uxoris suae laudābat.
In Plinii epistulis legimus Calpurniam non solum pulchram, sed etiam doctam puellam
fuisse, libros Plinii legisse, versus eius cantavisse, et citharā formasse; magistrum mu-
sicae non habuisse, sed amorem illi magistrum fuisse.

NOMINATIVUS CUM INFINITIVO

I

1. Disciplīna Druidum in Britannia reperta atque inde in Galliam translāta esse
existimātur. 2. Qui tacet, consentīre vidētur. 3. Quiētum fore videbātur reliquum
aestātis tempus. 4. Cicero clarissimus orātor Romanōrum fuisse traditur, 5. Hic mag-

nae divitiae esse dicuntur. 6. In hoc agro thesaurus defossus esse dicitur. 7. Galenus
medicus optimus esse putabatur. 8. Gallia in partes tres divīsa esse dicitur. 9. Beātus
Epicūrus sibi vidētur esse moriens (Cic.). 10. Perfugium vidētur omnium laborum et
sollicitudinum esse somnus (Cic.). 11. Mihi antiquissimum genus illud fuisse vidētur.
12. Isocrates maior mihi ingenio vidētur esse. 13. Mortem etiam virgines Athēns, regis
Erechthēi filiae, pro patria contempsisse dicuntur (Cic.). 14. Medea Peliam dicitur fe-
cisse rursus ex sene adulescentulum (Pl.). 15. Lectitavisse Platōnem studiōse, audivisse
etiam Demosthenes dicitur (Cic.). 16. Caesar appropinquāre dicebātur, magnusque
terror incidit Pompei exercitui (Caes.). 17. Quam multos scriptōres rerum suarum mag-
nus ille Alexander secum habuisse dicitur (Cic.). 18. Fugisse ex proelio dicuntur notis-
simi latrōnum duces (Cic.). 19. Fortis ac vehemens orātor existimātur esse C. Gracchus
(Gell.). 20. Primus in Italiam creditur venisse Saturnus.

II De Themistocle

Apud Graecos dicitur Themistocles Atheniensis incredibilis ingenii et mentis fuis-
se. Memoriam quoque singularem eum habuisse cives putābant. Omnia enim, quae au-
diverat et viderat, memoria tenuisse videbātur. Aliquando ad eum peregrīnus quidam
accessisse dicitur et promississe se ei artem memoriae esse traditūrum. Themistocles:
«Oblivisci», inquit, «discere malo. Nam memoria teneo etiam ea, quae nolo, oblivisci
non possum, quae volo».

ABLATIVUS ABSOLUTUS

I

1. Priamo regnante Troia capta est. 2. Troia capta Aenēas in Italiam venit. 3. Cae-
sar Gallis devictis Romam rediit. 4. Cicerōne et Antonio consulibus Catilīnae coniuratio
erupit. 5. Autumno adveniente aves avolant. 6. Alpibus superātis Hannibal in Italiam
venit. 7. Hoste appropinquante cives portas clausērunt. 8. Bello confecto legāti ad
Caesarem venērunt. 9. Sole oriente aves canere incipiunt. 10. Incipiente vere flores
appārent. 11. Crescente periculo crescunt vires. 12. Pace florente artes florent. 13. Ex-
pulsis regibus Romāni consules creavērunt. 14. Graeci advenientibus Persis Thermopy-
las ceperunt. 15. Galli nullo defendente in urbem Romam invasērunt. 16. Bellum Gal-
licum C. Iulio Caesare imperatōre gestum est. 17. Natūra duce errāri nullo pacto potest.
18. Hostes ad urbem proficiscebantur nullo resistente. 19. Pompeius bellum ineunte
vere suscepit. 20. Milites luce prima pontem transgrediuntur. 21. Duce vivo milites
fortiter pugnant. 22. Caesare necāto triumvīri rem publicam obtinuerunt. 23. Milites
signo dato impetum fecerunt. 24. Helvetii lintribus iunctis flumen transibant. 25.
Mortuo Troiāno Hadriānus imperator factus est.

II De Alexandro rege Macedonum

Philippo, rege Macedonum, occīso Alexandri regnum occupāvit. Gentibus finiti-
mis domitis a rege exercitus adversus Persas parātus est. Alexandro bellum gerente Gra-
eci bellum moverunt, sed devicti sunt. Hellesponto traiecto Persas ad Granicum flu-
men vicit; plurima oppida maritima portas Alexandro aperuerunt. Rex urbibus mari-
timis captis magnam partem Asiae occupavit.

Graeci Troia incensa rursus Graeciam petiverunt. Multi eorum variis erroribus factis in patriam reverterunt. Ulīxes tempestāte cursum prohibente in insulam, cui nomen Ogygia erat, delātus est. Ibi nymp̄ha amōre impulsā Ulixem immortalitatem promittens retinēbat. Ulīxes septem annos in insula morātus Athēna adiutricē navigium aedificāvit et patriam navigāvit. Sed ventis adversis ad Phaeacum insulam deferebatur. Ibi benigne a rege Alcinoō receptus est. Tandem deis auctoribus ad oram patriae tas diu desideratae versus est. Procis occisis una cum Penelope multos annos suis civibus iustus praefuit.

ВЖИВАННЯ CONIUNCTIVUS PRAESENTIS У НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ

I

1. Bene semper laborēmus. 2. Bene legāmus et scribāmus. 3. Valeant cives mei! 4. Stet urbs praeclara mihiq̄ue patria clarissima! (Cicero). 5. Quod sentīmus, loquāmur, quod loquimur, sentiāmus: concordet sermo cum vita (Seneca). 6. Vivat, floreat, crescat res publica nostra! 7. In omnibus periculis et in magnis et in parvis constantes simus! 8. Omnibus in rebus modus adhibeātur. 9. Cives mei sint incolumes, sint florentes! 10. Omnia vincit amor et nos cedāmus amori (Vergilius). 11. Gaudeāmus igitur, iuvenes dum sumus. 12. Sit mens sana in corpore sano. 13. Ne cedāmus hostibus. 14. Audiāmus et alteram partem. 15. Audiātur et altera pars. 16. Ne regrediāmur, sed progrediāmur. 17. Ne regrediantur, sed progrediantur. 18. Quid agam? 19. Quo me vertam? 20. Utinam aliquis me adiuvet! 21. Utinam in Colchidem proficiscāris. 22. Utinam falsus vates sim! (Liv.). 23. Quid ego de M. Marcello loquar, qui Syracusas, urbem ornatissimam, cepit? (Cic.). 24. Egone illum non fleam? 25. Egone non defleam tatem adulescentem? 26. Rhodienses superbos esse, aiunt. 27. Sint sane superbi. Quid id ad vos attinet? 28. Sint sane ista bona, quae putantur. 29. Ne sint in senectūte vires; ne postulantur quidem vires a senectūte. 30. Ubi istum invenias, qui honōres amīci autepōnat suo? (Cic.). 31. Vix veri simile fortasse videātur (Cic.). 32. Quem neque gloria neque pericula excitant, nequiquam hortēris (Sall.). 33. Quis fallere possit amantem? (Ver.). 34. Pro patria quis bonus dubitet mortem oppetere? (Cic.). 35. Quis dicere audeat, vera omnia esse somnia?

II De Troia capta

Graeci, laboribus belli Troiāni fatigāti, de victoria desperaverunt et in patriam redūci cupiverunt, sed ab Ulīxe retenti sunt. Ulīxes: «Equum ligneum», — inquit, «extruāmus. In ventrem fortissimi viri armati se abdant, ceteri autem naves conscendant reditumque in patriam simulantes ad insulam Tenedum navigent».

Consilium Ulīxis ab omnibus probatum est.

III Quae sint in horto necessaria?

Multa sunt in horto necessaria. Sit primum aquae copia. Dividātur ea ac per rivulos adducātur in omnes horti partes. Claudātur hortus. Ne multae sint arbores, quarum umbra nocet. Vertātur humus, iniciātur stercus. Si dabis terrae, terra dabit.

I

1. Milites signa referunt maestique — crederes victos esse — in castra redeunt. 2. Valerius cotidie cantabat, erat enim scaenicus; quid faceret aliud? 3. Quid facerem? 4. Ad amicos confugerem? 5. Quam multa, quae nostra causa numquam faceremus, amicorum causa facimus. 6. Utinam Clodius, non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset, potius quam hoc spectaculum viderem! 7. Quid facerem? 8. Si alas haberes, volare posses. 9. Utinam quattuor manus haberem! 10. Quis negaverit? 11. Utinam viveret. 12. Utinam vixisset? 13. Fuerit hoc verum. 14. Haec quam viderem, quid agerem, iudices? (Cic.). 15. Illud utinam ne vere scriberem (Cic.). 16. Utinam virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis? (Cic.). 17. Utinam me mortuum prius vidisses! 18. Utinam frater meus viveret et iterum classem duceret! 19. Ne vos quidem, iudices, mortem timueritis (Cic.). 20. Neminem cito laudaveris, neminem cito accusaveris. 21. Quae hic erant, curares (Ter.). 22. Ne poposcisses (Cic.). 23. Malus civis Carbo fuit. Fuerit aliis; tibi quando esse coepit? (Cic.). 24. O stultum hominem, dixerit quispiam (Cic.). 25. Non igitur faciat, dixeris quis, quod utile sit. 26. Litterae tuae me molestia valde levarent: utinam omnino liberassent (Cic.). 27. Utinam, ut culpam, sic etiam suspitionem vitare potuisses! (Cic.). 28. Utinam deus sapientes Stoicos effecisset! (Cic.). 29. Utinam iam ante vidisses neque totum animum tuum maereri mecum simul dedisset (Cic.). 30. Utinam, M. Antoni, avum tuum meminisset! 31. Utinam evenissent ea, quae tum homines precabantur! (Cic.). 32. Pareatur librorum quantum satis sit (Sen.). 33. Nihil scripsisses potius (Cic.). 34. Quod tibi fieri non vis, alteri nec feceris. 35. Hoc facito, hoc ne feceris (Cic.). 36. Quod dubitas, ne feceris (Plin.). 37. Hoc sine ulla dubitatione confirmaverim eloquentiam rem nam esse omnium difficillimam. 38. Ego ipse cum Platone non invitus erraverim (Cic.). 39. Ingenia studiaque oppresseris facilius, quam revocaveris (Tac.). 40. Nullam virtutem regis Alexandri iustius, quam celeritatem, laudaverim (Curt.).

UT (NE) FINALE ET UT (NE) OBJECTIVUM

I

1. Darēs, rex Persarum, ut Graecos puniret, classem quingentarum navium comparavit. 2. Athenienses aliaeque civitates Graeciae saepe legatos miserunt, ut oraculum Apollinis Delphici consulerent. 3. Caesar Labienum cum duabus cohortibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, praemisit, ut summum iugum montis ascenderet. 4. Athenienses et Lacedaemonii foedus fecerunt, ut inter se contra Persas, qui Graeciam irruerant, adiuverent. 5. Milites aciem suam carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. 6. Amicus petit a me per litteras, ut sibi ignoscam. 7. Amicus petebat a me per litteras, ut sibi ignoscerem. 8. Romani Carthaginem nuntios miserunt, ut mandarent Hannibali, ne bellum contra socios populi Romani gereret. 9. Thrasybulus legem tulit, ne quis ante actarum rerum accusaretur neve multaretur. 10. Caesar, ne Dumnorigis supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. 11. Periculum erat,

ne ex magna militum offensiōne seditio orirētur. 12. Opto, ut ad me venias. 13. Cura, mi carissime frater, ut semper valeas. 14. Discipulus optāvit, ut sibi liber darētur. 15. Corpus multis eget rebus, ut valeat.

II

De maligna crudelitāte Darēi

Darēus, rex Persarum, qui exercitum in Eurōpam traicere constituerat, ut Scythis bellum inferret, a Persa nobili, cui quattuor filii erant, rogātus est, ut unus ex illis domi relinquerētur. Cui rex: «Quoniam», inquit, «a me petivisti, ut unum ex filiis tibi relinquerem, omnes domi relinquam». Quae ubi dixit, crudeliter imperāvit, ut quattuor illius filii occiderentur. Ita omnes filii domi manserunt.

III

De leōne et asino et vulpe

Leo et asinus et vulpes aliquando convenērunt et societātem iunxērunt, ut socii venationis essent. Multis in silva bestiis comprehensis et necātis leo asino imperāvit, ut praedam divideret. Asinus omnibus aequales partes tribuit. Tum leo imperāvit vulpi, ut praedam divideret. Vulpes praedam ita divisit, ut leōni maiōrem, sibi minōrem partem tribuerat. Tum leo: «Cur», inquit, «ita divisisti praedam, ut mihi maiōrem partem tribueres? Recte egisti, nam mihi, regi animalium, maior pars debetur». Vulpes respondit asini sortem se docuisse praedam dividere.

CUM TEMPORALE ET CUM HISTORICUM

I

1. Iam ver appropinquābat, cum Hannibal castra movit. 2. Cicero sex libros de re publica tum scripsit, cum gubernacula rei publicae tenēbat. 3. Conon fuit extremo Peloponnesio bello praetor, quum apud Aegos flumen copiae Atheniensium ab Lysandro sunt devictae. 4. Quum valetudini consulueris, tum consulito navigationi (Cic.). 5. Cum navigāre poteris, ad nos veni. 6. O, mi Cicero, gratūlor tibi, quum tantum vales apud Dolabellam (Cic.). 7. Nulla est igitur haec amicitia, quum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum parātus est (Cic.). 8. In eodem terrōre erimus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrūbal in Italiam transcendit (Liv.). 9. Facile omnes, cum valēmus, recta consilia aegrōtis damus. 10. Socrātes moriens, nemo me vestrum, inquit, cum hinc excessero, consequetur. 11. An tibi tum imperium hoc esse videbatur, cum populi Romāni legāti, quaestōres, praetōres capiebantur, cum commeātu prohibebantur, cum clausa nobis erant maria omnia? 12. Scipiōni clarissimus fuit ille dies, cum senātu dimisso domum reductus est. 13. De te, Catilīna, cum quiescunt, probant; cum patiuntur, decernunt; cum tacent, clamant (Cic.). 14. Ligarius eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat. 15. Tribuniciam potestatem cum poscebat populus, iudicia poscebat. 16. Cum quaequam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiēbant. 17. Vix Thebani principatum obtinuerant, cum invīdiae esse omnibus coeperunt. 18. Nondum centum et decem anni erant, cum de pecuniis repetundis

a Pisōne data est lex. 19. Tum erga me animum agnovi multis annis ante bellum civile, quum Caesar esset in Gallia (Cic.). 20. Multi, quum in potestate essent hostium aut tyrannorum, multi in custodia, multi in exilio dolorem suum doctrinae studiis levārent (Cic.). 21. Chabrias multa in Eurōpa bella administravit, quum dux Atheniensium esset. 22. Olympiae per stadium ingressus esse Milo dicitur, quum umēris sustineret bovem vivum (Cic.). 23. Cum Sestium iacentem viderent, defatigatiōne magis, quam misericordia caedere destiterunt. 24. Zenonem, quum Athēnis essem, audiebam frequenter (Cic.). 25. P. Cornelius Rufus dormiens oculorum visum amisit, quum id sibi occidere somniaret (Plin.). 26. Aduatūci, cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, ex itinere domum revertērunt (Caes.). 27. Thucydides libros suos tum scripsisse dicitur, quum a republica remotus atque in exilium pulsus esset (Cic.). 28. Crates, quum indoctum puerum vidisset, paedagogum eius percussit (Quint.).

II

De crudelitāte Lucii Domitii

Cum Lucius Domitius praetor in Sicilia esset, ad eum aliquando aper ingens allatus est. Eius magnitudinem admiratus, interrogavit Domitius, quis eum cecidisset. Cum audivisset hunc servum quendam fuisse, eum evocari ad se iussit. Imprimis Domitius eum quaesivit, quo telo tantam bestiam cecidisset. Cum ille respondisset se venabulo usum esse, statim iussu praetoris occisus est. Vetuit enim praetor servos tela habere. Haec historia de Lucio Domitio a Cicerone narratur.

III

Theseus in labyrintho

Aliquando Minos, rex Cretae cum incolis Atticae bellavit. Cum Graeci filium regis occidissent, Aegeus, rex Atticae, studēbat adversarium donis placare. Minos autem: «Iniuria», inquit, «me violavistis; itaque postulo, ut certis annis septem pueros et septem puellas in Cretam deportetis».

Cum Minos tertium tributum postulavisset, Theseus, filius Aegei: «Satis diu», inquit, «liberos miseros monstro horrido praeuimus. Nunc ego in Cretam navigare paratus sum. Postrimum rex Cretae tributum horridum postulaverit et mihi honestum erit, si Minotaurum occidam». Deinde Aegeus navigium velis atris ornavit et nautis: «Si», inquit, «filius meus Minotaurum trucidaverit, ornatote navigium velis albis si non, atris».

Septem pueri et septem puellae, postquam deis sacrificaverunt, in Cretam navigaverunt. Ibi Ariadna, filia regis, Theseo donavit et filum longum, ne in labyrintho erraret, et gladium mirum, ut Minotaurum superaret. Ita Theseus Minotaurum occidit, ipse cum pueris puellisque servatus cum Ariadna ceterisque fugae se mandavit. Sed Theseus maestus, quod dei Ariadnam in Naxo insula retinuerant, nautas prohibuit vela mutare. Itaque Aegeus, cum ex ora vela atra vidisset, de vita filii desperavit et in mare se praecipitavit; id mare Aegeum appellatur et nunc.

ЗАЛЕЖНІ ПИТАННЯ (РЕЧЕННЯ)

1. Nescio, quando frater meus ventūrus sit. 2. Dic mihi, habeasne librum, necne. 3. Quaero ex te, utrum iter factūrus sis, necne. 4. Dispice, an certa argumenta sint. 5. Pyrrhus a filiis interrogātus, cui regnum mandāret. 6. Ceres diu nescīvit, ubi filia sua esset. 7. Perturbantur Galli, copiasne adversus hostes ducere an castra defendere an fuga salutem petere praestāret. 8. Quaeritur, natūra an doctrīna possit effici virtus. 9. Diogenes disputāre solēbat, quanto regem Persarum vita fortunaque superāret. 10. Epaminondas, cum venisset Lacedaemonios et ipse graviter vulnerātus esset, quaesīvit, salvusne esset clipeus. 11. Nescīre, quid ante nos egerint homines. 12. Cum Scipio in Africam venisset et Carthaginem obsedisset, sero Carthaginienses intellexērunt, quam imprudenter Hannibalis consiliis obsecūti non essent. 13. Peregrīnus quidam, qui diu in uno pede stare poterat, Lacedaemonium quendam interrogāvit, num quis Lacedaemoniorum id facere posset. 14. Cupio scire, quid constitueris et quo profectus sis. 15. Interrogo, quid legas, legeris, lectūrus sis. 16. Scio, quem pingas. 17. Non refert, quam multos libros, sed quam bonos habeas. 18. Notum est, quanta fuerit apud Lacedaemonios auctoritas legum Lycurgi. 19. Iudices reos interrogant, quibus causis ad scelera commōti sint. 20. Testis officium est dicere, quae sciat aut audiverit. 21. Quaeritur, sitne in humano genere sapientia (Cic.). 22. Disseritur, idne sit ius, quod maxime parti sit utile (Cic.). 23. Dubito, num idem tibi suadere, quod mihi, debeam (Plin.). 24. Tyrii interrogābant, num maior Neptūno Alexander esset (Curt.). 25. Epaminondas rogāvit, essentne fusi hostes. 26. Quaero, nonne tibi faciendum idem sit (Cic.). 27. Quaero, utrum vestras iniurias an rei publicae persequamini (Cic.). 28. Utrum sit aureum poculum, an crystallum, an manus concava nihil refert (Sen.). 29. Multum interest, utrum rem ipsam, an libros inspicias (Varro). 30. Roga nunc Stoicum, quis sit melior, — Epicurusne, an Academicus (Cic.). 31. Diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet (Sall.). 32. Manere, an abire me velitis, clamore significāte (Liv.). 33. Postulo, ut Catilīna mihi respondeat, in nocturno conventu apud M. Laecam fuerit, necne. 34. C. Gracchus si diutius vixisset, nescio, an eloquentia parem habuisset neminem.

РЕЧЕННЯ З QUOMINUS I QUIN

1. Non ea res me deterruit, quominus litteras ad te scriberem. 2. Exercitus fortis prohibuit, quominus urbs occuparetur. 3. Numquam dubitamus, quin vos perfidiae paeniteat. 4. Cum Hannibal ad Trasumenum lacum cum Romanis conflixisset eosque profligavisset, nemo Romae dubitabat, quin Hannibal brevi tempore Romam obsessurus esset. 5. Antea dubitabam, venturaene essent legiones; nunc mihi non est dubium, quin venturae non sint (Cic.). 6. Non multum auit, quin Ismenias interficeretur (Liv.). 7. Nemo dubitabat, quin aliquid de pace in epistula esset scriptum. 8. Nec vero Isocrati, quominus haberetur summus orator, affecit, quod infirmitate vocis, ne in publico diceret, impediebatur (Plin.). 9. Nonno neque interclaudi ab Agrigento, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat (Liv.). 10. Hoemem credo adhuc prohibuisse, quominus de te certum haberemus, quid ageres maximeque ubi esses (Cic.). 11. Mihi dubium est, quin hoc tempore bono viro Romae esse miserimum sit (Cic.). 12. Nec du-

bito, quin tu plus provideas (Cic.). 13. Nulla dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent (Liv.). 14. Venit Romam Ligur: non dubitabat, quin, si ipse Verrem convensisset, commovere hominem posset (Cic.). 15. Quis dubitet, quin in virtute divitiae sint. 16. Numquam tam male est Sicilia, quin aliquid facere et commode dicant. 17. Numquam accedo, quin abs te abeam doctior. 18. Nihil est, quin male narrando possit depravari (Terentius). 19. Germani retineri non poterant, quin in hostes tela conicerent. 20. Non abest suspicio, quin Orgetorix ipse sibi mortem consciverit. 21. Cicero nihil praetermisit, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocaret. 22. Caesar cum evenisset, naves invenit instructas neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. 23. Nemo tam ferus erat, quin eius casu illacrimaret. 24. Nemo nostrum est, quin salutem rei publicae summam legem existimet. 25. Cicero non dubitavit, quin Catilina rem publicam opprimere cuperet.

ПІДРЯДНІ НАСЛІДКОВІ РЕЧЕННЯ

1. Ita nati sumus, ut inter omnes sit societas quaedam. 2. Adeo Persae perterruerunt Athenienses, ut naves petiverint. 3. Imperator Titus tantae facilitatis et liberalitatis fuisse dicitur, ut nemini quicquam negaret. 4. Siciliam Verres ita vexavit, ut ea restitui in antiquum statum nullo modo possit. 5. Caesar docebat populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos honore autiones esse vellent. 6. De prima parte satis dictum est; sequitur, ut doceam omnia subiecta esse naturae. 7. In naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara delectent (Cic.). 8. M. Brutus ita non timidus erat ad mortem, ut in acie sit ob rem publicam interfectus. 9. Epaminondas adeo fuit veritatis, ut ne ioco quidem mentiretur (Nep.). 10. Epaminondas fuit etiam tam disertus, ut nemo Thebanus ei par esset eloquentia. 11. Vetus est lex illa verae amicitiae, ut amici semper idem velint. 12. His rebus explicatis restat, ut pauca de magistro dicam. 13. Athenis saepe fiebat, ut viri optime de re publica meriti ab ingratis civibus maximis iniuriis afficerentur. 14. In bello cum Persae, ultimo Macedonum rege, a Romanis gesto accidit, ut serena nocte luna deficeret. 15. Asia tum optima est ac fertilis, ut facile omnibus terris antecellat. 16. Aqua, quae flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat. 17. Delphini tanta vi exsiliunt, ut plerumque vela navium transvolent (Plin.). 18. Tantus in curia clamor factus est, ut populus concurreret (Cic.). 19. Mos est hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. 20. Adeo varia fortuna fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. 21. Epaminondas paupertatem adeo facile perpessus est, ut de re publica nihil praeter gloriam ceperit. 22. Thrasybulo contigit, ut oppressam patriam e servitute in libertatem vindicaret. 23. His rebus fiebat, ut minus late Helvetii vagarentur. 24. Fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. 25. Tanta opibus Etruria erat, ut totam terram fama nominis sui impletet.

ПІДРЯДНІ ПРИЧИНОВІ РЕЧЕННЯ

1. Scipionis filiae ex aerario dotem acciperunt, quia nihil illis reliquerat pater. 2. Aedui, cum se suosque a Sequanis defendere non possint, legatos ad Caesarem mittunt. 3. Memoriam nostri ut conserves, rogo, non quo de tua constantia dubitem, sed

quā mos est ita rogandi. 4. Propter frigōra, quod Gallia sub septentrionibus posita est, frumenta in agris matura non erant. 5. Romani in dominum de servo quaeri noluērunt, non quin verum inveniri posset, sed quod videbatur indignum esse. 6. Qui erunt cum Aristotele, peripatetici dicti sunt, quia disputabant ambulantes in Lyceo. 7. Caesar graviter Aeduos accusat, quod ab iis frumento non sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum suscepit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur. 8. Iunius Brutus telluri osculum dedit, quod ea communis omnium mater esset. 9. Cum Athenas tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inānem te redire turpissimum erat. 10. Quum Miltiades pro se dicere non posset, verba fecit frater eius Tisagoras. 11. Dolebam, quod socium amiseram. 12. Cum Galli Clusium, Etruriae oppidum, obsiderent, missi sunt Roma tres legati, qui illos ponerent, ut obsidionem solverent. 13. Laudat Pannetius Africanum, quod fuerit abstinentis. 14. Caesar inopiam frumenti veritus, quod minime omnes Germani agri culturae student, constituit non progressi longius. 15. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alium esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus proponere. 16. Titus Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod contra imperium in hostem pugnaverat, necare iussit. 17. Aristides nonne ob eam causam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? (Cic.). 18. Themistocles quietem capere non poterat, quod se Miltiadis tropaea e somno suscitarent. 19. Laelium, quod aetate anteedebat, observabat in parentis loco Scipio. 20. Themistocles, quod non satis tutum se Agris videbat, Corcyram demigravit. (Nep.). 21. Caesar cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam traiectus (Caes.). 22. Qui amicus esse coepit, quia expedit, si desinet, quia expedit (Sen.). 23. Quam multa paramus, quia alii paraverunt, quia apud plerosque sunt (Sen.). 24. Acta Caesaris censeo, non quo probem, sed quia rationem habendam arbitror pacis atque otii (Cic.). 25. Nunc mea mater irata est mihi, quia non redierim domum ad se (Pl.). 26. Bellovacii suum numerum non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant (Caes.). 27. A Lacedaemoniorum exsiliis praetor vim arcuerat, non quia salvos vellet, sed quia perire causa indicta volebat (Liv.). 28. Qui istinc veniunt, superbiam tuam accusant, quod negent te percontantibus respondere (Cic.).

УМОВНИ РЕЧЕННЯ

Modus realis

1. Si quando urbs nostra liberalibus studiis floruit, nunc maxime floret (Plin.). 2. Matrimonium tum perpetuum est, si mutua voluntate iungitur (Quint.). 3. In urbe, si licet, manebo (Cic.). 4. Contumeliam si dices, audies (Plaut.). 5. Nos si di adiuvabunt, circiter Idus Novembres in Italia speramus fore (Cic.). 6. Nunc illi militent, quibus necesse est; tu militabis, si erit necesse (Sen.). 7. Si te rogavero aliquid, nonne respondebis? (Cic.). 8. Dolorem iustissimum, si non potuero frangere, occultabo (Cic.). 9. Si placuit, plausum postulat comoedia (Plaut.). 10. Naturam si sequemur duces, numquam aberrabimus.

Modus potentiālis

1. Omnis disciplina memoria constat, frustra que docemur, si quidquid audivimus, praeterfluat (Quint.). 2. Populus, si tecum congregiatur et si una loqui voce possit, haec dicat (Cic.). 3. Ego quoque didicerim libentius, si quid attuleris, quam te re-

rehenderim (Cic.). 4. Si quaesitum ex sapiente, stellarum numerus par an impar sit, nescire se dicat (Cic.). 5. Dies me deficiat, si reges imperatoresque temere in hostium enumerare velim (Liv.). 6. Quid, si nunc caelum ruat? 7. Quid, si nocere velint manus pedibus, manibus oculi? (Sen.). 8. Multi omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur.

Modus irreālis

1. Pluribus verbis ad te scriberem, si res verba desideraret ac non pro se ipsa loqueretur (Cic.). 2. Supervacuum foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire praeteritis (Quint.). 3. Si alii consules essent, ad te potissimum, Paulle, mitterem, ut eos mihi quam amicissimos redderes (Cic.). 4. Ut servemini deest vobis animus: quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? (Liv.). 5. Nam reor, nullis, si vita longior daretur, posset esse iucundior (Cic.). 6. Non auderes accusare patrem, si timeres (Quint.). 7. Plures cecidissent, ni nox proelio intervenisset (Liv.). 8. Perisset omnis Aegyptus fame, nisi rex edicto servari per multos annos fruges iussisset. 9. Est a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus nec dolere (Cic.). 10. Quid ea memorem, quae, nisi eis, qui ridere, nemini credibilia sunt? (Sall.).

II

1. Si tu et Tullia valētis, ego et Cicero valēmus (Cic.). 2. Si vis pacem, para pacem. 3. Si dies est, luet. 4. Si quid te peccavi, ignosce (Cic.). 5. Errare maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur (Cic.). 6. Si pace frui volumus, pax colenda est. 7. Dies me deficiat, si velim res a Caesare gestas accurate describere. 8. Nisi eo ipso tempore nuntii de Caesaris victoria essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut oppidum amitteretur. 9. Quis dubitat, quin, si Saguntinis obsessis opem tulissimus, totum in Hispaniam bellum aversuri fuerimus. 10. Non dubitari debet, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia libertatem Aeduis erepturi sint. 11. Si agricola agrum suum non diligenter coluerit, fructos malos accipiet. 12. Nisi Graeci dolum adhibuissent, Troiam non expugnassent. 13. Nisi Alexander essem, ego vellem Diogenes esse. 14. Non haec, quae loquor, crederem, nisi mecum ipse senex esset locutus (Cic.). 15. Nonnulli Aedui dicunt praestare, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre. 16. Caesar negat se posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conetur prohibitorum ostendit. 17. Divico ita cum Caesare egit: si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello perssequi perseveraret, reminisceretur pristinae virtutis Helvetiorum. 18. Dumnorix non dubitat, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. 19. Labieno erat praeceptum, ne proelium committeret, nisi Caesaris copiae prope hostium castra visae essent. 20. Ei legatiōni Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit illum ad se venire oportere. 21. Honestum est tale, ut vel si ignorarent id homine; vel si obmutuissent, sua tamen pulchritudine esset laudabile. 22. Omnibus apparuit, nisi Agesilaus fuisset, Spartam futuram non fuisse. 23. Non erat dubium, quin, si Coronis consilium valuisset, Athenienses calamitatem accepturi non

frerint. 24. Hannibal nisi domi civium invidia debilitatus esset, Romanos videtur superare potuisse. 25. Ventum erat eo, ut, si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi poterit.

ПІДРЯДНІ ДОПУСТОВІ РЕЧЕННЯ

1. Optime institutum est, ut ab Homero atque Vergilio lectio inciperet, quamquam ad intellegendas eorum virtutes firmiore iudicio opus est (Quint.). 2. Datis, etsi non aequum locum videbat suis, tamen fretus numero copiarum suarum, conflagrare cupiebat (Nep.). 3. Eloquentiae studendum est, etsi ea quidem et privatim et publice abutuntur (Cic.). 4. Reges finitimi etiam sunt clam amici nobis, tamen aperte Parthis inimici esse non audent (Cic.). 5. Ista veritas, etiam si iucunda non est, mihi tamen grata est (Cic.). 6. Equidem, etiam si oppetenda mors esset, domi in patria (esse) mallet, quam in externis atque alienis locis (Cic.). 7. Phocion fuit perpetuo pauper, quum divitissimus esse posset. 8. Cicero, cum infirmissima valetudine esset, multum laborabat. 9. Sapiens quamvis ipso contentus sit, amicis illi opus est (Sen.). 10. Ad te non possum venire, quamquam volo. 11. Vincere cum possis, cede interdum sodali. 12. Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? 13. Etsi sine ullo periculo legionis delectae proelium fore videbat, tamen committendum non putabat. 14. Quod crebro videmus, non miramur, etiam si, cur fiat, nescimus. 15. Non est magnus pumilio, licet in monte constiterit. 16. Licet vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. 17. Solus homo particeps est rationis, cum cetera animalia sint omnia expertia. 18. Nemo ad Pompeium transit, cum multi ad Caesarem perfugerent. 19. Rem publicam quamvis in me ingrata sit, amare non desinam. 20. Multa sunt, quae adulescentes, etiam si ingenii facultates bonae sint.

ПІДРЯДНІ ВІДНОСНІ РЕЧЕННЯ

I

1. Volo is esse, quem tu me esse voluisti. 2. Illi, qui Graeciae formam rerum publicarum dederunt, corpora iuvenum firmari labore voluerunt. 3. Mens sola censetur idonea, cui credatur. 4. Voluptas non est digna, ad quam sapiens respiciat. 5. Legati Romam, qui auxilium ab senatu peterent, missi sunt. 6. Milites nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi possent (Caes.). 7. In Germania fons erat aquae dulcis, qua pota intra biennium dentes deciderent (Caes.). 8. Vir sapientissimus peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit. 9. Scripta Catonis, quae quidem legerim, valde me delectant. 10. Socrates dicere solēbat omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. 11. Caesar ab Helvetiis servos, qui eos perfugissent, poposcit. 12. Helvetii diem dicunt, qua ad ripam Rhodani omnes conveniant. 13. Nemo tam humilis erat, cui non ad Miltiadem aditus pateret. 14. Sunt nonnulli, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus. 15. Inventi sunt multi, qui vitam pro patria profundere parati essent. 16. Aedui calamitatibus fracti, qui plurimum ante in Gallia potuissent, coacti sunt Sequanis obsides dare. 17. Indutiomarus, qui iam ante inimico in Romanos animo fuisset, multo gravius exarsit. 18. Nihil tam alte natura constituit, quo virtus non possit eniti (Curt.). 19. Legationes omnes, quae essent illustriores, per Dionem administrabantur (Nep.).

II

1. Miseret tui me, qui hunc tantum hominem facias inimicum tibi. 2. Nulla est tanta vis, quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit (Cic.). 3. Nihil est et beatum, cui semper aliqui terror impendeat (Cic.). 4. Nihil est tam difficile et arduum, quod non humana mens vincat (Sen.). 5. Nihil tam parvum est, quod non gloriam parere possit (Plin.). 6. Nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile (Cic.). 7. Quid est, quod possit graviter a Cicerone scribi ad Curionem, nisi de republica? (Cic.). 8. Quisnam istic fluvius est, quem non recipiat mare? (Plaut.). 9. Quis est, qui Tarquinium Superbum non oderit? (Cic.). 10. Relinquendum etiam rumoribus tempus, quo senescant (Tac.). 11. Rex pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent. 12. Litterae posteritatis causa repertae sunt, quae subsidio oblivioni esse possent (Cic.). 13. Hannibal (Campanis) duo milia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere (Liv.). 14. Verba reperta sunt, non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem (Cic.). 15. Philippus Aristotelem Alexandro filio doctorem accivit a quo eodem ille et agendi acciperet praecepta et eloquendi (Cic.). 19. Campani legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent duos consules ad Beneventum esse, tantum non ad portas et muros bellum esse (Liv.). 20. Populus Romanus sibi tribunos plebis quasi proprios iudices et defensores creavit, per quos contra senatum et consules tutus esse posset (Eutrop.). 21. Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. 22. Eo citius dabimus operam, ut veniamus, quo facilius de tota re deliberemus (Cic.). 23. Medico puto aliquid dandum esse, quo sit studiosior (Cic.). 24. Ex eo libro ego, quod inter nos liceat dicere, millesimam partem vix intellego (Cic.). 25. Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de senectute loqueretur.

ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЧАСУ

1. Postquam aurum abstulimus, in navem conscendimus (Plaut.). 2. Postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminuta, potentia crevit (Sallust.). 3. Postquam Lacedaemonii audiverunt muros ab Atheniensibus instrui, legatos Athenas miserunt, qui id fieri vetarent (Nep.). 4. Anno octavo, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio undetricesimo die post fratris mortem est interfectus (Liv.). 5. Postquam Xerxes in Graeciam descendit, Aristides sexto fere anno, quam erat expulsus, populi scito in patriam restitutus est (Nep.). 6. Hannibalis miles, ubi transgressos flumen hostes nuntiatus est, alacer animis corporibusque arma capit atque in aciem procedit (Liv.). 7. Ut primum occasio data est, me pristino more rem publicam defendi (Cic.). 8. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt (Liv.). 9. Agesilaus, simulatque imperii potitus est, persuasit Lacedaemoniis, ut exercitus emitterent in Asiam (Nep.). 10. L. Paulus, ut domum ad vespere rediit, filiolum suam Tertiam osculans animum advertit tristitulum (Cic.). 11. Fuga satellitum, ut iacentem viderunt regem, facta est (Liv.). 12. Simul aliquid audivero, scribam ad te (Cic.). 13. Rhenus servat nomen et violentiam cursus, qua Germaniam praevehitur, donec Oceano misceatur (Tac.). 14. Dum divitias consequi volumus, in multa mala incidimus (Sen.). 15. Usque eo timui, donec ad reicendos iudi-

ces venimus. 16. Perseus progredi prae turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec a consule lictores missi essent. 17. Alexander, dum inter primos pugnat, sagitta ictus est. 18. Haud longi temporis, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est (Liv.). 19. Catilina erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu, dum Urbis moenibus continebatur (Cic.). 20. Hunc collem celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit (Caes.). 21. Priusquam consules in provincias profiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt. 22. Aristides interluit pugnae navali apud Salaminam, quae facta est prius, quam poena liberaretur. 23. Non faciam finem rogandi, quoad nobis nuntiatum erit te id fecisse, quod magna cum spe expectamus. 24. Inops, potentem dum vult imitari, perit (Phaedr.). 25. Priusquam incipias, consulto, ubi consuleris, mature facto opus est.

ПОРІВНЯЛЬНІ РЕЧЕННЯ

1. Ut ager sine cultura fructuosus esse non potest, sic sine doctrina homo. 2. Ut in seminibus vis inest earum rerum, quae ex iis progignuntur, sic in causis conditae sunt res futurae (Cic.). 3. Tanta fuit omnium expectatio visendi Alcibiadis, ut ad eius fratrem vulgus conflueret, proinde ac si solus advenisset. 4. Ita mihi gloriari visus est laudatione Pergamenorum, quasi honorem maiorum tuorum consecutus esses (Cic.). 5. Sic fac omnia, tamquam spectet Epicurus (Sen.). 6. Sic gerere nos debemus, non tamquam propter corpus vivere debeamus, sed tamquam non possimus sine corpore (Sen.). 7. Tamquam clausa sit Asia, sic nihil perfertur ad nos, praeter rumores de oppresso Dolabella (Cic.). 8. Perinde ac si Alpes iam transisset Hannibal, Boi defecerunt (Liv.). 9. Ex feris quo maius quodque animal, eo robustior ex eo cibus est (Cels.). 10. Profecto ut quisque minimo contentus fuit, ita fortunatum vitam vixit maxime (Cic.). 11. Ubi quisque maxime ad suum commodum refert, quaecumque agit, ita minime est vir bonus (Cic.). 12. Ita tibi rem commendo, tamquam lua res agatur. 13. Patria hominibus non minus cara esse debet, quam liberi cari sunt suis parentibus. 14. Nam, veluti pueri trepidant atque omnia caecis in tenebris metunt, sic nos in luce timemus (Lucr.). 15. Sicut in corporibus aegris, milites, nihil, quod nociturum est, medici relinquunt, sic nos, quidquid obstat imperio, recidamus (Curt.). 16. Homo, qui erranti comiter monstrat viam, quasi lumen de suo lumine accendat, facit, nihilo minus ipsi lucet, quam illi accenderit (Enn.).

Тексти для повторення і домашнього читання

I AENEAS

Decem annos Troia a Graecis oppugnabatur. Graeci saepe impetum in moenia urbis faciebant. Sed Troiani multos hostium interficientes fortissime patriam defendebant atque oberant Graecis. Decimo autem anno Graeci hostes dolo decipientes urbem Troianorum expugnaverunt; quorum nonnulli in saltibus se occultaverunt. Ibi cum de salute desperare inciperent Aeneas, dux eorum, «Domos nostras», inquit, «hostes hac

nocte diripiunt et deorum simulacra templaque incendunt. Sed omnia nobis rapiant — spem non eripient. Nam quamquam nunc ex patria fugere cogimur, tamen novas sedes accipietis ibique Troiam reficietis. Quam ob rem naves nobis faciamus! Dux noster erit Iuppiter. Qui maria ignota nobis facile patefaciet. Aspice clementer nos fugientes, Iuppiter! Fac, ut hostes decipiamus! Effice, ne gentes feroces nos interficiant, ne tempestates naves nostras concutiant! Incipite, amici, et perficite celeriter, quae praecipiam! Libenter suscipiamus labores et pericula! Mox procul a domo novas oras novosque portus mecum conspicietis.

II ROMULUS ET REMUS

Aeneae in Latio magnum bellum cum hostibus gerendum erat. Tandem his erat fugiendum. At cum Latini Aeneas firmam amicitiam iunxerat. Postea in oppido Alba Longa regnabat Numitor e gente Aeneae natus. Quem Amulius frater regno paterno privavit filiosque eius interficere constituit. Filiae autem Numitoris iussu Amulii erat servandum in templo Vestae deae. «Illi adolescentes», inquit, Amulius amicis, «mihi interficiendi sunt. Nam semper mihi timendi erunt, nisi eos interfecero. Sorori autem eorum, si sacerdos Vestae facta erit, numquam erunt liberi». Tamen illa postea liberos habuit, Romulum et Remum, quorum pater, ut postea Romani putabant, Mars deus fuit. Tum Amulius servum advocavit. «Hi pueri», inquit, ad Tiberim fluvium tibi portandi sunt. Quos si ibi interfeceris, praemium accipies». Servo erat parendum, puerique ei erant asportandi. Sed Tiberis tum forte ripas inundaverat, et pueri, cum aqua recederet, in ripa retenti sunt. Paulo post lupa infantium clamorem audivit eosque curavit. Ita pastor quidam in eadem regione habitans pueros vivos invenit. «Hi nobis», inquit uxori, educandi sunt et curandum est, ut validi adolescentes fiant. Si bene educati erunt, aliquando nobis gratiam habebunt».

Ita Romulo et Remo vita non mollis inter pastores agenda erat. Nam pecus iis erat curandum. Saepe etiam vel ferae bestiae iis ascendae erant vel cum latronibus iis erat pugnandum.

III DE ROMA CONDITA

Romulus et Remus postea avum et matrem liberaverunt Amuliumque, qui cupiditate regendi adductus tantum sceius commiserat, morte puniverunt. Sed cum Alba pro multitudinis incolarum iam angusta esset, parati erant ad emigrandum multosque socios orando et promittendo secum iunxerunt. Quibuscum eo migraverunt, ubi omnia servati erant. Nulla enim loca ad habitandum tam erant idonea. Iam ibi nova moenia aedificandi erant. Sed cum inter fratres magnum esset certamen, utrius ex nomine oppidum appellandum esset, more prisco voluntas deum iis exploranda erat. Itaque Romulus ex Palatio, Remus e monte Aventino responsa deum expectabant. Socii quoque spectandi causa eo venerant. Tum primum augurium venit Remo, sex vultures. Quam ob rem amici eius novum regem salutaturi erant. Sed cum paulo post Romulo duplex avium numerus apparuisset, certamen pugnando erat diiudicandum. Tum Remus cum fratre dimicans interfectus est. Ita oppidum ex Romuli nomine appellandum erat Roma (anno ante nostram aeram septingentesimo quinquagesimo tertio).

Pugnando Romāni postea potentiam suam amplificaverunt. Semper parati erant ad bellandum et, cum hostes invasuri erant, ad defendendum. Saepe in rebus adversis duces imperando cives parendo patriam servaverunt.

IV ASPORTATIO SABINARUM

Romulus, uti novam civitatem firmaret et tutaretur, urbem munivit, centum senatores creavit, exercitum armavit. Duodecim lictores regem comitabantur. Iam res Romana adeo erat valida, ut finitimis gentibus bello par esset. Sed cum eae societatem conubiumque novo populo constanter recusarent, deerant mulieres. Quam ob rem Romulus indignans «Cum finitimi», inquit, «preces nostras aspernentur, dolum et vim adhibere conabor. Nam id, quod precando non impetravimus, alio modo nobis est efficiendum. Satis diu, arbitror, cunctati sumus; nunc tempus est agendi». Paulo post ludos paravit Neptuno deo. Quod spectaculum cum finitimis indictum esset, Sabinorum omnis multitudo studio spectandi incitata cum liberis ac coniugibus convenit. Qui novum oppidum satis admirari ludos spectabant. Subito autem iuventus Romana in spectantes se praecipitavit magnumque numerum puellarum asportavit. Qua re perterriti parentes fugerunt gravissimam Romanis poenam minantes.

Brevi post Romanis acriter erat proeliandum. Nam Sabini cum exercitu ad pugnam parato in urbem Romam invaserunt. Tum eadem illae mulieres, quae iam Romanorum erant uxores, inter infestas acies proeliantium sese praecipitaverunt hinc patres, hinc maritos precantes, uti caedem finirent. Neque frustra precatae sunt, nam pax et amicitia facta est.

V De L. Iunio Bruto

Tarquinius Superbus, septimus rex Romanorum, omnia iura humana et divina illusit. Aliquando unus ex filiis eius Lucretiam, nobilem mulierem Romanam, ita laesit, ut illa maritum amicosque eius ad se vocaret et in eorum conspectu ferro sese percuteret. Tum L. Iunius Brutus, cum ceteri terrore concussi essent, ferrum ex vulnere fractum sumpsit et illud prae se tenens «Discēdat tandem», inquit, «L. Tarquinius Superbus cum suis in Etruriam, unde illa gens nefaria olim huc venit. Equidem non permittam, ut illi, quos omnes boni contemnunt, Romanos opprimere pergant. Id per hunc sanguinem iuro». Tum amici arma ex latēbris prompsērunt gladiosque destrinxerunt. Statim portae urbis clausae sunt, ne rex, qui tum bellum gerēbat, invaderet. Ita Tarquinius proscriptus et reditu interclusus cum suis in Etruriam secessit (anno ante aeram nostram quingentesimo decimo).

Sed erant in Romana iuventute nonnulli adolescentes, qui in regno iucundius viverant. Quibuscum legati a rege Tarquinio missi clam consilia struxerunt et Bruti quoque duos filios in societatem sumpsērunt. Sed res Bruto nuntiata est. Qui rem omnem oppressit et, cum supplicium de illis sumeretur, mortem filiorum aspexit, neque animus eius misericordia flexus est.

VI DE CLOELIA

Porsenna in urbem Romam invadere prohibitus Romanos obsidione superare cupivit. Propterea maiorem militum numerum accessit Romanosque rapiendo et diripiendo terrere atque agros, quos Romani colēbant, populari constituit. Itaque Roma-

nis pecus, quod extra urbem aluerant, in urbem introducendum erat frugesque erant asportandae, ne ab hostibus raperentur. Sed postquam saepe cum hostibus manus conseruerunt, pacem petiverunt.

Inter obsides, quos Porsenna a Romanis expetiverat, Cloeliam quandam virginem fuisse fama est. Quae postquam diu evadendi facultatem quaesivit, puellas captivas clam ex castris Etruscorum ad Tiberim duxit. Quem cum puellae inter densa tela hostium tranavissent, sospites omnes a Cloelia domum ad propinquos reductae sunt. Rex autem ea audacia lacessitus a senatu puellas repetivit et postulavit, uti domi conquirentur et denuo in castra mitterentur. Quas cum recuperavisset, rem diligenter inquisivit. Tum Cloelia «A me», inquit, «illas tuis manibus ereptas esse concedo; itaque, si punire cupis, apparet me solam esse puniendam; veniam a te non peto. Ex ceteris rem quaerere non oportet». Apud regem autem Etruscum non tuta solum, sed etiam honorata virtus fuit, laudatamque virginem parte obsidum donavit.

VII PUGNA HORATORUM ET CURIATORUM

Tertium regum Romanorum fuit Tullius Hostilius, qui vixit septimo ante aeram nostram saeculo. Ei cum Albanis confliendum erat.

Albani et Romani magnum exercitum celeriter conscriptum et omnibus rebus instructum contraxerant. Sed duces periculum commune intellexerunt. Forte in duobus tum exercitiis erant trigemini fratres, Horatii et Curatii. Quibuscum egerunt duces, uti pro sua patria ferro dimicerent. Trigemini ad proeliandum parati in medium producti sunt. Cum paulo post duo Horatii hostium gladiis transfixi iacerent et conclamasset iam gaudio Albanus exercitus, tertius, ut adversarios divideret, fugae se mandavit; forte enim is integer erat, ut Curatii vulneribus fessi. Subito autem retro esse vertit et hostes variis intervallis appropinquantes deinceps transfixit. Victori gratulantes Romani laeti confluxerunt.

Cum victor spolia dispersa collegisset, exercitus in urbem introductus est. Ante portam soror victoris, quae uni ex Curatiis sponsa fuerat, agmini obvia fuit. Quae lacrimans nomen sponsi mortui appellavit. Sollicitavit feroci iuveni animum comploratio sororis in tanto gaudio publico, et gladio, quo erat cinctus, transfixit puellam. Quam ob rem ad iudicium vocatus, neque vero damnatus est, quod patria virtute eius protecta et servata erat.

VIII CONSUL CAESO FABIUS

Paulo post bellum cum Porsenna gestum Veientes saepe cum Romanis confligebant neque aliae gentes quiescebant. Itaque cum hostes non desierunt pecus abducere et sata populari, Fabii, gens egregia, populo auxilium promiserunt. In senatu enim Caeso Fabius consul pro gente «Vos alia bella», inquit, «curate, Fabios cum Veientibus pugnare sinite eique hosti nos opponite! Ad id bellum quam maxime studio incumbere decrevimus, et quod nobis proposuimus, fiet». Senatus hoc promissum non sprevit gratiaeque ingentes illis actae sunt, nam omnes noverant virtutem Fabiorum.

Postero die sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, urbe excesserunt Veienti populo sua sponte pestem minantes. Postquam ad Cremēram flumen castra posuerunt, greges abducere et, quae ager genuerat, delere non desierunt.

Tandem Veientes insidiis ferocem hostem captare decreverunt. Itaque Fabius praedantibus, quibus audacia interim creverat, pecora obviam egerunt. Fabii, uti consueverant, in praedam incubuerunt. Subito autem ex insidiis surgitur. Tum illi, cum et a fronte et undique hostes esse cognovissent, in collem recesserunt. Ibi cum multos prostravissent et certum vitae finem agnovissent, neque arma deposuerunt neque pacem petiverunt, sed omnes fortiter pugnantes mortem occubuerunt. Neque enim Veientes huic hosti ignoscere parati erant. Unus puer, qui nondum adoleverat neque bello interfuerat, servatus est.

IX CINCINNATUS ARATOR ET DUX

Prisci Romani simplicem vitam agebant. Simplex erat vestis, simplices cibi, quos edebant; paucas res a mercatoribus Graecis emebant. Livius narrat exemplum priscae simplicitatis Cincinnatum fuisse. Qui postquam magna cum laude rem publicam administravit, agrum paternum colēbat, qui Tibēri fluvio ab urbe dirimebatur; nam odērat vitam urbānam eamque civibus nocituram esse arbitrabatur.

Aliquando (anno ante aeram nostram quadringentesimo duodesexagesimo) legati senatus ad Cincinnatum venerunt. Ab Aequis enim, qui a Romanis defecerant, exercitus Romanus in montibus ita inclusus erat, ut facultas effugiendi et in tutum sese recipiendi non esset. Itaque senatus Cincinnatum elegerat, ut dictator fieret et novo exercitui praeficeretur; optimum enim ducem huius quoque belli eum fore putabat. Tum rogatus a legatis, ut togam apparet, nam forte arabat.

Postero die exercitum quam celerrime collectum ex urbe eduxit, ut Aequis se obiceret. Qui media nocte ita circumventi sunt, ut prima luce a tergo et a fronte tela in eos conicerentur. Propterea utrimque reiecti pacem petiverunt seque Romanis subiecerunt. Multi telis perfossi humi iacebant. Ceteros Cincinnatus sub iugum misit; duces autem hostium secum duxit, ut in triumpho agerentur et postea a suis redimerentur. In agros Aequis ademptos Romani rusticos deduxerunt. Cincinnatus autem, cum tota gens subacta esset, magnis honoribus affectus in agro suo vitam rusticam agere perrexit, ut a pueritia erat assuefactus.

X MARCUS MANLIUS CAPITOLIUM SERVAVIT

Romanos quidem semper vicisse nemo mirabitur. Notus est ille dies ater anni ante aeram nostram trecentesimo octogesimo sexto, quo ad Aliam flumen acies Romanorum a Gallis celeriter perfracta totusque exercitus fusus atque fugatus est. Frustra tum multi vitam pro patria profundērunt; ii autem, qui superarent, Gallos totam Italiam esse capturos putabant. Itaque paulo post Gallorum manus, cum in urbem Romam irrupissent, paucos ibi relictos invenerunt. Plerique enim aut in proxima oppida confugerant aut in Capitolium sese recepērunt. Ita Galli urbem possederunt. Capitolium autem possidere frustra conabantur. Nam cum nocte quadam nonnulli Galli per saxa abrupta paene ad summum montem pervenissent, anseres, qui Iunoni deae ibi alebantur, clamare coeperunt et ex somno excitaverunt M. Manlium quendam. Qui primum Gallorum deiecit cumque eo ceteri quoque de monte sunt deiectioni.

Tamen postea Romanis, quorum vires fame fractae erant, cum Brenno, Gallorum regulo, agendum erat de ditione. Tum ille mille pondo auri postulavit et, cum illud

apportatum esset, ponderibus iniquis Romanos decipere conatus est. A quibus fraudis convictus adiecit pondere gladium auditaque est intoleranda Romanis vox: «Vae victis!» Tum subito novum exercitum a M. Camillo adductum esse et ex insidiis prorupisse postea Romani narrabant. Fama est Gallos undique ab hostibus circumfusus esse. Quos frustra perumpere conatos Camillus devicit. Reliquiae eorum sub Alpibus consederunt. In urbe Roma autem Galli urendo et diripiendo omnia corruperant.

XI EXITIUM MARCI CURTII

Anno post urbem conditam trecentesimo nonagesimo secundo, id est anno ante aeram nostram trecentesimo sexagesimo secundo, forum medium specu vasto concidisse fama est. Multi hoc omne perterriti crediderunt deos urbem perdituros esse, quod loca antea abdita mortalium ventis ostendissent. Illum specum cives undique accurrentes cum explere frustra conati essent, deum voluntatem explorare coeperunt. Tum vates cecinisse memoriae proditum est id dis esse dedicandum, quod in re publica esset optimum. Ceteris dubitantibus M. Curtius, iuvenis bello egregius, «Equidem», inquit, «nihil melius esse credo quam arma virtutemque atque paratus sum patriae succurrere. Multi ante me pro patria ceciderunt in bellis neque vitae suae pepercerunt. Quorum exemplum, nisi fallor, mihi licebit imitari mortisque me tradere, ne patria incidat in calamitatem. Vos autem precor, uti mei memineritis, sicut eorum meminisse consueveristis, qui ab hostibus occisi sunt. Hoc modo mihi gratiam reddetis maximam».

Deinde silentio facto manus nunc in caelum, nunc in specum ad deos inferos tendit. Ita deos veneratus equum quam pulcherrime ornatum conscendit seque in specum immisit. Sic ille quoque pro patria occidit, quamquam non armis contendērat cum hoste. Accidit deinde, ut specus sua sponte expleretur. Ille autem locus postea appellatus est locus Curtius.

XII DE TITO MANLIO TORQUATO

Anno ante aeram nostram trecentesimo sexagesimo primo iterum bellum Gallicum existit; neque enim Gallorum manus per Italiam vagari destiterant. Quibus apud flumen quoddam exercitus Romanus obstetit. Nam Romani iam didicerant illos non timere. Pons in medio erat, qui a neutris rescissus erat, ne timoris indicium esset. Postquam autem neque Romanis neque Gallis contigit, ut adversarios repellērent, exitia corporis magnitudine Gallis in vacuum pontem processit et certamen singulare poposcit. Quem cum iuvenes Romani conspicati essent, diu inter eos silentium fuit. Tum T. Manlius studio pugnandi impulsus ad dictatorem accessit. «Imperator», inquit, «si tu permittes, illi beluae ostendam me ex ea familia esse genitum, quae Gallorum agmen de Capitolio depulit». Tum ille «Macte virtute», inquit, «T. Manli esto! Perge dis auxiliantibus!»

Cum illi constitissent inter duas acies, Gallus in advenientis hostis arma cum ingenti sonitu gladium deiecit. At Manlius fortiter resistens inter corpus armaque eius sese insinuavit crebrisque ictibus ventrem scidit. Iacentis deinde corpus uno torque spoliavit seque eo ornavit. Victoria parta Manlium commilitones circumsteterunt gratulantesque perduxerunt ad dictatorem. Ex hoc tempore cognomine appellatus est Torquatus.

XIII GENTES ITALIAE

Samnitibus subactis pleraeque gentes Italiae mediae et inferioris parabant Romanis. Superior Italia appellabatur Gallia Citerior, id est Gallia citra Alpes sitae. Ibi enim Gallos consedis supra diximus. Etiam plures Galli Galliam Uliorem incolabant, alii Hispaniam, Britanniam, Germaniam superiorem. Ex Germania posterioribus temporibus expulsi sunt.

Etruscos Romanis finitimos fuisse iam commemoravimus. Quos prioribus saeculis ad oram Italiae ex ea parte Asiae navis appulisse certum est, quam nos Asiam Minorem nominamus. Interiores Italiae partes incolabant Sabini, Aequi, Volsci et aliae gentes. Quibuscum per complura saecula Romanis bella erant gerenda. Fortissimi erant ii, qui in summis iugis ante sub maxime arduis montibus Appennini sedes agrosque deterrimos habebant et venando corpora exercebant. Eos Romanis ipsis cosanguineos simillimosque fuisse apparet. Quam ob rem Romanis erat difficillimum eos subigere.

Italiam inferiorem Romani Magnam Graeciam appellabant, quod Graeci prioribus incolis subactis ibi plurimas urbes condiderant. E quibus urbi Romae proximaerant Cumae et Neapolis. In ea parte Italiae agri potiores erant quam in ceteris partibus. Itaque Cumis et Neapoli prioribus temporibus plures homines habitabant quam Romae. Sed cum Neapolim semper homines omnium nationum venirent, mores ibi detiores erant quam alibi. Tertio ante aeram nostram saeculo Magna Graecia in Romanorum potestatem redacta est. Tum Romani dominabantur usque ad extremos fines Italiae.

XIV REGULUS CONSUL

Tota Italia subacta Romani cum Carthaginiensibus de insula Sicilia contenderunt. Nam cum opes Siciliae Carthaginiensibus magnopere profuissent, Romani bellandum esse arbitrabantur, ut ipsi domini insulae fierent. Etiam in Africam exercitum miserunt, cui praerat Regulus consul. Quod iis nihil profuit. Nam Regulus, quamquam multis bellis interfuerat, tamen, cum non iam longe ab urbe Carthagine abesset, devictus est. Ipse cum paucis, qui superarent, ex hostium manibus evadere non potuit.

Postea Poeni, legationem ad senatum Romanorum missuri essent, cum Regulo egerunt, ut et sibi ipsi et Carthaginiensibus prodesset, et optaverunt, uti legatos committentur et pacem permutationemque captivorum impetraret. At ille, cum Carthagine Romam venisset, inductus in senatum «Pacem», inquit, «ab Afris optari audivistis. Ipse pacem iis profuturam, bellum obfuturum esse scio. Tot enim casibus oppressi spem nullam habent. Sed cum vobis idem prosit, quod illis obest, hoc uno consilio vobis prodesse possum. Pergite pugnare! Neque enim cedendo patriae prodesse poteritis, neque propter me et paucos, qui ex nostris in hostium potestate sunt, tot milia captivorum hostium sunt reddenda.

XV QUINTUS FABIVS MAXIMVS

Anno ducentesimo duodevicesimo Hannibal Carthaginiensis magno exercitu Alpes traducto Italiae ipsi bellum intulit. Postquam in Gallia Citeriore Romanis duas clades attulit, postero anno nuntius Romam perlatus est universum exercitum ad lacum Trasumennum concisum esse. Quo nuntio allato urbs vix differabat ab expugnata.

Cum ingenti terrore concursus populi atque imprimis feminarum sortem suam miserantium ad portas est factus. Tum imperium delatum est ad Q. Fabium Maximum. Qui novo exercitu conscripto per loca alta agmen ita ducibat, ut neque omitteret hostem. Nam praeferabat cognomen Cunctatoris gloriae incertae. Sed Hannibalem vicis populari praedamque auferre prohibebat; neque Poeni Romam ipsam petere poterunt, sed sese contulerant in Apuliam.

Anno ducentesimo decimo sexto, cum Romanis ad Cannas maxima omnium cladum allata esset, Fabius iterum rem publicam servavit. In senatu enim «Haec quoque clades», inquit, «quamquam nunc aegre fertur, tamen ferenda est. Primo, equites mittendi sunt, uti referant, ubi reliquiae exercitum sint et quo se Hannibal post proelium contulerit quidque agat. Vobis ipsis autem, patres, curandum est, ut tumultus et terror in urbe tollantur. Tumultu sublato frumentum ex agris in urbem est inferendum, simul arma in muros sunt conferenda omnesque, qui arma ferre possunt, convocandi. Haec si facta erunt, Hannibali victoriam non multum profuturam esse credo. Vos autem ista constantia et maioribus gratiam referetis et a posteris summis efferemini laudibus».

XVI TIBERIUS SEMPRONIUS GRACCHVS

Tib. Gracchus post mortem patris a Cornelia matre educatus est. Quae, cum rex quidam Aegypti eam in matrimonium ducere vellet, «Nolo», inquit, «regina appellari; malo bona mater liberorum meorum esse». Aliquando, cum amica ei ornamenta sua ostendisset, Cornelia filiis advocatis «Visne», inquit, «mea ornamenta videre? Haec sunt ornamenta mea».

Tiberius, maior fratrum, cum adolevisset, pauperibus auxiliari voluit (anno centesimo tricesimo tertio). Nam Carthaginiensibus victis aliisque gentibus subactis multi nobiles Romani luxuriose vivere malabant quam patriae servire multosque rusticos ex possessionibus suis depellebant, quod magnos hortos villasque habere volebant. Quod cum Tib. Gracchus cognovisset, Romae in contionibus haec fere verba faciebat: «Bestiae sua domicilia habent. Vos quoque tecta paterna et agros a maioribus acceptos incolere vultis. Itaque indignor agros vobis ab aliis eripi, qui ipsi agricolae esse nolunt. Atque si maiores vestri pro patria pugnare nolissent, Italia provincia Carthaginiensium facta esset; si vos pugnare noletis, etiam nunc imperium Romanum corrueret. Itaque, cum vobis prodesse velim illisque invisus esse malim quam patriam deserere, postulo, ut vobis agri reddantur».

Quod Gracchus voluit, perfici non potuit. Nam ab adversariis interfectus est corpusque eius iniectum est in Tiberim.

XVII CLADES PRAEDONVM

Viginti fere annos praedones navigationem impediverant. Denique Gabinius, tribunus plebis, postulavit, uti summa imperii deferreretur ad Gn. Pompeium (anno sexagesimo septimo). Qui tum undequadragesimo annos natus erat. Sed iam anno octogesimo primo, cum vix viginti quinque annos natus esset, a militibus salutatus erat imperator et Magnus. Tum vero quinque omnino bellis feliciter gestis gloria belli omnibus antebat. Ad eum igitur delatum est imperium totius maris omniumque intra quinquaginta

milia passuum orarum maritimarum. Praeterea praefectus est centum viginti milibus pedatum, quinque milibus equitum, quingentis navibus, additque ei sunt viginti quattuor legati.

Pompeius universum mare divisit in partes tredecim. Diebus quadraginta piratae ex his partibus, quae erant inter columnas Herculis et insulam Siciliam, expulsi atque adversus orientem fugati sunt. Deinde Pompeius eos in Cilicia magna pugna devicit atque eos diruit. Tum decem milia praedonum sunt interfecta, viginti milia capta, quibus Pompeius agros attribuit. Ita nonaginta diebus ingenti felicitate et celeritate tantum bellum confecit. Tribus annis post Pompeius Syriam expugnavit. Deinde Palaestina quoque occupata duobus annis post Romam rediit. Cum duodesexaginta annos natus esset, in Aegypto est interfectus anno duodequingentesimo.

XVIII SPARTACUS DUX SERVORUM

Anno septuagesimo tertio in Campania septuaginta quattuor gladiatores vinculis ruptis e ludo gladiatorio effugerant et in monte Vesuvio castra fecerant. Qui iis praestabant, multis Romanis praestabant fortitudine. Ex iis Spartacus «Praestat», inquit, «arma pro libertate sumere quam in theatris sanguinem nostrum profundere. Nam quis vestrum non odit illos, qui, ubi in mollibus lectis cubantes cibis se compleverunt, nostris vulneribus delectantur! Proinde este fortes! Neque vero increpabo eum, qui in vincula redire mavult; neque abire eum vetabo. At ceteros me adiutores esse spero, ut viam nobis patefaciamus in patriam olim amissam».

Quibus verbis incitati permulti undique accurrentes se cum aliis coniunxerunt et magno impetu exercitum Romanum, qui eos armis circumdaturus erat, perpuerunt. Adiuti sunt ab iis, qui Gallicis Germanicisque bellis a Romanis capti erant. Romani autem frustra dabant operam, uti bellum celeriter conficerent, et exercitus, cum manibus servorum obstabant, refugiabant. Ita servi multis ducibus et duobus Romanorum consulibus victis paulatim sexaginta fere milium armatorum collegaverunt exercitum. Postea domiti sunt a M. Licinio Crasso. In ea pugna duces servorum ipsi fortissimos se praestiterunt acerrimeque instantes ceciderunt. Multis captis colla secta sunt, alios Romani iuxta viam Appiam crucibus affixerunt.

XIX TRANSITUS RUBICONIS

Initio anni undequingentesimi Caesar omni Gallia pacata a bello civili non iam abhorrebat, sed legiones contra Pompeium senatumque ducere decrevit. Ad Rubiconem flumen, qui Italiae finis erat, paulum constitit et conversus ad proximos «Etiam nunc», inquit, «redire possumus; quodsi hunc pontem transierimus, omnia armis agenda erunt». Paulo autem post, cum non iam morandum esse censeret, «Eatur», inquit, «quo fortuna nos vocat! Iacta alea esto!» Atque ita traiecto exercitu pro contione fidem militum invocavit.

«Quot proelia, inquit», a vobis sunt commissa, quot oppida obsessa et capta! Per vos factum est, uti nomen populi Romani splendeat imperiumque Romanum pertineat usque ad Oceanum. Pro tantis meritis vestris me vobis semper gratiam habuisse testor. Num iterum ego vestro auxilio. Inimicis enim iam pridem fortuna mea displicuit; iam dudum mihi inviduerunt. Nunc apparet eos ne iniuria quidem abstinere velle.

Nam illi, qui Romae sedent vel in villis suis latent, vos, commilitones, mihi adimere student. Sed respondi iis neque me vos umquam deserturum neque vos a me esse defecturos. Iam vos video iratos. Proinde ite mecum, ut periculum nobis imminens arceamus! Atque caveant illi! Ego autem spondeo me vobis pecuniam magnam agrosque esse daturum. Nam imperatorem decet talibus militibus honorem habere».

XX GAIUS IULIUS CAESAR

Caesar, postquam quinque annis in Italia, Graecia, Asia, Africa, Hispania omnes adversarios prostravit, principatum totius imperii Romani obtinuit. Tum se clementem praestitit erga omnes, quibuscum antea ei pugnandum fuerat. Nemo vincus, nemo supplicio multatus est, sed beneficiis et muneribus omnes sibi devincere voluit. Multis praeterea et optimis legibus rem publicam tot bellis paene exhaustam sanavit plurimosque repperit ad auxiliandum paratos. Ipse ius severissime dedit, pauperes iuvat. Cum vastitatem Italiae periculosam rei publicae esse sensisset, magnam partem plebis in agros coloniasque deduxit. Itaque plerique consentiebant neminem umquam tantopere rei publicae profuisse.

Tamen evenit, ut anno quadagesimo quarto contra Caesarem coniuratio fieret sexaginta nobilium, cuius principes erant M. Brutus et C. Cassius. Qui a ceteris dissidentes Caesarem regnum appetere dicebant. Inter coniuratos convenit, uti Caesar in curia Pompei interficeretur. Eo enim Caesar Idibus Martiis, quamquam periculum imminere compererat, sese contulit, ut senatum haberet. Ibi in sella sedentem coniurati circumvenierunt et tam celeriter perfoderunt.

Coniurati autem imprudentiam suam paulo post ipsi aperuerunt. Nam quid faciendum esset, nesciebant, atque universus fere populus ab iis dissensit, Itaque, priusquam Caesar sepeliretur, fugere coacti sunt.

Уривки з творів римських авторів

Gaius Iulius Caesar

COMMENTARII DE BELLO GALLICO

Liber primus

I. Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquilonis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe comitant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Galos virtute praecedunt, quod fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut

ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumnat flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet spectat inter occasum solis et septentriones.

Liber quartus

XXII. Dum in his locis Caesar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi Caesar satis opportune accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes Britanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recipit: Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huic accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus passuum octo vento tenebantur, quo minus in eundem portum venire possent: has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit; P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus nactus idoneam ad navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis navibus Britanniam attingit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus tellum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris expectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis et quae ex Voluseno cognosset, et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore nactus secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum septem ab eo loco progressus aperto ac plano litore naves constituit.

XXIV. At barbari consilio Romanorum cognito praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus magno et gravi onere armorum oppressis simul et de navibus desiliendum

et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis locis audacter tela conicerent et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, utebantur.

XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatio et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoveri iussit; quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari consisterunt ac paulum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: «Desilite» inquit, «milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium praestitero». Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitterentur, universi ex navi desilierunt. Hos item ex proximis primis navibus cum conspexissent, subsecuti hostibus propinquarunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostris tamen, quod neque ordines servare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbantur; hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares et navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumstabant, alii ab latere aperto in universos tela coniciebant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittabat. Nostris, simul in arido constitentur, suis omnibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

Marcus Tullius Cicero

IN CATILINAM ORATIO I

Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? Quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus horum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis — quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus haec intellegit, consul videt, hic tamen vivit. Vivit? Immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum; nos autem, fortes viri, satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitamus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem

oportēbat, in te conferri pestem, quam tu in nos iam diu machināris. Iam vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam, orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos, consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Spurium Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciōsum quam acerbissimum hostem coērcerent. Habemus senātus consultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest rei publicae consilium atque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus.

Etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniuratiōnis insidiisque ver-sāmur, sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furōris et audaciae maturitas in nostri consulātus tempus erupit. Hic si ex tanto latrocinio iste unus tollētur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevāti, periculum autem residebit et erit inclūsum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam bibērunt, primo relevāri videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflictantur, si hic morbus, qui est in re publica, relevātus istīus poena, vehementius reliquis vivis ingravescet. Quare secēdant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribūnal praetōris urbāni, obsidēre cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparāre; sit denique inscriptum in fronte uniuscuiusque, quid de re publica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consuli bus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romānis sirtutem, tantam in omnibus bonis consensuōnem, ut Catilināe profectiōne omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicāta esse videātis.

Orationum Philippicārum

Liber secundus

I. Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his annis viginti rei publicae fuerit hostis, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est quemquam a me nomināri: vobiscum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus quam optārem dedērunt: te miror, Antoni, quorum facta imitere, eōrum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirābar. Nemo enim illōrum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me rei publicae causa lacessiti. Tu ne verbo quidem violatus, ut auctor quam Catilina, furiosior quam Clodius vidēre, ultro me maledictis lacessisti tuamque a me alienatiōnem commendatiōnem tibi ad impios cives fore putavisti. Quid putem? contemptumne me? Non video nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritāte igenii, quid despiciere possit Antonius. An in senātu facillime de me detrahi posse credit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae rei publicae testimonium multis, mihi uni conservatae dedit. An decertare mecum voluit contentiōne dicendi? Hoc quidem est beneficium. Quid enim plenius, quid uberius quam mihi et pro me et contra Antonium dicere? Illud profecto: non existimāvit sui similibus probāri posse, se esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus. Cui prius quam

de ceteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudico, pauca dicam.

II. Contra rem suam me nescio quando venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario? Non venirem contra gratiam non virtutis spe, sed aetatis flore collectam, non venirem contra iniuriam, quam iste intercessōris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure praetorio? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, uti te infimo ordini commendāres, cum omnes te recordarentur libertīni generum et liberos tuos nepotes. Q. Fabii, libertīni hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras — nam ita dixisti — domum meam ventitas. Ne tu, si id fecisses, melius famae, melius pudicitiae tuae consulisses. Sed neque fecisti nec, si cuperes, tibi id per C. Curiōnem facere licuisset. Auguratus petitiōnem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! O impudentiam praedicandam! Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetītum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt — nec enim licebat a pluribus nomināri —, tu nec solvendo eras nec te ullo modo nisi eversa re publica fore incolumem putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia C. Curio non esset? aut tum, cum es factus, unam tribum sine Curiōne ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiōsi fuissent. III. At beneficio sum tuo usus. Quo? quamquam illud ipsum quod commemoras, semper prae me tuli. Malui me tibi debere confitēri quam cuiquam minus prudenti non satis gratus vidēri. Sed quo beneficio? quod me Brundisii non occideris? Quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, eum tu occideres? Fac potuisse. Quod est aliud, patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare possint iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, numquam qui illum interfecerunt, a quo erant conservati, quos tu clarissimos viros soles appellare, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? Quale in re non tam iucundum mihi vidēri debuit non interfectum me a te, quam miserum te id impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quando quidem malus accipi a latrone nullum potuit; in quo potes me dicere ingratum? an de interitu rei publicae queri non debui, ne in te ingratus vidērer? At in illa querella, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senātus populusque Romānus collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderāte? quid non amice? Quod quidem cuius temperantiae fuit, de M. Antonio querentem abstinere maledictis, praesertim cum tu reliquias rei publicae dissipavisses, cum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia; cum leges eas, quae numquam promulgatae essent, et de te et a te latas confitēre, cum auspicia augur, intercessiōnem consul sustulisses, cum esses foedissime stipatus armatis, cum omnes impuritates impudica in domo quotidie susciperes vino lustrisque confectus. At ego, tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et tam magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de re publica graviter querens de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam ut intellegat, quantum a me beneficium tum acceperit.

CATILINAE CONIURATIO

V. L. Catilīna, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis sed ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestīna, caedes, rapīnae, discordia civīlis grata fuere, ibique iuventūtem suam exercuit. Corpus patiens inediae algoris vigiliae supra quam cuiquam credibile est. Animus audax subdōlus varius, cuius rei lubet simulator ac dissimulātor, alieni adpetens sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis eloquentiae, sapientiae parum. Vastus animus immoderata incredibilia nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominatiōnem L. Sullae libido maxuma invaserat rei publicae capiundae, neque id quibus modus adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopiae rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque eis artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant praeterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant.

LX. Sed ubi omnibus rebus exploratis Petreius tuba signum dat, cohortis paulatim incedere iubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde ferentariis proelium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis res geritur. Veterani pristinae virtutis memores comminus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxuma vi certatur. Interea Catilīna cum expeditis in prima acie vorsari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere, omnia providere, multum ipse pugnare, saepe hostem ferire: strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequebantur. Petreius ubi videt Catilīnam, contra ac ratus erat, magna vi tendere, cohortem praetoriam in medios hostis inducit eosque perturbatos atque alios alibi resistentis interficit. Deinde utrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt. Catilīna postquam fusas copias seque cum paucis reliquum videt, memor generis atque pristinae suae dignitatis in confertissimos hostis incurrit, ibique pugnans confoditur.

LXI. Sed confecto proelio tum vero cerneret, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilīnae. Nam fere quem quisque vivos pugnando locum ceperat, eum amissa anima corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors praetoria disiecerat, paulo divorsius, sed omnes tamen adversis volneribus coniderant. Catilīna vero longe a suis inter hostium cadavera repertus est, paululum etiam spirans ferociamque animi, quam habuerat vivos, in voltu retinens. Postremo ex omni copia neque in proelio neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est: ita cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam aut cruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in proelio aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui e castris visundi aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera amicum alii, pars hospitem aut cognatum reperiebant; fuere item qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia maeror, luctus atque gaudia agitabantur.

HISTORIARUM ALEXANDRI MAGNI MACEDONIS

De pueritia Alexandri

I. Alexander Magnus filius fuit Philippi, regis Macedonum, et Olympiadis, quorum ille a Hercule, haec ab Achille repetivit gentis originem. Natus autem eadem nocte Alexander est, qua celeberrimum Dianae Ephaesiae templum deflagavit. Id incendit Herostratus quidam, qui comprehensus tortusque non alia mente id se fecisse confessus est, quam ut opere pulcherrimo consumpto nomen suum per totum orbem terrarum dispergeret. Magi id incendium maioriscalamitatis omen interpretati tota urbe clamitaverunt, exortam alicui facem, cuius incendio similem ob causam tota olim Asia esset conflagratura. Forte eodem die Potidaeam Atheniensium coloniam, Philippus in potestatem suam redegerat, cum simul et de Olympiorum victoria cognovit et a Parmenione, quem contra Illyrios miserat nuntium accepit barbaros magna clade esse oppressos. Quibus victoriis exsultans etiam de filii ortu certior tactus est, nec dubitare vates, quin invictus esset futurus, qui inter tot nasceretur victorias.

Matūre Philippus in educationem filii, de quo propter tot omina oblata spem conceperat maximam, omnes curas cogitationesque convertit. Itaque puero Aristotelem, qui tum summa litterarum laude florebat, destinavit praeceptorem. Interea infanti paedagogos constituit Leonidam Olympiadis propinquum, et Lysimachum Acarnanem. Exstat epistola, quam Philippus post puerum natum Aristoteli Athenas misisse perhibetur, in hunc fere modum scripta: Filium mihi genitum scito. Magnam equidem diis habeo gratiam, non proinde, quia natus est, ac pro eo, quod eum nasci voluerunt temporibus vitae tuae. Spero enim fore, ut educatus eruditusque a te dignus existat et nobis et regni successione. Praeter hanc epistolam, quanti eum fecerit Philippus, iam inde intellegi potest, quod patriam eius Stagiram, quam bello captam solo aequaverat, restituit.

Ubi igitur ingenium adolevit pueri gravioribusque studiis maturum est visum, Aristotelem accivit. Cuius disciplina per quinquennium usus Alexander ad virtutem et honestatem animum conformavit. Ipse quidem praedicavit non minus debere se Aristoteli quam Philippo; huius enim munus fuisse, quod viveret, illius, quod honeste viveret. Quare eum eximie dilexit et continuo fere secum habuit, donec post mortem patris rerum potitus in Asiam traiecit. Neque vero postea in summis occupatis rebus omisit venerari magistrum. Eius studia litterarum adiuverat plane regio et animo et sumptu. Sicut ei, quo naturam animalium certius commentari atque subtilius posset, tota Asia Graeciaque parere iussit, quotquot venatu, aucupio piscatrive victum quaerebant vel aliquam eiusmodi rerum consecuti scientiam erant. Constat in eas impensas octingenta talenta philosophum accepisse. A deo autem ipse cognitionem naturae dilexit, ut in eam sumptum faceret curamque impenderet, cuius fructum visurus non erat. Post centum annos capti sunt cervi cum torquibus aureis, quos addiderat, ut cognoscerent posterius, quanta fides habenda esset iis, quae de longa horum animalium vita ferebantur.

Ex veterum monumentis nihil anteponerat Homero poetae: quem unum omnem sapientiam, in qua consisterent imperia, optime complexum esse affirmabat. Carmina

elus semper secum ferre solēbat, et cum quiesceret, cum pugione sub pulvino habēbat reposita. Reperto inter praedam Damascēnam materiae artisque exquisitissimae scripio, cum quaereret amīci, in quem usum aptissime converterētur, Homēro, inquit, dedicabimus, ut pretio sissimam humani ingenii monumentum in elegantissimo etiam opere asservētur. Hunc crebra lectiōne totum fere edidicit. Sed ex omnibus eius carminibus illum maxime probābat versum, quo boni simul imperatōris et strenui militis laudes Agamemnoni tribuuntur.

Deos puer magnifice colēbat. Sacrificans aliquando tam liberaliter tura in flamas intulit, ut Leonidas, vir severus et parcus, aegre id ferens exclamāret: Sic cremabis, cum regiōnes subegeris, ubi haec nascuntur. Cuius vocis memor, cum postea Arabiam turiferam pacāret, magnam vim odōrum misit Leonidae mandavitque, ne posthac in honoribus dēorum esset restrictior, quos intellexeret dona large oblata tam liberaliter remunerāri.

Idem gloriae avidissimus fuit. Sed ita tamen eam expetēbat, ut certaret cum optimis, tanto illustriorem arbitrātus victoriam, quanto pluris haberentur, quos ipse vicisset. Admonitus igitur, quoniam cursu plurimum valeret, ut inter eos nomen profiteretur, qui Olympi certaturi essent; magnam inde per Graeciam sibi famam comparaturum, Facerem, inquit, si reges habērem adversarios. Quotienscunque vel praeclara aliqua pugna Philippus vicerat vel oppidum opulentum in potestatem suam redegerat, laetantibus aliis ipse non occultābat dolorem auditāque vox est quaerentis inter aequales, nihil reliqui patrem facturum sibi ipsisque, cum adolevisset.

Publius Ovidius Naso

METAMORPHOSES, I, 89—144

Quattuor aetates describuntur.

Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo
sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat.
Poena metusque aberant, nec verba minantia fixo
aere legebantur, nec supplex turba timebat
iudicis ora sui, sed erant sine vindice tuti.
Nondum caesa suis, peregrinum ut viseret orbem,
montibus in liquidas pinus descenderat undas,
nullaque mortales praeter sua litora norant.
Nondum praecipites cingebant oppida fossae;
non tuba directi, non aeris cornua flexi,
non galeae, non ensis erant: sine militis usu
mollia securae peragebant otia gentes.
Ipsa quoque immunis rastroque intacta nec ullis
saucia vomeribus per se dabat omnia tellus;
contentique cibus nullo cogente creatis
arbutos fetus montanaeque fraga legebant
cornaque et in duris haerentia mora rubetis

et, quae deciderant patula Iovis arbore, glandes.
Ver erat aeternum, placidique tepentibus auris
mulcebant Zephyri natos sine semine flores.
Mox etiam fruges tellus inarata ferebat,
nec renovatus ager gravidis canebar aristis;
flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant,
flavaque de viridi stillabant ilice mella.
Posteaquam Saturno tenebrosa in Tartara misso
sub Iove mundus erat, subit argentea proles,
auro deterior, fulvo pretiosior aere.
Iuppiter antiqui contraxit tempora veris,
perque hiemes aestusque et inaequales autumnos
et breve ver spatium exegit quattuor annum.
Tum primum siccis aer fervoribus ustus
canduit, et ventis glacies astricta pependit.
Tum primum subiere domos; domus antra fuerunt
et densi frutices et vinctae cortice virgae.
Semina tum primum longis cerealia sulcis
obruta sunt, pressique iugo gemuere iuveni.
Tertia post illam successit aenea proles,
saevior ingeniis et ad horrida promptior arma,
non scelerata tamen. De duro est ultima ferro.
Protinus irrupit venae peioris in aevum
omne nefas, fugitque pudor verumque fidesque;
in quorum subiere locum fraudesque dolique
insidiaeque et vis et amor sceleratus habendi...
Fluctibus ignotis exsultavere carinae,
communemque prius, ceu lumina solis et auras,
cautus humum longo signavit limite mentor.
Nec tantum segetes alimenta que debita dives
poscebatur humus, sed itum est in viscera terrae,
quasque reconciderat Stygiisque admoverat umbris,
effodiuntur opes, irritamenta malorum.
Iamque nocens ferrum ferroque nocentius aurum
prodierat; prodit bellum, quod pugnat utroque,
sanguineaque manu crepitantia concutit arma...
Victa iacet pietas, et Virgo caede madentes,
ultima caelestum, terras Astrea reliquit.

METAMORPHOSES, VIII, 618—653, 668—710

...Immensa est finemque potentia caeli
non habet, et quidquid superi voluere, peractum est.
Quoque minus dubites, tiliae contermina quercus
collibus est Phrygiis, modico circumdata muro...
Haud procul hinc stagnum est, tellus habitabilis olim,

nunc celebres mergis fulicisque palustribus undae.
Iuppiter huc specie mortali, cumque parente
venit Atlantiades positus caducifer alis.
Mille domos adiere, locum requiemque petentes,
mille domos clausere serae; tamen una recepit,
parva quidem stipulis et canna tecta palustri,
sed pia; Baucis anus parilique aetate Philemon
illa sunt annis iuncti iuvenilibus, illa
consenuere casa; paupertatemque fatendo
effecere levem nec iniqua mente ferendo.
Nec refert, dominos illic famulosne requiras:
tota domus duo sunt, idem parentque iubentque.

Ergo ubi caelicolae parcos tetigere Penates
summissoque humiles intrarunt vertice postes,
membra senex posito iussit relevare sedili,
quo superiniecit textum rude sedula Baucis,
inque foco tepidum cinerem dimovit et ignes
suscitat hesternos foliisque et cortice sicco
nutrit et ad flammam animam producit anili
multifidasque faces ramaliaque arida tecto
detulit et minuit parvoque admovit aëno.
Quodque suus coniunx riguo collegerat horto,
truncat holus foliis. Furca levat ille bicorni
sordida terga suis nigro pendentia tigno
servatoque diu resecat de tergore partem
exiguam sectamque domat ferventibus undis.

Accubere dei. Mensam succincta tremensque
ponit anus, mensaeque sed erat pes tertius impar;
testa parem fecit, quae postquam subdita cliivum
sustulit, aequatam mentae tersere virentes.

Interea totiens haustum cratera repleti
sponte sua per seque vident succrescere vina.
Attoniti novitate pavent manibusque supinis
conciunt Baucis preces timidusque Philemon
et veniam dapibus nullisque paratibus orant.

Unicus anser erat, minimae custodia villae,
quem dis hospitibus domini mactare parabant;
ille celer penna tardos aetate fatigat
eluditque diu tandemque est visus ad ipsos
confugisse deos. Superi vetuere necari
«Di» que «sumus, meritasque luet vicinia poenas
impia» dixerunt; «vobis immunibus huius
esse mali dabitur. Modo vestra relinquit tecta
ac nostros comitate gradus et in ardua montis
ite simul!» Parent ambo baculisque levati

nituntur longo vestigia ponere clivo.

Tantum aberant summo, quantum semel ire sagitta
missa potest: flexere oculos et mersa palude
cetera prospiciunt, tantum sua tecta manere.
Dumque ea mirantur, dum deflent fata suorum,
illa vetus, dominis etiam casa parva duobus
vertitur in templum: Furcas subiere columnae,
stramina flavescunt, aurata tecta videntur,
caelataeque fores, adopertaque marmore tellus.
Talia tum placido Saturnius edidit ore:
«Dicite, iuste senex et femina coniuge iusto
digna, quid optetis?» Cum Baucide pauca locutus,
iudicium superis aperit commune Philemon
«Esse sacerdotes delubraque vestra tueri
poscimus; et quoniam concordēs egimus annos,
auferat hora duos eadem, nec coniugis umquam
busta meae videam, neu sim tumultandus ab illa».
Vota fides sequitur. Templi tutela fuere,
donec vita data est; annis aevoque soluti
ante gradus sactos cum starent forte locique
narrarent casus, frondere Philemona Baucis
Baucida conspexit senior frondere Philemon
Iamque super geminos crescente cacumine vultus
mutua, dum licuit, reddebant dicta: «Vale» que
«o coniunx» dixere simul, simul adbita textit
ora frutex. Ostendit adhuc Thyneius illic
incola de gemino vicinos corpore truncos.

TRISTIA, IV, 10

Ille ego qui fuerim, tenerorum lusor amorum,
quem legis, ut noris, accipe posteritas!
Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimus undis,
milia qui novies distat ab urbe decem.
Editus hic ego sum; nec non ut tempora noris,
cum cecidit fato consul uterque pari.
Si quid id est, usque a proavis vetus ordinis heres,
non modo fortunae munere factus eques.
Nec stirps prima fui; genito sum fratre creatus,
qui tribus ante quater mensibus ortus erat.
Lucifer amborum natalibus affuit idem,
una celebrata est per duo liba dies:
Haec est armiferae festis de quinque Minervae,
quae fieri pugna prima cruenta solet.
Protinus excolimur teneri, curaque parentis
imus ad insignes Urbis ab arte viros.

Frater ad eloquium viridi tendebat ab aevo
fortia verbosi natus ad arma fori.
At mihi iam puero caelestia sacra placebant,
inque suum furtim Musa trahebat opus.
Saepe pater dixit: «Studium quid inutile temptas?
Maeonides nullas ipse reliquit opes».
Motus eram dictis totoque Helicone relicto
scribere temptabam verba soluta modis;
Sponte sua carmen numeros veniebat ad aptos,
et quod temptabam scribere, versus erat.
Interea tacito passu labentibus annis
liberior fratri sumpta mihiq̄ue toga est,
Induiturque umeris cum lato purpura clavo,
et studium nobis, quod fuit ante, manet.
Iamque decem vitae frater geminaverat annos,
cum perit, et coepi parte carere mei.
Cepimus et tenerae primos aetatis honores,
aeque viris quondam pars tribus una fui.
Curia restabat. Clavi mensura coacta est:
maius erat nostris viribus illud onus.
Nec patiens corpus, nec mens fuit apta labori,
sollicitaeque fugax ambitionis eram.
Et petere Aoniae suadebant tuta sorores
otia, iudicio semper amata meo.
Temporis illius colui fovique poetas,
quotque aderant vates, rebar adesse deos.

Albius Tibullus

LAUS PACIS, I 10

Quis fuit, horrendos primus qui protulit enses?
Quam ferus et vere ferreus ille fuit!
Tum caedes hominum generi, tum proelia nata,
Tum brevior dirae mortis aperta via est.
An nihil ille miser meruit, nos ad mala nostra
Vertimus, in saevas quod dedit ille feras?
Divitis hoc vitium est auri, nec bella fuerunt,
Faginus adstabat cum scyphus ante dapes.
Non arces, non vallus erat, somnumque petebat
Securus varias dux gregis intervoves.
Tunc mihi vita foret, vulgi nec tristia nossem
Arma nec audissem corda micante tubam:
Nunc ad bella trahor, et iam quis forsitan hostis
Haesura in nostro tela gerit latere.

Sed patrii servate Lares: aluistis et idem,
Cursarem vestros cum tener ante pedes.
Neu pudeat prisco vos esse e stipite factos:
Sic veteris sedes incoluistis avi.
Tunc melius tenuere fidem, cum paupere cultu
Stabat in exigua ligneus aede deus.

Publius Vergilius Maro

AENEIDOS

Liber primus, I, 87

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italian, fato profugus, Lavinaque venit
Litora, multum ille et terris iactatus et alto
VI superum, saevae memorem Iunonis ob iram,
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
Inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque moenia Romae.

Musa, mihi causas memora, quo lumine laeso
Quidve dolens regina deum tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Impulerit. Tantaene animis caelestibus irae!

Urbs antiqua fuit — Tyrii tenuere coloni
Carthago, Italian contra Tiberinaque longe
Ostia, dives opum studiisque asperrima belli:
Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma,
Hic currus fuit. Hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
Progenem sed enim Troiano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quae verteret arces,
Hinc populum late regem belloque superbum
Venturum excidio Libyae; sic volvere Parcas.

Id metuens veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis;
Nec dum etiam causae irarum saevique dolores
Exciderant animo; manet alta mente repostum
Iudicium Paridis spretaeque iniuria formae
Et genus invisum et rapti Ganymedis honores:
His accensa super iactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli,
Arcebat longe Latio, multosque per annos
Errabant, acti fati, maria omnia circum.

Tantae molis erat Romanam condere gentem.

Vix e conspectu Siculae telluris in altum
Vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant,
Cum Iuno, aeternum servans sub pectore vulnus,
Haec secum: Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivum atque ipsos potuit submergere ponto
Unius ob noxam et furias Aiacis Oilei?

Ipsa, Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem,
Disiecitque rates everitque aequora ventis.

Illum exspirantem transfixo pectore flammam
Turbine corripuit scopuloque infixit acuto.

Ast ego, quae divum incedo regina, Iovisque
Et soror et coniunx, unâ cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Iunonis adorat
Praeterea aut supplex aris imponet honorem?
Talia flammato secum dea corde volutans
Nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Aeoliam venit. Hic vasto rex Aeolus antro
Luctantes ventos tempestatesque sonoras
Imperio premit ac vinclis et carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt. Celsa sedet Aeolus arce
Sceptra tenens mollitque animos et temperat iras.
Ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
Quippe ferant rapidi secum verrantque per auras
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris
Hoc metuens, molemque et montes insuper altos
Imposuit regemque dedit, qui foedere certo
Et premere et laxas sciret dare iussu habenas.
Ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est:

Aeole, namque tibi divum pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,
Ilium in Italiam portans victosque Penates.
Incute vim ventis submersasque obrue puppes,
Aut age diversos et dissiice corpora ponto.
Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
Quarum quoque forma pulcherrima Deiopea,
Connubio iungam stabili propriamque dicabo,
Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat et pulchra faciat te prole parentem.

Aeolus haec contra: Tuus, o regina, quid optes,
Explorare labor; mihi iussa capessere fas est.

Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu scepra Iovemque
Concillas, tu das epulis accumbere divum
Nimborumque facis tempestatumque potentem.

Haec ubi dicta, cavum conversa cuspage montem
Impulit in latus. Ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt et terras turbine perfiant.
Incumbuere mari totumque a sedibus imis
Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus et vastos volvunt ad litora fluctus.

Titus Lucretius Carus

DE RERUM NATURA

Liber quintus, 1028—1090

At varios linguae sonitus natura subegit
Mittere et utilitas expressit nomina rerum,
Non alia longe ratione atque ipsa videtur
Protrahere ad gestum pueros infantia linguae,
Cum facit ut digito quae sint praesentia monstrent.
Sentit enim vim quisque suam quod possit abuti.
Cornua nata prius vitulo quam frontibus extant,
Illis iratus petit atque infestus inurget.
At catuli pantherarum scymnique leonum
Unguibus ac pedibus iam tum morsuque repugnant,
Vix etiam cum sunt dentes unguisque creati.

Alituum porro genus alis omne videmus
Fidere et a pennis tremulum petere auxilium.
Proinde putare aliquem tum nomina distribuisse
Rebus et inde homines didicisse vocabula prima,
Desiperest. Nam cur hic posset cuncta notare
Vocibus et varios sonitus emittere linguae,
Tempore eodem alii facere id non quisse putentur?
Praeterea si non alii quoque vocibus usi
Inter se fuerant, unde insita notities est
Utilitatis et unde data est huic prima potestas,
Quid vellet facere ut sciret animoque videret?
Cogere item pluris unus victosque domare
Non poterat, rerum ut perdiscere nomina vellent,
Nec ratione docere ulla suadereque surdis,
Quid sit opus facto, facilest; neque enim paterentur
Nec ratione ulla sibi ferrent amplius auris
Vocis inauditos sonitus obtundere frustra.
Postremo quid in hac mirabile tantoperest re,

Si genus humanum, cui vox et lingua vigeret,
 Pro vario sensu varia res voce notaret?
 Cum pecudes mutae, cum denique saecula ferarum
 Dissimilis soleant voces variasque ciere,
 Cum metus aut dolor est et cum iam gaudia gliscunt.
 Quippe (et) enim licet id rebus cognoscere apertis.
 Irritata canum cum primum magna Molossum
 Mollia ricta fremunt duros nudantia dentes,
 Longe alio, sonitu rabies (re)stricta minatur,
 Et cum iam latrant et vocibus omnia complent;
 At catulos blande cum lingua lambere temptant
 Aut ubi eos lactant, pedibus morsuque potentes
 suspensis teneros imitantur dentibus haustus,
 Longe alio pacto gannitu vocis adulant
 Et cum deserti baubantur in aedibus, aut cum
 plorantis fugiunt summisso corpore plagas.
 Denique non hinnitus item differre videtur,
 Inter equas ubi equus florenti aetate iuvenus
 Pinnigeri saevit calcaribus ictus Amoris
 Et fremitum patulis sub naribus edit ad arma,
 Et cum sic alias concussis artibus hinnit?
 Postremo genus alituum variaequae volucres,
 Accipitres atque ossifragae mergique marinis
 Fluctibus in salso victum vitamque petentes,
 Longe alias alio iaciunt in tempore voces,
 Et quom de victu certant praedaque repugnant.
 Et partim mutant cum tempestatibus una
 Raucisonos cantus cornicum ut saecula vetusta
 Corvorumque gregis ubi aquam dicuntur et imbris
 Poscere et inter dum ventos aurasque vocare.
 Ergo si varii sensus animalia cogunt,
 muta tamen cum sint, varias emittere voces,
 Quanto mortalis magis aequumst tum potuisse
 Dissimilis alia atque alia res voce notare!

Quintus Horatius Flaccus

AD MELPOMENEN

Carmina, III, 30

Exegi monumentum aere perennius
 Regalique situ pyramidum altius,
 Quod non imber edax, non Aquilo impotens
 Possit diruere aut innumerabilis

**ВЖИВАНІ ЛАТИНСЬКІ КРИЛІАТІ ВИСЛОВИ,
 ПРИЗНАЧЕНІ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАПАМ'ЯТЬ**

1. Ab ovo usque ad mala.
2. Ad Calendas Graecas.
3. Albo lapillo diem notare.
4. Alea iacta est.
5. Alma mater.
6. Amicitia magnum est bonum.
7. Amicus Plato, sed magis amica veritas.
8. Amor omnibus idem (Vergilius).
9. Ars longa vita brevis.
10. Asinus ad lyram.
11. Audiatur et altera pars.
12. Aut Caesar, aut nihil.
13. Aut prosunt poetae, aut delectant.
14. Ave, imperator, morituri te salutant.
15. Barba non facit philosophum.
16. Carum, quod rarum.
17. Citius, altius, fortius!
18. Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur.
19. Consuetudo est altera natura.
20. Corpus delicti.
21. Cui bono?
22. Cui prodest?
23. Cuiusvis hominis est errare; nullius, nisi insipientis, in errore perseverare.
24. De gustibus et coloribus non est disputandum.
25. De mortuis aut bene aut nihil.
26. De omnibus rebus et quibusdam aliis.
27. Deus ex machina.
28. Dictum, factum.
29. Dies diem docet.
30. Diluculo surgere saluberrimum est.
31. Docendo discitur (discimus).
32. Dulce et decorum est pro patria mori.
33. Equi donati dentes non inspiciuntur.
34. Errare humanum est.
35. Est modus in rebus.
36. Et bonum quo communius, eo melius.

37. Et gaudium et solatium sunt in litteris.
38. Et vidit, quod esset bonum.
39. Exempla verbis sunt utiliōra.
40. Exemplis discimus.
41. Ex ipsa fonte bibere.
42. Ex nihilo nihil fit (Lucretius).
43. Ex officio.
44. Faber est quisque suae fortunae.
45. Feci, quod potui, faciant meliōra potentes.
46. Felix, qui potuit rerum cognoscere causas (Vergilius).
47. Festīna lente!
48. Fiat lux!
49. Finis coronat opus.
50. Fortes fortuna adiuvat.
51. Gaudeāmus igitur iuvenes dum sumus.
52. Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo.
53. Hic Rhodus, hic salta!
54. Historia est magistra vitae.
55. Homo locum ornat, non hominem locus.
56. Homo sum: humani nihil a me alienum.
57. Honoris causa.
58. Ignorantia non est argumentum.
59. Inter arma tacent Musae.
60. Inter pares amicitia.
61. Iurare in verba magistri.
62. Labōres pariunt honōres.
63. Lapsus linguae.
64. Ligna in silvam ferre (Horatius).
65. Litterarum radīces amarae sunt, fructus dulces.
66. Luna latrantem canem non timet.
67. Lupus in fabula.
68. Magna vis est consuetudinis.
69. Maximum ius in veritate est.
70. Medice, cura te ipsum.
71. Mens sana in corpore sano.
72. Nam sine doctrīna vita est quasi imago mortis.
73. Nec plus ultra.
74. Nemo in sua causa iudex esse potest.
75. Neque semper arcum tendit Apollo.
76. Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu.
77. Noli turbare circulos meos.
78. Non bis in idem.
79. Non multa, sed multum.
80. Non omne, quod nitet, aurum est.
81. Non omnia possumus omnes.

82. Non progredi est regredi.
83. Non scholae, sed vitae discimus.
84. Non tibi soli labōras, sed etiam aliis.
85. Nosce te ipsum.
86. Nota bene!
87. Nulla dies sine linea. *
88. Nulla est terra patria melior. *
89. Omnia mea mecum porto.
90. Omnia vincit amor, et nos cedāmus amōri.
91. Omnis determinatio est negatio.
92. Omnium consensu.
93. Otium post negotium. ^
94. Parturiunt montes, nascētur ridiculus mus.
95. Patriae non nobis.
96. Per aspera ad astra.
97. Pereat mundus et fiat iustitia.
98. Pium desiderium.
99. Persōna grata. †
100. Plenus venter non studet libenter.
101. Poētae nascuntur, oratōres fiunt.
102. Post cenam aut stabis, aut passus mille meābis.
103. Post factum.
104. Post scriptum.
105. Primum vivere deinde philosophāri.
106. Primus inter pares.
107. Pro auctōre.
108. Quandoque bonus dormitat Homērus.
109. Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.
110. Qui non labōrat, non mandūcet.
111. Qui scribit, bis legit.
112. Quod erat demonstrandum.
113. Quod licet Iovi, non licet bovi.
114. Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris.
115. Quot homines, tot sententiae. †
116. Quousque tandem abutēre, Catilīna, patientia nostra.
117. Repetitio est mater studiōrum.
118. Saepe stilum vertas.
119. Salus populi suprēma lex. *
120. Sapere aude!
121. Scientia potentia est.
122. Scientia — stella in via.
123. Si parva licet componere magnis.
124. Sic itur ad astra.
125. Sic me servavit Apollo.
126. Sic transit gloria mundi.

127. Sic vos non vobis.
 128. Sol omnibus lucet.*
 129. Status quo ante.
 130. Summum bonum medicīnae sanitas.
 131. Tabula rasa.*
 132. Tantum scimus, quantum memoria tenēmus.
 133. Tarde venientibus ossa.
 134. Tempora mutantur et nos mutāmur in illis (Ovidius).
 135. Terra incognita.
 136. Tertium non datur.
 137. Tres faciunt collegium.
 138. Ubi concordia, ibi victoria. ,
 139. Una hirundo non facit ver.
 140. Usus magister optimus. v
 141. Ut desint vires tamen est laudanda voluntas.
 142. Ut fabula docet.
 143. Ut salutas, ita salutaberis.
 144. Veni, vidi, vici.
 145. Verba docent, exempla trahunt.
 146. Veritas magis amicitiae.
 147. Veterrimus amīcus optimus est. v
 148. Volens, nolens.
 149. Volentem ducunt fata, nolentem trahunt.
 150. Vox populi — vox dei. ,

ВЖИВАНІ СКОРОЧЕННЯ

- A. U. C.— ab Urbe condita
 Cs. (Cos.) — consul
 CSS. (Coss.) — consules
 D.— divus
 D. D. D.— dat, donat, dedicat
 D. D. L. M.— dono dat libens merito
 Des.— designātus
 Imp.— imperātor
 I. O. M.— Iuppiter Optimus Maximus
 P. C.— Patres conscripti
 P. M.— pontifex maximus
 P. R.— populus Romānus
 Pr.— praetor
 Q. B. F. F. Q. S.— Quod bonum, faustum, felix, fortunatumque sit!
 Resp.— respublica
 S. C.— senatus consultum
 S., S. D., S. D. P.— salūtem, salūtem dicit, salūtem dicit plurimam
 S. P. Q. R.— senātus populusque Romānus
 S. T. T. L.— sit tibi terra levis
 S. V. B. E. E. Q. V.— si vales bene est, ego quidem valeo.
 Tr. pl.— tribūnus plebis

СКОРОЧЕННЯ ІМЕН РИМСЬКИХ АВТОРІВ, ЯКІ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ У ПІДРУЧНИКУ

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

Скорочення	Повне ім'я	Час життя
Ap. = Apuleius	Люцій Апулей	бл. 125—180 рр. н. е.
Caes. = Caesar	Гай Юлій Цезар	100—44 рр. до н. е.
C. = Cato	Марк Порцій Катон	234—149 рр. до н. е.
Cat. = Catullus	Гай Валерій Катулл	бл. 84—54 рр. до н. е.
Cic. = Cicero	Марк Туллій Ціцерон	106—43 рр. до н. е.
Curt. = Curtius	Квінт Курцій Руф	I ст. н. е.
Diom. = Diomedes	Диомед	IV ст. н. е.
Enn. = Ennius	Квінт Енній	239—169 рр. до н. е.
Gel. = Gellius	Авл Геллій	народ. бл. 130 р. н. е.
Hor. = Horatius	Квінт Гораций Флакк	65—8 рр. до н. е.
Iuv. = Iuvenalis	Децим Юній Ювенал	60-і рр. I ст.—після 127 р. н. е.
Liv. = Livius	Тит Лівій	59 р. до н. е.—17 р. н. е.
Lucan. = Lucanus	Марк Анней Лукан	39—65 рр. н. е.
Lucr. = Lucretius	Тит Лукрецій Кар	бл. 90—55 р. до н. е.
Mart. = Martialis	Марк Валерій Марціал	бл. 40—бл. 102 рр. н. е.
Nep. = Nepos	Корнелій Непот	I ст. до н. е.
Ov. = Ovidius	Публій Овідій Назон	43 р. до н. е.—17 р. н. е.
Phaedr. = Phaedrus	Федр	I ст. н. е.
Plaut. = Plautus	Тит Макцій Плавт	бл. 250—184 рр. до н. е.
Plin. M. = Plinius Maior	Гай Пліній Секунд (Пліній Старший)	23—79 рр. н. е.
Plin. Min. = Plinius Minor	Гай Пліній Цецілій Секунд (Пліній Молодший)	бл. 62—бл. 113 рр. н. е.
Prop. = Propertius	Секст Проперцій	бл. 49—бл. 15 рр. до н. е.
Quint. = Quintilianus	Марк Фабій Квінтіліан	бл. 39—95 рр. н. е.
Sall. = Sallustius	Гай Саллюстій Крісп	83—34 рр. до н. е.
Sen. = Seneca	Люцій Анней Сенека	4—після 65 рр. н. е.
Suet. = Suetonius	Гай Светоній Транквілл	бл. 70—160 рр. н. е.
Tac. = Tacitus	Публій Корнелій Тацит	бл. 55—бл. 120 рр. н. е.
Ter. = Terentius	Публій Теренцій Афер	бл. 185—159 рр. до н. е.
Tib. = Tibullus	Альбій Тібулл	помер 19 р. до н. е.
Verg. = Vergilius	Публій Вергілій Марон	70—19 рр. до н. е.

А

a, ab, abs з abl. («а» перед приголосними, перед голосними і перед «h», «abs» перед «с», «qu», «t») — від, з, із

abdo, cōdī, dītum, ēre приховувати, ховати, sē abdere — відступати

abdōmēn, īnis п живіт, ненажерливість

abdūco, dūxi, ductum, ēre відводити, відхилити, віддаляти

ābeo, īi (īvi), ītum, īre відходити, проникати, шезати

ābergo, āvi, ātum, āre блукати, заблудитися, відхилитися

ābhōrreo, uī, —, ēre ненавидіти, різнитися, не погоджуватися

abiicio див. abiicio

abiicio, ieci, iectum, ēre кидати, відкидувати, припинювати (когось)

ābōleo, lēvi, litum, ēre знищувати, усувати, pass. aboleri — згасати, вмирати

abrogō, āvi, ātum, āre знищувати, скасовувати, позбавляти (когось, чогось)

abrumpro, rūpi, ruptum, ēre відривати, зривати, розривати, руйнувати

abscondo, condī (condidi), conditum ховати, приховувати

absolvo, solvi, solvum, ēre відділяти, звільняти, оправдувати, оплачувати

absque з abl. без (мене, тебе), крім, за винятком

abstergeo, tersi, tersum, ēre витирати, відламувати, усувати

abstinentia, ae f стриманість, безкорисність

abstinēo, tinui, tentum, ēre стримувати, не допускати

absūm, afūi (abfui), afūturus, abesse не бути, бути відсутнім, не брати участі

ābundantia, ae f багатство, добробут, велика кількість

ābundo, āvi, ātum, āre розливатися,

бути в достатній кількості, переповнювати

ābutor, ūsus sum, ūti depon. користуватися, вживати, марнувати

ās див. atque

acadēmia, ae, Acadēmia, ae f академія

Acadēmīcus, i m філософ — академік

Acarnānes, um m мешканці Акарнанії

accēdo, cessi, cessum, ēre підходити, наближатися, приступати

accēdo, cendi, censum, ēre запалювати, освітлювати

accīdo, cidī, —, ēre відбуватися, діятися, траплятися

accio, cīvi (ii), Itum, Ire закликати, залучати, запрошувати

accipio, cēpi, ceptum, ēre отримувати, приймати, сприймати

accipit(er), tris m хижий птах

accommodo, āvi, ātum, āre пристосовувати, погоджувати

accumbo, cūbi, cūbitum, ēre лежати

accūrātē старанно, точно, уважно

accurgo, cucurri (curri), cursum, ēre прибігати, спішити

accūso, āvi, ātum, āre скаржитися, допикати, звинувачувати

acer, ēris n (рідко f) клен

acer, ācris, ācre гострий, а, е, різкий, а, е

ācerbus, a, um теркий, а, е, суворий, а, е

Achillēs, is i ei m Ахілл (син Пелея і Фетіди)

Achivus (Achaeus), i m Ахей (легендарний родоначальник ахейців)

āciēs, ei f вістря, бойова лава

ācrit(er) гостро, різко, сильно

actio, ōnis f дія, судовий процес

actus, a, um part. pert. до ago

actūs, us m рух, сила, діяльність

ācūs, us f іноді m вістря, голка

ācūtus, a, um гострий, а, е, різкий, а, е, ad з acc. до, при, біля, на, для

addo, didi, dītum, ēre додавати, підсилувати, збільшувати

addūco, duxi, ductum, ēre приводити, приносити, притягати
adeo (adv.) до того, такою мірою, настільки
ādeo, īi (īvi), ītum, īre приходить, прибувати, вступати, входити, нападати, атакувати
ādhaereo, haesi, haesum, ēre триматися (за що), бути прикріпленням, прилягати, знаходитися близько
ādhibeo, bui, bitum, ēre застосовувати, прикладати, охоплювати
adhortor, ātus sum, āri depon. підбадьорювати, заохочувати, умовляти
adhuc дотепер, досі, до того
adiāceo, -, -, ēre лежати біля, прилягати, бути суміжним
ādicio див. adiciō
adiicio, iēci, iectum, ēre підкидувати, накидувати, додавати, приєднувати
ādimo, ēmi, emi(p)tum, ēre відбирати, позбавляти (когось чогось), забирати
ādīpscōr, ādeptus sum, ādīpscī depon. досягати, доганяти, домагатися
adītūs, ūs m прихід, вхід, доступ
adiungo, iunxi, iunctum, ēre приєднувати, примикати, придбати
adiūtor, ōris m помічник, прибічник
adiūtīx, īcis, f до adiūtor
adiūvo, iūvi, iūtum, iuvāre помагати, підтримувати, сприяти
administrō, āvi, ātum, āre допомагати, прислужувати, подавати, виконувати
admīrābulis, e дивний, а, е, дивовижний, чудовий, а, е
admīrātio, ōnis f здивування, подив, захоплення
admīror, ātus sum, āri depon. дивитися з подивом, дивуватися, подивляти, захоплюватись
admittō, mīsi, mīssum, ēre допускати, відпускати, розпускати (волосся)
admōdum (adv.) дуже, надміру, досить, найвище
admōneo, mōnui, mōnītum, ēre нагадувати, спонукати, радити
admōveo, mōvi, mōtum, ēre рухати, присувати, наближати
adp див. app
ādōlescens, ādōlescētia див. ādūlescens, ādūlescētia
ādōlesco, olēvi (pidko, olui), ultum, ēre підростати, збільшуватись, міцніти
ādorēta, ōrum n таємниці

ādorītor, ortus (orsus) sum, īri depon. приходити, приступати, нападати
ādōgo, āvi, ātum, āre благувати, обожнювати, вшановувати, вклонятися
adp див. app
ads див. ass
adsum (assum), affui (adfui), adesse бути присутнім, знаходитися, допомагати
Aduatūci, ōrum m адуатуки (герм. племя)
ādūlescens, entis підростаючий, а, е, юний, а, е, молодий, а, е
ādūlescētia, ae f юнацький вік, юність, молодість
ādūlescētūlus, i m зовсім молода людина
ādūlo, āvi, ātum, āre ластитися, лестити, пестити
advēho, vехi, vectum, ēre привозити, підвозити, постачати
advēnio, vēni, ventum, venīre приходити, приїжджати, прибувати
advēntūs, ūs m прибуття, прихід, приїзд
adversārius, a, um протилежний, протинний, ворожий
adversus, a, um протилежний, а, е, ворожий, а, е
adversus (adv.) з acc. проти, напроти
adverto, verti, versum, ēre обертати, повертати, скеровувати
advōco, āvi, ātum, āre закликати, скликати, запрошувати, залучати
aedes (aedis), is f кімната, храм, рlur. житловий дім, будинок
aedīficiūm, i n будова, будинок
aedīfīco, āvi, ātum, āre будувати, споруджувати
Aedui (Haedui), ōrum m едуї (племя в Галлії)
aegēg, gra, grum хворий, а, е, розладнаний, а, е
Aegeus, eī m Егей (цар Афіні)
Aegīna, ae f Егіна (дочка Асона, мати Бака), острів у Сардонічній затоці
Aegōs Flūmēn Egosпотамос (ріка і місто в Херсонесі Фракійському, місце перемоги Лісандра над афінянами в 405 р. до н. е.)
aegre adv. ледве, невдоволено
aegrōtus, a, um хворий, а, е, страждаючий, а, е
Aegyptus, i f Єгипет
Aemīlius, a, um Емілій (попек древнього патриціанського роду)

Aenēās, ae m Еней (син Анхіза і Венери, легендарний цар дарданців, родоначальник «римського народу»)
Aenēis, īdos f Енеїда (вір Вергілія)
āenicus (āhēneus), a, um мідний, а, е, бронзовий, а, е
Aeolēs, um m еолійці (мешканці Еоліди в Малій Азії)
Aeolīa, ae f Еолія (одні із Еолійських островів)
Aeolius, a, um еолійський, прикметник до Aeolēs
Aeolus, i, m Еол (бог вітрів)
aequālis, e рівний, а, е, однаковий, а, е
aequālis, is m, f ровесник, сучасник
Aequi, ōrum m екви (племя у Галлії)
aequitas, ātis f рівномірність, рівність, пропорція
aequo, āvi, ātum, āre робити рівним, вирівнювати, порівнювати
aequor, ōris n рівна поверхня, рівнина, море
aequus, a, um рівний, а, е, рівнинний, а, е, плоский, а, е, вигідний, а, е
āēr, āēris m повітря, атмосфера
aera, ae f окреме число, вихідна цифра, ера
aeragium, i n державна скарбниця
aes, aeris m мідь, бронза
Aesculāpius, i m Ескулапій (бог лікування)
Aesōpus, i m Езоп (знаменитий грецький байкар VI ст. до н. е.)
aestās, ātis f тепла пора року, літо
aestimo (aestūmo), āvi, ātum, āre оцінювати, визначати (щось), вважати
aestūs, ūs m жар, спека
aetās, ātis f час життя, пора, епоха
aeternitas, ātis f вічність, безсмертя
aeternus, a, um вічний, а, е, непорушений, а, е, незабутній, я, е
aethēr, ēris m повітря, ефір, небо
Aethna, ae f Етна (вулкан у східній Сіцилії)
aevum, i n вік, життя, вічність
Afer, fra, frum африканський, а, е
affecto, āvi, ātum, āre досягати, домагатися, пристрасно бажати
affectūs, ūs m стан, настрої, переживання
affēro, attūli, allātum, afferre приносити, додавати, повідомляти
afficio, fēci, fectum, ēre спричиняти, постачати, наділяти, діяти
affīgo, fīxi, fīxum, ēre прибивати, прикріплювати, притискати

affirmo, āvi, ātum, āre підкріпляти, підтримувати, зміцнювати, твердити
afflicto, āvi, ātum, āre сильно вдаряти, пошкоджувати
affrango (affringo), fregi, fractum, ēre ламати, розбивати
Africa, ae f Африка
Afrīcanus, a, um африканський, а, е, Africus, i m Африк (південно-західний вітер)
affringo=affrango
Agāmēmnōn, ōnis m Агамемнон (цар Мікен, головнокомандуючий грецькими військами в Троянській війні)
ager, agrī m земля, область, територія
Agēsīlaus, i m Агесілай (спартанський цар і полководець — 401—361 рр. до н. е.)
aggēg, ēris m насип, вал, дамба
aggredior, gressus sum, grēdi depon. приступати, підходити, відправлятися, нападати
aggreō, āvi, ātum, āre приєднувати, прилучати
āgīto, āvi, ātum, āre рухати, гнати, хвилювати (море), розвівати
agmen, īnis n натовп, похід, військова колона
agnosco, pōvi, nītum, ēre пізнавати, погоджуватись, довідуватись
agnus, i m ягнятко
āgo, ēgi, actum, ēre приводити в рух, вести, поганяти, гнати, діяти
agrārius, a, um аграрний, а, е, земельний, а, е.
agrestis, e польовий, а, е, сільський, а, е, некультурний, а, е
agrīcola, ae m землероб, селянин
agrīcultūra, ae f землеробство, сільське господарство
Agrīgentum, i n Аргігент (місто на південному узбережжі Сіцилії)
Aīax, ācis m Аякс або Еант
āio, āit кажу, каже
ala, ae f крило, фланг
āīscēg, crīs, crē бадьорий, а, е, веселий, а, е, радісний, а, е
āīscritas, ātis f бадьорість, веселість, збудженість
Alba Longa Альба Лонга (місто в Італії)
Albānus, i m мешканець міста Альба Лонга
albus, a, um білий, а, е, блідий, а, е, сірий, а, е

Alcibiādes, is m Алківіад (афінський полководець і політичний діяч — 452—404 рр. до н. е.)
Alcibiōs, i m Алкіної (цар феаків)
ālea, ae f кістка (гральна), ризик, випадковість, небезпека
Alēsia, ae f Алезія (місто в Галлії)
Alexander, dri m (Magnus) Олександр (Великий) (засновник Македонської імперії — 356—323 рр. до н. е.)
Alexandria, ae f Александрія (місто в Єгипті)
algor, oris m холод, мороз
alibi adv. де-небудь в іншому місці, в інших відношеннях
alibi ... alibi тут ... там
aliēnatio, onis f відчуження, поступка, продаж, передача
aliēnus, a, um чужий, а, е, сторонній, я, е, невластивий, а, е
alimentum, i n їжа, утримання
aliquandō adv. коли-небудь, іноді, колись, одного разу
aliqui (aliquis), aliqua, aliquid хтось, хто-небудь, деякий, а, е
aliquis, aliquid будь-хто, будь-що, хто-небудь, що-небудь
aliquot небагато, декілька
aliter інакше, по-іншому
alius, a, um part. perf. до alo
alius, a ud інший, а, е
alligo, avi, ātum, āre зв'язувати, з'єднувати
alloquor, locūtus sum. loquī depon. звертатися, заговорити, потішати, підбадьорювати
altus, a, um живильний, а, е, годовувальний, а, е
ālo, ālui, ālitum (altum), ēre годувати, виховувати, утримувати
Alpēs, ium f Альпи
altē високо, глибоко, далеко
altēr, altēra, altērum один, а, е із двох
другий, а, е, наступний, а, е
alterius, a, um поперемінний, а, е, послідовний, а, е, взаємний, а, е
altitudo, inis, f висота, товщина, височина, гора
altus, a, um високий, а, е, глибокий, а, е, далекий, а, е
alvus, i f живіт, шлунок
amābilis, e милий, а, е, приемний, а, е, люб'язний, а, е
amāritās, ēis f гіркота, гіркий смак
amārus, a, um гіркий, а, е, гострий, а, е, злий, а, е

ambitio, onis f ходіння довкола, оточення, честолюбство
ambo, ambae, ambo обидва, обидві, обидвоє
ambulo, āvi, ātum, āre ходити, гуляти, рухатися, переходити
amica, ae f приятелька, подруга
amicitia, ae f дружба, симпатія
amicus, a, um дружній, я, е; прихильний, а, е
amicus, i m друг, приятель
amita, ae f тітка по батькові
amitto, misi, missum, ēre відпускати, кидати, залишати
amnis, is m, іноді f ріка, потік (поет.)
amo, āvi, ātum, āre любити, доглядати, бути задоволеним
amor, oris m любов, пристрасть, сильне бажання
Amor, oris m Амор (бог любові)
Amphion, onis m Амфіон (чоловік Ніоби)
amphitheatrum, i n амфітеатр
ample barato, щедро, пишно
amplector, plexus sum, plecti depon. обіймати, охоплювати
amplifico, āvi, ātum, āre розширяти, збільшувати, поширювати
amplitudo, inis f величина, обширність, амплітуда, значимість
Amulius, i m Амулій (цар Альби Лонги)
ап але ж, бо, у прямих питаннях «чи»
anceps, cipitis двоглавий, а, е дво-сторонній я, е, подвійний, а, е
ancora, ae f якір, скоба
angustia, ae f тіснота, вузькість
angustus, a, um тісний, а, е, вузький, а; е, короткий, а, е
anilis, e старечий, а, е
anima, ae f повітря, дихання, життя
animadverto, verti, versum, ēre помічати, спостерігати, слідкувати
animal, ālis n тварина
animus, i m дух, думка, мислення
anno, -, -, āre припливати, плавати
anno, ui, ūtum, ēre кивати головою, кивати на знак згоди
annus, i m рік
annuus, a, um річний, а, е, щорічний, а, е
anser, eris m, рідко f гуска
ante adv. перед, раніше; праер. з асс. перед, до
antea перед тим, раніше
antescāpio, scāpi, captum (captum), ēre

раніше займати, оволодівати, випереджати
antecēdo, cessi, cessum, ēre iti попереду, випереджувати, перевищувати
antecello, -, -, ēre відрізнятись, перевищувати, виступати вперед
anteo, ii (īvi), -, īre iti попереду, передувати, перевищувати
antepōno, pōsui, pōsitum, ēre виставляти наперед, поставити перед, надавати переваги
antēquam раніше ніж
antiburschius, a, um протимолодіжний, а, е
Antiochus, i m Антиох (філософ родом із Аскалона)
Antipater, ri m Антипатр (полководець Філіппа Македонського і Олександра Македонського)
antiquitas, ātis, f древність, старовина
antiquus, a, um попередній, я, е, давній, я, е, старовинний, а, е
Antonius, a, um Антоній (римський поет М. Antonius (143—87 рр. до н. е. консул 99 р. до н. е., прибічник Сулли, видатний оратор до Цицерона)
antrum, i n печера, порожнина
ānis, ūs f стара жінка
Aonia, ae f f Aōniē, es f Аонія (частина Беотії)
Apellēs, is m Апеллес (найзнаменитіший живописець, сучасник Олександра Македонського)
āpēr, āpri m дика свиня, кабан
āpērō, perui, pertum, īre відкривати, відчиняти, робити явним, показувати
āpērtē відкрито, щиро
āpērtus, a, um part. perf. до aperio
āpis, is f бджола
Apollo, inis m Аполлон (покровитель поезії і науки)
appāreo, pāruī (pāritum) ēre з'являтися, показуватись, бути очевидним
appāro, āvi, ātum, āre готувати, готуватися
appello, āvi, ātum, āre кликати, називати, оголошувати
Appenninus, i, m Апенніни
appētens, entis part. praes. до appēto
appēto, pētīvi (pētīi), pētītum, ēre досягати, захоплювати, домагатись, нападати
Appia (via) f Аппієва дорога

appōno, posui, pōsitum, ēre ставити, приставляти, додавати
apporto, āvi, ātum, āre приносити, наносити, спричиняти
appōsitio, onis f додаток, зіставлення
approbinquo, āvi, ātum, āre наближатися
artus, a, um приладжений, а, е, припасований, а, е, відповідний, а, е
apud праер. з асс. при, біля, коло, у
Apuilia, ae f Апулія (східна область південної Італії)
aqua, ae f вода, волога, дощ, ріка
aquaе, agum f лікувальні джерела
āquila, ae f орел, знак легіону
Aquila, onis m Аквилон (бог північного вітру)
Aquitānus, i m житель Аквітанії
āra, ae f вівтар, жертівник, пам'ятник
Arabia, ae f Аравія
Arabius, a, um прикм. до Arabia
Arabs, ābis прикм. до Arabia
Arar, āris m Арап (притока Родана)
arātor, oris m плугатар, орач
arātrum, i n плуг
arbitrium, i n арбітральне рішення, судження
arbitror, ātus sum, āri depon. спостерігати, розглядати, оцінювати
arbōr, oris f дерево
arbūteus, a, um той, який відноситься до суніці (рослини)
arceo, ūi, -, ēre закривати, стримувати, перешкоджати
arcesso, īvi, ītum, ēre (īre) кликати, запрошувати, доставляти, присилати
Archimēdēs, is m Архімед (287—212 рр. до н. е., математик, фізик)
arceo, -, -, āre згинати, вигинати
arcūs, ūs m лук, дуга
ardeo, arsi, arsūsus, ēre горіти, палати
arduus, a, um крутий, а, е, стрімкий, а, е, високий, а, е
ārena, ae f пісок, арена
argenteus, a, um срібний, а, е, грошовий, а, е
argentum, i n срібло, срібні гроші, предмети
Argivus, i m аргів'янин, поет. грек
Argos (indecl.) n Аргос (давня назва Арголіди)
argumentum, i n показ, виклад, зміст, аргумент
arguo, ūi, ūtum, ēre показувати, виявляти, звинувачувати, доводити

Аriadna, ae f Ариадна (дочка критського царя Міноса)
aridus, a, um сухий, а, е, худий, а, е
Ariovistus, i m Аріовіст (цар племені свевів)
arista, ae f колос
Aristides, is (i) m Арістід (афінянин, державний діяч)
Aristoteles, is m Арістотель (384—322 pp. до н. е.)
arma,trum (n) зброя, війна, боротьба, військовий обладунок
armatus, a, um part. perf. до armo
Arminius (Arminius), i m Арміній (вождь херусків, вбитий 19 або 21 р. н. е.)
argumentum, i n велика худоба, стадо, табун
armifer, fera, ferum озброєний, а, е, той, та, те, який, а, е, носить зброю
armo, avi, atum, are озброювати, споряджати, постачати
arō, avi, atum, are орати, бороздити
arrideo, rīsi, rīsum, ēre сміятися, посміхатися
ars, artis f мистецтво, ремесло, наука
Artaxerxes, is m Артаксеркс
artē тісно, вузько, глибоко
arteria, ae f дихальне горло, артерія
artifex, icis m майстер, художник, знавець
artificium, i n мистецтво, майстерність, техніка, ремесло, теорія, вчення
artus, a, um вузький, а, е, тісний, а, е, тугий, а, е, міцний, а, е
arx, arcis f замок, фортеця
as, assis m асс. римський фунт
ascendo, scendi, scensum, ēre підніматися, підноситися, починати, зароджуватися
ascribo (ascribo), scripsi, scriptum, ēre приписувати, письмово додавати, надписувати
Asia, ae f Азія
asinus, i m осел, дурень
asper, era, erum нерівний, а, е, тяжкий, а, е, суворий, а, е
aspernor, atus sum, āri depon. відкидати, відхиляти, нехтувати
aspicio (aspicio), spexi, spectum, ēre дивитися, глядіти, спостерігати, оглядати, досліджувати
asportatio, onis f відвіз, віддалення, перевозка
asporto, avi, atum, are забирати, відвозити, відправляти

assēquor (adsēquor), sēcutus sum, sēqui слідувати (за ким), доганяти, домагатися, досягати
asservo (adservo) avi, atum, are старанно зберігати, берегти, охороняти
assuefacio (adsuefacio), feci, factum, ēre привчати, звикати
assūmo (adsūmo), sumpsī, sumptum, ēre брати, приймати, приробляти, користуватися
ast арх. = at
asto (adsto), stiti (astatum або astitum), are стояти біля, прямо стояти, спирчати
Astraea, ae f Астрейя (богиня справедливості, назва сузір'я)
astringo (adstringo), strinxi, strictum, ēre нагягувати, зв'язувати
astrum, i n зірка, сузір'я
at a, але, однак
atēg, atra, atrum темний, а, е, чорний, а, е, зловісний, а, е
Athēna, ae f Афіна
Athēnae, arum f Афіни
Athēniensis, e афінський, а, е
Athēniensis, is m афінянин
Atlantiades, ae m нащадок Атланта
Atlās, antis m Атлант
atque i, a, також
atqui проте, однак, але
atrociter суворо, жорстоко, безжалісно
attamen однак, все ж
attentē уважно, напружено
Attica, ae f Аттіка (область Еллади)
Atticus, i m Аттік (друг Цицерона)
attineo, tīnuī, tentum, ēre тримати, стримувати, протягати, досягати
attingo, tīgi, tactum, ēre торкатися, дотикати
attonitus, a, um поразений, а, е
attribuo, bui, bitum, ēre давати, постачати, виділяти, призначати, передавати
auctio, onis f збільшення, публічні торги, аукціон
auctor, oris m засновник, творець, письменник, автор
auctoritas, atis f судження, думка, погляд, рада, повага, авторитет
aucupium, i n ловля птахів, улов, здобич
audacia, ae f сміливість, відвага, зухвальство
audacter сміливо, відважно, зухвало
audax, acis відважний, а, е, сміливий, а, е, безстрашний, а, е

audeo, ausus sum, ēre semidepon. наважуватися, осмілюватися, сміти, вирішити
audio, tvi (ii), tītum, tīre слухати, вислухувати, підкоряться, погоджуватися
audītus, ūs m слухання, слух
aufēro, abstūli, ablātum, auferre нести, віднести, відбирати, викладати
Aufidus, i m Ауфід (головна ріка в Апулії)
augeo, auxi, auctum, ēre помножувати, збільшувати, поширювати, наділяти
augur, ūris m авгур, жрець, предвісник, віщун
augurātus, ūs m посада і звання авгура, авгурат
augurium, i n спостереження і пояснення прикмет, ознака, прикмета
Augustus, i m Август (cognomen Октавіана)
aura, ae f подув, повітря, віяння
auratus, a, um прикрашений, а, е, позолочений, а, е, прикрашений, а, е, золотом, золотистий, а, е
aureus, a, um золотий, а, е, позолочений, а, е, прекрасний, а, е, дорогоцінний, а, е
auris, is f вухо, слух, слухач
auritus, a, um довговухий, а, е, вухастий, а, е, уважнослухаючий, а, е
aurum, i n золото, поет. золоті вироби
Aurunculeius, a, um Аврункулей (рим. nomen)
ausculto, avi, atum, are вслухуватися, вислухувати, підслухувати
Ausonia, ae f Авзонія (країна авзонів)
auspicium, i n ауспіцій, віщий знак, віщування з льоту птахів
auspico, avi, atum, are займатися віщуванням з льоту птахів, передбачати, пророкувати
auster, tri m австр (південний вітер) аут або
autem але, зате, навпаки
autumnus, i m осінь
auxiliarius, a, um надаючий, а, е, допомогу, допоміжний, а, е
auxilior, atus sum, āri depon. помагати, надавати допомогу
auxilium, i n допомога, підтримка, pl. допоміжні війська
avaritia, ae f жадність, користолобство, скупість
Aventinus, i m Авентин (цар Альбів; Авентинський пагорб у Римі)

aveo (habeo), -, -, ēre бути живим і здоровим, пристрасно бажати, прагнути
ave привіт, прощай
averto, verti, versum, ēre відвертати, повертати, відхиляти
avidus, a, um жадібний, а, е, дикий, а, е, ненажерливий, а, е
avis, is f птах, віщий птах
avoco, avi, atum, are відкликати, відривати, відділяти, відчужувати
avolo, avi, atum, are відлітати, віддалятися
avus, i m дід, прадід, поет. предок
axis, is m вісь, вісь повозки

В

Babylonia, ae f Вавілонія
Babylonius, i m вавілонянин
baculum, i n палиця, жезл, тростина
balneum, i n баня, ванна
barba, ae f борода
barbarus, a, um негрецький, а, е, варварський, а, е, італійський, а, е, римський, а, е
barbatus, a, um бородастий, а, е, довгобородий, а, е, дорослий, а, е, мохнатий, а, е
Baucis, idis f Бавкида
baucus, -, āri depon. гавкати (про собаку)
beatus, a, um щасливий, а, е, блаженний, а, е, багатий, а, е
Belgae, arum m бельги (народність в північно-західній Галлії)
bello, avi, atum, are воювати, вести війну, боротися
Bellovaci, arum m белловаки (бельгійське плем'я)
bellua (bēua), ae f тварина, чудовисько
bellum, i n війна, боротьба, поет. бій, битва
bene добре
benefico див. bene dico
beneficium, i n благодіяння, милість, послуга
Beneventum, i n Беневент (місто племені гірпнів в Самнії)
benevolus, a, um доброзичливий, а, е, прихильний, а, е
benigne ласкаво, мило, люб'язно, щедро
benignus, a, um ласкавий, а, е, добрий, а, е, дружний, я, е

bestia, ae f тварина, худоба
 bestiōla, ae f маленька тварина
 Biās, antis m Біант (один із «семи мудреців» Греції)
 bībo, bibi, -, ēre пити, всмоктувати, вбирати
 bīcōlor, oris двокольоровий, а, е
 bīcornis, e дворогий, а, е
 biennium, i n дворіччя
 bini, ae, a по два, по дві, по двоє
 bis adv. два рази, двічі
 bissextīlis (bisextīlis), e високосний (рік)
 blandē ласкаво, ніжно
 blandus, a, um ласкавий а, е, ніжний, а, е, дружелюбний, а, е
 Boi, (i), orum m бої (кельтське плем'я)
 bōnitās, atis f доброта, добродушність, добросердечність
 bōnum, i n добро, благо, користь рі. майно
 bōnus, a, um добрий, а, е, славний, а, е
 Bōrysthēnēs, is m Борісфен (Дніпро)
 bōs, bōvis m, f віл, корова
 Brennus, i m Бренн (кельтський вождь)
 brēvis, e короткий, а, е, короткочасний, а, е, малий, а, е
 brēvitas, atis f невелика довжина, стислість
 brēviter adv. коротко
 Britannia, ae f Британія
 Britannus, i m житель Британії
 Brundisium, i m Брундізія (портове місто в Калабрії)
 Brutus Iulius M., i m Брут Юлій (85—42 рр. до н. е., племінник Катона Молодшого, учасник змови проти Цезаря)
 bustum, i n місце спалювання померлих, могила

C

cādāver, eris n труп, падло
 cādo, cecīdi, cāsum, ēre падати, заходити (сонце)
 cādūcifer, iferi m жезлоносець
 cādūcus, a, um минуший, а, е, незначний, а, е
 caecus, a, um сліпий, а, е, темний, а, е отуманений, а, е
 caedes, is f зрубування, вбивство, різня
 caedo, cecīdi, caesum, ēre бити, колоти, рубати, вбивати
 caelāmen, inis n різьба, гравіювання

caelātus, a, um part. perf. pass. до caelo
 caelestis, e небесний, а, е
 caelicōla, ae m небожитель, поет. бог
 caelo, avi, ātum, āre вирізувати, гравіювати, чеканити
 caelum, i n небо, небозвід
 Caesar, aris m Цезар, Gaius Iulius Caesar (100—44 рр. до н. е., політик, полководець, письменник)
 Caeso (Kaeso), onis m Цезон
 caesus, part. perf. до caedo
 cālāmitas, atis f нещастя, лихо
 calcār, aris n шпора, стимул, заохочення
 Calendae (Kalendae), arum f Календи, перший день місяця
 cālīdus, a, um теплий, а, е, гарячий, а, е
 Cālīgūla, ae m Калігула
 cālīx, icis m кубок, бокал, склянка
 Calpurnia, ae f Кальпурнія, дружина Ю. Цезаря
 Camillus, i m Камілл
 Campanus, i m житель Кампанії
 Campania, ae f Кампанія (область у середній Італії)
 campester, stris, stre, польовий, а, е, рівнинний, а, е, степовий, а, е
 campus, i m відкрите поле, рівнина, степ, поле бою
 cancer, cri m рак, краб
 candeo, ui, -, ēre бути білим, блискучим, блищати, сяяти
 candidus, a, um сліпучо білий, а, е, білосніжний, а, е, сивий, а, е, сріблястий, а, е
 cāneo, -, -, ēre сіріти, бути сріблястим, бути сірим
 canis, is m, f собака
 canna, ae f тростина, очерет
 Cannae, arum f Канни (село в Апулії)
 Cannensis, e каннський, а, е (від Cannae)
 cāno, cecīni, cantum, ēre співати, кричати
 canto, avi, ātum, āre співати, співувати
 cantūs, ūs m спів, мелодія
 capella, ae f кізонька
 capesso, sivi (sii), sītum, ēre жадібно хапати, ловити
 capio, cepi, captum, ēre брати, взяти, отримувати, приймати
 capillātis, e волосняний, а, е
 capillus, i m волос, шерсть
 capro=serēro (арх. форма до caprio)
 Capitōlium, i n Капітолій, Капітолійський пагорб

captivus, i m полонений
 capto, avi, ātum, āre хапати, ловити, намагатися досягнути
 Capua, ae f Капуя (головне місто Кампанії)
 capūt, rītis n голова, голівка, початок, людина
 Cāralēs, ium f Карали (місто і мис на південному узбережжі Сардинії)
 Carbo, onis m Карбон
 carcer, eris m в'язниця
 cāreo, ui (itūrus), ēre не мати, бути позбавленим, бути вільним
 cāritas, atis f висока ціна, дорожнеча, повага, любов
 carmen, inis n пісня, вірш, поема
 cāro, carnis f м'ясо
 carpo, psi, ptum, ēre зривати, збирати, виривати
 carrus, i m підвода, хура
 Carthaginensis, ē прикм. до Carthago
 Carthago, ginis f Карфаген
 carus, a, um дорогий, а, е, люб'язний, а, е, милий, а, е
 cāsa, ae f хатинка
 cāseus, i m сир
 Cāsius (mons), i m гора в Єгипті
 castellum, i n укріплене місце, форт, фортеця
 castrum, i n укріплення, форт, рі. військовий табір
 cāsu adv. випадково
 cāsūs, ūs m падіння, загибель, випадок, грам. відмінок
 cātena, ae f ланцюг, кайдани
 Cātīlīna, ae m Катіліна (організатор змови проти Ціцерона в 63 р. до н. е.)
 Cato, onis m Катон
 Cātūlus, i m Катулл (ліричний поет, бл. 84 — бл. 54 рр. до н. е.)
 cātūlus, i m маля, переважно котик, цуценя
 causa (inodi caussa), ae f причина, привід, основа, положення, обставина, судова справа
 causa з gen. ради, для, через
 cautus, a, um обережний, а, е, обачний, а, е, хитрий, а, е, лукавий, а, е
 cāveo, cāvi, cautum, ēre бути пильним, обережним, берегтися
 cāvo, avi, ātum, āre видовбувати, робити заглиблення
 cāvus, a, um пустий, а, е, видовбаний, а, е, вигнутий, а, е
 cēdo, cessi, cessum, ēre йти, ступати, ходити пересуванись

cēlēber, bris, brē поширений, а, е, часто вживаний, а, е, урочистий, а, е, славний, а, е
 cēlēbro, avi, ātum, āre часто відвідувати, святкувати, звелічувати, робити загальновідомим
 cēlēr, eris, ē швидкий, а, е, поспішний, а, е
 cēlēritās, atis f швидкість, швидка дія
 celeriter швидко, поспішно
 cēlo, avi, ātum, āre приховувати
 Celsus, i m див. Cornelius Celsus
 Celtae, arum m кельти
 cēna (coena), ae f обід, страва, їдальня
 ceno, avi, ātum, āre обідати
 censeo, sui, sum, ēre визначати ціну, оцінювати, інвентаризувати
 censōr, oris m цензор, критик, учитель моральності
 censūs, ūs m оцінка майна, цензовий облік, перепис
 Centaurus, i m Кентавр, наполовину людина, наполовину кінь, сузір'я Кентавра
 centimētrum, i n сантиметр
 centrum, i n центр, ніжка циркуля
 centum, indecl. сто
 centūria, ae f центурія (загін воїнів, який спочатку складався зі ста воїнів)
 cēra, ae f віск, воскова фігура
 Cereālis, e прикм. до Ceres, поет. хлібний, а, е
 Ceres, eris f Церера, поет. урожай, зерно, хліб
 cerpo, crevi, cretum, ēre розрізняти, розбирати, помічати, бачити
 certāmen, inis n змагання, боротьба, битва, бій
 certe напевно, дійсно
 certo, are, avi, ātum змагатися, сперечатися, воювати
 certus вірний, а, е, відомий, а, е, безсумнівний, а, е certiozem
 facere повідомляти
 cervix, icis f шия, потилиця
 cetērus, a um інший, а, е
 Cethēgus, i m Ceter
 seu adv. як, подібно, немовби
 Chabriās, ae m Хабрій (афінський полководець)
 Chersōnēsus, i f Херсонес
 chorda, ae f (corda) струна
 cibus, i m їжа, корм, пожива
 Cīcērō (Marcus Tullius), onis m Ціцерон (106—43 рр. до н. е., письменник, оратор, політичний діяч)

cīeo, cīvi, cītum, cīēre рухати, хвилювати
Cīlīcīa, ae f Кілікія (область у Малій Азії)
Cīmō(m), ōnis m Кімон
Cīncīpnātus (Lucius Quinctius), i, m Цінціннат (консул 460 р. до н. е. і диктатор 458 р. до н. е.)
cīnctus part. perf. до cīngo
cīngo, cīnxi, cīnctum, ēre підперізувати, обхоплювати, оточувати, обвинувати, обрмовувати
cīnis, ēris m попіл, прах, порох
Cīnna, ae m Цінна (L. Cornelius, C. консул у 87 і 86 рр. до н. е.)
cīnca з асс. кругом, біля
Cīrce=Cīrca, ae f Кірка, або Цірцея (німфа-чародійка)
cīrcenses, ium, m циркові видовища
cīrcīter праер. з асс. біля, коло
cīrcīter adv. поблизу, приблизно
cīrcūlus, i m окружність, круг, коло, обруч, перстень
cīrcūm праер. з асс. довкола, кругом
cīrcūm adv. довкруги, кругом
cīrcūpnāgo, ēgi, actum, ēre водити кругом, обводити, обертати, згинати
cīrcūpcīngo, cīnxi, cīncīum, ēre оточувати, замикати
cīrcūmdo, dēdi, dātum, āre ставити навкруги, розташовувати, довкола, оточувати
cīrcūmundo, fūdi, fūsum, ēre обливати, оточувати зі всіх сторін
cīrcūmsīsto, stēti, -, ēre ставати кругом, обступати, оточувати
cīrcūmsto, stēti, -, āre стояти навкруги, обступати, оточувати
cīrcūmvēnio, vēni, vēntum, īre обходити кругом, оточувати з усіх боків
cīr праер. з асс. по цей бік, з цього боку
cīsalpīnus, a, um цизальпійський, а е, (той, який живе, знаходиться по той бік Альп)
cīterior, ius той, який знаходиться по цей бік, найближчий, а е, більш близький, а е
cīthāra, ae f кіфара, гра на кіфарі
cīthārista, ae m кіфарист
cīto (adv.) скоро, швидко, живо
cīto, āvi, ātum, āre приводити в рух, потрясати, розхитувати, викликати
cītra праер. з асс. по цей бік, на цьому боці
cītra adv. по цей бік, на цьому боці

cītus, a, um швидкий, а е, моторний, а е
cītūcus, a, um громадський, а е, вітчизняний, а е
cīvīlis, e громадський, а е, державний, а е, політичний, а е
cīvis, is m, f громадянин, громадянка, співгромадянин
cīvitas, ātis f громадянство, держава
clādēs, is f нещастя, поразка
clām таємно, таємним способом, крадькома
clāmīto, āvi, ātum, āre голосно кричати, вигукувати
clāmo, āvi, ātum, āre кричати, галасувати, вигукувати, кликати (когось), проголошувати, оголошувати
clāmor, ōris m крик, галас, шум, тріск
clārītas, ātis f ясравість, ясність, блиск, слава, повага
clārus, a, um ясний, а е, світлий, слашний, а е, знаменитий, а е
classis, is f розряд, клас, флот
claudio, clausi, clausum, ēre замикати, зачиняти, запрудити, оточувати
claudus, a, um кривий, а е, недостатний, а е, хиткий, а е, ненадійний, а е
claustrum, i n замок, засув, переділка, схованка
clausus part. perf. до claudio
clāvus, i m швах, кермо
clēmēns, entis m'який, а е, погожий, а е, легкий, а е, ніжний, а е, слабкий, а е
clēmētēr спокійно, тихо, поступово
clēmēntia, ae f м'якість, поміркованість, ніжність, ласкавість
Cleopātra, ae f Клеопатра
clīpeus, i m круглий щит із бронзи
clīvus, i m схил, спад
Clodius (Claudius), i m Клодій (Клавдій)
Cloelia, ae f Клелія
Clusium, i n Клузій (місто в Етрурії)
coactus, a, um part. perf. до cogo coe
a = cepa
(coe)rio) coeri, coeptum (ēre) починати, братися
coeptus, a, um part. perf. до coe)rio
coerseo, cui, cītum, ēre стримувати, обмежувати, придушувати, приборкувати
coetūs, ūs m збори, сполучення, зв'язок
cōgitatio, ōnis f мислення, обдумування, роздумування

cōgīto, āre, āvi ātum обдумувати, роздумувати, задумувати, вирішувати, мати намір
cōgnātio, ōnis f кровне споріднення, родичі, рід
cōgnātus, a, um рідний, а е, родич, родичка, близький, а е, властивий, а е
cōgnitio, ōnis f пізнання, ознайомлення, поняття, уява, розслідування
cōgnītus part. perf. до cognosco
cōgnōmēn, īnis n індивідуальне призьсько
cōgnōsco, nōvi, nītum, ēre пізнавати, спостерігати, довідуватися, перевіряти, знайомитися
cogo, coegi, coactum, ēre зганяти, збирати, змушувати
cōhōrs, tis f когорта, відділ римської піхоти
cōhortor, ātus sum, āri закликати, заохочувати, переконувати
Colchis, īdis f колхидянка, переважно Медея
collēgium, i n товариство, спільність, колегія
collīgo, āvi, ātum, āre зв'язувати, пез'язувати, сполучати
collīgo, lēgi, lectum, ēre збирати, нагромаджувати, підбирати, піднімати, скликати (військо)
collis, īs m пагорб, холм
collōco, āvi, ātum, āre розставляти, розміщати, розташовувати
collōquor, lōcūtus sum, lōquī розмовляти, говорити
colō, colui, cultum, ēre обробляти, жити, населяти, вшановувати
colōnia, ae f колонія, поселення громадян на чужій території
colōnus, i m землероб, селянин, житель колонії
colōr, ōris m колір
colossēus, a, um колосальний, а е, величезний, а е
colōn, i n частина вірша
colūm, i n = colōn
columna, ae f стовп, колона
colūs, us f i colūs, i f прядка, спряжена нитка
coma, ae f волосся, грива
comēdo, ēdi, esum (essum, estum), ēre з'їдати, пожирати, проїдати
comēs, ītis m, f супутник, проводир, супроводжуючий, а е

comītēr adv. ласкаво, люб'язно, ввічливо
comitia, ōrum n народні збори
comitium, i n місце народних зборів
comītor, ātus sum, āri depon. проводжати, супроводити
commēatūs, ūs m ходіння туди і сюди, відпустка, караван, постачання, продукти
commēnbro, āvi, ātum, āre пригадувати, нагадувати
commendātio, ōnis f рекомендація, схвалення, привабливість
commendo, āvi, ātum, āre рекомендувати, доручати, передавати
commēntārius, i m записки, замітки, тлумачення, коментар
commēo, āvi, ātum, āre ходити сюди і туди, приходити, відходити, розїжджати, заїжджати, проїжджати
commīlito, ōnis m товариш по військовій службі, соратник
commīnūs adv. близько, безпосередньо, особисто
committo, mīsi, missum, ēre зводити (битву), випускати, нацьковувати, порівнювати
commōde як слід, вміло, зручно
commōdus, a, um належний, а е, повний, а е, хороший, а е, зручний, а е
commōgor, ātus sum, āri depon. пробувати, залишитись, затриматись, зупинятись
commōveo, mōvi, mōtum, ēre приводити в рух, зсувати, переслідувати
commūnio, īvi (ii), ītum, īre сильно укріплювати, утверджувати
commūnis, e спільний, а е, звичайний, а е, загальноприйнятий, а е
comōedia, ae f комедія
comparātio, ōnis f порівняння, зіставлення
comparēo, ui, -, ēre з'являтися, показуватись, бути присутнім
comparō, āvi, ātum, āre готувати, влаштувати, порівнювати
comperio, pēri, pertum, īre довідуватись, бути повідомленим, приводити достовірні дані
compleo, ēvi, ētum, ēre наповняти, заливати, виконувати
complexūs, ūs m обійми, зв'язок
complōrātio, ōnis f плач, оплакування
complēres, a більше, кілька, багато

comprobo, posui, positum, ēre складати, творити, писати, будувати
comprobitus, a, um part. perf. до comprobo
comprehendo, prehendi, prehensum, ēre зв'язувати, скріплювати, схоплювати, піймати
conspicuus, a, um увігнутий, а, е, запальний, а, е
conspedo, cessi, cessum, ēre відходити, переходити, відступати
conspido, idi, -, ēre гинути, приходити у занепад
conspicio, idi, sum, ēre розрубати, збивати, висікти, знищити
conspicio, avi, atum, ēre з'єднувати, зближувати, набувати
conspicio, seri, sertum, ēre збирати, приймати, містити, вбирати в себе
conspicio, avi, atum, ēre швидко рухати, потраєсати, побуджувати, підбурювати
conspicuo, avi, atum, ēre разом кричати, підбадьорювати криком, оголошувати, скликати, закликати
concludo, clusi, clusum, ēre замикати, огороджувати, поміщати
concordia, ae f згода, однастайність
concordo, avi, atum, ēre узгоджуватись, бути згідним
concurro, curri (відше cursus), cursum, ēre збігатися, сходитися, стікатися
concursum, us m скупчення, збіг, зустріч, сутічка
concutio, cussi, cussum, ēre трясти, качати, розхитувати
condemno, avi, atum, ēre осуджувати, присудити, звинувачувати
condicio, onis f стан, положення, обставина
conditor, oris m засновник, творець, родоначальник
conditus, a, um part. perf. до condo
condo, didi, ditum, ēre будувати, залягати, засновувати, творити, складати
conditio, tili, collatum, ferre зносити в одне місце, звозити звідусіль, об'єднувати, наближати
confertus, a, um густий, а, е, переповнений, а, е
conficio, feci, fectum, ēre робити, виготовляти, завершувати
confido, fisis sum, ēre semidepon. твердо надіятися, поклатись, розраховувати

confirmo, avi, atum, ēre укріплювати, загартовувати, посилювати, підтверджувати
confiteor, fessus sum, eri усвідомлювати, визнавати
conflagro, avi, atum, ēre згоряти, спалювати
confligo, flixi, flictum, ēre зіштовхуватися, боротися, битися, бути в протиріччі
confluo, fluxi, -, ēre зливатися, стікатися, з'єднуватися
confodio, fodi, fossum, ēre скопати, зрити, проколоти, погубити
conformo, avi, atum ēre надати належну форму, утворити, влаштувати, формувати
confugio, fugi, -, ēre бігти, шукати притулку, захисту, вдаватися (до когось)
confusus, a, um заплутаний, а, е, неясний, а, е, збентжений, а, е
congrēdior, gressus sum, ēdi depon. сходитися, вступати в бій, почати битися
congrēgo, avi, atum, ēre зганяти в одне місце, збирати, з'єднувати, нагромаджувати
conficio = conficio
conficio, ieci, iectum, ēre скидати, зносити, звозити, звалювати
coniunctus, a, um part. perf. до coniungo
coniungo, nxi, nctum, ēre з'єднувати, сполучати, запрягати
coniunx, iūgis m, f чоловік, дружина
coniuratio, onis f змова, з'єднання, союз
coniuratus, i m змовник
coniuro, avi, atum, ēre разом клястися, зобов'язуватися клятвою, таємно змовлятися
copulatio, i m шлюб, одруження
Conon, onis m Конон (афінський полководець)
conor, atus sum, ari depon. намагатися, пробувати
conquirō, sivi, situm, ēre підшукувати, шукати всюди, збирати
consanguineus, a, um однокровний, а, е, рідний, а, е, споріднений, а, е
conscendo, scendi, scensum, ēre сходити (на гору), виходити, підноситься
conscientia, ae f обізнаність, згода, свідомість, розуміння, переконання
conscio, -, ire знати, почувати себе винним

conscius, a, um знаючий, а, е, обізнаний, а, е, співчасний, а, е
conscribo, scripsi, scriptum, ēre записувати, вносити до списку, набрати, формувати (легіони)
conscriptus, a, um part. perf. до conscribo
consecutio, onis f наслідок, закінчення, висновок, зв'язок, послідовність (часів)
consensio, onis f згода, єдність, змова
consensus, us m згода, єдність, однастайність
consentio, sensi, sensum, ire погоджуватись, однастайно обирати, змовлятися
consequor, sequi, secutus sum ita за кимсь, наслідувати, досягати, домогатися
conservo, are, avi, atum зберігати, бергти, рятувати, щадити, жаліти
consido, sedi, sessum, ēre сидати, сидіти, розташовуватись, поселитись
consilior, atus sum, ari depon. радитись, давати пораду, радити
consilium, i m нарада, обговорення, засідання, рішення, план
consisto, stiti, -, ēre ставати, з'являтися, поміщатися, зайняти позицію
consopans, antis приголосний (звук)
consopno, sopni, -, ēre шуміти, гудіти, сурмити
conspicuum, us m вид, зовнішність, огляд, нарис, конспект
conspicio, spexi, spectum, ēre побачити, дивитись
conspicor, atus sum, ari depon. дивитись, побачити, помітити
constans, ntis part. praes. до consto, adi. постійний, а, е, незмінний, а, е, однастайний, а, е
constanter постійно, стійко, незмінно
constantia, ae f незмінність, твердість, стійкість, витримка
constat impers. до consto
constituo, ui, utum, ēre ставити, поміщати, будувати, постановляти
consto, stiti, staturus, ēre стояти твердо, утримуватись, залишатись незмінним, impers.
constat відомо
constrictus, a, um part. perf. до constringo, adi. обмежений, а, е, малий, а, е, підірваний, а, е

constringo, strinxi, strictum, ēre стягувати, зв'язувати, зрушувати, стримувати, приборкувати
constructio, onis f складання, структура, побудова, грам. зв'язок, конструкція
consuesco, suēvi, suētum, ēre звикати, мати звичку, привчати
consuetudo, lnis f звичка, звичай, звичайство
consul, is m консул
consularis, e consulesкий, а, е
consularis, is m особа з рангом консула, колишній консул
consulatus, us m консульське звання, консульство
consulo, lui, ltum, ēre радитись, обговорювати, міркувати
consulto, avi, atum, ēre радитись, обдумувати, обговорювати, турбуватись
consultum, i m визначення, постанова, рішення
consumo, sumpsi, sumptum, ēre витратити, вживати, вичерпувати
contemno, tempsi, temptum, ēre ставитись з презирством, зневажати, гордувати
contendo, tendi, tentum, ēre натягувати, стягувати, цілитись, протягнути, напружувати
contentio, onis f напруження, зусилля, полеміка, боротьба, грам. порівняння, підсилення
I contentus, a, um натягнутий, а, е, напружений, а, е
II contentus, a, um задоволений, -а, -е
conterminus, a, um суміжний, а, е, суміжний, а, е
contestor, atus sum, ari depon. покликати у свідки, благати, заклинати
continenter безперервно, невинно, помірковано
contineo, tinuei, tentum, ēre тримати разом, замикати, стримувати, охоплювати
contingo, tigi, tactum, ēre доторкатися, бути суміжним, межувати, мати відношення
contino, avi, atum, ēre з'єднувати, зв'язувати, продовжувати, розширювати
continuus, a, u, безперервний, а, е, суміжний, а, е, зв'язний, а, е, постійний, а, е

contio, ōnis f збори, промова (на зборах)
 contionor, ātus sum, āri depon. скликати збори, збиратись, виголошувати промову, обнародувати
 contra adv. проти, навпаки, праер. з асс. напроти, проти
 contrāho, xi, ctum, ēre стягати, стискати, скорочувати, обмежувати
 contrāpono, pōsui, pōsitum, ēre протиставити
 contrārius, a, um протилежний, а, е, ворожий, а, е
 contrāvenio, -, -, īre противитись, протидіяти
 contrōversia, ae f зворотний рух, суперечка
 contūmēlia, ae f образа, зневага
 copubium, i n = connubium
 convalesco, ui, -, ēre видужувати, посилюватись
 convēnio, vēni, ventum, īre сходитися, з'їжджатися, збиратися
 conventūs, ūs m сходка, збори, засідання
 conversus, a, um part. perf. до converto
 converto, verti, versum, ēre повертати, обертати, змінити напрямом, скеровувати
 convipco, vīci, victum, ēre викривати, доказувати, виявляти, спростовувати
 convīco, āvi ātum, āre скликати, кликати, запрошувати
 coria, ae f запас, велика кількість, pl. coriae, ārum f війська
 coquo, coxi, coctum, ēre варити, готувати, кип'ятити, пекти, робити м'яким
 cor, cordis n серце, дух, настрій, глузд
 cogam adv. у присутності, на очах усіх, праер. з abl. у присутності, перед
 Corcyra, ae f Коркіра (острів на Іонічному морі)
 corda, ae f = chorda
 Corinthus, i f Коринт (місто у півн.-зах. Пелопоннесі)
 Cornēlia, ae f Корнелія
 Cornēlius, i m Корнелій
 cornix, icis f ворона
 cornum, i n ягода кизилу
 cornū, ūs n ріг, сурма, фланг
 cornūtus, a, um рогатий, а, е
 cōrona, ae f вінок, карниз, межа
 Cōronis, idis f Короніда (мати Ескулапа)
 cōrono, āvi, ātum, āre увінчувати, прикрашати вінком, підперізувати

corpus, ōris (n) тіло, людина, матерія, звід, корпорація
 corrigo, gēxi, rectum, ēre випрямляти, виправляти, покращувати
 corrūpio, rūpi, reptum, ēre схоплювати, захопити, скорочувати, звинувачувати
 corrumpo, rūpi, ruptum, ēre псувати, виснажити, знищити, підкупляти
 corruo, rui, -, ēre рушитись, рухнути, провалитися, падати
 corrūptio, ōnis f підкуп, зіпсуття, занепад
 cortex, icis m кора, шкаралупа
 corvus, i m ворон
 cotidianus, a, um щоденний, а, е, повсякденний, а, е, звичайний, а, е
 cōfidie adv. щоденно
 Cotta, ae m Котта
 crās завтра
 Crassus, i m Красс
 crāter, ēris m кратер, велика посудина, водоймище
 Crātēs, ēis, m Кратет
 crēber, bra, brum частий, -а, -е, тісно розташований, -а, -е
 crebro часто, багатократно
 crēdibilis, e імовірний, а, е, правдоподібний, а, е
 crēdo, didi, ditum, ēre ввіряти, доручати, довіряти, вірити
 Crēmēra, ae f Кремера (притока Тібра)
 crēmo, āvi, ātum, āre спалювати
 crēo, āvi, ātum, āre творити, створювати, встановлювати, обрати, призначити
 crēpito, -, -, āre брязкати, дзвеніти, скрипіти, шелестіти, тріщати
 cresco, crēvi, crētum, ēre рости, виникати, додаватись, посилюватись
 Crēta, ae f Крит
 crīmem, īnis n обвинувачення, злочин, провина, проступок
 crīmīnor, ātus, sum, āri depon. звинувачувати, брехливо доносити, робити наклеп
 crīnīs, is m волосся
 Croesus, i m Крез
 crudēlis, e безсердечний, а, е, жорстокий, а, е, страшний, а, е
 crudēlītās, ātis f жорстокість, безжалісність
 crudēlītēr жорстоко, безжалісно
 cruentus, a, um кривавий, а, е, куплений, а, е кров'ю, кровожерливий, а, е

crux, ucis f знаряддя тортур і страти, мука, горе
 crystallus, i f гірський кришталі
 cūbo, bui, bitum, āre лежати, спочивати, спати
 culpa, ae f провина, проступок, помилка
 cultura, ae f обробіток, догляд, землеробство, освіта, розвиток
 cultus, a, um part. perf. до colo adi. оброблений, а, е, освічений, а, е, культурний, а, е
 cultūs, ūs m обробіток, догляд, культура, спосіб життя
 cum з abl. з, разом, спільно
 cum з conī. коли, з того часу як, тому що, хоч
 Cūmae, ārum f Куми (приморське місто в Кампанії)
 cunctator, ōris m баламут, бунтівник
 cunctor, ātus sum, āri depon. зволікати, вагатись
 cunctus, a, um весь, вся, все, сукупний, а, е, цілий, а, е
 cūnicūlus, i m крілик, підземний хід, військ. підкоп
 cūpīdītās, ātis f сильне бажання, пристрасть, потяг, жадібність
 cūpīdo, īnis f бажання, прагнення, потяг
 cūpīdus, a, um жадібний, а, е, пристрасний, а, е
 cupio, īvi (ii), itum, ēre бажати, прагнути
 cūq adv. чому, з якої причини
 cūra, ae f турбота, опіка, прагнення
 cūrātio, ōnis f піклування, догляд, лікування
 cūria, ae f курія, збори, місце засідань сенату
 Curiātii, ōrum m Куріації (албанський рід)
 Cūrio, ōnis m Куріон
 cūro, āvi, ātum, āre піклуватись, турбуватись, доглядати, лікувати
 curgo, cūcūrgi, cursum, ēre бігати, поспішати, текти, летіти
 currūs, ūs m колісниця, запряжка, триумф
 curso, -, -, āre безперервно бігати
 cursūs, ūs m біг, їзда, маршрут, курс
 cuspīs, idis f гострий кінець, вістря, спис, дротик
 custōdia, ae f охорона, варта, застава, арешт

custōdio, īvi (ii), itum, īre охороняти, захищати, берегти, тримати під вартою
 custos, ōdis m, f сторож, наглядач, охоронець, захисник
 cūtis, is f шкіра, оболонка, кора, зовнішність
 cuspūs, i m лебідь (птах, присвячений Аполлону)
 cuspūs = cuspūs
 Cūrus, i m Кір (Кір старший, перський цар, 559—529 pp. до н. е.)
 cytus, i m клітина

D

Dāci, ōrum m даки (народність фракійського походження)
 Daedālus, i m Дедал (афінянин, батько Ікара, будівник критського Лабіринта)
 Dāmascēna, ōrum n дамаські сливи
 damno, āvi, ātum, āre звинувачувати, засуджувати
 damnosus, a, um шкідливий, а, е, згубний, а, е, небезпечний, а, е
 dampnum, i n втрата, збиток, шкода
 Dāmōclēs, is m Дамокл (прибічник Діонісія Сиракузького Старшого)
 Dānāi, ōrum i um m данайці (аргів'яни, греки)
 Dānūvius, i m Дунай
 daps, dapis f учта, урочистий обід, їжа
 Dardānus, i, f Дардан (місто в Троаді на Геллеспонті)
 Dārēus Darius, i m Дарій (перський цар, батько Ксеркса, царював у 521—485 pp. до н. е.)
 Dātis, idis m Датіс (командував перською армією при Марафоні)
 Daupus, i m Давн (міфічний цар північної Апулії)
 de з abl. про, із
 dea, ae f богиня
 dēbeo, ui, itum, ēre бути зобов'язаним, заборгувати
 debilito, āvi, ātum, āre знесилювати, віднімати мужність
 decēdo, cessi, cessum, ēre відходити, від'їжджати, відправлятися, відхилитись
 decēm десять
 Dēcember, bris m грудень
 decemvir, i m (звичайно pl. decemviri) декавір, член адміністративного

або законодавчого органу, член колегії десяти
dēserno, crēvi, crētum, ēre вирішувати, дозволяти, постановляти, виносити вирок
deserpo, cerpsi, cerptum ēre обривати, зривати, брати, взяти, рвати
desergo, āvi, ātum, āre вести бій, сперечатися, боротися
dēseo, ui, -, ēre прикрашати, личити, годитися; decet личить, годиться
desido, cīdi, -, ēre падати, спадати, спускатись, рухнути, впасти
desimus, a, um десятий, а, е, поет. значний, а, е, величезний, а, е
descrio, serī, sertum, ēre обманювати, ошукувати
declaro, āvi, ātum, āre заявляти, проголошувати, свідчити, показувати
descozum, i n пристойність, гідність
descreo, crēvi, crētum, ēre зменшуватись, спадати, понижуватись
descretum, i n рішення, постанова, декрет
descurro, curri (scīcurri), cursum, ēre збігати, спускатися, сходити вниз, ринути
dēcus, dris n краса, прикраса, честь, слава, гордість
dedecus, dris n безчестя, сором
dedico, āvi, ātum, āre показувати, виявляти, посвячувати, вшановувати
deditio, onis f капітуляція
deduco, dūxi, ductum, ēre зводити (вниз), спускати (вниз), стягати
defatigatio, onis f втома, виснаженість
defectio, onis f відпадання, відкладання, зменшення, недостатність
defectus, us m відпадання, відкладання, зменшення, втома, безсилля, затемнення (сонця)
defendo, fendi, fensum, ēre захищати, давати відсіч, відвертати (небезпеку)
defensio, onis f оборона, захист, оправдання
defensor, oris m захисник, поборник, заступник
defero, tūli, lātum, ferre переносити вниз, зносити, знімати, встроити, тексти
deficio, fēci, fectum, ēre відкладати, відпадати, змінювати, бути недостатним, бракувати
deleo, flevi, flētum, flere оплакувати, плакати

defodio, fodī, fossum, ēre закопувати, хоронити
dego, degi, -, ēre прожити, жити, перебувати
degrūto, -, -, āre вирівнювати
dehaurio, -, -, ēre вичерпувати
Deianira, ae f Деяніра (остання дружина Геркулеса)
deicio — deicio
deicio, ieci, iectum, ēre скидувати, звальювати, зрубати, спростовувати
dehinc звідси, з того часу
deinceps adv. підряд, одне за одним, по порядку, далі
deinde згодом, потім, після того
delectatio, onis f забава, задоволення, насолода
delecto, āvi, ātum, āre забавляти, веселити, розважати
delectus, us m вибір, відбір, добір, набір війська
deleo, ēvi, ētum, ēre знищувати, руйнувати
delibero, āvi, ātum, āre обговорювати, обдумувати, зважувати, вирішувати
delictum, i n провиня, гріх, правопорушення
delictus, a, um part. perf. до delinquo
deligo, āvi, ātum, āre прив'язувати, зав'язувати
deligo, legi, lectum, ēre збирати, зривати, обирати
delinquo, liqui, lictum, ēre зробити проступок, провинитися, бракувати
Delos, i f Делос (один із Кікладських островів)
Delphi, orum m Дельфи (місто в Фокіді), жителі Дельф
Delphicus, i m дельфіець, тобто Аполлон
delphinus, i m дельфін
delubrum, i n храм, святилище
demens, entis безумний, а, е, нерозумний, а, е
demigro, āvi, ātum, āre переселятись, виселятись, щезати, проходити
demitto, misi, missum, ēre спускати, опускати, валити, рубати, рити, саджати
demonstro, āvi, ātum, āre показувати, вказувати, викладати, пояснювати, означати
Demosthenēs, is m Демосфен
demum нарешті
denique нарешті, щойно, остаточно, загалом

dens, dentis m зуб, вістря, гачок
densus, a, um густий, а, е, щільний, а, е, частий, а, е
depello, pūli, pulsum, ēre зіткнутися, скидувати, гнати, відганяти, відкидати, відштовхувати
derpens, entis грам. відкладний, а, е
derpo, pōsui, pōsitum, ēre класти, відкладати у бік, залишати, відмовлятися
derporto, āvi, ātum, āre відносити, відвозити, привозити, постачати
derpravo, āvi, ātum, āre викривляти, перекручувати
descendo, di, sum, ēre сходити, спускатися, вступати, іти, приходити
describo, scripsi, scriptum, ēre списувати, описувати, змальовувати
desero, -, solum, ēre сіяти, кидати середню
desero, serui, sertum, ēre залишати, покидати, кидати, дезертирувати, відмовлятись
desiderium, i n бажання, туга, причина, втрата
desidero, āvi, ātum, āre бажати, тужити, вимагати, втрачати
designatus part. perf. до designo
designo, āvi, ātum, āre означати, вказувати, влаштовувати, затівати
desilio, silui (silivi i silii), sultum, ire зіскочити, отруїтись, бризкати
desino, sii (sivi), situm, ēre переставати, зупинятися, покинути, закінчити
desipio, sippi, -, ēre бути безрозсудним, бути безумним
desisto, stiti, stitum, ēre відступати, відмовлятися, переставати
despero, āvi, ātum, āre не мати надії, впасти у відчай
despicio, spexi, spectum, ēре дивитися вниз, оглядати, дивитися з презирством
destituo, ui, itum, ēре поставити, залишати, покинути
destringo, strinxī, strictum, ēре зривати, обривати, стягати
desum, fui, -, esse бракувати, бути відсутнім, не допомагати
detego, tēxi, tectum, ēре відкривати, розкривати, очолювати
deterior, ius гірший, а, е, дēterminatio, onis f межа, кордон, заключення

deterreo, terrui, territum, ēре страхати, лякати, відхилати, відганяти, відбивати
detraho, traxi, tractum, ēре стягати, знімати, повалити, зруйнувати, винняти, вирвати
detrimentum, i n втрата, шкода, нещастя, поразка
deus, i m бог
devictus, a, um part. perf. до devinco
devinco, vici, victum, ēре отримувати повну перемогу, остаточно перемогти
dēvoro, āvi, ātum, āре ковтати, пожирати, прогайнувати
dexter, tra, trum правий, а, е, спритний, а, е, умілий, а, е,
diabbus, i m чорт
diaeta, ae f дієта, вірний, спосіб життя, кімната, зал, житло
Diagoras, ae m Діагор (родоський атлет)
Diana, ae f Діана (дочка Юпітера і Латони)
dicio, onis f панування, влада
dico, dixi, dictum, ēре говорити, називати, іменувати, призначати, встановлювати
dictator, oris m диктатор
dictio, onis f вимова, вислів, мова
dictio, āvi, ātum, āре часто говорити, постійно називати, твердити
dicto, āvi, ātum, āре часто говорити, повторювати, диктувати
dictum, i n вираз, слово, вислів
didico, dididi, diditum, ēре роздавати, розподіляти
diduco, dūxi, ductum, ēре розводити, розсувати, розкривати, розділяти
dies, ei m, f день, дата, число
differo, distūli, dilatum, differre розносити, розганяти, розсівати, поширювати, відкладати
difficilis, e тяжкий, а, е, важкий, а, е, небезпечний, а, е
difficultas, atis f трудність, незручність, недолік
difficultus, e нелегко, важко
diffluo, fluxi, fluxum, ēре розпливатись, розливатись, розділятись, обливатись, тонути
diffugio, fugi, -, ēре розбігатися, розсіюватись, розподілюватись
diffundo, fūdi, fūsum, ēре розливати, розтікатися, поширювати
dignus, i m палець

dignitas, ātis f гідність, положення, звання
dignus, a, um гідний, а, е, похвальний, а, е,
dīiudīco, āvi, ātum, āre розсудити, вирішити, розрізняти
dīlabor, lapsus sum, labi depon. розпадатися, руйнуватися, пропадати, розливатися, гинуть
diligens, entis старанний, а, е, акуратний, а, е, уважний, а, е
diligenter старанно, дбайливо, уважно
diligentia, ae f пильність, старанність, точність
dīlīgo, lexi, lectum, ēre високо цінити, поважати, вшановувати
dilucisco, luxi, -, ēre світліти, вияснятися
dīlucīlīm, i n світанок
dīmīco, āvi, ātum, āre боротися, битися, домогатися
dīmīdium, i n половина
dīmītto, mīsi, mīssum, ēre розпускати, розсилати, відсилати, звільнювати
dīmōveo, mōvi, mōtum, ēre розсувати, розділяти, розсіювати, розганяти
Dīogēnēs, is m Діоген (філософ-матеріаліст іонійської школи)
Dīō(n), ōnis m Діон (знатний сіракузець)
Dīōnysius, i m Діонісій
dīrectus, a, um прямий, а, е, безпосередній, а, е
dīrīmo, ēmi, emptum, ēre роз'єднувати, розділяти, переривати, припиняти
dīrīpio, rīpui, reptum, ēre грабувати, розкрадати, спустошувати, зривати, здирати
dīruo, rui, rutum, ēre руйнувати, зносити (стїну), розганяти, розсіювати
dīrus, a, um жахливий, а, е, страшний, а, е, грізний, а, е
discēdo, cessi, cessum, ēre розходитись, розділятись, відходити, віддалятись
discīplīna, ae f учення, навчання, освіта, теорія
discīpūla, ae f учениця
discīpūlus, i m учень, послідовник
disco, didici, -, ēre вчитися, довідуватись, знайомитись
discordia, ae f розбрат, розлад, чвари, незгода, протиріччя
Discordia, ae f богиня незгоди
discrībo, scripsi, scriptum, ēre розписувати, розподілювати

dīsertus, a, um ясний, а, е, точний, а, е, красномовний, а, е
dīsīcio = disicio
disīcio, iēci, iectum, ēre розкидати, розганяти, розсіювати
dispergo, persi, persum, ēre розсіювати, розкидати, розносити, поширювати
dispīcio, spexi, spectum, ēre відкривати очі, побачити, роздивлятись
displīceo, plīcui, plīcītum, ēre не подобатись, бути неприємним
dispōno, posui, positum, ēre розставляти, розмішувати, розташовувати, розподіляти
dispūtātio, ōnis f дослідження, обговорення, наукова бесіда
dispūto, āvi, ātum, āre підраховувати, досліджувати, сперечатися, пояснювати
dissentio, sensi, sensum, īre не погоджуватись, розходитись в поглядах
dissēro, sēri, sertum, ēre досліджувати, обговорювати
dissēro, sēvi, sītum, ēre сіяти, розсівати, саджати
dissīmīlis, a, e, неподібний, а, е, відмінний, а, е,
dissīmīlītudo, īnis f неподібність, різниця, розбіжність
dissīmūlātor, ōris m приховувач, облудник, лицемір
dissīpo, āvi, ātum, āre розсіпати, розкидати, розганяти, поширювати
distinguo, stīnxi, stīnctum, ēre відділяти, розділяти
dīsto, -, āre бути на відстані, різнитися, imper. distat e різниця
dīstrāho, traxi, tractum, ēre тягнути, розділяти, роз'єднувати
dīstrībuo, tribui, tribūtum, ēre розділяти, розбивати, розподілювати.
disturbo, āvi, ātum, āre розганяти, роззброювати, руйнувати, порушувати (угоду)
dīū довго, протягом довгого часу
diūtūnus, a, um тривалий, а, е, довгий, а, е, затяжний, а, е
divello, velli (vulsi), vulsum (volsum), ēre розривати, переривати, порушувати
diversus, a, um різний, а, е, протилежний, а, е
divēs, ītis багатий, а, е, розкішний, а, е
dīvīdo, vīsi, vīsum, ēre ділити, розділяти, роз'єднувати, розколоти

dīvīnus, a, um божественний, а, е, Божий, а, е, богоподібний, а, е, чудесний, а, е
divitiae, ārum f багатство, дорогоцінність, добробут
Dīvītīācus, i m Дівітіак (впливовий едуй)
dīvus, a, um божественний, а, е
do, dēdi, dātum, dāre давати, подавати, протягувати, пропонувати, роздавати
dōceo, dōcui, doctum, ēre навчати, повідомляти, пояснювати, показувати
doctē вчено, розумно, вміло
doctor, ōris m вчитель, викладач
doctrīna, ae f вчення, навчання, вченість, освіченість
doctus, a, um part. perf. до doceo adī. вчений, а, е, освічений, а, е, умілий, а, е
Dōlābella, ae m Долабелла
dōleo, ui (īturus), ēre хворіти, страждати, сумувати
dōlor, ōris m біль, страждання, сум
dōlus, i m хитрість, підступ, обман
dōmīcīlīum, i n житло, резиденція
dōmīnātio, ōnis f пануванн^я верховна влада
dōmīnor, ātus sum, āri depon. панувати, володіти
dōmīnus, i m пан, хазяїн, власник, порядник
Domitius, i m Доміцій
dōmūs, ūs f дім, житло, місце перебування
donec поки, до тих пір
dōno, āvi, ātum, āre дарувати
dōnum, i n подарунок, жертвоприношення
dormio, īvi (ii), ītum, īre спати, нічого не робити
dormīto, āvi, ātum, āre бути сонним, хотіти спати, гаснути, помилятись
dorsuālis, e спинний, а, е
dōs, dōtis f posar, обдарування, талант
drachma, ae f драхма (грецька монета)
Druidae, ārum m i Druides, um m друїди
dūbīe невпевнено, нерішуче
dūbītātio, ōnis f сумнів, нерішучість, вагання
dūbīto, āvi, ātum, āre сумніватись, вагатись
dubium, i n сумнів, піддавати сумніву, критичне положення

dubius, a, um сумнівний, а, е, непевний, а, е, нерішучий, а, е
dūcentēsīmus, a, um двохсотий, а, е
dūcenti, ae, a dūcenti (m, f, n)
duco, xi, ctum, ēre водити, вести, проводити, командувати
dūdīm перед тим, тільки що, раніше, давно
dulcis, e солодкий, а, е, соковитий, а, е, приємний, а, е
dum поки, під час, коли
dummodo якщо тільки, тільки б, поки
Dumbrīx, īgis m Думноріг (едуй, голова національної партії)
duō, duae, duō duo два, дві, двоє
duōdecīm дванадцять
duōdecīmus, a, um дванадцятий, а, е
duōdecīngīnta сімдесят вісім
duōdecīquādrāgīnta тридцять вісім
duōdecīquīngēsīmus, a, um сорок'восьмий, а, е
duōdecīquīngīnta сорок вісім
duōdesexāgēsīmus, a, um п'ятдесят восьмий, а, е
duōdesexāgīnta п'ятдесят вісім
duōdetrīgīnta двадцять вісім
duōdēvīcēsīmus, a, um вісімнадцятий, а, е
duōdēvīgīnti вісімнадцять
duplex, īcis подвійний, а, е, складений, а, е
dūrities, ei f твердість, жорсткість
dūrus, a, um жорсткий, а, е, твердий, а, е, терпкий, а, е, різкий, а, е
dux, dūcis m вождь, полководець, голова, начальник

Е

ē див, ex
eā adv. (розум. via) тою дорогою, тм шляхом
eādem adv. тою ж дорогою, там же, водночас
easē ось, дивись
ēdax, ācis ненажерливий, а, е, руйнівний, а, е, винищувальний, а, е
ēdīco, dīxi, dīctum, ēre оголошувати, наказувати, призначати
ēdīctum, i n висловлювання, положення, наказ, едикт
ēdisco, didici, -, ēre вивчати
ēditus, a, um part. perf. до ēdo, adī. піднесений, а, е, високий, а, е, видатний, а, е

ēdo, dīdi, dītum, ēre виробляти, видавати, здійснювати, творити
ēdo, ēdi, ēsum (essum), ēdere (esse) їсти, пожирати, знищувати
ēdōseo, cui, ctum, ēre вивчати, навчати, повідомляти
ēdūcātio, ōnis f виховання, розведення (тварин), вирощування
ēdūco, āvi, ātum, āre виховувати, вирощувати, створювати
ēduco, duxi, ductum, ēre виводити, відводити, піднімати
effēmno, āvi, ātum, āre розслабляти
effēro, extūli, elātum, efferre виносити, вивозити, видавати (звук), виражати
efficio, fēci, fectum, ēre зробити, виготовити, виконувати, виробляти
efflo, āvi, ātum, āre видихати, видувати, втрачати
efflōresco, flōruī, -, ēre розквітати, процвітати, виростати, виникати
effōdio, fōdi, fossum, ēre виконувати, виривати, рити
effrēnātus, a, um неприборканий, а, е
effūgio, fūgi, fūgfūrus, ēre втікати, обминати, ухилитись
ēgeo, ui, -, ēre потребувати, не мати, бути позбавленим
ego — я
ēgrēdiōr, gressus sum, grēdi виходити, виступати, віддалятися, ухилитись
ēgrēgius, a, um відмінний, а, е, чудовий, а, е, блискучий, а, е, славний, а, е
elēgans, antis розбірливий, а, е, витончений, а, е, стрункий, а, е, гарний, а, е
elēgantia, ae f витонченість, вишуканість, дотепність, логічність
elēphantus, i m слон, слонова кістка
elēphās, antis m слон, слонова хвороба
eligo, lēgi, lectum, ēre виривати, полоти, викорінювати, вибирати
Elisa (Elissa), ae f пунічне ім'я Дідони
elōquentia, ae f красномовство
elōquium, i n мова, красномовність
elōquor, lōquūtus (lōcūtus) sum, loqui depon. висловлювати, викладати, говорити
elūdo, lūsi, lūsum, ēre обминати, знущатися, вигравати, обманювати
emigro, āvi, ātum, āre виселятись, переселятись
emitto, misi, missum, ēre висилати, виганяти, випускати, кидати (спис)

ēmo, ēmi, emptum, ēre купувати, набувати, підкуповувати
enim bo, тому, що, адже
ēnītor, nīsus (nīxus) sum, nīti depon. пробиватись, вибиратись, домагатись, прагнути
Eppius, i m Еппій (Квінт) (239—169 pp. до н. е.)
ēpsis, is m меч, поет. війна
ēpūmēro, āvi, ātum, āre перечислювати, перераховувати
eo, ii (ivi), i tum, ire йти, ходити, їздити, плавати, літати
eō (dv.) туди, до тих пір, такою мірою
eodem adv. туди ж, там же
Eraminondas, ae m Еламінінд (фіванський полководець)
Ephesus(ōs), i f Ефез (приморське місто в Іонії)
Epicūrus, i m Епікур (афінський філософ — 341—270 pp. до н. е.)
Epirōtēs, ae m житель Епіра
Epirus(ōs), i f Епір (гориста область у західній Греції)
epistūla, ae f послання, лист
ēpūlae, ārum f урочистий обід, учта, їжа
ēpūlor, ātus sum, āgi depon. їсти, обідати
ēqua, ae f кобила
ēquēs, ītis m вершник, їздець, кавалерист
ēquester (ēquestris), stris, stre кінський, а, е, вершницький, а, е
equidem справді, дійсно, звичайно
ēquītātūs, ūs m кіннота, вершницький стан
ēqūs, i m кінь
Erechthēus, ei m Ерехтей (афінський герой)
ergā праер. з асс. біля, по відношенню
ergo отже, тому
ērgro, gīrui, gertum, ēre виривати, вихоплювати, позбавляти, рятувати
ergo, āvi, ātum, āre заблукати, помилятись, вагатись
ergor, ōris m помилка, блукання
ēgūdīo, īvi (ii), ītum, īre дати освіту, навчати, наставляти
ēgūdītus, a, um освічений, а, е, вчений, а, е, досвідчений, а, е
ēgūpro, gūpi, gūptum, ēre прориватись (назовні), вириватись, власти, вилитись
essēdāgius, i m воїн або глadiator, який бореться в колісниці

essūrio = esurio
ēsūrio, īvi (ītum), ire бути голодним, зазнати голоду
et i, ta
ētēnim адже, тому що, оскільки
ētīam також, навіть ще, так, очевидно
ētīamsi навіть якщо, якщо б, хоч би
etsi хоч, навіть якщо
Etrūria, ae f Етрурія (область Італії)
Etruscus, i m етруск, житель Етрурії
Euphrātes, is m Євфрат
Euripīdes, is m Евріпід
Eurōpa, ae f Еуропа, ēs f Європа
eurus, i m евр (південно-східний вітер)
ēvādo, vāsi, vāsum, ēre виходити, виїжджати, впадати (ріка), робитись
ēvēnio, vēni, ventum, īre виходити, з'являтись, звершуватись, закінчуватись
ēverto, verti, versum, ēre перевертати, вивертати, руйнувати, губити
ēvōco, āvi, ātum, āre кликати, викликати, запрошувати
ēvōlo, āvi, ātum, āre вилітати, злітати, поспішно вибігати, кидатись
ex (перед приголосними e) з abl. з, від, із, через, внаслідок
exactus, a, um part. perf. до exīgo adi. точний, а, е, старанний, а, е, акуратний, а, е
exāgīto, āvi, ātum, āre тривожити, лякати, тругати, гнати, виганяти
exardesco, arsi, arsum, ēre загорятись, запаловатись
excēdo, cessi, cessum, ēre відходити, відїжджати, віддалятися, виходити, доходити, переходити
excello (cellui), (celsum), ēre виділятися, висуватися, перевершувати, підніматись, відрізнятись
excēdūm, i n зруйнування, розорення, знищення, загибель
excīdo, cidi, -, ēre впасти, падати, щезати, пропадати
excīdo, cīdi, cīsum, ēre вирубувати, видовбувати, вирізати, спустошити
excīto, āvi, ātum, āre заставляти піднятись, викликати, розбудити, підняти, спонукати, тривожити
exclāmo, āvi, ātum, āre кричати, голосно говорити, вигукувати
excogīto, āvi, ātum, āre видумувати, придумувати
excōlo, cōlui, cultum, ēre старанно обробляти, вирощувати, розводити,

доглядати, прославляти, вшановувати
excurro, cūcurri (curri), cursum, ēre вибігати, витікати, відїжджати, робити напад
excūso, āvi, ātum, āre вибачати, оправдувати
exemplār, āris n зразок, приклад
exemplum, i n зразок, проба, приклад, образ
exeo, ii (ivi), ītum, īre виходити, відїжджати, витікати, військ. виступати
exerceo, cui, ctum, ēre тривожити, мучити, ганяти, вправлятись, займатись,
exercitātio, ōnis f вправа, приведення в дію, здійснення, практика, досвід
exercitūs, ūs m військо, армія, вправа
exhaurio, hausi, haustum, īre вичерпувати, виймати, брати, відбирати
exhorgesco, horgui, -, ēre лякатись, жахатись, здригатись
exīgo, ēgi, actum, ēre виганяти, витіснити, усувати, встромити, кидати
exīgūitas, ātis f недостатність, убогство, короткість
exīgūus, a, um незначний, а, е, невеликий, а, е, малий, а, е, недостатний, а, е, короткий, а, е,
exilium, i n = exsilium
eximius, a, um винятковий, а, е, відмінний, а, е, чудовий, а, е, особливий, а, е
eximīe відмінно, винятково, чудово
existimo (existimo), āvi, ātum, āre судити, вважати, думати
exīsto = exsisto
exitium, i n загибель, падіння, руйнування, катастрофа
exitūs, ūs m вихід, привід, мета
exōrior, ortus sum, īri підніматись, сходити, виникати
expectatio = expectatio
expecto = exspecto
expēdio, īvi (ii), ītum, īre розпутувати, розв'язувати, звільняти, спорядити, підготувати
expēdītus, a, um part. perf. до expedio adi. безперешкодний, а, е, готовий, а, е, рішучий, а, е
expello, pūli, pulsum, ēre виганяти, виривати, вибивати, розганяти, усувати

ex̄p̄er̄ior, pertus sum, Trī depon. пробувати, випробовувати
ex̄pers, pertis не причетний, а, е, не маючий, а е відношення, незнаючий, а, е
ex̄p̄eto, pet̄ivi, pet̄itum, ēre домагатися, намагатись, бажати
ex̄pleo, ēvi, ētum, ēre наповнювати, нащипати, переповнювати
ex̄pl̄ico, āvi (ui), ātum, āre розвертати, розкривати, розмотувати, розкручувати
ex̄p̄l̄ōgo, āvi, ātum, āre розслідувати, розвідувати, досліджувати, розглядати
ex̄p̄o, p̄oc̄ui, p̄ositum, ēre виставляти, розкладати, викладати, приставляти, залишати
ex̄p̄ōsit̄us, а, um part. perf. до ex̄p̄o adī. відкритий, а, е, доступний, а, е, ласкавий, а, е
ex̄p̄rimo, pressi, pressum, ēre витискати, випирати, вимагати, змушувати
ex̄p̄ugnātio, ōnis f завоювання, захоплення
ex̄p̄ugno, āvi, ātum, āre завойовувати, захоплювати, перемагати, підкоряти
ex̄qūir̄o, s̄t̄ivi, s̄t̄itum, ēre вишукувати, обшукувати, розвідувати, вишукувати, досліджувати
ex̄qūis̄it̄us, а, um part. perf. до ex̄qūir̄o, adī. старанний, а, е, добірний, а, е, чудовий, а, е, витончений, а, е, надуманий, а, е
ex̄s̄equor, c̄utus sum, s̄equi слідувати, бути прихильником, належати, переслідувати, домагатися, терпіти
ex̄s̄ilio, silui, (sultum), īre вискакувати, підскакувати, несподівано виникати, з'являтися
ex̄s̄ilium, і п вигнання
ex̄sisto, st̄ili, -, ēre виступати, виходити, показуватись, з'являтись
ex̄spectatio, ōnis f очікування, пристрасне бажання, прагнення
ex̄specto, āvi, ātum, āre чекати, очікувати, потребувати, сподіватися
ex̄sp̄iro, āvi, ātum, āre видувати, видихати, вмирати
ex̄stinguo, st̄inxi, st̄inctum, ēre гасити, подавляти, знищувати, вбивати
ex̄sto, -, -, āre стирчати, виділятись, бути, існувати
ex̄str̄uo, str̄uxi, str̄uctum, ēre будувати, настелювати, нагромаджувати

ex̄s̄ul̄i, e s̄ul̄is m, f емігрант, засланець, вигнанець
ex̄sulto, āvi, ātum, āre скакати, підскакувати, бушувати, клекотіти, вихвалитись
ex̄temp̄lo adv. водночас, зараз же
ex̄t̄er̄ (exterus), ēra, ērum зовнішній, я, е, чужоземний, а, е
ex̄t̄er̄i, ōrum m чужинці
ex̄ternus, а, um зовнішній, я, е, чужий, а, е, іноземний, а, е, сторонній, я, е
ex̄t̄imus (extimus), а, um = ex̄t̄remus
exto = exsto
extra з асс. поза, зовні
ex̄t̄remus, а, um останній, я, е, кінцевий, а, е, пограничний, а, е
ex̄turbo, āvi, ātum, āre виганяти, проганяти, вибивати
ex̄ul̄i, ūilis m = ex̄sul
exulto = exsulto
ex̄uro, ussi, ustum, ēre випалювати, спалювати, горіти, пекти

Р

f̄aber, bri m майстер, ремісник, художник
f̄ab̄ula, ae f чутка, байка, розповідь, сюжет, фабула
f̄ac̄et̄e мило, тонко, дотепно
f̄ac̄ile легко, без труднощів, безумовно, охоче
f̄ac̄ilis, e легкий, а, е, неважкий, а, е, доступний, а, е, зручний, а, е
f̄ac̄ilitas, ātis f легкість, податливість, люб'язність, м'якість
f̄ac̄inus, ōris n дія, вчинок, злочин
f̄acio, feci, factum, ēre робити, здійснювати, виконувати, діяти, творити, виготовляти
factio, ōnis f дія, правомірність, напрям, партія, політичне угруповання
factum, і п дія, вчинок, подія, факт, справа
f̄ac̄ultas, ātis f можливість, привід, дозвіл, здібність, уміння
f̄aḡinus, а, um букозай, а, е
Falerii, ōrum m Фалерії (місто у південній Етрурії)
Faliscus, а, um прикм. до Falerii
fallax, ācis підступний, а, е лукавий, а, е
fallo, fefelli, falsum, ēre обманувати, порушувати, не виконувати, приховувати

falso adv. невірно, помилково
falsum, і m брехня, обман
falsus, а, um part. perf. до fallo, adī. невірний, а, е, вигаданий, а, е, підставний, а, е,
f̄ama, ae f чутка, громадська думка
f̄am̄es, is f голод, злидні, спрага
f̄amilia, ae f сім'я, рідня, дім, сімейне майно
f̄amiliaris, e сімейний, а, е, домашній, я, е, родинний, а, е, приятельський, а, е
f̄am̄ulus, і m слуга, служитель, прислужник
fanum, і п посвячене місце, святиня, храм
f̄as indecl. природне право, закон, веління неба, дозволене
fascis, is m зв'язка, пучок, фасції, пучки прутів з сокирою (ознака влади магистратів у Римі), консульська влада
fasti, ōrum m календар із записами важливих подій, літопис, хроніка
f̄ateor, fassus sum, ēri depon. визнавати, погоджуватись, допускати, показувати
f̄at̄igo, āvi, ātum, āre втомлювати, мучити, турбувати, тривожити
f̄atum, і п призначення, доля, пророцтво
faustus, а, um щасливий, а, е, сприятливий, а, е
fax, f̄ac̄is f смолоскип, полум'я, світло
f̄eb̄ris, is f лихоманка
F̄eb̄ruarius, і m лютий (місяць), очищення
f̄ecundus, а, um родючий, а, е, багатий, а, е
f̄el̄icitas, ātis f щастя, добробут, родючість
f̄el̄icit̄er̄ щасливо, благополучно, урожайно
f̄elix, f̄ic̄is щасливий, а, е, блаженний, а, е, урожайний, а, е,
f̄em̄ina, ae f жінка, самиця
f̄em̄ur, f̄em̄oris (або f̄eminis) n стегно
f̄en̄er̄ator, ōris m банкір, лихвар
f̄era, ae f дика тварина, тварина
f̄ere adv. майже, приблизно, переважно
f̄er̄entarius, і m легкоозброєний воїн, списоносець, застрільник
f̄er̄inus, а, um тваринний, а, е, виготовлений, а, е зі шкіри
f̄erio, -, -, īre копати, бити, рубати, вдирати, вбивати

f̄ero, t̄uli, l̄atum, f̄erre нести, приносити, піднімати, забирати, вести, поширювати
f̄er̄oc̄itas, ātis f мужність, відвага, дикий, пихатість
f̄er̄ox, ōcis відважний, а, е, мужній, я, е, дикий, а, е, неприборканий, а, е
ferreus, а, um залізний, а, е, жорсткий, а, е, непохитний, а, е
ferum, і п залізо, залізне знаряддя, плуг, меч
fert̄ilis, e урожайний, а, е, родючий, а, е, багатий, а, е
f̄erus, а, um дикий, а, е, грубий, а, е, суворий, а, е
ferveo, fervi, -, ēre кипіти, клекотіти
fervor, ōris m жар, запальність, кипіння, клекотіння, хвилювання
fessus, а, um втомлений, а, е, знесиленний, а, е, виснажений, а, е, старий, а, е
festino, āvi, ātum, āre поспішати, прискорювати
festus, а, um святковий, а, е, урочистий, а, е, радісний, а, е,
f̄et̄us, us m народження, урожай, ріст, плід, потомство
fetus, а, um урожайний, а, е, плодотворний, а, е
f̄ic̄us, і (us) f смоковниця
f̄idelis, e вірний, а, е, надійний, а, е
f̄ides, ēi f віра, довір'я, впевненість, кредит, чесність
f̄ides, is f струна, pl. струнний інструмент
f̄ido, f̄isus sum, ēre semidepon. вірити, довіряти, покладатися (на когось)
f̄igo, xi, xum, ēre прибивати, прибівати, прикріплювати
figura, ae f постать, зовнішній вид, образ, зображення
filia, ae f дочка
f̄il̄īola, ae f дочка, донечка
f̄ilīolus, і m син, синок
f̄ilius, і m син, pl. діти
filum, і п витка, пряжка, тканина
f̄in̄alis, e прикордонний, а, е, кінцевий, а, е, цільовий, а, е
f̄ingo, p̄xi, c̄um, ēre торкатися, утворювати, вигадувати, удавати (з себе)
fines, ium m область, територія
f̄in̄io, t̄vi (ii), itum, īre замикати, обмежувати, означати, встановлювати, закінчувати
f̄inis, is m іноді f межа, кордон, кінець

fīnītīmus, a, um прикордонний, а, е, сусідній, я, е, близький, а, е
fīo, factus sum, fīēri ставати, виникати, діятися, траплятися
firmītēr міцно, твердо, сильно
fīrmo, āvi, ātum, āre робити міцним, загартовувати, укріпляти, твердити, засвідчувати
fīrmus, a, um міцний, а, е, сильний, а, е, надійний, а, е,
fixus, a, um part. perf. до fīgo adī. міцний, а, е, твердий, а, е, непохитний, а, е,
flāgīlo, āvi, ātum, āre наполегливо вимагати
flāgo, āvi, ātum, āre горіти, блискати, палати
flāmma, ae f полум'я, вогонь, блиск
flāmmo, āvi, ātum, āre горіти, палати, запалювати
flāvesco, -, -, ēre набувати золотисто-жовтого кольору, ставати золотавим, жовтим
flāvus, a, um золотисто-жовтий, а, е, жовтий, а, е, золотавий, а, е
flecto, xi, xum, ēre гнути, згинати, викривляти, скеровувати, повертати, відхиляти
fleo, flēvi, flētum, ēre плакати, ридати
flōrens, entis part. perf. до flōreo adī. квітучий, а, е, процвітаючий, а, е, щасливий, а, е, прекрасний, а, е,
flōreo, ui, -, ēre цвісти, процвітати, блищати, сяяти
flōresco, -, -, ēre починати цвісти, розцвітати, процвітати, прославлятися
flōs, oris m квітка, цвіт, краса
flōscūlus, i m квіточка, квітка
fluctūs, ūs m течія, хвилювання, хвиля, буря
flūmēn, īnis n течія, ріка, вода, потік
fluo, xi, (xum), ēre текти, литися, струменіти, протікати, проходити
flūvius, i m течія води, ріка
fōcus, i m вогнище, жертівник, жар, вогонь
fōdīo, fōdī, fossum, ēre копати, рити, виколовати, штовхати
focudus, a, um гидкий, а, е, брудний, а, е, огидний, а, е, ганебний, а, е
foedus, eris n союз, угода
fōlium, i n лист
fons, fontis m джерело, початок
for, fātus sum, fārī depon. говорити, розповідати
fōre (= futurum esse) inf. fut. до sum

fōrensis, e — ринковий, а, е, той, та, те, який, а, е належить до справ громадських або судових
fōrensis, e зовнішній, я, е, іноземний, а, е
forma, ae f форма, вид, зовнішність, зображення
Formīānsh, i n Форміан (маєток Ціцерона біля Формій)
formīca, ae f мурашка
formo, āvi, ātum, āre надавати форми, виду, формувати, утворювати, влаштовувати, робити
formōsus, a, um стрункий, а, е, гарний а, е
fors, tis f випадковість, несподіваність
forsitan adv. мабуть
fortasse adv. можливо, мабуть, приблизно
fortē випадково
fortis, e твердий, а, е, міцний, а, е, сильний, а, е, відважний, а, е, хоробрый, а, е
fortitēr сильно, твердо, хоробро, мужньо
fortitūdo, īnis f міцність, сила, твердість, хоробрість, безстрашність
fortūna, ae f доля, випадок, щастя
Fortūna, ae f Фортуна (римська богиня щастя і вдачі)
fortūnatus, a, um щасливий, а, е, багатий, а, е
fōrum, i n ринкова площа, форум
fossa, ae f рів, рівчак, яма, русло
fossus, a, um part. perf. до fodīo
fōveo, fōvi, fōtum, ēre гріти, зігрівати, пестити, оберігати, підтримувати, сприяти
fractus, a, um part. perf. до frango; adī. надламаний, а, е, знесилений, а, е, підупалий, а, е
frāga, orum n суніці
fragīlis, e ламкий, а, е, крихкий, а, е, слабкий, а, е
frango, frēgi, fractum, ēre ламати, роздроблювати, молоти, товкти, порушувати
frāter, tris m брат, двоюрідний брат, друг
fraus, fraudis f обман, брехня, підступ
frēmītūs, ūs m гуготіння, гук, ричання, гудіння
frēmo, ui (ītum), ēre шуміти, ревіти, дзичжати
frēno, āvi, ātum, āre загнздувати, приборкувати

frēquens, entis adī. частий, а, е, звичайний, а, е, численний, а, е
frēquenter часто, багато разів
frētum, i n приплив, бушування, море
frētus, a, um довір'ючий, а, е, чванливий, а, е
frīgīdus, a, um холодний, а, е, заляканий, а, е, байдужий, а, е, в'ялий, а, е
frīgus, oris n холод, зима, прохолода
frondeo, -, -, ēre бути покритим листям
frons, dis f листя, зелень
frons, ntis f чоло, обличчя, лицевий бік, фронт
fructuosus, a, um родючий, а, е, прибутковий, а, е, плідний, а, е
fructūs, ūs m плід, приріст, зародок, результат, користь, фрукт
fructus, a, um part. perf. до fruor
frūgīfēr, fēra, fērum родючий, а, е, плідний, а, е, корисний, а, е
frūmentum, i n хліб, зерно, збіжжя (переважно пшениця)
fruor, frūitus (fructus) sum, frui depon. насолоджуватись, користуватись, експлуатувати
frustra adv. помилково, даремно, безуспішно, безцільно
frūtex, fcis m кущ, чагарник
frux, frūgis f плід, фрукт, користь
fūga, ae f втеча, біг, швидка течія, швидкий перехід
fugax, acis adī. готовий а, е, втікати, втікаючий, а, е, швидконогий, а, е, боязкий, а, е
fūgio, fūgi, fūgītūrus, ēre бігти, тікати, відходити, уникати, ухилитися
fūgo, āvi, ātum, āre змушувати до втечі, проганяти, висилати на заслання
fulgūro, āvi, ātum, āre блискати, гримити
fūlīca, ae f лисуха (водяний птах)
fulmēn, īnis n блискавка, гроза
fulvus, a, um червоно-жовтий, а, е, темно-жовтий, а, е, рудий, а, е
fundītūs adv. дощенту, повністю, зовсім
fundo, fūdi, fūsum, ēre розливати, розсипати, розпорошувати, розбивати
fundus, i m основа, земля, поле, маєток
furca, ae f вила-двійчак, вилоподібна підпора, рогатка
furēns, entis part. praes. до furo, adī. шалений, а, е
furiōsus, a, um безумний, а, е, жажливий, а, е

fūro, -, -, ēre шаленіти, божеволіти
fūrōr, oris m шаленство, лють, біснування
furtim крадькома, потайки, нішком
fūsus, a, um part. perf. до fundo, adī. розлитий, а, е, плинний, а, е, рідкий, а, е
fūtūrum, i n майбутність, майбуття
fūtūrus, a, um part. fut. до sum, adī. майбутній, я, е, наступний, а, е

G

Gābīnius, i m Габіній
Gāius, i m Гай (правознавець часів Антоніна Пія і Марка Аврелія)
gālea, ae f шолом
Gālenus, i m Гален (вчений, лікар — 129—199 pp. н. е.)
Gallīa, ae f Галлія
Gallīcus, a, um галльський, а, е
gallus, i m півень
Gallus, i m галл
gannītūs, ūs m дзвкання, гарчання
Gānymēdēs, is m Ганімед (вродливий юнак, виночерпій царя богів)
Gārumna, ae m, f Гарумна (головна ріка Аквітанії)
gaster, tris f шлунок
gaudeo, gāvīsus sum, ēre радіти, веселитись, тішитися
gaudium, i n радість, втіха, задоволення
gēlīdus, a, um холодний, а, е, прохолодний, а, е, крижаний, а, е
Gellius A. m Геллій Авл (II ст. н. е.)
gēlo, āvi, ātum, āre заморожувати, замерзати
gēlū, ūs n мороз, лід, заляккість
gēmīno, āvi, ātum, āre подвоювати, з'єднувати попарно
gēmīnus, a, um подвійний, а, е, парний, а, е, подібний, а, е
gēmo, ui, itum, ēre стогнати, зітхати, скрипіти
gēnēr, ēri, m зять, швагер
gēnērālis, e родовий, а, е, загальний, а, е
Gēnēva, ae f Генева (Женева)
gēnītūs, ūs, m народження, розмноження
gēno, gēnuī, gēnītum, ēre арх. = gigno
gens, gentis, f під, родова община, племя, народ

gēnūs, ēris n походження, рід, плем'я, народ;
 geometricus, a, um землемірний, а, е, межовий, а, е, геометричний, а, е
 Germānia, ae f Германія
 Germānus, i m германець
 gēro, gessi, gestum, ēre нести, вести (війну), приносити, показувати, виконувати, діяти
 gestus, a, um part. perf. до gero
 gestūs, ūs m положення, жест
 gigno, gēni gēnitum, ēre родити, породжувати
 glāciēs, ēi f лід, твердість
 glādiātor, ōris m гладіатор, цирковий боєць
 glādiātōrium, i n гладіаторський бій
 glādius, i m меч, леміш
 glans, glandis f жолудь, кісточковий плід
 glisco, -, -, ēre збільшуватися, посилюватися, поширюватися, розгортатися
 glōria, ae f слава, гордість, шанобство
 glōrior, ātus sum, āri хвалитися, вихвалитися
 glōriōsus, a, um славний, а, е, шанобливий, а, е, хвальковитий, а, е
 Gnæus, i m Гней
 gnārus, a, um знаочий, а, е, знайомий, а, е, відомий, а, е
 Gorgiās, ae m Горгій (вчитель красномовства в Афінах — V ст. до н. е.)
 Gracchus, i m Гракх, Gracchus Tiberius Гракх Тіберій (народний трибун у 121 р. до н. е.)
 grācilis, e стрункий, а, е, тонкий, а, е
 grādūs, ūs m крок, ступінь, звання, ранг
 Graecia, ae f Греція
 Graecus, a, um грецький, а, е
 Graecus, i m грек
 grammāticus, i m граматик, мовознавець, філолог
 grammātista, ae, m вчитель грамоти
 grānāria, ōrum n хлібний амбар, житниця
 grandis, e великий, а, е, величезний, а, е, об'ємний, а, е
 Grānicus, i m Гранік (ріка в Мисії)
 gratia, ae f принагідність, приемність, люб'язність, подяка
 gratia z gen.— заради, задля
 grātūlor, ātus sum, āri depon. поздоровляти, висловлювати вдячність

grātus, a, um приемний, а, е, принагідний, а, е, вдячний, а, е, бажаний, а, е
 grāvīdus, a, um важкий, а, е, обтяжений, а, е
 grāvis, e важкий, а, е, важливий, а, е, вагомий, а, е
 grāvītēr тяжко, сяльно, низько, густо, глибоко
 grex, ēgis m стадо, натовп, група, загін
 grūs, gruis m, f журавель
 gubernāclum, i, n руль, кермо
 gubernō, āvi, ātum, āre правити, керувати, скеровувати
 gustūs, ūs m проба, смак
 gutta, ae f крапля, невелика кількість

Н

habēna, ae f ремінь, батіг, pl. віжки
 habeo, ui, itum, ēre мати, володіти, вважати (когось за щось)
 hābitābilis, e придатний для проживання
 hābitō, āvi, ātum, āre жити, мешкати, населяти
 hās adv. (розум. viā) цією дорогою, на цьому боці, тут
 hastēnūs до цього місця, до цього часу, до такої міри
 Hadriānus, i m Адріан (римський імператор — 117—138 pp. н. е.)
 Haedui, ōrum m = Aedui
 haereo, haesi, haesum, ēre висіти, застрягати, триматися, вбитися, завіснути
 Hālicarnāssius, i m галікарнасець
 Hannibal, ālis m Ганнібал
 Hannō, ōnis m Ганнон (карфагенський мореплавець, який об'їхав західну Африку — бл. 500 р. до н. е.)
 Hasdrūbal, ālis m Гасдрубал
 haud adv. не, не повністю, не зовсім
 haurio, hausi, haustum, īre черпати, текти, пити
 haustus, a, um part. perf. до haurio
 haustūs, ūs m черпання, жменька, ковток
 Hēcātē, es i Hēcāta, ae f Геката
 Hectōr, ōris m, Гектор (головний герой Трої)
 Hēlēna, ae i Hēlēne, es f Елена (дружина Менелая, красуня Греції, її викрадення Парісом стало приводом до Троянської війни)

Hēlīcōn, ōnis m Гелікон (ліссте гірське пасмо у південній Беотії)
 Hellepontus, i m Геллеспонт (сьогодні Дарданелли)
 Helvēti, ōrum m гельвети (кельтський народ на території сьогодишньої Швейцарії)
 hem! rml ol!
 Hērāclēa (ia), ae f Гераклея (місто в Луканії, де Пірр переміг в 280 р. до н. е. римляни)
 herba, ae f трава, зелень, зілля
 hercle — на Геракла! клянусь Гераклом!
 Hercūlēs, is m Геракл
 hērēs, ēdis m, f спадкоємець, власник, володар
 hēri adv. вчора, нещодавно, днями
 Hērōdōtus, i m Геродот (батько грецької історіографії — бл. 484—425 pp. до н. е.)
 Hēsiodus, i m Гесіод (автор дидактичних поем «Труди і дні», «Теогонія» — бл. 850 р. до н. е.)
 hesternus, a, um вчорашній, я, е,
 heu! ol! ax!
 Hīber, ēris m = Hiberus
 Hibernia, ae f Ібернія (сьогодні Ірландія)
 hībernus, a, um зимовий, а, е, холодний, а, е
 Hīberus, i m житель Іберії, ріка в Іспанії
 hīc, haec, hōc цей, ця, це
 hīc adv. тут, на цьому місці, тепер
 hiemo, āvi, ātum, āre проводити зиму, зимувати, заморожувати
 hiems, hiēmis f зима, холод, негода, злива
 Hītōtae, ārum m ілоти (державні раби в Спарті)
 hīnc adv. звідси, з цього місця, тут
 hīnc ... hīnc z одного боку ... z другого боку
 hinnio, īvi (ii), -, īre іржати
 hīnnītūs, ūs m іржання
 hirundo, īnis f ластівка
 Hispānia, ae f Іспанія
 histōria, ae f дослідження, відомості, знання, історія
 hōdiē сьогодні, тепер
 holus = olus
 Hōmērus, i m Гомер
 homō, īnis m людина
 hōnestas, ātis f повага, честь, порядність
 hōneste ідно, з честю, благородно

hōnestus, a, um поважний, а, е, чесний, а, е, порядний, а, е
 honor, ōris m честь, пошана, повага, слава
 hōnōrātus, a, um part. perf. до hōnōro: adī, шановний, а, е, поважний, а, е
 hōnōro, āvi, ātum, āre поважати, вшановувати, прославляти
 hōra, ae f час, час року, година
 Hōrātius, i m (Quintus Hōrātius Flaccus) — Горацій (Квінт Горацій Флакк, римський поет часів Августа)
 Hōrātius (Cocles) Горацій Коклес (під час війни з єгрусками царем Порсеною захистив міст через Тібр)
 horrendus, a, um жахливий, а, е, страшний, а, е
 horreo, ui, -, ēre лютувати, тремтіти, щипеніти, боятися
 horridus, a, um суворий, а, е, страшний, а, е, дикий, а, е, противний, а, е
 Hortensius, i m Гортензій (видатний римський оратор — 114—50 pp. до н. е.)
 hortor, ātus sum, āri — спонукати, підбадьорювати, закликати, заохочувати
 hortus, i m город, сад, парк
 hospes, ītis m, f чужинець, гість
 hospes, ītis іноземний, а, е, гостинний, а, е
 hostilis, e ворожий, а, е
 hostis, is m, f чужинець, іноземець, ворог, противник
 hūc adv. сюди, для цього, такою мірою
 hūmānitas, ātis f гуманність, дружнелюбність, людяність, освіченість
 hūmānus, a, um людяний, а, е, ласкавий, а, е, приязний, а, е,
 hūmīlis, e низький, а, е, неглибокий, а, е, незначний, а, е, маловажливий, а, е
 hūmus, i f земля, ґрунт, область, країна

I

iāceo, cui, cītum, ēre лежати, простягатися, бути розташованим
 iācio, iēcī, iactum, ēre кидати, викидати, поширювати, висловлювати
 iacto, āvi, ātum, āre кидати, se iactare хвалитися, пишатися
 iācūlor, ātus sum, āri depon. кидати, нападати, домагатися

iam adv. вже, зараз
iānuā, ae f двері, поет. вхід, доступ
Iānuārius, i m січень
ibi там, тоді, туди
ibidē tam же, в тому ж місці, туди ж
Icārus, i m Ікар (син Дедала)
īco, īci, īctum, ēre бити, вдаряти, уражати
ictūs, ūs m удар, поштовх, напад, наголос
īcirco adv. з огляду на те, тому, з тієї причини
īdē tam, eadē tam, īdē tam той самий, один і той же, одна і та ж, одне і те ж
īdeo adv. тому, з тієї причини
īdōneus, a, um зручний, а, е, пристойний, а, е, придатний, а, е
īdūs, īdiūm f Іди (15-й день березня, травня, липня і жовтня і 13-й день інших місяців)
īēsur, īēcoris (īēcōris) п печінка
īgītur adv. отже, в такому разі, коротко
īgnārus, a, um недосвідчений, а, е, незнаючий, а, е, незнайомий, а, е, невідомий, а, е
ī pāvus, a, um кволий, а, е, бездіяльний, а, е, лінивий, а, е, безсилий, а, е
īgnis, is m вогонь, пожежа
īgnōrāntia, ae f незнання, недосвідченість
īgnōro, āvi, ātum, āre не знати, не мати поняття
īgnosco, pōvi, pōtum, ēre вибачати, ставитись поблажливо
īgnōtus, a, um part. perf. до ignosco; adi. невідомий, а, е (невідомого походження), незнаючий, а, е
īlex, icis f дуб, жолудь
īlion, i n = īlium īlion (місто в Македонії)
īlium, i n Іліон (Троя)
īllīc там, тут і там, туди
īllīcīmo, āvi, ātum, āre проливати сльози, оплакувати
īlle, illa, illud той, та, те
īllēgit imus, a, um незаконний, а, е
īllīc там
īllīgo, āvi, ātum, āre прив'язувати, зв'язувати, прикріплювати, вводити, з'єднувати
īllīnc звідти, з того боку, на тому боці
īllīc туди, до того часу
īllūdo, lusi, lusum, ēre грати, знущатися, насміхатись, обманювати

īllustris, e світлий, а, е, ясний, а, е, славний, а, е, відомий, а, е, знаменитий, а, е
īllustro, āvi, ātum, āre освітлювати, прославляти, прикрашати, пояснювати
īllygius, a, um іллірійський, а, е
īmāgo, īnis f зображення, описування, картина
īmbellis, e невойовничий, а, е, мирний, а, е, спокійний, а, е
īmbēr, bris m дощ, злива, дощова вода
īmitōr, ātus sum, āri depon. наслідувати, відтворювати, підробляти, зображувати, представляти
īmmētor, oris не пам'ятаючий, а, е, забуваючий, а, е
īmmensus, a, um безмірний, а, е, безконечний, а, е, величезний, а, е
īmmīneo, -, -, ēre здійматися вгору, сирчати, звисати, загрожувати
īmmīnuo, mīnuī, mīnūtum, ēre зменшувати, скорочувати, обмежувати, ослабляти, понижувати
īmmitto, misi, missum, ēre відпускати, відправляти, посилати, проводити, відводити
īmmō adv. навпаки, очевидно, аякже
īmmōdērātus, a, um непомірний, а, е, надмірний, а, е, розгнуданий, а, е
īmmōlo, āvi, ātum, āre приносити в жертву, заколювати, вбивати
īmmortālis, e безсмертний, а, е, вічний, а, е
īmmortālitas, ātis f безсмертя, вічна слава
īmmūnis, e вільний, а, е від податків, повинностей, недоторканий, а, е
īmprāg, āris нерівний, а, е, неодинаковий, а, різний, а, е
īmprāvīdus, a, um безстрашний, а, е
īmpēdīmentum, i n перешкода, pl. військовий обоз, багаж
īmpēdio, īvi (ii), ītum, īre — плутати, заплутувати, заважати, перешкоджувати, загороджувати
īmpēdītus, a, um part. perf. до impēdio; adi. непрохідний, а, е, тяжкий, а, е, не готовий, а, е до бою
īmpello, pūli, pulsum, ēre приводити в рух, гнати, відганяти, вдаряти
īmpendo, pendī, pensum, ēre витратити, вживати, прикладати
īmpensus, a, um part. perf. до impendo; adi. дорогий, а, е, високий, а, е, сильний, а, е

īmpērātor, oris m полководець, начальник, імператор
īmpērītus, a, um недосвідчений, а, е, не вчений, а, е, невмілий, а, е
īmpērīum, i n наказ, влада, держава, імперія
īmpēro, āvi, ātum, āre наказувати, панувати, керувати, управляти
īmpētro, āvi, ātum, āre впросити, вимолити, досягнути, домогатися
īmpētūs, ūs m натиск, наступ, напад
īmpīus, a, um нечесний, а, е, злочинний, а, е, згубний, а, е
īmpleo, ēvi, ētum, ēre наповнювати, обливати, доповнювати, виконувати
īmpōno, pōsui, pōsitum, ēre класти, поставити, накласти, додавати
īmpōrto, āvi, ātum, āre ввозити, привозити, приносити, вводити
īmpōtens, entis безсилий, а, е, слабкий, а, е, неспроможний, а, е
īmpōtīs nasampred, переважно, особливо
īmpōtūs, a, um негідний, а, е, нечесний, а, е, несправедливий, а, е, безсовісний, а, е
īmpōtūdēns, entis не знаючий, а, е, не замічаючий, а, е, недосвідчений, а, е
īmpōtūdētēr нерозумно, необережно
īmpōdēns, entis безсоромний, а, е
īmpōdīcus, a, um безсоромний, а, е, негідний, а, е, розпусний, а, е
īmpulsus, a, um part. perf. до impello
īmpulsūs, ūs m поштовх, удар, падіння, обвал
īmpūnitas, ātis f безкарність, прощення, амністія
īmpūrītās, ātis f низькість, підлість, порочність
īmum, i n нижня частина, глибина, кінець
īmus, a, um = īmīmus, a, um
īn в, до (на питання «куди?» — з acc., на питання «де?» — з abi.)
īnaequīlis, e нерівний, а, е, неспостійний, а, е
īnānis, e пустий, а, е, беззмістовний, а, е, спускошений, а, е
īnārātus, a, um part. perf. до inaro
īnāro, āvi, ātum, āre орати, зорати
īnaudītus, a, um нечуваний, а, е, невідомий, а, е, невислуханий, а, е
īncautūs, a, um несподіваний, а, е, непередбачений, а, е, необережний, а, е

īncēdo, cessi, cessum, ēre виступати, крокувати, ходити, їздити, наближатися
īncendium, i n пожежа, полум'я, вогонь, жар
īncendo, cendi, censum, ēre запалювати, підпалювати, спалювати, освітлювати, перен. спонукати
īncertum, i n неясність, недостовірність, сумнівність
īncertus, a, um недостовірний, а, е, сумнівний, а, е, неозначений, а, е, нерішучий, а, е, туманний, а, е
īncido, cidi, -, ēre падати, попадати, кидатись, нападати
īncipio, cepi, ceptum, ēre починати, починається, приступати
īncito, āvi, ātum, āre приводити в рух, спонукати, заохочувати
īncūdo, clūsi, clūsum, ēre замикати, обмежувати, перегороджувати
īncognītus, a, um нерозслідуваний, а, е, невідомий, а, е
īncōla, ae m житель, мешканець, земляк
īncōlo, colui, cultum, ēre населяти, жити
īncōlūmis, e непошкоджений, а, е, цілий, а, е, бездоганий, а, е
īncrēdībīlis, e неймовірний, а, е, незвичайний, а, е, ненадійний, а, е
īncrēro, ui (āvi), itum, (ātum), āre зашуміти, заскрипіти, заграміти
īncresco, crēvi, -, ēre вrostати, приростати, збільшуватись
īncūbo, ui (āvi), itum (ātum), āre лежати, перебувати, знаходитись
īncultus, a, um необроблений, а, е, пустинний, а, е, ненаселений, а, е
īncumbo, cūbui, cūbitum, ēre лягати, прилягати, примикати
īncurgo, curri (cūcurri), cursum, ēre набігати, кидатись, нападати, вторгатись
īncūtio, cussi, cussum, ēre вдаряти, кидати, вселяти
īnde звідси, згодом, з того часу
īndia, ae f Індія
īndīcium, i n заява, свідчення, виказ, доказ
īndīco, āvi, ātum, āre сказати, оголосити, назвати, доносити, заявляти
īndīcus, a, um несказаний, а, е, неназваний, а, е, незгаданий, а, е
īndīgeo, gui, -, ēre не мати, бути позбавленим, потребувати, зазнати злиднів
īndīgnans, antis part. praes. до indignor

indignor, ātus, sum, āri depon. вважати негідним, обурюватись, сердитись
indoctus, a, um невчений, а, е, недосвідчений, а, е
indūco, duxi, ductum, ēre вводити, про- водити, виводити, вносити
induo, uī, ūtum, ēre одягати, приймати, на себе, присвоювати, покривати
Indus, i m житель Індії, індієць
Indus, i m Інд (ріка в Індії)
industria, ae f старанність, працелю- бність
Indutiomārus, i m Індутіомар (прово- дир треверів, ворог римлян)
īnēdia, ae f голод, голодування, піст
īneo, ii (ivi), ūtum, ūre входить, вступа- ти
īnertis, e неозброєний, а, е, беззахис- ний, а, е, невойовничий, а, е
inertia, ae f бездіяльність, лінощі, кво- лість
infandus, a, um нечуваний, а, е, страш- ний, а, е, жахливий, а, е
infans, ntis adi. німий, а, е, маленький, а, е, молодий, а, е, дитячий, а, е
infantia, ae f німота, дитинство
infectus, a, um незроблений, а, е, не- виконаний, а, е, недоконаний, а, е, необроблений, а, е
infectus, a, um part. perf. до inficō
infecundus, a, um неродючий, а, е, без- плідний, а, е,
Infelix, Icis нещасливий, а, е, безплід- ний, а, е
infēri, ōrum (um) m підземні (боги), ті, що внизу, підземне царство
infēro, intūli, illātum, ferre вносити, вводити
infērus, a, um підземний, а, е, той, та, те, що внизу
infesto, —, —, āre відправляти за- грожувати
infestus, a, um небезпечний, а, е, во- рожий, а, е, неприязний, а, е
inficō, fēcī, fectum, ēre змішувати, фарбувати, прикрашати, навчати
infidelī fer сумлінно, нечесно, підступ- но
infīgo, fīxi, fīxum, ēre втикати, забива- ти, встромляти
infīmus (imus), a, um найнижчий, а, е, найнезначніший, а, е, останній, я, е
infīnitivus, a, um неозначений, а, е, грам. інфінітив
infīnitus, a, um необмежений, а, е, безмежний, а, е, безконецний, а, е

infirmitas, ātis f безсилля, слабкість, безпомічність, хвороба
infirmus, a, um безсилий, а, е, сла- бий, а, е, хворобливий, а, е
inflammo, āvi, ātum, āre запалювати, спалювати, підбурювати
inflo, āvi, ātum, āre вдувати, втягу- вати, надувати, опухати
influo, fluxi, fluxum, ēre вливатися, текти, вторгтися
infra adv. низько, знизу, нижче, далі
infra z acc. під, нижче, гірше, пізніше
ingēium, i n характер, здібність, об- дарованість, талант, геній
ingens, entis величезний, а, е, сильний, а, е, могутній, я, е
ingēluus, a, um благородний, а, е, щи- рий, а, е, прямотушний, а, е, при- родній, я, е
ingrātus, a, um неприємний, а, е, про- тивний, а, е, неблагородний, а, е
ingrāvesco, -, -, ēre важчати, посилюва- тись, ставати серйознішим
ingrēdior, gressus sum, grēdi depon. вступати, входить, кидатись, напа- дати
inicio = iniicio
iniicio, iēcī, iectum, ēre вкидати, наки- дати, вводити, вставляти
inimicus, a, um ворожий, а, е, непри- язний, а, е,
inimicus, i m ворог, противник
Iniquus, a, um нерівний, а, е, обрив- частий, е, незручний, а, е, тяжкий, а, е
īnitium, i n вступ, початок, pl. похо- дження, принципи
inīscundus, a, um неприємний, а, е, неласкавий, а, е, неприязний, а, е
iniuria, ae f правопорушення, неспра- ведливість, насильство
iniustē несправедливо, протизаконно
iniustus, a, um несправедливий, а, е, незаконний, а, е
immortalis, e = immortalis, e
innascor, nātus sum, nasci depon. роди- тись, рости, виростати
innātus, a, um part. perf. до innascor; adi. природний, а, е, натуральний, а, е
innōcens, entis нешкідливий, а, е, не- винний, а, е,
innōcentia, ae f нешкідливість, невин- ність, бездоганність
innūmērābilis, e незчислений, а, е
īnōria, ae f бідність, злиді, нестатки

īnōrīnābilis, e неочікуваний, а, е
īnōrīnātus, a, um несподіваний, а, е
īnōrs, ōris бідний, а, е, убогий, е, а, безпомічний, а, е
impello = impello
inquāro defect. кажу, inquit каже
inquīro, sīvi, sītum, ēre шукати, розшу- кувати, розглядати, досліджувати
inrīto = irrīto
insānus, a, um — нерозважний, а, е, божевільний, а, е
inscius, a, um не знаючий, а, е
inscribo, scripsi, scriptum, ēre вписува- ти, надписувати
insēro, sēvi, sītum, ēre сіяти, привива- ти, зв'язувати
insīdiae, ārum f засідка, підступ, інт- риги
insīdior, ātus sum, āri depon. бути у за- сідці, підстерігати, інтригувати
insīgnis, e видатний, а, е
insīnuo, āvi, ātum, āre класти за пазу- ху, впускати, пропускати
insīpiens, entis нерозумний, а, е, нероз- важний, а, е
Insisto, stīti, -, ēre стояти (на), знахо- дитись
insīlīvus, a, um прищеплений, а, е, привізний, а, е, чужоземний, а, е
insīlus, a, um part. perf. до insēro (сія- ти) adi. вроджений, а, е, притаман- ний, а, е
insīblens, ntis незвичний, а, е, недосвід- чений, а, е, безлюдний, а, е
insōno, nui, nītum, āre звучати, шумі- ти, дзвеніти
inspecto, āvi, ātum, āre дивитись (на), оглядати
inspicio, spexi, spectum, ēre дивитись, заглядати, розглядати, знайомитись
instans, antis part. praes. до insto; adi. теперішній, я, е, поточний, а, е
instīto, uī, ūtum, ēre ставити, вибудо- вувати, встановлювати, вирішувати
instītūtum, i n рішення, установа
insto, stīti, -, āre стояти, наполягати, наближатись
instructus, a, um part. perf. до instruo; adi. споряджений, а, е, багатий, а, е, навчений, а, е
instrūmentum, i n знаряддя, інстру- мент
instruo, strūxi, structum, ēre споруд- жувати, будувати, підготовляти
insuefactus, a, um приручений, а, е, звиклий, а, е

Insuetūs, a, um незвичний, а, е, незви- чайний, а, е
insūla, ae f острів
insum, fui, -, esse бути, знаходитися, бути властивим
insūper adv. нагорі, нагору, зверху
insūper z acc. на, нагору, поверх
intactus, a, um недоторканий, а, е, не- зачеплений, а, е, непошкоджений, а, е
intēgēr, gra, grum недоторканий, а, е, непошкоджений, а, е
intellectus, a, um part. perf. до intellēgo
intellectus, ūs m відчуття, розуміння, поняття, розсудок
intellēgo, lexi (lēgi), lectum, ēre відчу- вати, сприймати, пізнавати, мис- лити, розуміти
intendo, tendi, tentum, ēre натягати, обтягувати, збільшувати, посилю- вати
intentus, a, um part. perf. до intendo; adi. сильний, а, е, бурхливий, а, е, стрімкий, а, е, напружений, а, е
inter z acc. між, всередині
intercēdo, cessi, cessum, ēre входить, вступати, в'їжджати, рухатись (по- між)
intercessio, ōnis f заперечення, протест
intercessor, ōris m той, що протестує, опонент, посередник
interclūdo, clūsi, clūsum, ēre замикати, загорюжувати, перешкоджати
interdīco, dixi, dictum, ēre забороняти, відмовляти, наказувати
interdiu удень
interdum інколи, зрідка
interea між тим, тим часом
interficō, fēcī, fectum, ēre знищувати, вбивати, переривати (розмову)
intericio = intericio
intericio, iēcī, iectum, ūre кидати, клас- ти, ставити (між)
interim тим часом, між тим
interior ius (compar. до невживаного
intērus, superl. intīmus) той, та, те, який, а, е знаходиться ближче сере- дини, внутрішній, я, е
interitūs, ūs m загибель, знищення
internēcīvus, a, um вбивчий, а, е, смер- тоносний, а, е
Internum (mare) n Середземне море
interprēs, ētis m, f посередник, вісник, тлумач
interrōgo, āvi, ātum, āre запитувати, допитувати, обвинувачувати

interrumpo, rŭpi, ruptum, ěre розривати, розбивати, розламувати, розрізати
intersum, fui, esse бути, знаходитись, бути присутнім, брати участь
intervallum, i n проміжок, віддаль, інтервал
intervēnio, vēni, ventum, ěre приходить, з'являється, вмшуватись
intestŭnus, a, um внутрішній, я, е, міжусобний, а, е
intĭmus, a, um (superl. до interior) найглибший, а, е, щирий, а, е
intolĕrābilis, e непереморний, а, е, нестерпний, а, е
intolĕrans, antis нетерплячий, а, е, нестерпний, а, е
intollo, -, -, ěre піднімати
intra з асс. всередині, в середину, протягом
intro adv. всередину, всередині
intrōdŭco, duxi, ductum, ěre вводити, приводити
intus adv. всередині, всередину
inundo, āvi, ātum, āre наводнювати, затоплювати, заповнювати
inurgeo, urgi, -, ěre тиснути, нападати, бити рогами (Lucr.)
ĭnŭsitātus, a, um невживаний, а, е, небувалий, а, е, незвичайний, а, е
ĭnŭtilis, e некорисний, а, е, непридатний, а, е, шкідливий, а, е
invādo, vāsi, vāsum, ěre нападати, вторгатись, входити, вступати
invēnio, vēni, ventum, ěre знаходити, зіткнутися, здобувати
inventum, i n винахід, відкриття
inventŭs, ūs m = inventum
inverto, verti, versum, ěre перевертати, повертати
investĭgo, āvi, ātum, āre відшукувати по слідах, розвідувати, дізнаватись
invictus, a, um непереможний, а, е, недоборний, а, е, неохитний, а, е
invideo, vīdi, vīsum, ěre дивитись з недоброзичливостю, заздрити
invidia, ae f заздрість, ненависть, злоба
invĭsus, a, um ненависний, а, е, огидний, а, е, ворожий, а, е
invĭto, āvi, ātum, āre запрошувати, пропонувати, викликати
invĭto adv. мимоволі, всупереч бажанню
invĭtus, a, um небажаний, а, е, вимушений, а, е
invoco, āvi, ātum, āre називати, іменувати, закликати, запрошувати

iocus, i m жарт, гра, розвага
iodum, i n йод
ipse, a, um сам, сама, саме
iga, ae f злоба, гнів, драгування
Iracundia, ae f запальність, вибух гніву
Iracundus, a, um запальний, а, е, драгтивливий, а, е
irascor, -, irasci depon. гніватись, драгуватись
Iratŭs, a, um розгніваний, а, е, сердитий, а, е
irreparābilis, e неповоротний, а, е, безповоротний, а, е
irrigo, āvi, ātum, āre зрошувати, наводнювати, зволожувати
irrisor, oris m насмішник
irritābilis, e драгтивливий, а, е, вразливий, а, е
irritamentum, i n спонукання, драгливість
irrito, āvi, ātum, āre драгувати, озлоблювати, спонукати
irrumpro, rŭpi, ruptum, ěre вламуватись, вриватись, проникати, входити
irruo, rui, ruiturus, ěre вриватись, кидатись, вламуватись, прямувати
is, ea, id цей, ця, це, він, вона, воно
Ismeniās, ae m Ісменій (фіванець, друг і соратник Пелопіда)
Isocrātes, is m Ісократ (афінський оратор — 436—338 pp. до н. е., учень Горгія)
iste, ista, istud той, та, те, той самий, та сама, те саме
istic, istaec, istoc (istuc) ось цей, ця, це, ось той, та, те, такий, така, таке
istic adv. там, тут
istinc adv. звідти, звідси, із цього
istuc adv. туди, до цього (питання), про це
ita так, таким чином
Italia, ae f Італія
Itālus, a, um італійський, а, е
itāquē отже, тому, таким чином
itēm так само, таким же чином, також
iter, itinēris n дорога, рух, поїздка, перехід, марш
iterŭm adv. ще раз, знову
itidēm adv. таким же чином, так же
iubeo, iussi, iussum, ěre наказувати, призначати, встановлювати
iucundē приемно, весело, радісно
iucundus, a, um приемний, а, е, милий, а, е
iudex, icis m суддя
iudicium, i n заява, донос, доказ

iudico, āvi, ātum, āre сказати, оголосити, називати, доносити, заявляти, свідчити
iugum, i n ярмо, югер
Iulia, ae f Юлія
Iulius, i m Юлій
iunctus, a, um part. perf. до iungo adi. близький, а, е, суміжний, а, е, зв'язний, а, е
iungo, iunxi iunctum, ěre з'єднувати, сполучати, зв'язувати
Iuno, onis f Юнона (дружина Юпітера)
Iuppiter, Iovis m Юпітер (цар неба, богів, і людей)
iuro, āvi, ātum, āre клястись, присягати, складати мову, заклинати
iūs, iuris n право, закон
iusiurandum, iurisiurandi n клятва, присяга
iussus, ūs m наказ, веління
iustē справедливо, законно, по праву
iustitia, ae f справедливість, правосуддя
iustus, a, um справедливий, а, е, сумлінний, а, е, чесний, а, е
iūvenus, i m молода людина, молодий віл
iūvenilis, e юнацький, а, е, молодий, а, е, юний, а, е
iūvenis, is m, f молода людина, юнак; молода жінка, дівчина
iūventus, ūtis f молодість, юність, молодість, юнацтво
iūvo, iūvi, iūtum, āre помагати, підтримувати, радувати
iuxta adv. поряд, близько, біля
iuxta z асс. біля, коло, поряд

K

Kalendae = Calendae
Karthago = Carthago

L

lābēfacto, āvi, ātum, āre трясти, розхитувати, руйнувати
Labiēnus, i m Лабієн, легат Цезаря
lābor, lapsus sum, lābi depon. козати, опускатись, котитись, падати
lābor, oris m напруга, зусилля, праця, робота
lāboriōsus, a, um важкий, а, е, працелюбний, а, е, діяльний, а, е

lābdro, āvi, ātum, āre працювати, працювати, займатись, домагатись
lābyrinthŭs, i m лабіринт
lac, lactis n молоко
Lacedaemo(n), onis f Лакедемон, Спарта
Lacedaemōnius, i m житель міста Лакедемон
lācero, āvi, ātum, āre розривати, рвати, ламати, розбивати
lācesso, lvi (ii), lŭtum, ěre драгувати, турбувати, примушувати, бити, вдаляти
Lāconica, ae f Лаконіка, Лаконія
lācrima, ae f сльоза, крапля
lacto, āvi, ātum, āre давати груди, годувати молоком
lācus, ūs m озеро, поет. вода, ріка
Laeca або Lessa, ae m Лека (один із спілників Катіліни)
laedo, laesi, laesum, ěre пошкоджувати, псувати, драгувати, ображати
Laelius, i m Лелій
laetitia, ae f радість, веселість, привабливість
laetor, ātus sum, āri веселитись, радіти
laetus, a, um жирний, а, е, вгодований, а, е, квітучий, а, е, багатий, а, е
lambo, lambi, lambitum, ěre лизати, ссати
Lampsacus(os), i f Лампсак (місто у північно-східній частині Геллеспонта)
lāpillus, i m камінець, дорожочинний камінь
lāpis, idis m (рідко f) камінь, мармур, дорожочинний камінь
lapsus, a, um part. perf. до labor
lapsus, ūs m ковзання, повільний рух, падіння, помилка
lār, lāris m лар, дух-хоронитель, домашнє вогнище, житло
largē вдосталь, щедро, часто, сильно
largior, itus sum, iri depon. щедро давати, роздавати, дарувати
lātē широко, довго
lātēbra, ae f схованка, притулок, затемнення
lāteo, ui, -, ěre ховатись, бути невідомим
Latīnē по-латині
Lātĭnus, a, um латинський, а, е
lātĭtudo, inis f ширина, протяжність, обширність
Lātium, i n Лацій (область, центром якої був Рим)
Lātōna, ae f Латона (дружина Юпітера, мати Аполлона і Діани)

ātro, āvi, ātum, āre гавкати, репетувати, гарчати
 ātro, ōnis m розбійник, бандит, найманний воїн
 ātrocinium, i n розбій, пограбування
 ātus, a, um широкий, а, е, обширний, а, е, протяжний, а, е
 ātus, ēris n сторона, бік
 āudābilis, e похвальний, а, е, славний, а, е
 āudātio, ōnis f хвала, слава
 āudātor, ōnis m той, який відгукується з похвалою, прихильник
 āudo, āvi, ātum, āre хвалити, прославляти
 āurgus, i f лаврове дерево, лавр
 āus, āudis f похвала, прославлення, слава, честь
 āvīnia, ae f Лавінія (друга дружина Енея)
 āvo, āvi, āutum, āre мити, купати, зрошувати
 āxus, a, um просторий, а, е, тривалий, а, е, обширний, а, е
 āctio, ōnis f збирання, вибір, читання
 āctio, āvi, ātum, āre часто читати, читати вголос, вимовляти
 āctus, a, um part. perf. до lego; adi. вибраний, а, е, добірний, а, е, відмінний, а, е
 āctus, i m ложе, ліжко, перен. шлюб, катафалк
 āgatio, ōnis f посольство, доручення, посада легата
 āgātus, i m посол, легат, помічник головнокомандуючого
 āgio, ōnis f легіон
 āgo, āgi, āctum, āre збирати, вибрати, читати
 āntē поволі, спокійно
 āo, ōnis m лев
 āonidās i Lāonida, ae m Леонід (з 491 р. до н. е. цар Спарты, захисник Фермопіл проти Ксеркса)
 āpus, ōnis m, f заць
 āvis, e гладкий, а, е, рівний, а, е
 āvis, e легкий, а, е, спокійний, а, е, нездоровий, а, е
 āvitēr легко
 āvo, āvi, ātum, āre полегшувати, перен. зменшувати, ослаблювати
 āx, āgis f закон, правило, принцип
 ābellus, i m книжечка, невеликий твір
 ābens, entis той, що робить охоче
 ābenter охоче, з задоволенням

āber, bēra, bērum вільний, а, е, незаляжаний, а, е
 āber, ābri m книжка, твір
 āberālis, e вільний, а, е, ввічливий, а, е, щедрий, а, е
 āberālitās, ātis f благородність, доброта, щедрість
 āberālitēr пристойно, ввічливо, ласкаво
 ābērē вільно, необмежено, безперешкодно
 ābēri, ōrum m діти
 ābēro, āvi, ātum, āre звільняти, відпускати, а, е
 ābertas, ātis f воля, свобода, щирість, відвертість
 ābertīnus, a, um вільновідпущений, а, е
 ābīdo, īnis f бажання, прагнення, пристрасть
 ābitīna, ae f Лібітіна (богиня мертвих, смерті і похоронів)
 ābs, ābis m ліб, південно-західний вітер
 ābum, i n пиріг, жертвний пиріг, коржик
 ācentia, ae f свобода, право, свавілля
 ābya, ae f Лівія
 ācet, ācuit, ācere дозволено, можна, можливо
 āctor, ōnis m лікар, член святи вищих римських чиновників
 āgneus, a um дерев'яний, а, е
 āgnum, i n деревина, дерево, колода
 āgur, āris m, f лігурієць, лігурійка
 āimēn, īnis n поріг, двері, вхід
 āimōsus, a, um багний, а, е
 āinea, ae f нитка, шнурок, лінія, риска, кордон
 āingua, ae f мова, язик, говірка
 āingūla, ae f язичок, ремінний язичок
 āinter, tris f човен
 āiquidus, a, um рідкий, а, е, водяний, а, е, прозорий, а, е
 āittēra, ae f буква, почерк
 āittērae, ārum f лист, наука, література
 āitus, ōnis n морський берег, узбережжя
 āivius (Titus), i m Лівій (Тіт), автор римської історії
 ācuplētō, āvi, ātum, āre збагачувати, постачати
 ācus, i m місце, plur. loci: місце, розділ, уривок, речення, думка, річ. loca n: околиця, місце в черзі, становище, походження
 āonge далеко, вдалину, вдалині

āongitudo, īnis f довжина, протяжність, тривалість
 āongus, a, um довгий, а, е, великий, а, е, глибокий, а, е, високий, а, е
 āoquor, āocutus, sum, loqui depon. говорити, розказувати, називати
 āotōs (lotus), i f лотос
 āpseo, luxi, -, āre світити, сяяти, блищати
 āucifer, i m Люцифер (бог ранішньої зорки)
 āucrētia, ae f Лукреція (дружина Тарквінія Коллатіна)
 āucrētius Carus — Лукрецій Кар — 90—55 pp. до н. е., поет, філософ, автор поеми «Про природу речей»
 āuctātor, ōnis m борець
 āuctor, ātus sum, āri depon. боротися, змагатися
 āuctuosus, a, um сумний, а, е
 āuctūs, ūs m скорботне голосіння, висловлення скорботи, траурний одяг
 āuctilentus, a, um світлий, а, е, яскравий, а, е
 āucus, i m священний гай
 āuctūs, ūs m світло, день
 āudo, āusi, āusum, āre гратися, танцювати, жартувати
 āudus, i m гра, розвага, жарт, змагання
 āumen, īnis n світло, світило, поет. день, світильник, смолокип
 āuna, ae f місяць
 āuo, lui, luitūrus, āre омивати, очищати, заплатити
 āura, ae f вовчиця
 āurus, i m вовк
 āusor, ōnis m гравець, жартівник
 āustro, āvi, ātum, āre освячувати, очищувати, покутувати жертвоприношенням
 āustrum, i n жертвоприношення, п'ятириччя
 āustrum, i n bagno, трясовина, лігво
 āux, āucis f світло, освітлення, блиск
 āuxūria, ae f розкіш, пишність, зарозумілість
 āuxuries, ēi f = āuxuria
 āuxūriōse розкішно, пишно, зарозуміло
 āycēum, i n Лікей
 āycūrgus, im Лікурґ (спартанський цар)
 āydia, ae, f Лідія
 āyra, ae f лра
 āysandēr, dri m Лисандр (спартанський полководець в 407—394 pp. до н. е.)
 āysimāchus, i m Лісімах (полководець Олександра)

M

Mācēdo, ōnis m македонць
 Mācēdōnia, ae f Македонія
 mācēro, āvi, ātum, āre робити м'яким, розмочувати, знеслювати
 māchina, ae f механізм, знаряддя, машина
 māchinor, ātus sum, āri творити, виготовляти, придумувати
 mācto, āvi, ātum, āre прославляти, вишановувати, вбивати, знищити
 māctus, a, um прославлений, а, е
 mādeo, ui, -, āre бути мокрим, вогим, просякнути
 Māecēnās, ātis m Мепенат (близький друг Августа, покровитель Вергілія, Горація та інших поетів)
 Māeōnia, ae f Меонія (стара назва Лідії)
 Māeōnidēs, ae m меонієць, лідієць (переважно Гомер)
 Māeōnius, a, um меонійський, а, е, лідійський, а, е, гомерівський, а, е
 māereo, ui, -, āre сумувати, журитися, тужити
 māeror, ōnis m сум, журба, жаль
 māestitia, ae f сум
 māestus, a, um печальний, а, е
 māgis більше
 māgister, tri m вчитель, начальник, правитель
 māgistra, ae f вчителька, наставниця
 māgistrātūs, us m державна посада, чиновник, начальник, представник влади
 māgnānīmus, a, um благородний, а, е
 māgnificus, a, um розкішний, а, е, славний, а, е, знаменитий, а, е
 māgnitudo, īnis f величина, значна кількість, сила
 māgnōrēdē дуже, великою мірою
 māgnus, a, um великий, а, е, крупний, а, е
 māgus, i m маг, жрець, чарівник
 māiōres, um, m предки
 Māius, i m травень
 māilē погано, нещасливо, невдало
 māilēdico, dixi, dictum, āre лихословити, ганити, лаяти
 māilēdictum, i n лайка, ганьба
 māilēdīcus, a, um лихослівний, а, е
 māilēficiūm, i n злодіяння, злочин, вчинок
 māilignus, a, um злий, а, е, згубний, а, е
 māillebius, i, m молоточок, паросток

p. ālo, māluī, -, malle більше бажати, воліти, надавати переваги
mālum, i n зло, недолік, біда, нещастя
mālum, i n плід, яблуко
mālus, i f яблуня, плодове дерево
mālus, a, -um поганий, а, е, злий, а, е, безсовісний, а, е
mando, āvi, ātum, āre передавати, до-
віряти
mānē n indecl. рано
mānē рано, ранком
māneo, mansi, mansum, ēre залишати-
ся, тривати, зберігатися
mānīpūlus, i m маніпул (зарін воїнів)
Manlius (Marcus Capitolinus) Марк Ман-
лій Капітолійський (консул 392 р.
до н. е., врятував Капітолій від ніч-
ного нападу галлів)
māno, āvi, ātum, āre текти, литися,
струмувати
Manīnēa, ae f Мантінея (місто у схід-
ній Аркадії, місце перемоги і смер-
ті Епамінонда у 362 р. до н. е.)
mānūmitto, mīsi, missum, ēre відпус-
кати на волю
mānūs, ūs f рука
Marāthon, ōnis f Марафон
Mārāthōnius, a, um марафонський, а, е
Marcellus, i m Марцелл
Marcus, i m Марк
mārgē, is n море, морський берег
mārgīnus, a, um морський, а, е
marītīmus, a, um морський, а, е, при-
морський, а, е
mārgītus, a, um шлюбний, а, е, подруж-
ній, а, е
mārgītus, i m муж, чоловік
Marius (Caius Marcus) Марій (Гай Ма-
рій), переможець Югурти
marmor, ōnis n мармур, вироби з мар-
мура
Mars, Martis m Марс (спочатку бог-
покровитель богів і стад, бог війни
у римлян)
Martius, a, um присвячений, а, е Мар-
су, безрезний, а, е, войовничий,
а, е
māter, tris f мати, мати сім'ї
mātēria, ae f матерія, речовина, крам,
тканина
mātrīmonium, i n шлюб, подружжя
mātrōna, ae m, matrona, шанована
заміжня жінка
Mātrōna, ae m Матрона (ріка в Галлії)
mātūrē своєчасно, рано, скоро
mātūritas, ātis f зрілість, сплілість

mātūro, āvi, ātum, āre робити зрілим,
дозрівати, поспішати
mātūrus, a, um дозрілий, а, е, доспі-
лий, а, е, вчасний, а, е
maxīme найбільше, надзвичайно, дос-
конало
maxīmus, a, um (maximus, a, um) su-
perl. до magnus, a, um
Maxīmus, i m Максим
maximē, maxīmē підсилені форми до
max
Mēdea, ae f Медея
mēdeor, -, ēri лікувати, зціляти
mēdicāmentum, i n ліки, лікувальний
засіб
mēdicīna, ae f лікувальна наука, ме-
дицина
mēdicus, i m лікар
mēdiocrītas, ātis f посередність, помір-
кованість, незначність
mēdiocrīter посередньо, помірковано
mēdius, a, um середній, а, е, централь-
ний, а, е
Mēdus, i m мідянин
mēl, mellis n мед
mēlior, ius compar. до bonus
Mēlōmēnē, ēs, f Мельпомена (муза тра-
гедії і ліричної поезії)
membra, ae f оболонка, переділка
membrum, i n член (тіла), тіло, час-
тина
mēmīni, mēmīnisse пам'ятати, згаду-
вати
mēmōr, ōnis пам'ятаючий, а, е, врахо-
вуючий, а, е, вдячний, а, е
mēmōrābilis, e пам'ятний, а, е, чудо-
вний, а, е
mēmōria, ae f пам'ять, здібність запам'я-
товування, спомин
mēmōro, āvi, ātum, āre нагадувати,
згадувати, називати, розказувати
Mēnārii, ōnum m менапії (бельгійське
плем'я)
mendax, ācis брехливий, а, е, оманли-
вий, а, е
Mēnēlaus, i m Менелай (цар Спарти)
mens, mentis f розум, мислення, глузд,
думка
mensa, ae f стіл, лава, вівтар
mensis, is m місяць
mensor, ōnis m землемір
mensūla, ae f столик
mensūra, ae f вимір, міра, величина,
довжина, віддаль
menta (mentha), ae f м'ята

mentior, Ttus sum, Tri говорити неправ-
ду, вигадувати, брехливо свідчити,
робити наклеп
meo, āvi, ātum, āre ходити, проходити,
йти, рухати
mercātor, ōnis m купець, покупець,
скупник
mercātūra, ae f торгівля, придбання
mercātūs, ūs m торг, торгівля, ринок,
ярмарка
mercēs, ēdis f плата, винагорода
Mercūrius, i m Меркурій (покровитель
гімнастики, торгівлі і красномов-
ства)
mēreo, rui, ritum, ēre бути гідним, за-
слуговувати, заробляти
mergēs, itis f сніп
mergo, mersi, mersum, ēre занурювати,
опускати, ховати
mergus, i m нирок (водоплавний птах)
mēridiēs, ēi m полудень, південь, се-
редина
mērito, āvi, -, āre заробляти, отримувати
mēritō adv. заслужено, справедливо
mēritus, a, um part. perf. до mereo: adi.
заслужений, а, е, гідний, а, е
mērum, i n чисте, не змішане з водою
вино
mētāmorphōsis, is f метаморфоза, пере-
творення
mēlior, Ttus compar. до bonus, a, um
mēto, messui, messum, ēre косити, жа-
ти, збирати (з поля)
mētuo, ui, (ūtum), ēre боятися, ляка-
тися, турбуватися
mētūs, ūs m страх, побоювання
meus, a, um мій, моя, мое
mico, cui, -, āre блискати, блищати,
іскритися
migo, āvi, ātum, āre переїжджати, пе-
реселятися
miles, itis m воїн, борець, піхотинець
militāris, e військовий, а, е, воєнний,
а, е
mīllitia, ae f похід, війна, військова
справа, військо, loc. militiae на
війні
mīllito, āvi, ātum, āre бути воїном, пе-
ребувати на військовій службі,
служити
mille тисяча
millēsīmus, a, um тисячний, а, е
Mīlo, ōnis m Мілон (народний трибун у
57 р. до н. е.)
Miltiādēs, is m Мільтіад (династ в Хер-

сонесі 518—493 pp. до н. е., пере-
можець у битві з персами під Ма-
рафоном у 490 р. до н. е.)
Mīnēra, ae f Мінерва (богиня-покрови-
телька наук і мистецтв, ремесел,
а також війни)
mīnīmē найменше, мінімально
mīnīmus, a, um найменший, а, е, дуже
малий, а, е
mīno, āvi, ātum, āre = mīnor
mīnor, ātus sum, āri — загрозувати
Mīnōs, ōis m Мінос (син Європи і Юпі-
тера, цар Кріта)
Mīnōtaurus, i m Мінотавр (напівлюди-
на-напівбик, харчувався людським
м'ясом)
mīnuo, ui, ūtum, ēre зменшувати, об-
межувати, ослаблювати
minus adv. менше
mīrābilis, e гідний, а, е подиву, незви-
чайний, а, е, нещасний, а, е
mīror, ātus sum, āri дивуватися
mīrus, a, um — дивовижний, а, е
miscēo, miscui, mixtum, ēre мішати,
змішувати
miser, ēra, ērum нещасний, а, е, бід-
ний, а, е, жалюгідний, а, е
mīsēre, -, -, ēre impers. жаль
mīsēricordia, ae f милосердя, жаль,
співчуття
mīsēricors, cordis милосердний, а, е,
повний, а, е співчуття
mīsēror, ātus sum, āri висловлювати
співчуття, оплакувати, жаліти
Mithridātes, is m Мітрідат (цар Понту,
непримиренний ворог Риму)
Mithridāticus, a, um adiect. до Mithri-
dātes
mitto, misi, missum, ēre кидати, поси-
лати, відправляти
mixtio, ōnis f змішування, суміш
mixtus, a, um part. perf. до misceo
mōdēratē помірно, в міру
mōdērātus, a, um part. perf. до mōdēror
mōdēror, ātus sum, āri затримувати,
загнуздувати
mōdestia, ae f поміркованість, розсуд-
ливість, обережність
mōdestus, a, um поміркований, а, е,
розважний, а, е
mōdicus, a, um поміркований, а, е, се-
редній, а, е, невеликий, а, е, неви-
сокий, а, е
mōdius, i m модій (римська міра сипу-
чих тіл)
mōdō тільки що, недавно

mōdus, i m міра, об'єм, величина
moenia, ium n міські стіни, укріплення
mōles, is f маса, скеля, величезна споруда
molestia, ae f неприємне почуття, душевна мука, пригнічення
molestus, a, um обтяжливий, а, е, тяжкий, а, е, гнітючий, а, е
mollio, īvi (ii), ūtum, ūre розм'якшувати, розминати, плавити, розварювати
mollis, e m'який, а, е, ніжний, а, е, гнучкий, а, е
Molossus, a, um молоська собака
mōneo, lui, nūtum, ūre нагадувати, звертати увагу, попереджувати
mons, montis m гора, гірський хребет, скеля
monstro, āvi, ātum, āre вказувати, показувати, виказувати, подавати
monstrum, i n знамення, знак, чудовисько, страхіття
montānus, a, um гірський, а, е
mōnimentum, i n пам'ятник
mōra, ae f затримка, зволікання, зупинка
morbus, i m хвороба, недуга
mordeo, mōmordi, morsum, ūre кусати, гризти, пожирати, мучити
Mōrīni, ōrum m моріни (бельгійське плем'я)
mōriōr, mortuus sum, mōri гинути, пропадати
mōritūrus, a, um part. fut. до mōriōr
mōror, ātus sum, āri depon. затримувати, зволікати, зупиняти
mors, mortis f смерть, вбивство
morsus, ūs m укукус, кусання, злість, біль, сум
mortālis, e смертний, а, е, людський, а, е, земний, а, е
mortuus, a, um part. perf. до mōriōr
mōrum, i n ожина
mōrus, i f тугове дерево, шавковця
mōs, mōris m звичай, спосіб життя, звичка
mōtūs, ūs m рух, вагання, потрясіння, землетрус
mōveo, mōvi, mōtum, ūre приводити в рух, спонукати, викликати
mox скоро, незабаром, згодом, потім, пізніше
mulceo, mulsi, mulsum, ūre гладити, облизувати, пестити, заспокоювати

mūlier, ēris f жінка, заміжня жінка
multifidus, a, um розділений, а, е, на багато частин
multimōdis adv. різноманітно, різним способом
multitūdō, īnis f велика кількість, маса, численна армія
multo, āvi, ātum, āre карати, штрафувати, конфіскувати
multum adv. багато, сильно, часто
multus, a, um численний, а, е, великий, а, е, повний, а, е, обширний, а, е
mūlus, i m мул, в'ючак
mundus, i m світ, всесвіт
mūnio, īvi (ii), ūtum, ūre укріплювати, захищати, прокладати (дорогу)
mūnitio, ōnis f укріплення, будування укріплень
mūnitus, a, um part. perf. до mūnio adi. укріплений, а, е, захищений, а, е
mūnus, ēris n обов'язок, служба, посада, повинність
murmur, ūris n бурмотіння, гудіння, рев, шум, свист
mūrus, i m стіна, мур, вал
mūs, mūris m миша, дрібний хижак
Mūsa, ae f Муза, поетична пісня, поема
mūsicā, ae f мистецтво, музичне мистецтво
mūsicā, ōrum n музика, музичне мистецтво
mūiābilis, e мінливий, а, е, непостійний, а, е
mūto, āvi, ātum, āre змінювати, проміняти, обміняти
mūtus, a, um мовчазний, а, е, безсловесний, а, е, німий, а, е
mūtuus, a, um позиковий, а, е, взятий, а, е у борг, взаємний, а, е

N

nam бо, дійсно, справді, а саме
namque бо, дійсно, справді
nascor, nactus sum, nasci випадково
ограмати, знаходити, наштукхуватися, нападати
nāris, is f ніздря, ніс
nargo, āvi, ātum, āre розповідати, повідомляти, говорити
nascor, natus sum, nasci depon. народжуватись, походити, зароджуватись, починати
Nasica (Scipio), ae m Назіка (Сципійон), друг поета Еннія

nātālis, e той, та, те, який, а, е стосується народження, рідний, а, е, вітчизняний, а, е
nātio, ōnis f походження, рід, плем'я, народ, нація
nāto, āvi, ātum, āre плавати
nātūra, ae f природа, природжений нахил, характер
nātus, a, um народжений, а, е, природжений, а, е
nātūs, ūs m народження, natu роками, за віком
nauta, ae m моряк, матрос
nāvālis, e морський, а, е, морехідний, а, е, мореплавний, а, е
nāvīgatio, ōnis f плавання (на кораблі), мореплавання
navigium, ii n судно, плавання (на судні)
nāvigo, āvi, ātum, āre плисти на судні, перепливати
nāvis, is f корабель, судно
nāvis longa військовий корабель
nāvis oneraria вантажне судно
Naxus (Naxos), i f Наксос (найбільший із Кікладських островів)
ne (питальна частка) чи; videsne? чи бачиш?
nē i nē (заперечна частка): 1) adv. ні, 2) coniun. щоб не
Nearolis, is f Неаполь
nec i ne, також ні
necessārius, a, um необхідний, а, е, потрібний, а, е
necessē необхідно
necessitas, ātis f необхідність, неминучість
nēco; āvi, ātum, āre вбивати, знищувати
nectar, āris n нектар, напій богів
nēfārius, a, um нечестивий, а, е, злочинний, а, е, беззаконний, а, е
nēfās indecl. беззаконня, злодіяння, гріх
nēfās est нечестиво, грішно, недозволено, не можна
nēgatio, ōnis f заперечення
neglēgo, ēxi, ectum, ēre нехтувати, ставитися з презирством
nēgo, āvi, ātum, āre заперечувати, відмовляти
nēgōtium, i n заняття, справа, робота, діяльність
nēmo, īnis ніхто
nērōs, ōtis m внук, правнук, нащадок
Nērōs, ōtis m Нерос, Cornelius Nepos

Корнелій Нерос (94—24 рр. до н. е., римський історик)
Neptūnius, a, um adiect. до Neptūnus
Neptūnus, i m Нептун, бог морів і всіх водоймищ
nēquam adiect. indecl. нічого не вартий, а, е, негідний, а, е
nēquāquam adv. жодним чином, ніяк, зовсім ні
neque i ne, також ні
nequeo, īvi (ii), ūtum, ūre не мати змоги
nēquiquam adv. надаремно, безуспішно, безкарно
nēquiter марнотратно, погано
Nero, ōnis m Нерон Tiberius Claudius Nero Tiberii Клавдій Нерон в (54—68 рр. н. е. римський імператор)
Nervii, ōrum m нервії (плем'я в Gallia Belgica)
nescio, īvi (ii), ūtum, ūre не знати, не бути знайомим, не розуміти
Nestor, ōris m Нестор (цар Пілоса, учасник Троянської війни)
neu див. neve
nēuter, tra, trum ні один, а, е з двох, грам. середній, я, е
nēutrālis, e грам. середній, я, е
nēvē (neu) i ne, i щоб не
neve... neve ні... ні
nex, nēcis f насильницька смерть, вбивство, страта
nīdus, i m гніздо, житло
nīger, gra, grum чорний, а, е, темний, а, е, скорботний, а, е
nīhil (nil) ніщо
Nīlus, i m Ніл (ріка в Єгипті)
nimbus, i m хмара, туман, вітер, буря
nimis adv. надто, надмірно, надзвичайно
nimius, a, um надто великий, а, е, надмірний, а, е, безмірний, а, е
Niōba, ae f i Niōbē, es f Ніоба
nīsi якщо не, оскільки не, хіба не
nīteo, ui, -, ēre блищати, блискати
nitor, nixus (nīsus) sum, niti depon. намагатися, наполягати
nix, nivis f сніг
nōbilis, e знатний, а, е, знаменитий, а, е, відомий, а, е, славний, а, е
nōbilitas, ātis f знатність, родовитість, знать
nōceo, ui, cītum, ūre шкодити, перешкоджати
nōctū вночі

nocturnus, a, um нічний, а, е
nōlo, nōlui, nolle, не хотіти, не бажати
nōmen, īnis n im'я, назва, найменування
nōmīno, āvi, ātum, āre називати, найменувати, оголошувати
nōn не, ні
Nōnae, ārum f Нони, 5-й або 7-й день місяця (у березні, травні, липні, жовтні)
nōnāgesīmus, a, um дев'яностий, а, е
nōnāgīnta дев'яносто
nōndum ще ні
nōnne чи nī? чи не?
nōnnullus, a, um деякий, а, е, інший, а, е
nōnus, a, um дев'ятий, а, е
nōs — ми, nosmet — підсилення до nōs
nosco, nōvi, nōtum, ēre знайомитися, пізнавати, вивчати, знати
nos̄ter, nostra, nostrum наш, наша, наше
nōtītia, ae f знайомство, відомість, слава, знання, поняття
nōtītiēs, ei f = notitia
nōto, āvi, ātum, āre позначати, записувати, писати
nōtus, a, um part. perf. до nosco
Nōtus, i m сильний південний вітер
nōvem дев'ять
Nōvem̄ber, bris m листопад
nōvi, nōvisse perf. до nosco
nōvies дев'ять разів
nōvītas, ātis f новина, новизна, незвичайність
nōvus, a, um новий, а, е, небувалий, а, е
nox, noctis f ніч, поет. нічний спокій
noxius, a, um шкідливий, а, е, винуватий, а, е
nūbes, is f хмара, туча
nūbo, nupsi, nuptum, ēre покривати, загортати, виходити заміж, одружуватись
nūdo, āvi, ātum, āre оголювати, роздягати, спустошувати
nudus, a, um голий, а, е, непокритий, а, е, незброєний, а, е
nullus, a, um жоден, жодна, жодне, ніякий, а, е
nūm невже, чи?
Nūma Pompīlius, ae, i m Нума Помпілій (другий римський цар)
Nūmantia, ae f Нуманція (місто в Іспанії)
nūmēn, īnis n кивок, знак, воля богів
nūmēro, āvi, ātum, āre рахувати, нараховувати, перераховувати, оплачувати

numerus, i m число, кількість, ритм
Nūmītor, ōris m Нумітор (цар Альби Лонги)
numquam ніколи
numc adv. тепер, в даний час
nundīnae, ārum f нундіни, ринкові дні, ринок, торгівля
numquam adv. = numquam
nuntio, āvi, ātum, āre повідомляти, оголошувати, доповідати
nuntius, i m вісник, вістка, повідомлення
nūper adv. недавно, перен. раніше
nuptiae, ārum f весілля, одруження
nūtrūs, ūs f невістка
nusquam ніде, нікуди
nūtrio, īvi (ii), ītum, īre — годувати, вирощувати, виховувати
nymphā, ae f i nymphē, ēs f німфа

O

o (ōh) ol akl
ob з асс. перед, внаслідок, задля
obdūco, duxi, ductum, ēre приводити, підводити, проводити
ōbeo, īi (īvi), ītum, īre входити, вступати, приходити
obfero = offero
obīcio = obīcio
obīcio, īeci, iectum, ēre кидати вперед, виставляти вперед, протягувати
oblīquus, a, um боковий, а, е, непря- мий, а, е, кривий, а, е
oblīvio, ōnis f забуття, амнісія
oblīviscor, lītus sum, līvisci, depon. забувати, не пам'ятати
obmūtēscō, mūtui, -, ēre німіти, зати- хати
ōboedientia, ae f покора
ōboedio, īvi (īi), ītum, īre слухатися, коритися, підпорядковуватися
obruo, rui, rūtum, ēre завалювати, за- кидати, засипати, заривати
obsēcro, āvi, ātum, āre просити, моли- ти, благодати, заклінати
obscurō, āvi, ātum, āre затемнювати, затьмарювати, приховувати
obscurus, a, um темний, а, е, прихова- ний, а, е
obsēquor, quītus (cītus) sum, sēqui de- pon. поступатися, слідувати, пова- жати
observo, āvi, ātum, āre спостерігати, слідити, зберігати

obsēs, īdis m (іноді f) заложник, пору- читель
obsideo, sēdi, sessum, ēre населяти, жи- ти, володіти
obsidio, ōnis f облога
obsido, sēdi, sessum, ēre займати, оволо- діти, обложити
obsisto, stiti, -, ēre ставати поперек, загороджувати
obsto, obstīfi (stātum), -, āre проти- стояти, протидіяти, перешкоджати
obstrēpo, strēpui, strēpitum, ēre шумі- ти, гудіти, завивати
obsum, fui, esse шкодити, перешкоджа- ти
obtēmpero, āvi, ātum, āre слухатися, підкорятися
oblineo, tīnui, tentum, ēre володіти, населяти, займати, мати
obtrunco, āvi, ātum, āre обрізувати, обрубувати, вбивати
obtundo, tūdi, tusum (tunsum), ēre би- ти, вдаряти, притупляти, приглу- шувати
obviām adv. назустріч, напроти
obvius, a, um зустрічний, а, е, проти- лежний, а, е
occāno, cānui, -, ēre сурмити, заграли на трубі
occāsio, ōnis f випадок, привід, нагода
occasus, a, um part. perf. до occido
occāsūs, ūs m захід, захід сонця
occido, cīdi, cīsum, ēre валити, вбива- ти, мучити
occido, cīdi, cāsus, ēre падати, валя- ться, заходити (сонце)
occulto, āvi, ātum, āre ховати, прихо- вувати
occumbo, cūbui, cūbitum, ēre падати, опускатися, гинути, вмирати, за- ходити (сонце)
occūpāto, ōnis f окупація, захоплення
occūpo, āvi, ātum, āre займати, захоп- лювати, окупувати
occugno, curri (cucurri), cursum, ēre бі- ги, поспішати назустріч, зіткнутися, нападати
Oceānus, i m океан
octāvus, a, um восьмий, а, е
octō vicim
Octōber, bris m жовтень
octogēsīmus, a, um вісімдесятий, а, е
octogīnta вісімдесят
oculus, i m око, погляд
ōdī, —, ōdisse defect. ненавидіти, не ви- носити, не терпіти

ōdiōsus, a, um ненависний, а, е, про- тивний, а, е
ōdium, i n ненависть, ворожнеча
ōdor, ōris m запах, аромат
offendo, fendi, fensum, ēre вдаряти, пошкоджувати
offensio, ōnis f удар, пошкодження
offerō, obtūli, oblātum, offerre пред- ставляти, пред'являти
offīcio, fēcī, fectum, ēre перегороджу- вати, заважати, перешкоджати, протидіяти
officium, i n обов'язок, повинність, служба, посада
offundo, fūdi, fūsum, ēre лити, сипати, розливати, поширювати
Oīleūs, ei m та eos m Ойлей (міфічний цар локрів)
ōlīum, i n оливкова олія
ōlīm колись, одного разу, давно
ōlīvum, i n = oleum
olle apx. = ille
ōlus, ēris n зелень, овочі
Olympia, ae f Олімпія (місцевість, де влаштовувались Олімпійські ігри)
Olympia, ōrum n Олімпійські ігри
Olympiās, ādis f Олімпіада
Olympius, a, um олімпійський, а, е
Olympus, i m Олімп (місце перебуван- ня богів)
ōpēn, īnis n знак, знамення, ознака
ōmitto, mīsi, missum, ēre випускати з рук, втрачати
omnīno взагалі
omnīpōtens, ntis всемогутній, я, е
omnis, e кожний, а, е, всякий, а, е, весь, вся, все
ōpērāgius, a, um вантажний, а, е, в'юч- ний, а, е
ōpēro, āvi, ātum, āre навантажувати, навіючувати, переповнювати, клас- ти
ōpus, ēris n вантаж, тягар, багаж
ōpēra, ae f праця, робота, справа, ді- яльність
ōpes, um f = ops
ōpīnio, ōnis f думка, погляд, припущен- ня, репутація
ōportet, uīt, -, ēre impers. треба, нале- жить, годиться
ōppēto, īvi (īi), ītum, ēre йти назустріч, приймати, наражатися, підпадати
ōppīdūlum, i n містечко
ōppīdum, i n місто, укріплення
ōrpleo, plēvi, plētum, ēre наповнювати, переповнювати

оррѳо, оррѳуі, оррѳітум, єге ставити напроти, виставляти назустріч, протиставити
 оррорѳіне вдало, доречно
 оррорѳіпѳус, а, ум вигідний, а, е, зручний, а, е, підхожий, а, е
 орррїмо, пресси, прессум, єге стискати, задавити, топтати, пригнічувати
 орррїпо, аві, атум, аге нападати, атакувати, штурмувати
 орр, оррї сила, могутність, рл. засоби, війська
 оррїтме adv. superl. до bene
 оррїтѳус, а, ум superl. до bonus, а, ум орро, аві, атум, аге — бажати, обирати
 оррїлентус, а, ум заможний, а, е, багатий, а, е, сильний, а, е
 оррус, єрїс п робота, заняття, діяльність, професія
 орра, ає f кордон, край, берег, узбережжя
 оррассїлум, і п оракул, пророкування, ворожба
 орратіо, оррїс f мова, промова, речення
 орратор, оррїс м оратор
 оррїс, іс м круг, земна куля, диск, область, країна
 оррус, а, ум позбавлений, а, е (чогось), осиротілий, а, е, бездітний, а, е
 оррдїнарїус, а, ум упорядкований, а, е, звичайний, а, е нормальний, а, е
 оррдїно, аві, атум, аге приводити в порядок, розповідати, розглядати у відповідній послідовності
 оррдо, іпїс м ряд, верста, стан, клас, порядок
 Оррестес, ає та іс м Орест (син Агамемнона та Клітемнестри)
 Оррєторїк, ігїс м Орреторїк (знатний гельвет)
 оррїенс, ентїс рarl. праес до орїор
 оррїєнталїс, е східний, а, е
 оррїго, іпїс f походження, початок, рїд
 оррїор, орртус сум, ігї дерон. сходити, з'являтися, починатися, виникати
 оррпamentum, і п спорядження, озброєння, одяг, орнамент, прикраса
 оррро, аві, атум, аге прикрашати, поставити, споряджати
 орро, аві, атум, аге говорити, просити, биagати
 Орррheus, єї та єос м Оррфей (міфічний поет і співак)
 орррѳографїа, ає f оррфографїа, правопис

ортус, а, ум part. perf. до орїор
 орртус, ус м схід, початок, походження
 ос, орїс п рот, уста, паща
 ос, осїс п кістка, хребет
 оссїло, -, -, аге, арх. = оссїлор
 оссїлор, атус сум, агї дерон. цілувати, ніжно любити
 оссїлум, і п поцілунок
 оссїфрāга, ає f = оссїфрāгус
 оссїфрāгус, і м ламаючий кості, різновидність кречета
 остєдо, тєндї, тєнтум, єге протягувати, виставляти, показувати
 остїум, і п вхід, двері, ворота, гирло
 отїум, і п дозвілля, відпочинок
 Овїдіус, і м, Publius Овїдіус Naso Публії Овїдій Назон (поет — 43 р. до н. е. — 17 р. н. е.)
 овїс, іс f вівця
 овїум, і п яйце

Р

рактум, і п угода, умова
 раєдāгогус, і м керівник, вчитель, наставник, вихователь
 Раєлїгнї, гогум м пєлїгнї (гірське сабїнське плем'я)
 раєпē майже, лєдвє
 раєнїтєо = роєнїтєо
 рагус, і м село, сільська громада
 Ралаєстїна, ає f Палєстїна (країна в басєїні р. Йордан)
 Ралаїтїум, і п Палатїнський пагорб (в Рїмї), імператорський палац
 Раллās, адїс та аддос f Паллада (грецький епїтєт Мінерви)
 ралпа, ає f долоня, пальма
 раллус, удїс f багно, очерет
 раллєстер, трїс, трє багнїстїй, а, е
 Ралпаєтїус, і м Панєтїї (філософ-стоїк із Родоса)
 рапєртіастєс, ає м панкратїаст, універсальний борець
 рапїс, іс м хлїб
 рапнѳєра, ає f пантєра, барє
 рапавєр, єрїс п мак
 рапрүгус, і м, f папїрус, папїр з папїруса
 раг, рагїс рївний, а, е, однаковий, а, е
 рагātус, а, ум part. perf. до раго, адї. підготовлений, а, е, готовий, а, е
 рагātүс, ус м підготовка, приготування, організація
 рл. одяг
 Рагса, ає f Парка (богїня долї)

рагсо, рєрєрсі (parsı), -, єге берегти, жалїти
 рагсус, а, ум оцадливий, а, е
 рагєнс, нтїс м, f родїч (батько або мати)
 рагєо, уї, ітум, єге являтися, з'являтися
 рагєрєт очевидно, ясно
 рагїєс, єтїс м стїна
 рагїлїс, е рївний, а, е, однаковий, а, е
 рагїо, рєрєрї, раг(ї)тум, єге родити, висїджувати (яїця), виробляти
 Рагїс, ідїс м Парїс (син Прїама і Гєкубї, вїнуватєчь вїнїкнєннєя Троянськїої вїйни)
 рагїтєр рївно, однаково
 Рагмєнїо(n), орїс м Парменїон (полководєчь Фїлїппа і Олєксандра Македонськїо)
 раго, аві, атум, аге готувати, влаштувати, організувати
 рагс, рагтїс f частїна, вїдїл
 рл. рагтєс, іум f роль актора, партїя
 Рагтї, гогум ум м парфяни (стєповє плєм'я на пївдєнь від Каспїйськїо моря)
 рагтїсєрп, сїрїс той, та, тє, що берє участь, причєтний, а, е,
 рагтїм частково
 рагтїо, івї (її), ітум, ігє дїлїти, роздїляти, розбивати
 рагтїор = рагтїо
 рагтїорїо, івї, -, ігє родити, давати паростки
 рагтүс, ус м народжєннєя, плїд, походжєннєя, початок
 рагтүм adv. мало, незначно, недостатньо
 рагвїлїс, а, ум малєнькїй, а, е, крихтїй, а, е, молодєнькїй, а, е
 рагвум, і п невелїка кїлькїсть, дрїб'язок
 рагвүс, а, ум малїй, а, е, невелїкїй, а, е, дрїбнїй, а, е
 раско, раві, растум, єге пасти, годувати, утрїмувати (когось), доглядати
 рассїум, і п переважно рл. — пасовїсько, вигїн
 рассүс, ус м крок, стопа
 растор, орїс м пастух
 ратєфāсїо, фєсї, factum, єге розкрївати, розгортати, розсувати, розшїрювати
 ратєо, уї, -, єге бутї відкрїтїм, бутї доступним, простягатїся
 ратєр, трїс м — батько, предок, рл. — сенатори, рагтєс conscriptї (форму-

ла звертання), сенатори-патрїцїї і сенатори вїбрїкї
 ратєрнүс, а, ум батькївськїй, а, е, вїтчїзньанїй, а, е
 ратїєнс, ентїс вїтрївалїй, е, е, терпєлївїй, а, е, стїйкїй, а, е
 ратїєнтєр терпєлїво
 ратїєнтїа, ає f терпїннєя, вїтрївалїсть, стїйкїсть
 ратїор, рассус сум, раїї дерон. терпїти, переносити, зазнавати
 ратїрїа, ає f батькївшїна
 ратїрїсїус, а, ум патрїцїанськїй, а, е, належнїй, а, е до родовїої римськїої знатї
 ратїрїус, а, ум батькївськїй, а, е, вїтчїзньанїй, а, е
 Ратрєсїєс, іс м Патрокл (наїблїжчїй друг Ахїлла, вбїтїй в єднїсборствї з Гєктором)
 ратїүлүс, а, ум відкрїтїй, а, е, шїрокїй, а, е
 раусус, а, ум малїй, а, е, незначнїй, а, е
 рл. дєякї, дєкїлька, пєчїслєннї
 раулātїм поволї, помалу
 Раул(ї)ус, і м, Iulius Paul(ї)us, і м Юлїї Павл (вїдомїй юрїст, сучаснїк Олєксандра Севера)
 рауло див. раулум
 раулїлүм, і п демїн. до раулум
 раулум мало, трохї, небагато
 раупєр, єрїс убогїй, а, е, бїднїй, а, е, обмежєний, а, е
 раупєрїєс, єї f = раупєртас
 раупєртас, атїс f бїднїсть, убогїсть
 раві, орїс м пава
 рах, рацїс f мир, перемир'я, спокїї
 рєссātум, і п провїна, грїх
 рєссо, аві, атум, аге грїшити, провинитїся
 рєстүс, орїс п часто рл. груди, мужнїсть, вїдвага, сєрцє
 рєсїнїа, ає f грощї, майно, власнїсть
 рєсүс, орїс п худоба, свїйскї тварини
 рєдєс, ітїс м пїшохїд, пїхотїнєч
 рєдєсїєр, трїс, трє лїшїй, а, е пїхотнїй, а, е
 рєдїтātүс, ус м пїхота
 рєлāгус, і п море
 Рєлєус, і м єос м Пєлєї (цар Фєссалїї)
 Рєлєоррнєсїус, а, ум пєлєопонєськїй, а, е
 Рєлїа, ає м = Рєлїās, ає м Пєлїї (син Нєптунї і нїмфї Тїро, цар Іолка)
 рєлїс, іс f шкїра, хутро

pello, pēpūli, pulsum, ēre бити, штовхати, потрясати, вражати
 Pēlōbridas, ae m Пелопід (фіванський полководець і політик, друг Еламінанда)
 pēpātes, ium m пенати, боги-хоронителі
 pendo, pēpēdi, pensum, ēre важити, обмірковувати, цінити, поважати
 Pēpēlōbrē, ēs f (Pēpēlōbra) Пенелопа (дружина Одиссея)
 pēpēs з асс. в
 pēpēcūlus, i m мітла, віничок
 pēpētus adv. всередині, глибоко, далеко
 pēpna, ae f перо, крило
 pēpsum, i p завдання, обов'язок
 pēp з асс. через, під час, по, із-за, в, з, на
 pēpactus, a, um part. perf. до pēpāgo
 pēpāgo, ēgi, actum, ēre здійснити, зробити, пройти
 pēpāgo, āvi, ātum, āre проходити, обходити, об'їжджати
 pēpcontor, ātus sum, āri depon. запитувати, розпитувати
 pēpctio, cussi, cussum, ēre пробивати, проколювати, ранили, вбивати
 pēpdisco, didīci, -, ēre ґрунтовно вивчати
 pēpditus, a, um part. perf. до pēpdo; adi. безнадійний, а, е, загиблий, а, е
 pēpdo, didi, dītum, ēre бити, розладнувати, руйнувати, знищувати
 pēpdico, dīxi, dectum, ēre приводити, відводити, продовжувати
 pēpēgrinātio, ōnis f мандрювання, подорож
 pēpēgrinor, ātus sum, āri depon. жити на чужині, мандрювати, подорожувати
 pēpēgrīnus, a, um іноземний, а, е, чужий, а, е, привізний, а, е
 pēpēpnis, e той, та, те, що триває цілий рік, постійний, а, е, тривкий, а, е
 pēpgeo, ii, itum, īre пропадати, гинути, зникати
 pēpfero, tūli, lātum, ferre приносити, привозити, donositi, повідомляти
 pēpficio, feci, fecum, ēre виготовляти, здійснювати, завершувати
 pēpfidia, ae f віроломність, невірність, зрада
 pēpflo, āvi, ātum, āre продувати, обвивати, сурмити
 pēpfōdio, fōdi, fossum, ēre прокопувати, проривати, пробивати, проколювати

pēpfringo, frēgi, fractum, ēre розламувати, розбивати, порушувати (закони)
 pēpfugio, fūgi, fūgitum, ēre прибігати, перебігати
 pēpfūgium, i p притулок
 pēpgo, pēpexi, pēpēctum, ēre йти далі, просуватись, продовжувати
 pēpgrātus, a, um приймний, а, е
 pēpgrībeo, hībui, hībūtum, ēre надавати (що), пропонувати, виражати
 pēpgrōtesco, hōgūi, -, ēre сильно тремтяти, здригатись, лякати
 Pēpgrīclēs, is m Перікл (493—429 pp. до н. е., афінський оратор і полководець)
 pēpgrīclōsus, a, um небезпечний, а, е
 pēpgrīclum, i p небезпека, ризик
 pēpgrinde звідси, тому
 pēpgrīdus, i f період
 pēpgrīpatētīcus, a, um перипатетик, послідовник Аристотеля
 pēpgrīphrastīcus, a, um перифрастичний, а, е, описовий, а, е
 pēpgrītus, a, um досвідчений, а, е, умільний, а, е, знаючий, а, е
 pēpgrīuscundus, a, um дуже приймний, а, е
 pēpgrūneō, mansi, (mansum), ēre залишатися, зберігатись, утримуватись
 pēpgrūno, misi, missum, ēre пускати, кидати, посилати, відправляти, дооручати
 pēpgrūno, mōvi, mōtum, ēre приводити в сильний рух, зворушувати, хвилювати
 pēpgrūmultus, a, um численний, а, е
 pēpgrūmātio, ōnis f переміна, зміна, обмін
 pēpgrūnciēs, ēi f знищення, загибель
 pēpgrūnciōsus, a, um згубний, а, е, небезпечний, а, е
 pēpgrūncus, a, um (тільки в pl.) нечисленні
 pēpgrūpior, pēpessus sum, pēti depon. твердо зносити, переносити, терпіти
 pēpgrūpūo постійно, завжди
 pēpgrūpūus, a, um вічний, а, е, постійний, а, е
 pēpgrūmpo, rūpi, rūptum, ēre прориватися, вриватися, вторгтися, ламати
 Persa, ae m перс
 pēpsequor, sēcutus (pēpsequūtus) sum, sequi depon. слідувати, супроводжувати, переслідувати, гнатись
 Perseus, ei ta ebs m Персей (останній цар Македонії, 212—166 pp. до н. е.)

pēpsevēro, āvi, ātum, āre бути стійким, продовжувати, тривати
 persona, ae f особа, маска, особистість
 pēpsuādeo, suāsi, suāsum, ēre переконувати, умовляти, спонукати
 pēpsterreo, terrui, terrūtum, ēre лякати
 pēpstinēo, tinui, -, ēre простягатися, тягнутися, торкатися, відноситися
 pēpturno, āvi, ātum, āre приводити у безлад, замішання, розладнувати
 pēpvēnio, vēni, ventum, īre приходити, прибувати
 pēpvētus, ēris дуже старий, а, е
 pēs, pēdis m нога, стопа (міра, віршова стопа)
 pēssīme superl. до male
 pēssīmus superl. до malus
 pestis, is f зараза, чума, загибель
 pēptitio, ōnis f прохання, клопотання, юр. вимога, претензії
 pēto, īvi (ii), itum, ēre старатися, дістати, прагнути, просити, вимагати
 Pētrēius, i m Петрей (легат проконсула Г. Антонія, в 62 р. до н. е. переміг Катіліну)
 Pētrōnīus, i m Петроній (прибічник Нерона, вмер в 66 р. н. е., автор побутового сатирикона)
 Phaeacius, a, um феакійський, а, е
 Phaeācus, a, um = Phaeacius
 Phaedrus, i m Федр (римський байкар)
 Phariācēs, is m Фарнак (посів престол Боспорського царства в 63—47 pp. до н. е.)
 Phēneus (os), i f рідше Phēneum, i p Феней (місто у північно-східній Аркадії)
 Phīlēmōn, ōnis m Філемон (фрігійський старик-селянин, чоловік Бавкіді)
 Phīlīppus, i m Філіпп (ім'я македонського царя)
 phīlōsōphia, ae f філософія
 phīlōsōphor, ātus sum, āri depon. займатися філософією, філософствувати
 phīlōsōphus, i m філософ
 Phocion, ōnis m Фокіон (афінський полководець)
 Phoenices, um m фінікійці, пунійці, карфагенці
 phosphōrus, i m фосфор
 Phrygius, a, um фрігійський, а, е
 piētās, ātis f побожність, благочестя, справедливість
 pigē, gra, gsum повільний, а, е, млявий, а, е, лінивий, а, е

pīget, guit, ēre impers. ~~непріємно, соромно~~
 pīgē мляво, ліново, повільно
 pīla, ae f ступка, корито
 pīla, ae f м'яч, клубок
 pīlum, i p дротик, спис
 pīngo, pīnxi, pīctum, ēre малювати, зображати
 pīnguis, e жирний, а, е, товстий, а, е, вгодований, а, е
 pīnnīgēr, gēra, gērum оперений, а, е, крилатий, а, е
 pīnūs, ūs ta i f сосна, смерека
 pīper, ēris n перець
 pīrāta, ae m морський розбійник, пірат
 piscātūs, ūs m рибацьство
 piscis, is m риба
 Pīstrātus, i m Пісістрат (беотійський проводир, друг римлян)
 Pīso, ōnis m Пізон
 pius, a, um благочестивий, а, е, добродушний, а, е, побожний, а, е
 plāceo, cui, cītum, ēre подобатись
 impers. placet хочеться, бажано
 plācidus, a, um спокійний, а, е, миролюбний, а, е, слухняний, а, е
 plāco, āvi, ātum, āre заспокоювати, мирити
 plāga, ae f удар, втрата, шкода
 Plancūs, i m Плавк
 plānē рівно, ясно
 plānitēs, ēi f рівнина
 planta, ae f рослина, саджанець, розсада
 plātea, ae f вулиця
 plātea, ae f водоплавний птах
 Plato(n), ōnis m Платон (грецький філософ V ст. до н. е.)
 plaudo, plausi, plausum, ēre бити, плескати, схвалювати
 plaustum, i p підвода, віз
 Plautus, i m (T. Maccius) Плавт (римський комедіограф, 250—184 pp. до н. е.)
 plebs, plēbis f плебс, простий народ
 plēnus, a, um повний, а, е, наповнений, а, е
 plegumque переважно, звичайно, часто
 plērusquē, plēraqūē, plēgumquē (переважно pl.)
 plērique, plēraeque, plēraque більша частина, більшість
 Plinius, i m — (Plinius Caecilius Secundus) Пліній (римський природознавець, автор «Природничої історії в 37 книгах»)

ploro, avi, atum, āre плакати, ридати
 plūma, ae f пір'я, пух
 pluo, plui, -, ēre йти (про дощ), падати
 plūres, a більша кількість, більш численні
 plurimum дуже багато
 plurimus, a, um дуже численний, а, е, переважно, у мн. дуже багато (які), більшість
 plus adv. більше, частіше, довше
 pōcūlum, i n чаша, бокал
 poēma, ātis n поема, поезія
 poepa, ae f покарання
 poenīteō, tui, -, ēre розкаюватися, жаліти, досадувати,
 Poenus, i m пуніець, карфагенянин
 poēsis, is f поезія
 poēta, ae m поет
 poēticus, a, um поетичний, а, е
 pollicitor, licitus sum, ēri depon. обіцяти
 pompa, ae f святковий похід, процесія
 Pompeius, i m Помпей Сп. Pompeius Magnus Гней Помпей Великий (римський полководець, переможець піратів і Мітрідата)
 pondō adv. за вагою (в фунтах)
 pōno, pōsui (posivi), pōsitum, ēre класити, ставити
 pons, pontis m міст
 Ponticus, a, um adiect. до Pontus
 Ponticus, i m Понтик (римський поет, друг Овідія і Проперція)
 pontifex, icis m понтифік, верховний жрець
 Pontus, i m Понт, узбережжя Чорного моря
 pontus, i m глибина, море
 pōpūlāris, e народний, а, е, вітчизняний, а, е, туземний, а, е, популярний, а, е
 pōpūlātiō, ōnis f спустошення, розорення, пограбування
 pōpūlor, ātus sum, āri depon. спустошувати, розоряти
 pōpūlus, i m народ, юрба, населення
 pōpūlus, i f тополя
 porro adv. вперед, далі, згодом
 Porcena, ae m Порсена (цар Клузія в Етрурії)
 porta, ae f ворота, вхід
 porticus, ūs f портик, колонада, крита галерея
 porto, āvi, ātum, āre носити, перевозити, ввозити
 portūla, ae f невеликі ворота, ворітця

portus, ūs m порт, гавань
 posco, pōposci, -, ēre вимагати, просити, притягати до суду
 pōsitio, ōnis f положення, постановка, твердження
 pōsitus, a, um part. perf. до pōno
 possessio, ōnis f володіння, власність, маєток
 possideo, cēdi, sessum, ēre мати, володіти
 possum, pōtui, -, posse могли, бути у змозі
 post з асс. після, за, пізніше
 postea adv. пізніше
 posteaquam після того як
 posteri, ōrum m нащадки, потомство
 posterior compar. до posterus, a, um задній, я, е, наступний, а, е, останній, я, е
 posteritas, ātis f майбутність, потомство
 posterus, era, erum наступний, а, е
 posthabeo, bui, bitum, ēre вважати менш важливим, менше цінити, ставити нижче
 posthabitus, a, um part. perf. до posthabeo
 postis, is m стовб, одвірок
 postpono, pōsui, pōsitum, ēre ставити, нижче, ставити на другий план
 postquam після того як, з того часу як
 postremo нарешті, врешті-решт
 postremus, a, um (superl. до posterus) самий, а, е останній, я, е, найменш важливий, а, е, задній, я, е
 postulo, āvi, ātum, āre вимагати, просити, намагатися
 postumus, a, um (superl. до posterus) останній, я, е, наймолодший, а, е, посмертний, а, е
 pōtens, ntis сильний, а, е, могутній, я, е
 pōtentia, ae f сила, політичний вплив
 pōtestas, ātis f влада, державний пост
 pōtio, ōnis f напій, пиття, ліки
 pōtior, tītus sum, Tiri depon. заволодівати, володіти, мати владу
 pōtior, ius (compar. до potis) кращий, а, е, ліпший, а, е, могутній, я, е
 pōtis, pōte могутній, я, е
 pōto, āvi, ātum (potum), āre пити, напиватися, пиячити
 prae adv. спереду, вперед
 prae z abl. (рідко з асс.) попереду, перед, порівняно з
 praebeo, bui, itum, ēre давати, поставити

praecedo, cessi, cessum, ēre йти попереду, перевищувати
 praeseper, cipitis стрімголов, стрімкий, а, е, швидкий, а, е
 praeseptor, ōnis m наставник, вчитель
 praeseptum, i n вказівка, настанова
 praescripio, scripi, scriptum, ēre брати наперед, вчити, давати настанову, рекомендувати
 praescipito, āvi, ātum, āre скидати, кидатись, падати, гинути
 praescripiē переважно, особливо
 praesclāre дуже ясно, прекрасно
 praesclārus, a, um прекрасний, а, е, славний, а, е, знаменитий, а, е
 praesco, ōnis m провісник, вісник
 praeda, ae f здобич, пограбування
 praedico, āvi, ātum, āre проголошувати, повідомляти, говорити
 praedico, dixi, dictum, ēre говорити, наперед, попереджувати
 praedo, ōnis m грабіжник, розбійник
 praedor, ātus sum, āri depon. грабувати, розбійничати
 praeeo, Ivi (ii), itum, TTe йти попереду, випереджувати, очолювати
 praefero, tūli, lātum, ferre носити попереду, виставляти вперед, надавати переваги
 praeficio, feci, fectum, ēre ставити над, на чолі
 praemitto, mīsi, missum, ēre вислати наперед, заздалегідь послати
 praemium, i n нагорода, здобич
 praerōtens, entis могутній, я, е
 praesens, ntis part. praes. до praesum
 adi. присутній, я, е, сьогоднішній, я, е, теперішній, я, е
 praesentia, ae f присутність, наявність
 praesertim зокрема, передусім
 praesidium, i n сторожа, захист, допомога
 praesigno, āvi, ātum, āre заздалегідь, зазначати
 praesto, stiti, stitum, āre стояти, попереду, стояти вище, виділятися, перевищувати
 praesto adv. тут, під рукою, напготові
 praesum, fui, esse бути попереду, бути на чолі
 praeter z асс. при, мимо, крім; adv. через, понад, більше, ніж, крім
 praeterēā крім того, потім, далі
 praetereo, Ivi (ii), itum, TTe проходити мимо, протікати мимо, минати

praeterfluo, -, -, ēre текти вздовж, протікати мимо
 praeteritus, a, um part. perf. до praetereo; adi. минулий, а, е, давній, а, е, покійний, а, е
 praetermitto, mīsi, missum, ēre пропускати, нехтувати, не згадувати
 praeterquam adv. крім, за винятком
 praetor, ōnis m претор, начальник
 praetorium, i n преторій, палатка полководця, військова рада
 praevēhor, vectus sum, vēhi depon. виїжджати вперед, проїжджати, проноситися, пропливати
 p̄ces, um f прохання, благання, молитва
 p̄cor, ātus sum, āri depon. просити, вмовляти, молитися, проклинати
 p̄hendo, p̄hendī, p̄hensum, ēre хопати, схоплювати, захоплювати
 p̄mo, pressi, pressum, ēre тиснути, топтати, стискати, пригнічувати
 p̄rendo syncop. до p̄hendo
 p̄tiosus, a, um дорогий, а, е, цінний, а, е
 p̄tium, i n ціна, вартість, цінність
 p̄tex, p̄tēcis f див. p̄ces Priāmus, i m Приам (цар Трої)
 pridem adv. колись, давно, раніше
 pridie напередодні, раніше
 primus, e перший, а, е, передній, я, е
 prīmum спершу, вперше, спочатку
 prīmus, a, um перший, а, е, передній, я, е, головний, а, е, початковий, а, е
 princeps, cipis adi. перший, а, е, головний, а, е
 princeps, cipis m принцепс, голова, керівник, вожак, володар
 principatus, ūs m принципат, керівна роль, першість, гегемонія, імператорська влада
 principium, i n початок, походження, принцип, основа, елемент
 prius, ius adi. (compar.) передній, я, е, попередній, я, е, старший, а, е, минулий, а, е
 priscus, a, um древній; я, е, прадідівський, а, е
 Priscus Tarquinius, i m Пріск Тарквіній (п'ятий римський цар)
 pristinus, a, um колишній, я, е, старий, а, е, древній, я, е, минулий, а, е
 priusquam раніше ніж

pŕīvātīm приватним способом, від свого імені, для себе
 pŕīvātus, a, um особистий, а, е, приватний, а, е
 pŕīvignus, i m пасинок, пасерб
 pŕīvo, āvi, ātum, āre відбирати, позбавляти, звільняти
 pŕo з abl. відповідно, згідно, ради, для, за
 pŕoāvus, i m прадід, предок
 pŕōbābilis, e гідний, а, е схвалення, порядний, а, е, правдоподібний, а, е
 pŕōbo, āvi, ātum, āre пробувати, оцінювати, схвалювати
 pŕōbus, a, um чесний, а, е, скромний, а, е, порядний, а, е
 pŕōcēdo, cessi, cessum, ēre виходити, виступати, приходити, з'являтися
 pŕosul далеко, здалека
 pŕosuro, āvi, ātum, āre турбуватися, доглядати (кого), керувати
 pŕōcurrō, scurrī (currī), cursum, ēre вибігати вперед, виступати, слішити
 pŕōcus, i m наречений
 pŕōdeo, ii, itum, īre виходити, йти вперед, просуватися, виступати
 pŕōditio, ōnis f зрада, запродаство
 pŕōdo, didi, ditum, ēre продовжувати, передавати, повідомляти, видавати
 pŕōdūco, duxi, ductum, ēre виводити, відводити, приводити
 pŕoelior, ātus sum, āri depon. битися, боротися
 pŕoelium, i m битва, бій, війна
 pŕōfānus, a, um неосвячений, е, е, нечистий, а, е, нечестивий, а, е, зловісний, а, е
 pŕōfectio, ōnis f відхід, від'їзд
 pŕōfectō дійсно, напевно
 pŕōfēro, tūli, latum, ferre виносити, виводити, вивозити
 pŕōfessor, ōnis m викладач, вчитель
 pŕōficio, feci, factum, ēre йти вперед, просуватися, проходити
 pŕōfiscor, fectus sum, ficisci відправлятися, від'їжджати, відходити
 pŕōfiteor, fessus sum, ēri depon. відкрито заявляти, прямо говорити, оголошувати
 pŕoifigo, āvi, ātum, āre поразити, руйнувати, зламати
 pŕōfluo, fluxi, fluxum, ēre впливати, текти
 pŕōfūgus, i m втікач, перебіжчик, вигнанець

pŕōfundo, fūdi, fūsum, ēre проливати, виливати, марнувати
 pŕōfundus, a, um глибокий, а, е високий, а, е
 pŕōfusus, a, um part. perf. до pŕofundo adi. непомірний, а, е, надмірний, а, е, марнотратний, а, е
 pŕōgēniēs, ēi f покоління, рід, потомство
 pŕogigno, gēnui, gēnitum, ēre родити, породжувати
 pŕognātus, a, um народжений, а, е, виникнений, а, е
 pŕogrēdiōr, gressus, sum, grēdi depon. виступати, виходити, йти вперед, переходити
 pŕōhibeo, hui, hitum, ēre стримувати, перешкоджати
 pŕōicio = pŕoicio
 pŕōicio, iēci, iectum, ēre кидати, протягувати, проганяти
 pŕoindē тому, отже, з огляду на це
 pŕōlēs, is f нащадок, рід, дитина, потомство
 Pŕōmētheus, i m та eōs, m Прометей
 pŕōmitto, misi, missum, ēre обіцяти
 pŕōmo, pŕompsi, pŕōmptum, ēre виймати, видобувати, діставати
 pŕōmptus, a, um очевидний, а, е, явний, а, е, зручний, а, е
 pŕōmulgātus, a, um part. perf. до pŕōmulgo
 pŕōmulgo, āvi, ātum, āre оголошувати, обнародувати
 pŕōpē близько, майже, певною мірою
 pŕōpello, pŕili, pulsum, ēre гнати, виганяти, штовхати вперед
 pŕōpensus, a, um схильний, а, е, прихильний, а, е, близький, а, е, важливий, а, е
 pŕōpēro, āvi, ātum, āre спшити, прискорювати
 Pŕōpērtius, i m (Sextus) Проперцій (бл. 49—15 рр. до н. е., римський, елегійний поет)
 pŕōpŕinquus, a, um близький, а, е, сусідній, а, е, подібний, а, е
 pŕōpŕior, ius adi. більш близький, а, е, ближче розташований, а, е
 pŕōpŕopo, pŕōui, pŕōsitum, ēre ставити вперед, виставляти, оголошувати
 pŕopŕius, a, um своєрідний, а, е, особливий, а, е, власний, а, е, приватний, а, е
 pŕopŕter adv. поблизу, поряд

pŕopŕter з acc. побіч, внаслідок, через, завдяки
 pŕopŕtereā з цієї причини, тому
 pŕōpŕulso, āvi, ātum, āre відбивати, відганяти, захищати
 pŕōpŕumpo, rupi, ruptum, ēre кидатись, прориватися, пробиватися
 pŕoscribo, scripsi, scriptum, ēre публічно оголошувати, опубліковувати, конфіскувати
 pŕoscriptio, ōnis f оголошення поза законом, проскрипція
 pŕōsēquor, cūsus sum, sēqui depon. проваджати, слідувати, переслідувати
 pŕōsocēr, sōcēri m дід дружини
 pŕospēr, pēra, pērum благополучний, а, е, вдалий, а, е, щасливий, а, е
 pŕospicio, spexi, spectum, ēre дивитись вперед, сторожити, уважно споглядати
 pŕosterno, strāvi, strātum, ēre валити, зрубати, кидати, знищити
 pŕosum, profui, prodesse допомагати, бути корисним
 pŕōtēgo, texi, tectum, ēre прикривати, приховувати
 pŕōtinūs далі, вперед, прямо
 pŕōtrāho, traxi, tractum, ēre тягнути, витягати, виволікати
 pŕōverbium, i n прислів'я
 pŕōvideō, vīdi, vīsum, ēre раніше побачити, передбачити, потурбуватися
 pŕōvincia, ae f провінція, область
 pŕōvoco, āvi, ātum, āre викликати, пробуджувати, підбурювати, апелювати
 pŕoxīmus, a, um (superl.) найближчий, а, е, попередній, а, е
 pŕūdēns, entis adi. свідомий, а, е, знаючий, а, е, розумний, а, е
 pŕūdēnter розсудливо
 pŕūdēntia, ae f знання, наука, розсудливість
 pŕūblice офіційно, всенародно
 pŕūblicus, a, um народний, а, е, суспільний, а, е, державний, а, е, Publius (Ovidius Naso) див. Ovidius
 pŕūdeo, dui, ditum, ēre соромитися
 pŕūdīctia, ae f сором'язливість, скромність
 pŕūdor, ōnis m сором, совість
 puella, ae f дівчина, молода жінка
 pŕūcī, ēri m дитина, хлопчик, юнак
 pŕūcītia, ae f дитинство, отроцтво
 pŕūgīl, īlis, m кулачний боєць

pŕūgio, ōnis m кинджал
 pugna, ae f бій, бійка, боротьба
 pugno, āvi, ātum, āre битися, боротися
 pulchēr, chra, chrum гарний, а, е, славний, а, е, благородний, а, е
 pulchrē гарно, прекрасно, відмінно
 pulchritūdo, īnis, f краса
 pullus, i m молода тварина
 pulso, āvi, ātum, āre сильно стукати, вдаряти, бити
 pulsus, a, um part. perf. до pello
 pulvīnus, i m подушка, м'яке сидіння, грядка, клумба
 pulvis, ēris, m порох, пісок
 punctum, i n укол, крапка
 pŕūmīlio, ōnis m, f карлик, карлиця
 Pŕūncus, a, um луничний, а, е, карфагенський, а, е
 pŕūnio, īvi, itum, īre карати, мстити
 pŕūppis, is f корма, поет. корабель
 purgo, āvi, ātum, āre чистити, прочищати, оправдувати
 purpŕūra, ae f пурпурова тканина, пурпуровий одяг
 pŕūrus, a, um чистий, а, е, ясний, а, е, світлий, а, е
 puto, āvi, ātum, āre думати, вважати, припускати
 pyŕāmis, īdis f піраміда
 Pŕyŕēnaeus, i m Піренейські гори
 Pŕyrrhus, i m Пірр (цар Епіру)
 Pŕythāgōrās, ae m Протагор (грецький філософ середини VI ст. до н. е.)

Q

quā adv. (sc. viā) де, куди, звідки
 quādrāgesīmus, a, um сороковий, а, е
 quādrāgīnta сорок
 quādrātus, a, um квадратний, а, е, чотирикутний, а, е
 quādrīgae, ārum f квадрига, колісниця
 quādrīgēni по чотириста
 quādrīgēntī, ae, a чотириста
 quaero, sīvi (ii), sītum, ēre шукати, питати, досліджувати, вимагати, потребувати
 quaesītus, a, um part. perf. до quaero adi. вишуканий, а, е, незвичайний, а, е
 quaeso, -, ēre шукати, питати, просити
 quaeso прощу, будь ласка
 quaestio, ōnis f питання, дослідження, розгляд

quaestor, oris m квестор (в епоху царів — слідчий або суддя; в епоху республіки і цезарів — вищий фінансовий чиновник)
 qualis, e який, а, е
 qualitas, atis f якість, властивість, характер
 quam adv. як, ніж
 quamdiu adv. як довго
 quamquam хоч, хоча, незважаючи на те, що
 quamvis як-небудь, як дуже, хоч, хоча
 quando коли
 quandoquidem тому що, оскільки
 quanto наскільки, як
 quantum скільки
 quantus, a, um який, а, е великий, а, е, такий, а, е великий, а, е
 quare чому; на початку речення — ось тому, тому
 quare яким чином, як, чому, внаслідок чого, тому
 quartus, a, um четвертий, а, е
 quasi начебто, наче, нібито
 quater чотири рази
 quattuor чотири
 quattuordécim чотирнадцять
 que i, i тому, і так, а саме
 quemadmodum як, яким чином
 queo, ivi (ii), itum, ire мотти, бути у змові
 quercetum, i n дубовий гай
 quercus, us f дуб, жолудь
 querela, ae f скарга, судова скарга
 quero, queri, questus sum нарікати, скажитися, жалітися, обвинувачувати
 qui, quae (qua), quod який, а, е
 quia тому, що, бо
 quisquam = quidquam, див. quisquam
 quisquamque, quaequamque, quodcumque який, а, е би не, хто б не, всякий, а, е
 quid adv. навіщо, для чого, чому ж?
 quidam, quaedam, quiddam (quoddam) деякий, а, е, якийсь, якась, якесь
 quidem adv. справді, дійсно, напевно, очевидно
 quies, etis f спокій, відпочинок
 quiesco, quiesci, quiescitum, esse спати, відпочивати, не діяти
 quietus, a, um тихий, а, е, спокійний, а, е, бездіяльний, а, е
 quilibet, quaelibet, quidlibet хто тільки, що тільки, хто-небудь, що-небудь

quilibet, quaelibet, quodlibet який, а, е, котрий, а, е-небудь
 quin що не, чому не, хто не, який, а, е не
 quingentesimus, a, um п'ятисотий, а, е
 quingenti, ae, a п'ятсот
 quinquagesimus, a, um п'ятдесятий, а, е
 quinquaginta п'ятдесят
 quinque п'ять
 quinquennium, i n п'ятирічка
 quinquies п'ятиліття
 Quintilianus, i m M. Fabius
 Quintilianus Марк Фабій Квінтіліан (з 63 р. н. е. керував риторичною школою)
 Quintilis, is п'ятий місяць римського року, тобто липень (рахуючи з березня)
 quintus, a, um п'ятий, а, е
 Quintus Fabius, i m Квінт Фабій
 quippe безумовно, очевидно
 Quiris, itis m квірит, римлянин
 Quirites, ium m (pl. до Quiris) квірити, римляни
 quis, quid хто, який, а, е
 quisnam, quidnam хто ж, що ж? хто-небудь, що-небудь
 quisquam, quaequam (subst. i adi.), quodquam (adi.), quidquam (subst.) який, а, е-небудь, хто-небудь, що-небудь
 quisquam, quidquam (quicquam) хто-небудь, що-небудь
 quisque, quaeque, quidque (subst.), quodque (adi.) кожний, а, е, всякий, а, е
 quisquis, quaequae, quidquid хто б не, що б не, який, а, е, б не, всякий, а, хто
 quivis, quaevis, quidvis (subst.) i quodvis (adi.) кожний, а, е, будь-який, а, е, всякий, а, е
 quod adv. куди, де, якою мірою
 quod con. (= ut eo) щоб (тим)
 quoad adv. так далеко, як; так довго, поки
 quod adv. чому, скільки? на скільки? quod con. тому що
 quom (= cum) коли, в той час як, всякий раз як, з того часу як, тому, хоч
 quominus con. щоб, щоб не (після дієслів перешкоди)
 quomodo як, яким чином
 quondam одного разу, колись, коли-небудь
 quoniam куди саме, куди ж

Annorum series et fuga temporum.
 Non omnis moriar // multaque pars mei
 Vitabit Libitinam: // usque ego postera
 Crescam laude recens, // dum Capitolium
 Scandet cum tacita virgine pontifex.
 Dicar, qua violens obstrepit Aufidus
 Et qua pauper aquae Daunus agrestium
 Regnavit populorum, ex humili potens,
 Princeps Aeolium carmen ad Italos
 Deduxisse modos. Sume superbiam
 Quaesitam meritis et mihi Delphica
 Lauro cinge volens, Melpomene, comam.

GAUDEAMUS (CARMEN SCHOLASTICUM)

Gaudeamus igitur
 Iuvenes dum sumus!
 Post iucundam iuventutem
 Post molestam senectutem
 Nos habebit humus.
 Vita nostra bevis est
 Brevi finietur.
 Venit mors velociter
 Rapit nos atrociter
 Nemini parcetur.
 Vivat academia,
 Vivant professores!
 Vivat membrum quodlibet
 Vivant membra quaelibet
 Semper sint in flore!

Vivant omnes virgines,
 Faciles, formosae!
 Vivant et mulieres,
 Tendere, amabiles,
 Bonae, laboriosae.
 Vivat et respublica,
 Et qui illam regit!
 Vivat nostra civitas,
 Maecenatum caritas
 Quae nos hic protegit.
 Pereat tristitia,
 Pereant dolores.
 Pereat diabolus,
 Quivis antiburschius
 Atque irrisores!

Гаудеамус

Погуляймо юнаки,
 Поки в нас є сила.
 Мине молодість щаслива,
 Мине старість докучлива,
 Вкриє нас могила.
 Ми не довго живемо,
 Швидко вік минає.

Смерть, не гаючись, прилине,
Без розбору всіх поглине —
Смерть жалю не знає.

Хай живуть нам вузи всі,
Вся наша еліта:
Професори і доценти,
Аспіранти і студенти,—
«Многая їм літа!»

Хай дівчата всі живуть,
Негорді, красиві,
Хай живуть нам молодіці,
Наші любі, ніжнолиці,
Добрі, не ліниві!

Хай живе республіка
Й той, хто управляє;
Хай живе наша спільнота
Й благодійників щедрота,
Що про всіх нас дбає.

Всякий смуток геть від нас,
Песимізму досить;
Всякий біс пехай сконає,
Що студентам не сприяє,
На глум їх підносить.

(Переклад М. Білика)

quōpiam тому що, бо
quōque також
quōt scilicet скільки
quotannis щорічно, кожного року
quōtidianus, a, um щоденний, а, е, по-
всюденний, а, е, звичайний, а, е
quōtidie щоденно
quōtienscumque скільки разів
не, кожен раз як
quōties (quōtiens) скільки разів
quousque доки, як довго, до якого часу
quum (= cum) коли, в той час як, з то-
го часу, як, тому що, хоч

R

rābiēs, ēi f шаленство, лють
rādicitus adv. з коренем, в зародку
rādix, īcis f корінь
rādo, rāsi, rāsūm, ēre чистити, витирати,
шкрябати
rāmāle, is n переважно pl. сухі гілки,
хміз
rārah, ācis поривчастий, а, е, стрім-
кий, а, е, нестримний, а, е
rārīdus, a, um швидкий, а, е
rārīna, ae f грабіж, захоплення
rārīo, rārī, rārīum, ēre хапати, вири-
вати
rārē = rāro
rārō adv. рідко
rārūs, a, um рідкісний, а, е, незвичай-
ний, а, е
rastēr, tri m мотика, сапа
rasus, a, um part. perf. до rado
rātio, ōnis f розум, план, наука, тео-
рія, вчення
rātis, is f пліт, поет. судно
ravis (acc. ravim) f хрипливість
raucisōnus, a, um хрипкий, а, е, глу-
хий, а, е
rēssō, cessi, cessum, ēre відходити на-
зад, відступати
rēscens, entis adi. свіжий, а, е, недавній,
я, е, останній, я, е
rēcīdo, cīdi, cīsum, ēre відрубати, від-
різувати, відсікати
rēcīpio, cēpi, cēptum, ēre отримати на-
зад, відносити
se rescipere відступати; брати, добувати
rēcondo, didi, dītum, ēre прибирати,
класти, вкладати, ховати
rēcordor, ātus sum, āri depon. згадува-
ти, пригадувати, пам'ятати
rectē adv. прямо, вірно, справедливо
rectio, ōnis f управління, керівництво

rectus, a, um прямий, а, е
rectum, i n вірно, розумне, справед-
ливе
rēcūpēro, āvi, ātum, āre знову отримувати,
знову завойовувати, відстоювати
rēcūso, āvi, ātum, āre відмовляти, від-
хилити, протестувати
reddo, reddīdi, reddītum, ēre віддавати
назад, повертати
rēdeo, ii (Ivi), ītum, īre йти назад, йти
назад, повертатися
rēdigo, ēgi, actum, ēre гнати назад, від-
ганяти, проганяти
rēdimo, ēmi, emptum, ēre купувати,
викупити, звільняти
rēditūs, us m повернення, поворот,
прихід
rēdūco, duxi, ductum, ēre відсувати,
назад, відводити, відтягувати
rēfero, tūli, lātum, ferre відносити на-
зад, віддавати, доносити, сповіщати
rēfert, rētūlit, rēferre impers. важливо,
має значення, корисно
rēfertus, a, um part. perf. до
refercio; adi. наповнений, а, е, пере-
повнений, а, е
rēficio, fēcī, fectum, ēre знову робити,
заново підготувати, відбудовувати
rēfugio, fugi, fūgitum, ēre бігти назад,
втікати, відступати
rēgālis, e царський, а, е, розкішний, а, е
rēgīna, ae f цариця
rēgio, ōnis f область, район, кордон,
межа
rēgius, a, um царський, а, е, розкіш-
ний, а, е
regno, āvi, ātum, āre царювати, панувати
regnum, i n царська влада, царство,
держава, володіння
rēgo, rexi, rectum, ēre правити, керу-
вати
rēgrēdiōr, gressus sum, grēdi depon. йти
назад, повертатися
rēgūlus, i m цар невеликої держави,
царюк
Rēgūlus, i m Регул
rēicio = rēicio
rēicio, iēcī, iectum, ēre кидати назад,
гнати назад, відганяти, відмовляти
rēlēgo, āvi, ātum, āre відсилати, висипати,
виганяти
rēlēvo, āvi, ātum, āre піднімати, полегшувати,
заспокоювати

rēlictus, a, um part. perf. до relinquo
 rēligio, ōnis f релігійність, благочестя, святість
 rēlinquo, līquī, lictum, ēre залишати, покидати
 rēliquiae, ārum f залишки, рештки, спадщина
 rēliquus, a, um залишений, а, е, покинутий, а, е, решта
 rēluctor, ātus sum, āgi depon. протидіяти, протистояти
 rētmēdium, i n ліки, засіб
 rētmīgro, āvi, ātum, āre переїжджати, повертатися
 rētmīniscor, —, mīnīsci depon. пригадувати, згадувати
 rēmīto, mīsi, missum, ēre відсилати, відпускати, розпускати
 rēmōror, ātus sum, āgi depon. затримуватись, залишатись, зволікати
 rēmōtus, a, um part. perf. до remoueo adī. віддалений, а, е, далекий, а, е
 rēmōveo, movi, mōtum, ēre відсувати, віддаляти
 rēmūnēro = rēmūnēror
 rēmūnēror, ātus sum, āgi depon. нагороджувати, відплачувати, карати
 rēmus, i m весло
 Rēmus, i m Рем (брат Ромула)
 rēno, āvi, ātum, āre оновлювати, поновлювати, омолоджувати
 rēpntio, āvi, ātum, āre повідомляти, доносити, оголошувати
 rēor, gatus sum, rēgi думати, припускати, рахувати
 rēpello, rēpūli (rēppūli), rēpulsum, ēre відштовхувати, відхилити, відводити
 rēpēntē несподівано, раптом
 rēpērio, rēpēri (rēpēri), rēpertum, īre знаходити, відкривати, знайомитись, отримувати
 rēpētītio, ōnis f повторення
 rēpēto, pētīvi (pētīi), pētītum, ēre знову нападати, знову направлятись, знову добувати
 rēpētūndae, ārum f гроші, які підлягають поверненню
 rēpleo, ēvi, ētum, ēre знову наповнювати
 rēpōno, pōsui, pōsitum, ēre класти назад, назад ставити, наново вносити, відкладати
 rēposco, —, —, ēre вимагати назад
 rēpostus, a, um part. perf. до rēpōno; adī. віддалений, а, е, далекий, а, е

rēp̄hendo, p̄hendi, p̄hensum, ēre затримувати, ганити, заперечувати
 rēp̄rimo, pressi, pressum, ēre проганяти, придушувати
 rēp̄ugno, āvi, ātum, āre протидіяти, чинити опір
 rēquiēs, ētis f спокій, відпочинок
 rēquīro, quisīvi, quisītum, ēre шукати, відшукувати, розшукувати, досліджувати
 rēs, rēi f справа, річ, предмет, влада, подія, вчинок
 rēs secūndae щастя
 rēs adversae нещастя
 rēs gestae подвиг
 rescindo, scīdi, scissum, ēre знову розривати, розламувати, знищувати, руйнувати
 rescībo, scripsi, scriptum, ēre письмово відповідати, знову писати, переписувати
 rēsēco, cui, ctum, āre обрізати, усувати
 rēsīdeo, sedī, sessum, ēre сидати, поселятись
 rēsisto, stīti, -, ēre зупинятись, прстидіяти, чинити опір
 respicio, spexi, spēctum, ēre дивитись назад, озиратись, повертатись, враховувати
 respondeo, spondi, sponsum, ēre відповідати, відгукуватись, узгоджуватись
 responsum, i n відповідь, заключення
 respūblica, rēpūblicaе державні справи, держава, республіка
 restis, is f шнурок, канат
 restītuō, uī, ūtum, ēre зупинятись, відставати, вагатись, баритись
 resto, stīti, -, āre залишатись
 restrictus, a, um part. perf. до restringo adī. суворий, а, е, вузький, а, е, короткий, а, е
 restringo, strinxī, strictum, ēre стягувати, зв'язувати, стискати
 rētīneo, tīnuī, tentum, ēre затримувати, тримати, зв'язувати
 rētro adv. назад, позаду
 reus, i m обвинувачений, позивач, винуватець
 rēverto, verti, versum, ēre = révertor
 révertor, réversum sum (rēverti), réverti depon. повертатись
 rēvōco, āvi, ātum, āre викликати назад, відкликати, відхилити
 rex, regis m цар, принц, владика
 Rhēnus, i m Рейн
 rhētor, ōris m ритор, оратор

Rhōdānus, i m Родан (ріка південно-східної Галії)
 Rhodiensis, e родоський, а, е
 Rhōdōs, i f Родос (острів біля південно-західного узбережжя Малої Азії)
 rictum, i n = rictus
 rictūs, ūs m розкриття рота, відкритий рот, вищир
 rīdeo, rīsi, rīsum, ēre сміятись, усміхатись, здаватися, веселити
 rīdicūlus, a, um смішний, а, е, забавний, а, е
 rīguus, i m зрошення
 rīgūus, a, u m зрощуючий, а, е
 rīra, ae f берег ріки, морський берег
 rītūs, ūs m сміх, усмішка
 rīvūlus, i m маленький потік, канава
 rīvus, i m потік, канава
 rōbur, ōris n дубове дерево, сила, міць
 rōbustus, a, um твердий, а, е, міцний, а, е
 rōgo, āvi, ātum, āre питати, запитувати, просити
 Rōma, ae f Рим
 Rōmānus, a, um римський, а, е
 Rōmānus, i m римлянин
 Rōmūlus, i m Ромул (брат-близнюк Рема; міфічний засновник і перший цар Риму, 753—716 pp. до н. е.)
 rōsa, ae f рожа, троянда
 rostra, ōrum n ростральна трибуна
 rostrum, i n дзьоб, носова частина судна
 rōtundus, a, um круглий, а, е, округлений, а, е
 rūbēta, ae f жаба
 rūbētum, i n ожиниовий кущ
 Rūbīcō(n), ōnis m Рубікон
 rūdis, e необроблений, а, е, грубий, а, е, суворий, а, е
 Rufus Curtius (Quintus), i m — Руф Курцій (Квінт), римський історик при імператорі Клавдії, I ст. н. е.
 rūmor, ōris m глухий шум, чутка
 rūmpo, rūpi, rūptum, ēre рвати, розривати, ламати, зносити
 ruo, rui, rutum, ēre валитись, падати, кинутись, ринути
 rūpēs, is f скеля, прірва, міжгір'я
 rursūs (rursum) adv. назад, знову, навпаки
 rūs, rūris n село, маєток
 rustīcus, a, um сільський, а, е, селянський, а, е

S

Sābīni, ōrum m сабіняни (плем'я на північний схід від Риму)
 Sābīnus, a, um сабінський, а, е
 saccellus, i m мішочок, гаманець
 sācellus, i m = saccellus
 sācēr, cra, crum посвячений, а, е, священний, а, е, таємничий, а, е
 sacerdōs, ōtis m жрець
 sacrificium, i n жертва, жертвоприношення
 sācrīfīco, āvi, ātum, āre приносити жертву
 saecūlum, i n рід, покоління, епоха, період
 saepe часто, багаторазово
 saevio, ii, itum, īre лютувати, біситись, бушувати
 saevus, a, um лютий, жорстокий, а, е, суворий, а, е
 sāgitta, ae f стріла
 Sāguntinus, i m мешканець Сагунта
 Sāguntum, i n та Saguntus, i f місто Сагунт
 sal, sālis m сіль, морська вода
 Sālāmīnius, i m мешканець Саламіна
 Sālāmīs, īnis f Саламін (острів)
 Sallustius Caius Crispus Салюстій Гай Крісп (римський історик, 83—34 pp. до н. е.)
 salsus, a, um солоний, а, е, пересолений, а, е, гострий, а, е, їдкий, а, е
 salto, āvi, ātum, āre танцювати, скакати
 saltūs, ūs m вузький прохід, ліснате місце, гірське пасовисько
 sālubēr, bris, bre здоровий, а, е, цілющий, а, е
 sālis, ūtis f здоров'я, спасіння
 sālūto, āvi, ātum, āre вітати, поздоровляти
 salveo, —, —, ēre бути здоровим, добре себе почувати
 salvus, a, um непошкоджений, а, е, цілий, а, е
 Samnis, ītis, m самніт
 Sāmōs i Sāmus, i f Самос (місто, острів)
 sanctus, a, um посвячений, а, е, святий, а, е, недоторканий, а, е, бездоганний, а, е
 sānē розумно, дійсно, звичайно
 sanguineus, a, um кривавий, а, е, кровопролитний, а, е
 sanguis, īnis m кров, кровопролиття, різня

sānitas, ātis f здоров'я, глузд, тверезість, спокій,
sāno, āvi, ātum, āre лікувати, загоювати
sānus, a, um здоровий, а, е, непошкоджений, а, е, виважений, а, е
sāpiens, entis розумний, а, е, виважений, а, е
sāpienter розумно
sāpientia, ae f виваженість, розум, мудрість
sāpio, ii (Ivi, ui), -, ēre мати смак, бути розумним
Sardes, ium f Сарди (столиця Лідії)
sat = sātis
sātis adv. достатньо, досить
sātellēs, itis m охоронець, охорона, свита
Sātūrnālia, ium i ōrum n Сатурналії (свято в Римі на честь Сатурна)
Saturnīnus Lucius Apuleius, i m — Апулей Люцій Сатурнін (народний трибун 103 і 100 рр. до н. е.)
Saturnius, i m син Сатурна, тобто Юпітер або Плутон
Sātūrnus, i m Сатурн (староіталійський бог землеробства)
sātus, a, um part. perf. до sero
saucius -a, -um — поранений, а, е, зриваний, а, е, пошкоджений, а, е
saxum, i n скеля, камінь
scaenicus, a, um сценічний, а, е, театральний, а, е
scalae, ārum f драбина, сходинка
scando, scandi, scansum, ēre підніматися, досягати, скандувати
scāpha, ae f човен
scēlērātus, a, um part. perf. до scelēro;
adi. злочинний, а, е, згубний, а, е, лиходійський, а, е
scēlus, ēris n злодіяння, злочин, підступність
scerptum, i n жезл, скіпетр, царська влада
schōla, ae f школа, навчальний заклад
schēlasticus, a, um шкільний, а, е, схоластичний, а, е, риторичний, а, е
scientia, ae f знання, розуміння, вміння
sciīcēt adv. розуміється, звичайно, а саме
scindo, scīdi, scissum, ēre розривати, розпускати, розколювати
scio, Ivi (ii), Itum, Ire знати, вміти, розуміти, помічати
Scīpio, ōnis m Сціпіон
scissus, a, um part. perf. до scīdo adi.
розщеплений, а, е, розрваний, а, е

scītum, i n постанова, рішення, принцип, теза
scōpulus, i m гірська вершина, скеля
scrība, ae m писар, секретар
scrībo, scripsi, scriptum, ēre писати, креслити
scrīpium, i n скриня
scriptio, ōnis f писання, письмо, текст
scriptor, ōris m секретар, переписувач, письменник
scrīptum, i n лінія, риска, твір, книга
sculpo, sculpsi, sculptum, ēre вирізувати, висікати
scūtum, i n великий щит
scymnus, i m молодий звір, щеня
scyphus, i m чаша, кубок, бокал
Scythia, ae m i Scythēs, ae m скіф
Scythia, ae f Скіфія (країна скіфів)
scēdo, cessi, cessum, ēre відходити, віддалятися
scēdo, crēvi, crētum, ēre відділяти, відсторонювати
scēco, scēci, sectum, āre зрізати, розрізувати, розсікати
secta, ae f вчення, школа, секта, напрям
scēsum = cum se
secundum adv. за, слідом, по-друге
secundus, a, um наступний, а, е, другий, а, е
scētris, is f сокира, лікторська сокира
scētrus, a, um безтурботний, а, е, спокійний, а, е, байдужий, а, е
sed але, однак
sēdeo, sēdi, sessum, ēre сидіти, засідати, залишатись
sēdēs, is f сидіння, крісло, місце проживання
sēdīle, is n сидіння, стілець, крісло
sēditio, ōnis f розходження, чвари, сварка, бунт, заворушення
sēdīco, dixi, ductum, ēre відводити в бік, відсувати, відвертати, відділяти
sēdūlus, a, um діяльний, а, е, ревний, а, е, уважний, а, е,
sēdūlitas, ātis f старанність, пильність, заподадливість
sēges, ētis f посів, зерно
Sēgestāni, ōrum m мешканці міста Сегеста
sellā, ae f крісло, престол, трон
sēmēl adv. одного разу, один раз
sēmēn, īnis n насіння, розсада, нащадок
sēmētis, is f насіння, посів
sēmīta, ae f вузька доріжка, стежка

sempēr завжди, постійно
sempiternus, a, um постійний, а, е, вічний, а, е
sēnātor, ōris m член сенату, сенатор
sēnātus, ūs m сенат, державна влада (рада)
Sēneca, ae m Сенека
sēnectus, ūtis f старість, старе покоління
sēnescō, sēnuī, -, ēre старітися, слабнути
sēnex, sēnis m старець, старик
sēnior, ōris adi, compar. до senex людина похилого віку
sensūs, ūs m відчуття, почуття, здібність
sententia, ae f думка, погляд, рішення
sentio, sensi, sensum, Ire відчувати, сприймати, помічати, думати, вважати
seorsum adv. окремо, далеко, в стороні
separātim окремо, нарізно
separātio, ōnis f поділ, відмежування
sēpāro, āvi, ātum, āre відділяти, розділяти, відрізняти
sēpeliō, pēlīvi (pēlli), pultum, Ire хоронити, закопувати
septem sim
Septembēr, bris m вересень
septentrio, ōnis m північ, північний вітер
septimus, a, um сьомий, а, е
septingentesimus, a, um сімсотий, а, е
septuagesimus, a, um сімдесятий, а, е
septuāginta сімдесят
sēpulcrum, i n могила, надгробок
Sēquāna, ae m Секвана
Sequāni, ōrum m секванці
sēquor, sēcūsus sum, sēqui depon. слідувати, переслідувати, проводжати
sērā, ae f планка, рейка
sērēnus, a, um ясний, а, е, чистий, а, е, світлий, а, е
sērīēs, ēi f ряд, низка
sermo, ōnis m розмова, бесіда, зміст бесіди, слова
sērō, sēvi, sātum, ēre сіяти, саджати
sērūs, a, um пізній, я, е, тривалий, а, е, зтяжний, а, е
servio, Ivi (ii), Itum, Ire бути рабом, бути підвладним, служити
Servius Tullius, i m Сервій Туллій (шостий римський цар, 578—534 рр. до н. е.)
servitus, ūtis f рабство, неволя
servo, āvi, ātum, āre охороняти, зберігати

servus, i m раб, невільник
sessūs, ūs m сидіння
Sestius (Sextius), i m Сестій
seu = sive
sevērē суворо
sevērītās, ātis f — суворість
sevērūs, a, um — суворий, а, е
sex шість
sexagesimus, a, um шістдесятний, а, е
sexāginta шістдесят
sextilis, e шостий місяць римського року
sextus, a, um шостий, а, е
si якщо
sic adv. так, таким чином
siccus, a, um сухий, а, е
Sicilia, ae f Сіцилія
Siculus, i m сичілієць
sicūt (sicuti) adv. як, так як
signīfēr, fēra, fērum маючий, а, е, знаки
signīfīco, āvi, ātum, āre подавати знак, сигналізувати, помічати, означати
signo, āvi, ātum, āre позначати, відмічати, відрізняти
signum, i n знак, відмітка, сигнал, команда
sīlentium, i n мовчанка, тиша, спокій
silva, ae f ліс, парк, сад
silvestēr, tris, tre лісовий, а, е, дикий, а, е, степовий, а, е
similis, e подібний, а, е
similiter подібно, подібним способом
simplex, īcis простий, а, е, чистий, а, е, прямиий, а, е
simplicitas, ātis f простота, нескладність
I simūl adv. одночасно, спільно
II simūl як тільки, лише, тільки
simūlac = simul II
simūlacrum, i n образ, зображення, статуя
simūlātio, ōnis f удаваність, видимість, симулювання
simūlātor, ōris m симулянт, лицемір
simulatque = simul II
simūlo, āvi, ātum, āre робити подібним, вдавати, прикидати
simultas, ātis f суперництво, ворожість
sīn conī. якщо ж, а якщо, але який же
sīnē z abl. без
singūlāris, e окремий, а, е, одинокий, а, е, єдиний у своєму роді
singūli, ae, a по одному, поодиночі
sīnistēr, tra, trum лівий, а, е, невірний, а, е
sīno, -, sītum, ēre ставити, класти

sīno, sivi (sii), sītum, ēre допускати, дозволяти, залишати
 sīquidem copī. оскільки, бо, якщо тільки
 sītis, is f справа, сухість, безводність
 sītus, a, um part. perf. до sino; adi. побудований, а, е, зведений, а, е, живучий, а, е
 sītus, a, um part. perf. до sino; adi. побудований, а, е, зведений, а, е, живучий, а, е
 sītūs, ſis m положення, розташування, будова
 sīvē або seu copī. або якщо, або
 sōcēr, ēri m тесть, свекор
 sōcietās, ātis f товариство, об'єднання
 sōcius, i m товариш, супутник, союзник
 Socrates, is m Сократ
 sōcrūs, ſis m теща, свекруха
 sōdālis, is m товариш, приятель, друг
 sōl, sōlis m сонце, світло сонця, день
 sōlātium, i n втіха, розрада
 sōleo, sōlītus sum, ēre мати звичку, звичайно траплятися
 sōlītudo, īnis f самотність, безлюдність
 sollers, ertis винахідливий, а, е, хитро-мудрий, а, е, вмілий, а, е, хитрий, а, е
 sollēstēr вміло, хитро, хитроумно
 sollcīto, āvi, ātum, āre потрясати, вагати, побуджувати, подразнювати
 sollcītudo, īnis f заворушення, турбота, турбування
 Sōlo(n), ōnis m Солон (афінський законодавець, архонт у 594 р. до н. е.)
 sōlūm adv. тільки, лише
 sōlus, a, um part. perf. до solo; adi. самотній, а, е, безлюдний, а, е
 solvo, solvi, sōlūtum, ēre від'язувати, розпирати, платити, виконувати, розчиняти
 somnio, āvi, ātum, āre бачити сон
 somnium, i n сон, сновидіння
 somnus, i m сон, дрімота, сонливість
 sōnītūs, ſis m звук, шум
 sōno, ut, ītum, āre звучати, грати, шуміти,
 sōnorus, a, um дзвінкий, а, е, звучний, а, е, шумний, а, е
 sordīdus, a, um брудний, а, е, нечистий, а, е, ганебний, а, е
 sōror, ōris f сестра, двоюрідна сестра
 sors, sortis f жереб, вишування, доля, участь
 sospes, ītis adi. непошкоджений, а, е,

благополучний, а, е, щасливий, а, е
 Spartācus, i m Спартак
 Spartiātes, ae m спартиат, повноправний громадянин Спарти
 spātium, i n простір, місце, віддаль, проміжок
 spēcies, ēi f погляд, вид, зовнішність
 spectācūlum, i n вид, видовище, вистава
 spectāmen, īnis n ознака, власність, видовище
 specto, āvi, ātum, āre дивитися, приглядатись, оглядати
 spēcūlātōrius, a, um розвідувальний, а, е, сторожовий, а, е
 spēcūs, ſis m печера, шахта, заглиблення
 spēlunca, ae f печера, грот
 sperno, sprēvi, sprētum, ēre відкладати, ставитись з презирством, нехтувати
 spēro, āvi, ātum, āre надіятися, очікувати, передбачати
 spēs, ēi f надія, сподівання
 spīritūs, ſis m дихання, подув, вітер, дух
 spīro, āvi, ātum, āre віяти, дуети, шуміти, дихати
 splendo, dui, -, ēre блищати, сяяти
 splendidus, a, um блискучий, а, е, сяючий, а, е
 spōlio, āvi, ātum, āre роздягати, викрадати, забирати силоміць
 spōlium, i n знята шкіра, військова здобич, награбоване
 spondeo, spōndi, sponsum, ēre урочисто зобов'язуватись, гарантувати
 sponsus, a, um part. perf. до spondeo
 spontē добровільно, само собою
 sprētus, a, um part. perf. до sperno
 spūma, ae f піна
 spūmo, āvi, ātum, āre пінитися, покривати піною, вивергати, викидати
 Spurius Maellius, i m Спурій Мелій
 st! interi. tcl! тихіше!
 stābilis, e постійний, а, е, незмінний, а, е, стійкий, а, е
 stābūlum, i n стоянка, лігво, місце перебування, хлів, кошара
 stādium, i n стадіон, арена, стадій (грецька міра довжини = 184,97 м)
 Stāgīra, ōrum n Стагіри (македонське місто)
 stagnum, i n озеро, ставок, болото
 stātīm твердо, стійко, непорушно, постійно
 stātua, ae f статуя, колона
 stātuo, tui, tūtum, ēre ставити, вста-

новлювати, схвалювати, вирішувати
 stātūra, ae f ріст, величина
 stātūs, ſis m поза, позиція, стан, положення
 stella, ae f зірка, сузір'я, світлячок
 stercus, ōris n навіз, послід
 stērilis, e — безплідний, а, е, пустий, а, е, неродючий, а, е
 stillo, āvi, ātum, āre капати, струїтись
 stilus, i m загострений кіл, стебло, стиль (палочка для писання по воску)
 stīrātor, ōris m постійний охоронець, проводир
 stīpēs, ītis m стовбур, стовп, жердина
 stīpula, ae f стебло, соломинка
 stirpis, stirpis f стовбур, пагінець, галузка, кущ
 sto, stēti, stātum, āre стояти, протидіяти, бути проти
 Stōicus, i m стоїк (філософ стоїчної школи)
 stōmachus, i m стравохід, шлунок
 strāmēn, īnis n солом'яна підстилка
 Strātōnīcis, īdis f Стратонікіда (енітет Венери у Смірні)
 strenuus, a, um діяльний, а, е, рухливий, а, е, сильний, а, е
 structurā, ae f будова, побудова, розташування
 stūdeo, ui, -, ēre намагатися, вивчати, займатись чимось, прагнути до чогось
 stūdiōsē старанно, пильно
 stūdiōsus, a, um старанний, а, е, пильний, а, е, відданий, а, е, науці, вченню, а, е
 stūdium, i n старання, прагнення, заняття, наука
 stultītia, ae f глупота, дурість
 stultus, a, um дурний, а, е, нерозумний, а, е, нерозважний, а, е
 Stygius, a, um стигійський, а, е, пекельний, а, е, страшений, а, е
 suādeo, suāsi, suāsūm, ēre радити, пропонувати, рекомендувати
 suāvis, e прийнятний, а, е, милий, а, е, солодкий, а, е
 suāvītēr приємно, мило, солодко
 suesco, suēvi, suētum, ēre привчатися, звикати, мати звичку
 sub praep. з acc. i abl. під, внизу, під час
 subagit = subigit
 sūbāmārus, a, um гіркуватий, а, е
 sūbāresco, -, -, ēre злегка висихати

subdo, dīdi, dītum, ēre підкладати, підставляти, приєднувати
 subdōlus, a, um хитруватий, а, е, підступний, а, е
 subdūco, duxi, ductum, ēre витягати, забирати, позбавляти, красти
 sūbeo, ii (Tvi), ītum, īre підходити, змушувати, підступати, входити
 sūbfero = suffēro
 sūbīcio = sūbīcio
 sūbīgo, ēgi, actum, ēre приганяти, проганяти, примушувати, пригноблювати
 sūbindē зараз же після, слідом за цим
 sūbitō несподівано, раптово, без підготовки
 sūbītus, a, um несподіваний, а, е, неочікуваний, а, е
 sublēvo, āvi, ātum, āre підтримувати, помагати, піднімати
 sublīcius, a, um палючий, а, е (наприклад, міст на палях)
 submergo, mersi, mersum, ēre занурювати, топити
 submitto, mīsi, missum, ēre підставляти, підводити, посилати, присилати
 submōveo, mōvi, mōtum, ēre віддаляти, проганяти, усувати
 subruo, rui, rūtum, ēre підкопувати, підірвати, руйнувати
 subsequor, sēctus sum, sēqui, depon. слідувати за кимось
 subsidiūm, i n резерв, підкріплення, допомога, підтримка
 subtēmēn, īnis n пряжа, нитка
 subter adv. знизу, під
 subtilis, e тонкий, а, е, дрібний, а, е, простий, а, е, точний, а, е
 subtilis adv. знизу
 subvēho, vexi, vectum, ēre постачати, привозити
 succēdo, cessi, cessum, ēre входити, йти вслід, наслідувати
 successio, ōnis f наслідування, спадок
 succinctus, a, um part. perf. до succingo
 succingo, cinxi, cinctum, ēre підперізувати, оточувати
 succūamo, āvi, ātum, āre кричати у відповідь
 succresco, crēvi, crētum, ēre підростати, рости знизу
 Suebi, ōrum m свеби (плем'я в Германії)
 suffēro, sustīli, -, ferre підставляти, пропонувати, давати, терпіти, витримувати
 sufflo, āvi, ātum, āre дуети, надувати

sugo, suxi, suctum, ēre смоктати, всмоктувати
sulcus, i m борозна, оранка
sulfur, ūris n сірка
Sulla, ae m Сулла (жив у 138—78 pp. до н. е., з 82 р. до н. е.— 79 р. до н. е.— римський диктатор)
Sullānus, a, um прикм. до Сулла
Sulmo, ōnis m Сульмон (місце народження Овідія)
Sulpicius P. Сульпіцій (народний трибун у 88 р. до н. е.)
sum, fui, esse бути, існувати
summarium, i n короткий виклад
summitto = submitto
summus, a, um (superl. до superus) найвищий, а, е, верхній, я, е, крайній, я, е, останній, я, е
sumo, sumpsi, sumptum, ēre брати, збирати, приймати в середину, істи
submet i subtrē підсилююча форма до suo від suos
super adv. нагорі, наверх, поверх
super praep. з асс. i abl. нагору, над, поверх, зверху
superbia, ae f зарозумілість, чванливість, гордість
superbus, a, um зарозумілий, а, е, гордий, а, е
superi, ōrum m небесні боги
superficio, iēci, iectum, ēre накидувати, навалювати, насипати
superiniicio = superiicio
supero, avi, atum, āre перевищувати, перемагати, переборювати
supersto, -, -, āre стояти на чому-небудь, стояти наверху
supersum, fui, esse залишатися в живих, пережити, уніліти
superus, a, um верхній, я, е, небесний, а, е
superवासus, a, um зайвий, а, е, непотрібний, а, е, некорисний, а, е
supinus, a, um лежачий обличчям догори, звернений, а, е назад
supplex, icis благальний, а, е, благоучий, а, е
supplicium, i n молитва, кара, благальне прохання
supporto, avi, atum, āre привозити, підвозити, постачати
supra adv. зверху, нагорі, вище, раніше
superstus, a, um найвищий, а, е, верхній, я, е, крайній, я, е

surdus, a, um глухий, а, е, німий, а, е, байдужий, а, е
surgo (subrigo), rexi, rectum, ēre піднімати, вставати
sus, suis m, f свиня
suscipio, ēre сєрі, ceptum, spēxi, spectum ēre починати, підхоплювати, підтримувати
suscito, avi, atum, āre піднімати, побуджувати, підпалювати
suspendo, pendī, pensum, ēre вішати, підвішувати, піднімати
suspcio, spēxi, spectum ēre, дивитися вгору, спостерігати, вшановувати
suspcior, atus sum, āri depon. підозрювати, передбачати, догадуватись
suspcro, avi, atum, āre зітхати
sustento, avi, atum, āre підтримувати, підпирати, підкріпляти
sustineo, tēnuī, tentum, ēre підтримувати, підпирати, витримувати
suus, a, um свій, я, е
syllaba, ae f склад, pl. вірші
symbolum, i n характерна ознака, печатка
Syracūsae, agum f Сіракузи (місто на східному узбережжі Сіцилії)
Syrta, ae f Сірія

T

tābernāculum, i n будка, шатро, намет
tābula, ae f дошка, плита, таблиця, запис, протокол, акт, список
tācco, tācui, tācūtum, ēre мовчати, зберігати мовчанку, не говорити
Tācītus, i m Тацит (римський історик, бл. 55 р. н. е.— після 117 р. н. е.)
tācītus, a, um part. perf. до tācco adi. таємний, а, е, мовчазний, а, е
tālentum, i n талант (грошова одиниця)
tālis, e такий, а, е, такий значний, а, е
tām adv. так, настільки, такою мірою
tāmēn adv. однак
Tāmēsis, is m Тамезіс (ріка в Британії)
tametsi conі. хоч, однак
tamquam (tanquam) adv. так...як, подібно до того як
tandēm adv. нарешті
tango, tētīgi, tactum, ēre торкати
Tantālus, i m Тантал (син Юпітера, терпів у підземному царстві вічний голод і спрагу)
tantoperē adv. настільки, такою мірою
tantūlus, a, um настільки малий, а, е
tantūm adv. настільки, такою мірою

tantus, a, um такий, а, е, такий, а, е, великий, а, е
tardē поволі, пізно
tardus, a, um повільний, а, е, в'ялий, а, е
Tārentīnus, i m мешканець Тарента
Tārcūnius Superbus, i m Тарквіній Гордий (ім'я сьомого царя Риму)
Tartarus, i m Тартар (підземне царство)
taurus, i m віл, бик
tectum, i n покрівля, будинок
tēgmentum, i n (tegmentum), i n — покривало, вбрання, навіс
tege, texi, tectum, ēre крити, покривати, захищати, охороняти
tellus, ūris f земля, суша, країна
Tellus, ūris f богиня землі
telum, i n метальна зброя (спис, дротик, стріла)
tēmēre adv. навмання, необачно, випадково, неочікувано
tempeo, avi, atum, āre зм'якшувати, нарізати, приготувати, керувати
tempestat, atis f проміжок часу, період, погода, негода, буря, гроза, біда
templum, i n храм, посвячене місце, святилище
temprālis, e тимчасовий, а, е, перемінний, а, е
tempto, avi, atum, āre мацати, торкатися, пробувати
tempus, ōris n час, проміжок часу, момент, період
tenuo, tētēndi, tentum, ēre (tensum) тягнути, напружувати, протягувати
tēnēbrae, agum f темнота, темрява, неясність
tēnēbrōsus, a, um темний, а, е, похмурий, а, е
Tēnēdōs (us), i f Тенедос (острів біля узбережжя Троади, на південний схід, від входу в Геллеспонт)
tēneo, tēnuī, tentum, ēre тримати, володіти, досягати, мати
tēner, ēra, ērum м'який, а, е, молодий, а, е, ніжний, а, е
tēnere adv. ніжно, м'яко
tēnuis, e тонкий, а, е, легкий, а, е, м'який, а, е
tēnus praep. з abl. або gen. до, аж до
tereo, ui, -, ēre бути теплим, бути байдужим
tēpidus, a, um теплий, а, е, теплуватий, а, е
Tērentia, ae f Теренція (перша дружина Ціцерона)

Tērentius, i m, P. Tērentius Afer Публій Теренцій Афер (185—159 pp. до н. е., комедіограф)
tergeo (tergo), tersi, tersum, ēre терти, витирати
tergum, i n спина, хребет
tergus, ōris n = tergum
terminus, i m прикордонний камінь, кордон, кінець
terni, ae, a po три, трое, три
terra, ae f земля, ґрунт, країна
terreo, ui, itum, ēre лякати, страшити, проганяти
terrībilis, e страшний, а, е, жахливий, а, е
terror, ōris m страх, жах, предмет страху
tertius, a, um третій, я, е
testa, ae f цегла, черепок, горщик, кухоль
tēstāmentum, i n заповіт
testis, is m, f свідок, очевидець
testimōnium, i n свідчення, показання
testor, atus sum, āri depon. свідчити, підтверджувати, запевняти, робити заповіт
Teucri, ōrum m тевкри (тобто троянці)
Teutōni, ōrum um i Teutōnes, um m тевтони (германське плем'я)
tertius, a, um третій, я, е
theatrum, i n театр, сцена, вистава
Thebae, agum f Фіви (місто в Беотії)
Thebanus, i m фіванець
Thēmīstōcles, is ta i m Фемістокл (525—461 pp. до н. е., афінський політик і полководець, переможець в битві при Саламіні у 480 р. до н. е.)
Thermopylae, agum f Фермопіли (узедлина в горах Ети, місце загибелі Леоніда Спартанського і його 300 воїнів)
Thales, ētis i is m Фалес (із Мілета, філософ)
thesaurus, i m скарб, схованка
Theseus, ēi eōs ta i m Тезей (афінський цар)
Thessālia, ae f Фесалія (країна у північній Греції)
Thētīs, īdis f Фетіда (богиня моря)
Thrasylbulus, i m Фрасибул (полководець, який скинув у 403 р. до н. е. владу 30 тиранів)
Thucydides, ae m Фукидід (461—400 pp. до н. е., автор історії Пелопоннеської війни)

Tībērīnus, i m Tіберіа (цар Альби, його іменем названа ріка Тібр)
Tībērīs, is m Tібр (ріка у середній Італії)
Tībērīus, i m Tіберій
Tі. Claudius Nero Tіберій Клавдій Нерон, другий римський імператор 14—37 рр. н. е.)
Tībullus, i m (Albus) Tібул Альбій (елегійний поет — 57—19 рр. до н. е.)
tіgnit, i n балка, брусок
Tіgrānēs, is m Tігран (цар Вірменії з 96 по 56 рр. до н. е.)
tіmendus, a, um (gerundivum до timeo) страшний, а, е
tіmeo, ui, -, ēre боятися, лякатися
tіmīdus, a, um боязкий, а, е
tіmor, oris m страх, болінь, жах
tingo (tinguo), tīnxi, tīctum, ēre змочувати, зволожувати, змазувати
Tītūrīus, i m (Q) Tітурій (легал Цезаря в Галлії)
Titus Manlius Torquatus, i m Tіт Манлій Торкват (у 340 р. до н. е. наказав стратити свого сина за порушення дисципліни)
tōga, ae f гога
tōlēro, āvi, ātum, āre переносити, витримувати, терпіти
tollo, sustūli, sublātum, ēre піднімати, возвеличувати
tōpo, tōpui, -, āre гриміти, видавати приглушений шум
tormentum, i n метална машина, мука, страждання, катування
torreo, -, -, ēre бути в опієнніні, залякнути від холоду, замерзнути
Torquatus Titus Manlius див. Titus Manlius Torquatus
torquis, is m, f намисто (золоте), гірлянда, вінок
ortus, a, um part. perf. до torqueo, adi. покручений, а, е, заплутаний, а, е, неясний, а, е
ot stīlki, так багато
otīdem стільки ж
otus, a, um весь, вся, все, цілий, а, е
ōdo, dīdi, dītum, ēre передавати, вручати, віддавати, доручати, довіряти
ōdīco, dūxi, ductum, ēre переводити, переміщати, переправляти
ōho, traxi, tractum, ēre тягнути, волочити, притягати, приводити
ōiānus, i m Траян (римський імператор 95—117 рр. н. е.)

trāicō = trāicō
trāicō, iēcī, iectum, ēre перекидувати, переміщати, перевозити
trāno, āvi, ātum, āre плести, переплести, перелітати
tranquillitas, ātis f спокій, тиша, штиль
trans praep. з асс. через, за, з того боку
Transalpīnus, i m житель заальпійських країн
transcēdo, scēdi, scēsum, ēre переходити, перебиратися, переступати
transcribo, scripsi, scriptum, ēre переписувати, передавати, записувати
transcuro, (cū) curri, cursum, ēre перебігати, швидко проходити, проїжджати
transeo, ii (Tvi), itum, Ire переходити, переселятися, проходити, переправлятися
translāro, tūli, lātum, ferre переносити, перевозити, пересувати, перекидувати
transīgo, fīxi, fīxum, ēre пробивати, проколювати, встромляти
transgredior, gressus sum, grēdi, depon. переходити, перебиратися, проходити, проїжджати
transītūs, ūs m прохід, перехід
transmārīnus, a, um заморський, а, е
transporto, āvi, ātum, āre переносити, пересувати, переміщати, переходити
transvōlo, āvi, ātum, āre перелітати, пролітати переноситися
Trasimē(n)us, i m Тразименське озеро
trēcentēsīmus, a, um трьохсотий, а, е
trēcentī, ae, a триста
trēdecim тринадцять
trēmō, trēmui, -, ēre тремтіти, тріпотіти
trēmūlus, a, um тремтячий, а, е, схвилюваний, а, е
trēpīdo, āvi, ātum, āre тремтіти, тріпотіти, хвилюватися, боятися
trēs, tria три
tribūnal, ālis n трибунал, крісло, пам'ятник
tribūnicīus, a, um трибунський, а, е
tribūnus, i m трибун
tribuo, tribui, tribūtum, ēre ділити, розділяти, віддавати, наділяти
tribūs, ūs f триба, простий народ
tribūtum, i n податок, данина
trīcēni, ae, a по тридцять
trīcēsīmus, a, um тридцятий, а, е
trīennīum, i n тріліття
trīgēmīnus, a, um потрійний, а, е

trīginta тридцять
trīgēmīs, is f судно з трьома рядами весел
tristīcūlus, a, um demin. до tristis
tristis, e сумний, а, е, похмурий, а, е, журливий, а, е
tristitia, ium n (sc. carmina) скорботні пісні
tristitia, ae f сум, смуток, суворість, журба
trīumphālis, e тріумфальний, а, е
trīumpho, āvi, ātum, āre мати тріумф, ставати тріумфатором, торжествувати
trīumphus, i m тріумф, перемога, урочистість
trīumvīr, vīri m тріумвір, член трійки
trīvīum, i n перехрестя (трьох доріг), велика дорога, тривій (навчальний цикл із трьох словесних дисциплін)
Trōēs, um m plur. до Tros
Trōīa, ae f Троя
Trōīānus, a, um троянський, а, е
Trōīānus, i m троянець
trōraeum, i n трофей, перемога, пам'ятник
Tros, Trōīs m троянець
trūcīdo, āvi, ātum, āre різати, вбивати, знищувати
trūpco, āvi, ātum, āre обрубувати, відрізати, відсікати
trūncus, i m стовбур, стрижень, тулуб
tu — ти
tūba, ae f — труба, сурма
tūber, ēris n пагорб, пухлизна, хіба, вада
tuеor, tuītus sum, ēri depon. дивитися, спостерігати, оберігати, охороняти
Tullia, ae f Туллія (дочка Марка Туллія Цицерона)
Tullius, i m Туллій, Servius Tullius — Сервій Туллій (шостий римський цар 578—534 рр. до н. е.)
tum adv. тоді, в той час
tūmūlo, āvi, ātum, āre хоронити, ховати
tūmultūs, ūs m шум, бунт, заколот
tūnc adv. тоді, в той час
tūnīca, ae f туніка
turba, ae f замішання, метушня, сварка
turbīdus, a, um бурхливий, а, е, тривожний, а, е, неспокійний, а, е
turbo, āvi, ātum, āre хвилювати, приводити в рух, в замішання, тривожити

tūrīfer, fēra, fērum багатий, а, е курильними пахошами
turpis, e — огідний, а, е, ганебний, а, е, безчесний, а, е
turgis, is f башта, палац
Tuscus, a, um туський, а, е = етрусський, а, е
tussis, is f кашель
tūtela, ae f охорона, захист, покровительство
tūtō adv. у безпеці, у надійному стані
tutor, ātus sum, āri depon. захищати, охороняти, обороняти
tūtus, a, um part. perf. до tueor; adi. безпечний, а, е, надійний, а, е, захищений, а, е
tuus, a, um твій, твоя, твоє
tyrranus, i m тиран, деспот
Tyrgus (os), i f Tір (стародавня столиця Фінікії)

U

ūber, ēris n вим'я, сосок, груди
ūber, ēris родючий, а, е, плідний, а, е
ūbī adv. де; conī. коли, як тільки, після того як
ūbīcumquē (ūbīcumquē) adv. де б то не було, всюди
ūbīnām adv. де? де ж?
ūbīquē adv. всюди, скрізь
ulciscor, ultus sum, ulcisci depon. мстити, карати
Ūlīxēs, is (i, ei), m Одисей
ūllus, a, um який, а, е-небудь; із запереченням — ніякий, а, е, ніхто
ultrā adv. далі, по той бік
ultrīx, Icīs f мстителька
ultrō adv. по той бік, зверху того, до того ж
ulūlo, āvi, ātum, āre вити, завивати, ридати
umbra, ae f тінь, тьма, темнота
ūmērus, i m верхня частина руки до ліктя, передпліччя, лопатка
umquām = unquam
ūnā adv. разом, водночас, спільно
unda, ae f вал, хвиля, вологість, вода
ūndē adv. звідки?
undēquadrāgīnta тридцять дев'ять
undēquinquāgēsīmus, a, um сорок дев'ятий, а, е
undēquīquāgīnta сорок дев'ять
undetrīcēsīmus, a, um двадцять дев'ятий, а, е

undetrīginta двадцять дев'ять
 undevīginti дев'ятнадцять
 undīque adv. звідусіль, з усіх боків
 inquam adv. коли-небудь, інколи; по-
 inquam ніколи
 unguis, is m ніготь, копито, лапа
 unicus, a, um єдиний, а, е, одинокий,
 а, е в своєму роді
 univēsus, a, um весь, вся, все, цілий,
 а, е, загальний, а, е
 unus, a, um один, одна, одне, тільки
 один, одна, одне
 unusquisque, unāqueque, unumquod-
 que кожний, а, е, зокрема, всякий,
 а, е
 unusquisquis, unumquidquid кожний,
 а, е, кожна річ
 urbānus, a, um міський, а, е, примісь-
 кий, а, е
 urbs, urbis f місто, населення міста
 urō, ussi, ustum, ēre пекти, палити,
 розпалювати
 usque adv. безперервно, постійно, аж
 до
 ustus, a, um part. perf. до уго
 usus, ūs m користування, вживання,
 застосування, досвід, практика
 ut відсил. utī adv. як;
 ut... ita як... так
 ut... ita як... так
 ut, підсил. utī conī.
 1) ut primum як тільки;
 2) з того часу як;
 3) ut finale для того щоб;
 4) ut consecutivum так... що, на-
 стільки... що;
 5) ut concessivum нехай, навіть якщо
 6) при verba timendi що не
 utēr, ūtra, ūtrum який, а, е з двох,
 якщо; який, а, е-небудь з двох
 ūterque, ūtrāque, ūtrumque кожний,
 а, е із обидвох, і той, та, те і дру-
 гий, а, е
 ūtī adv. як
 ūtī inf. до utōr
 ūtīlis, e корисний, а, е
 ūtīlitas, ātis f користь, вигода
 ūtīnām o коли б, о якщо б
 ūtor, ūsus sum, ūtī depon. вживати,
 застосовувати, користуватись
 ūtrīnque adv. з того і другого боку, з
 обох сторін
 utrum чи, як;
 utrum... an чи... чи
 uva, ae f ягода винограду
 uxor, ōris f дружина, жінка

V

vācātio, ōnis f звільнення, визволення,
 воля
 vacca, ae f корова
 vācuum, i n простір, пустота, вільне
 місце, вакансія
 vācuus, a, um пустий, а, е, порожній,
 я, е, вільний, а, е, незалежний, а, е
 vādo, (vāsī), -, ēre йти, відправляти,
 рухати, направлятись
 vae! на жаль! горе!
 vāgābundus, a, um мандрівний, а, е,
 бродячий, а, е
 vāgor, ātus sum, āgi мандрувати, блу-
 кати, кочувати, бродити
 valde сильно, дуже
 vāleo, lui, itum, ēre бути сильним, міц-
 ним, бути здоровим, мати силу, мн-
 ти значення
 Vālērius, i m Валерій
 vālētūdo, ūnis f здоров'я, стан здоров'я
 vālīdus, a, um сильний, а, е, здоровий,
 а, е, міцний, а, е, сильнотіючий,
 а, е
 vallus, i m кіль, частокіл, огорожа
 vāriē різно, різноманітно
 vārietas, ātis f розбіжність, різниця,
 різnorodність
 vārius, a, um різний, а, е, різноманіт-
 ний, а, е, перемінний, а, е
 Vargo, ōnis m Варрон
 Marcus Terentius Vargo Марк Теренцій
 Варрон (116—28 pp. до н. е., гра-
 матик)
 vās, vāsīs n посуд, посудина
 vastitas, ātis f пустинність, спустоше-
 ння
 vasto, āvi, ātum, āre робити пустинним,
 спустошувати, розбивати
 vastus, a, um, пустинний, а, е, ненасе-
 лений, а, е, спустошений, а, е
 vātēs, is m, f пророк, віщун, ворожбит,
 співєць
 ve або, чи
 vectigal, ālis n податок, збір, данина
 vehēmēns, entis сильний, а, е, міцний,
 а, е, рішучий, а, е, суворий, а, е
 vehementer сильно, міцно, рішуче,
 енергічно
 vehiculum, i n віз, повозка
 veho, vēxi, vectum, ēre носити, везти,
 тягнути
 Veiens, entis m житель міста Веї
 vel або, чи
 vēlum, i n вітрило, корабель

vēlōciter швидко, хутко
 vēlōx, ōcis швидкий, а, е, хуткий, а, е,
 моторний, а, е
 velut(i) як, немовби, неначе
 vēna, ae f вена, жила, пульс
 venabulum, i n мисливський спис, ро-
 гатина
 vēnālis, e продажний, а, е, підкупний,
 а, е
 vēnatio, ōnis f полювання, звіролов-
 ство
 venenum, i n отрута, любовний напій,
 чари
 vēneo, ii (ivi), -, īre поступати в про-
 даж, продаватись
 vēnērābundus, a, um сповнений, а, е
 поваги
 vēnētor, ātus sum, āgi шанувати, по-
 важати, благувати
 venia, ae f милість, благодіяння, про-
 бачення, дозвіл
 vēnio, vēni, ventum, īre приходити,
 приїжджати, прибувати
 vēnor, ātus sum, āgi depon. полювати,
 ловити, домогатись
 ventēr, tris m живіт, черево
 ventus, i m вітер, буря
 Venus, ēris f Венера
 vēs, vēris n весна
 Vēragri, ōrum m верагри
 verbōsus, a, um багатослівний, а, е
 verbum, i n слово, дієслово
 Vercingetōrix, Igis m Верцингеторіс
 цар галльської федерації, у 52 p.
 до н. е. почав війну проти Цезаря,
 але був переможений)
 vērē вірно, істинно
 vērēcundia, ae f боязкість, сором'яз-
 ливість, повага
 vēreor, itus sum, ēgi depon. побуюва-
 тись
 Vergilius (Publius Maro) m Вергілій
 (Публій Марон), римський поет,
 70—19 pp. до н. е.
 vergo, (versi), -, ēre клонитись, бути
 зверненим, простягатись, знаходи-
 тись
 vēritas, ātis f істина, правда, чесність
 vēro дійсно, достеменно, звичайно
 verto, verti, versum, ēre повертати, пе-
 ревертати, крутити, обертати
 vērum, i n правда, істина
 vērum але, однак, саме так, просте
 Verres, is m Веррес (у 73—71 pp. до
 н. е. пропретор на Сіцилії)

verro, -, versum, ēre мести, підмітати,
 змітати, вигрібати, збирати
 verso, āvi, ātum, āre повертати, кру-
 титись, обертатись
 versor, ātus sum, āgi крутитись, повер-
 татись, обертатись, знаходитись,
 перебувати
 versus, ūs m ряд, лінія, віршовий ря-
 док, вірш
 versus adv. в сторону, в напрямку
 versus praep. з acc. до, в напрямку до
 vertebrā, ae f хребет, суглоб
 vertebrālis, e хребетний, а, е, суглоб-
 ний, а, е
 vertex, īcis m водограй, тім'я, голова,
 вершина, висота
 verto, verti, versum, ēre повертати,
 звертати, перевертати(ся)
 vērum, i n правда, істина, правильність
 vērus, a, um істинний, а, е, дійсний,
 а, е, правдивий, а, е
 Vēsontio, ōnis m Везонтіон (головне
 місто секванів у бельгійській Гал-
 лії)
 Vespāsianus, i m (Т. Flavius) Веспасіан
 (Тіт Флавій), римський імператор
 у 69—79 pp. н. е.
 vespēr, ēri i eris m вечір, вечірній час,
 захід
 Vesta, ae f Вестра
 vester, vestra, vestrum-ваш, ваша, ваше
 vestīgium, i n підощва ноги, слід
 vestio, tvi (ii), itum, īre покривати,
 одягати, наряджати
 vestis, is f одяг, покривало, шкура
 Vēsūvius, i m Везувій (вулкан в Кам-
 панії)
 vētērānus, a, um старий, а, е, випробу-
 ваний, а, е
 vētītus, a, um part. perf. до veto; adī.
 заборонений, а, е
 vēto, ui, itum, āre не допускати, не доз-
 воляти, заперечувати
 vētus, ēris старий, а, е, минулий, а,
 е, попередній, я, е
 vētustus, a, um старий, а, е, древній,
 я, е, довговічний, а, е
 vētustas, ātis f старість, довголіття,
 древність
 vexo, āvi, ātum, āre кидати, розганяти,
 тривожити, пригнічувати
 via, ae f дорога, шлях
 vicēsīmus, a, um двадцятий, а, е
 vicīnia, ae f сусідство, близькість, по-
 дібність

vīcīnus, a, um сусідній, я, е, близький
а, е
vīcīnus, i m сусід
victor, oris m переможець
victōria, ae f перемога
victrix, Icis f переможниця
victus, a, um part, perf. до vincō
victiūs, ūs m продовольство, харчі, спо-
сіб життя
vīcus, i m село, вулиця
vīdeo, vīdī, vīsum, ēre бачити, глядіти,
помічати
vīgeo, uī, -, ēre бути повним сил,
бути сильним, міцним
vīgīlantēr пильно, невтомно
vīgīlia, ae f охорона, варта, сторожа
vīgīntī двадцять
vīlis, e дешевий, а, е, малоцінний, а, е,
незначний, а, е
villa, ae f вілла, маєток, дача
villus, i m вовна, руно
Vimīnālis, is m Вімінал (один із семи
пагорбів Рима)
vincio, vīnxi, vīctum, īre обвивати,
прив'язувати, скріпляти, зв'язу-
вати
vincō, vīci, vīctum, ēre перемагати, бу-
ти переможцем, перевищувати
vīncūlum, i n шнур, зав'язка, кайдани,
в'язниця
vīndex, īcis m захисник, заступник,
визволитель, месник, каратель
vīndīco, āvi, ātum, āre вимагати, від-
пускати на волю, оберігати, захи-
щати, мстити
vīnum, i n вино, виноград
vīola, ae f фіалка, фіолетовий колір
vīolens, entis бурхливий, а, е, стрім-
кий, а, е
vīolentia, ae f злобність, жорстокість
vīolo, āvi, ātum, āre здійснювати на-
сильство, пригноблювати, поража-
ти
vīr, vīrī m муж, чоловік, людина
vīrga, ae f гілочка, паросток, прут
vīgeo, uī, -, ēre бути зеленим, зеленіти,
бути сильним
vīrgo, īpis f діва, дівчина, молода жінка
Vīrgāt(h)us, i m Віріат (лузітанський
пастух, вождь повстання проти рим-
лян у 150—140 рр. до н. е.)
vīrgīdis, e зелений, а, е, вкритий, а, е,
зеленню
vīrgīlis, e чоловічий, а, е, дорослий, а,
е, зрілий, а, е

vīrtūs, ūtis f мужність, хоробрість,
стійкість, рішучість, чеснота
vīrus, i n отрута
vīs (acc. vim, abl. vi), f сила, міць,
насильство
viscus, ēris n м'ясо, нутроці
vīsīto, āvi, ātum, āre відвідувати
vīsus, ūs m зір, погляд
vīta, ae f життя, спосіб життя
vītium, i n помилка, недолік, провина,
хвба
vītō, āvi, ātum, āre ухилитись, обми-
нати, рятуватись
vitulus, i m теля, бичок
vitupēro, āvi, ātum, āre ганити, гудя-
ти, сварити
vīvo, vīxi, vīctum, ēre жити, прожити,
дожити
vīvus, a, um живий, а, е, живучий, а, е
vix adv. ледве, навряд чи
vocābulum, i n найменування, назва,
слово
voco, āvi, ātum, āre кликати, пресити
volūto, āvi, ātum, āre літати, пере-
літати
volo, āvi, ātum, āre літати
volo, volui, -, velle хотіти, бажати, на-
давати перевагу
Volscī, ōrum m вольски (староіталій-
ське плем'я в Лациї)
volucris, e літаючий, а, е, пернатий,
а, е, крилатий, а, е
voluntās, ātis f воля, бажання
voluptās, ātis f задоволення, насолода
vōlūto, āvi, ātum, āre котити, котитися,
струїтися
volvō, volvi, vōlūtum, ēre котити, ско-
чувати, повертати
vōmēr, ēris m леміш, пліг
vōs ви
vosmēt підсил. до vos
votum, i n жертва, урочиста обіцянка,
молитва, бажання
vox, vōcis f голос, слово, вираз, тер-
мін
Vulcānus, i m Вулкан, поет. вогонь
vulgus, i n народ, натовп
vulnēro, āvi, ātum, āre поранити, по-
ражати, шкодити
vulnus, ēris, n рана, пошкодження,
удар
vulpes, is f лисиця
vultūr, ūris, m шуліка, хижак
vultūs, ūs m риси обличчя, вираз
обличчя, обличчя, зовнішній виг-
ляд

X

Xantippē, es f Ксантиппа (дружина
Сократа)
Xēnōphōn, ontis m Ксенофонт (грець-
кий історик і публіцист, учень
Сократа, 440—354 рр. до н. е.)
Xerxēs, is m Ксеркс (цар Персії у 486—
465 рр. до н. е.)

Z

Zenō(n), ōnis m Зенон (філософ V ст.
до н. е., вчитель Перікла)
Zēphyrus, i m зефір, західний весняний
вітер
Zeuxis, īdis m Зевксід (грецький живо-
писець другої половини V ст. до
н. е.)

З М І С Т

ВСТУП	3		
ФОНЕТИКА	6		
ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВІТ	6		
ГОЛОСНІ	7		
ДИФТОНГИ	7		
ПРИГОЛОСНІ	8		
БУКВОСПОЛУЧЕННЯ	9		
ПОДІЛ НА СКЛАДИ	9		
ЧАСОКІЛЬКІСТЬ СКЛАДІВ. НАГОЛОС	10		
МОРФОЛОГІЯ	12		
ЧАСТИННІ МОВИ	12		
ІМЕННИК	12		
Родь	12		
Числа	13		
Відмінки	13		
Відміна іменників	14		
Перша відміна	15		
Друга відміна	16		
Третя відміна	18		
Четверта відміна	24		
П'ята відміна	26		
Відмінювання іменників грецького походження	26		
Таблиця відмінкових закінчень іменників усіх відмін	28		
ПРИКМЕТНИК	29		
Ступені порівняння прикметників	32		
ДІЄПРИКМЕТНИК ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ АКТИВНОГО СТАНУ	38		
ПРИСЛІВНИК	39		
Ступені порівняння прислівників	41		
ЗАЙМЕННИК	42		
Особові займенники	42		
Зворотний займенник	43		
Присвійні займенники	43		
Вказівні займенники	44		
Означальні займенники	46		
Відносні займенники	47		
Питальні займенники	48		
Неозначені займенники	48		
Заперечні займенники	49		
Займенникові прикметники	50		
ЧИСЛІВНИК	50		
ДІЄСЛОВО	55		
		Загальні відомості	55
		Основні форми дієслова	56
		Дієслівні основи	56
		Дієвідміни	57
		Система інфекта	58
		Система перфекта	65
		Зведена таблиця відмінювання дієслів	72
		Відкладні дієслова	84
		Напіввідкладні дієслова	84
		Неправильні дієслова	87
		Недостатні дієслова	95
		Безособові дієслова	97
		ПРИЙМЕННИК	98
		Прийменники з акузативом	98
		Прийменники з аблативом	101
		Прийменники з акузативом і аблативом	103
		Прийменники з генетивом	104
		СПОЛУЧНИК	104
		ВИГУК	105
		ЗАПЕРЕЧЕННЯ	106
		СЛОВОТВІР	106
		Словотвір шляхом словоскладання	107
		Словотвір за допомогою афіксів	107
		ДЕЯКІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ	
		МОВИ	115
		Фонетика	115
		Морфологія	118
		СИНТАКСИС	133
		ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ	133
		ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	133
		РОЗМІЩЕННЯ СЛІВ У РЕЧЕННІ	135
		ВЖИВАННЯ ВІДМІНКІВ	136
		СУПН	151
		ГЕРУНДІЙ	152
		ГЕРУНДИВ	154
		ДІЄПРИКМЕТНИК	155
		НЕЗАЛЕЖНИЙ АБЛАТИВ	157
		ВЖИВАННЯ КОН'ЮНКТИВА В НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ	159
		ВЖИВАННЯ ЧАСІВ І СПОСОБІВ У ПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ	162
		ПИТАЛЬНІ РЕЧЕННЯ	164
		ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ МЕТИ	164
		ПІДРЯДНІ ДОДАТКОВІ РЕЧЕННЯ	165
		ПІДРЯДНІ НАСЛІДКОВІ РЕЧЕННЯ	167
		ПІДРЯДНІ ПРИЧИНОВІ РЕЧЕННЯ	168
		ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЧАСУ	169
		УМОВНІ РЕЧЕННЯ	174
		ПІДРЯДНІ ДОПУСТОВІ РЕЧЕННЯ	176

ПІДРЯДНІ ВІДНОСНІ РЕЧЕННЯ	177
ПОРІВНЯЛЬНІ РЕЧЕННЯ	179
УПОДІБНЕННЯ СПОСОБУ	180
НЕПРЯМА МОВА	181
ДОДАТКИ	183
ВЖИВАННЯ КОН'ЮНКТИВА В ГОЛОВНИХ РЕЧЕННЯХ	183
ВЖИВАННЯ СПОСОБІВ У ПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ ЗІ СПОЛУЧНИКАМИ SUM, UT, QUOD	184
ВЖИВАННЯ ЧАСІВ КОН'ЮНКТИВА У НАСЛІДКОВИХ РЕЧЕННЯХ	185
ВЖИВАННЯ СПОСОБІВ І ЧАСІВ В УМОВНИХ РЕЧЕННЯХ	186
СПОЛУЧНИКОВІ ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ	186
КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО ЛАТИНСЬКЕ ВІРШУВАННЯ	187
РИМСЬКИЙ КАЛЕНДАР	192
МІРИ. ВАГИ. МОНЕТИ	195
ІМЕНА РИМСЬКИХ ГРОМАДЯН	196
ВПРАВИ І ТЕКСТИ	193
ВПРАВИ У ЧИТАННІ	198
ТЕКСТИ ДО ОКРЕМИХ РОЗДІЛІВ ГРАМАТИКИ	199
Declinatio I	199
Praesens indicatīvi actīvi	199
Imperatīvus praesentis	200
Declinatio II	200
Pronomina possessīva. Pronomina personalia	201
Praesens indicatīvi passīvi	201
Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi	202
Futurum I indicatīvi actīvi et passīvi	202
Declinatio tertia (classis consonans)	203
Declinatio tertia (classis vocālis)	204
Declinatio tertia (classis mixta)	204
Adiectīva III declinatīōnis. Participia praesentis actīvi	205
Declinatio IV	206
Declinatio V	207
Perfectum indicatīvi actīvi	207
Plusquamperfectum indicatīvi actīvi. Futurum exactum (II) indicatīvi actīvi	208
Participium perfecti passīvi	209
Ступені порівняння прикметників	210
Особливості утворення ступенів порівняння прикметників	210
Adverbia	211
Pronomina demonstratīva. Pronomen relatīvum	212
Pronomina interrogatīva. Pronomina indefīnīta. Pronomina negativa	213
Verba deponentīa. Verba semideponentia	214
Дієслова, складені з sum, fero, fieri	215
Дієслова volo, nolo, malo, eo, edo	215
Numeralia cardinalia	216
Numeralia ordinalia	217
Gerundium	217
Participium futūri passīvi. Coniugatio periphrastica passīva	218
Participium futūri actīvi. Coniugatio periphrastica actīva	219
Accusatīvus cum infinitīvo	219

Nominatīvus cum infinitīvo	220
Ablatīvus absolutus	221
Вживання coniunctīvus praesentis у незалежних реченнях	222
Вживання кон'юнктива минулих часів у незалежних реченнях	223
Ut (ne) fināle et ut (ne) objectīvum	223
Cum temporāle et cum historicum	224
Залежні питання (речення)	226
Речення з quomīnus і quīn	226
Підрядні наслідкові речення	227
Підрядні причинові речення	227
Умовні речення	228
Підрядні допустові речення	230
Підрядні відносні речення	230
Підрядні речення часу	231
Порівняльні речення	232
ТЕКСТИ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ І ДОМАШНЬОГО ЧИТАННЯ	232
УРИВКИ З ТВОРІВ РИМСЬКИХ АВТОРІВ	241
GAUDEAMUS (CARMEN SCHOLASTICUM)	257
ВЖИВАНІ ЛАТИНСЬКІ КРИЛАТІ ВИСЛОВИ, ПРИЗНАЧЕНІ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАПАМ'ЯТЬ	259
ВЖИВАНІ СКОРОЧЕННЯ	263
СКОРОЧЕННЯ ІМЕН РИМСЬКИХ АВТОРІВ, ЯКІ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ У ПІДРУЧНИКУ	264
ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК	265